107. ÉVFOLYAM 1994 JÚNIUS 2. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Fodor Pál
Két szárazföldi háború között.
Oszmán tengeri előkészületek 1590–1592-ben

Bonhardt Attila
A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után.
I. Magyar hadifogolyfogadó bizottságok Lengyelországban és Litvániában, 1918 december–1921 augusztus

Okváth Imre
A hadsereg irányítása Magyarországon, 1945–1956

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * BUDAPEST, MH KÖZPONTI NYOMDA * * * * *

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

107. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 1994. 2. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Ács Tibor ny. ezredes, a hadtudomány doktora (Budapest); *dr. Bonhardt Attila* százados, a Hadtörténelmi Levéltár igazgatóhelyettese (Budapest); *Fodor Pál,* a történelemtudomány kandidátusa, MTA Történettudományi Intézet (Szentendre); *Göcsei Imre* ny. középiskolai tanár (Budapest); *Horváth Csaba százados* (Budapest); *Lagzi István,* a történelemtudomány kandidátusa, egyetemi docens, József Attila Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Új- és Legújabbkori Egyetemes Történeti Tanszék (Szeged); *dr. Nagy Domokos Imre* középiskolai tanár (Budapest); *dr. Okváth Imre,* a Hadtörténelmi Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *Szakály Sándor,* a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség helyettes vezetője (Bécs–Budapest); *Ury János* ny. mérnök (Balatonfűzfő); *dr. Veszprémy László,* a Hadtudományi Könyvtár igazgatója (Budapest); *Zachar József* alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője (Bécs–Budapest).

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Főszerkesztő:
Bona Gábor

Szerkesztő:
Csákvári Ferenc

Szerkesztő bizottság
Benda Kálmán Bona Gábor, Czigány István, Dombrády Lóránd, Füzi Imre, Korsós László, Markó György, Nagy László, Rázsó Gyula, Szabó Miklós, Szakály Ferenc, Szakály Sándor, Urbán Aladár, Zachar József

Szerkesztőség:
Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7, 1250
Telefon: 156-9522

A kiadásért felel a Zrínyi Kiadó főigazgatója

Kiadja:
A Zrínyi Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b
Postacím: Budapest, Pf. 22, 1440. Telefon: 133-1170
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 300,– Ft, negyedévre: 75,-- Ft.

Terjeszti:
a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta Hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII., Lehel u. 10/a – 1990 –, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Külföldön a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H–1389 Budapest, Pf. 149) terjeszti.

Index: 25 371 HU ISSN 0017–6540

MH Központi Nyomda, felelős vezető: Benke Károly alezredes

IN MEMORIAM BENDA KÁLMÁN

Súlyos veszteség érte folyóiratunkat, elhunyt Benda Kálmán, aki 1967 óta volt tagja a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztő bizottságának. Halála nem csak a család és a magyar történelemtudomány, de lapunk nagy vesztesége is, hiszen személye és tevékenysége az utóbbi harminc év során összeforrott a Hadtörténelmi Közlemények történetével. Nem csupán a XV–XVIII. század, a közvetlenül a szakterületéhez tartozó korszakok hadtörténelmével kapcsolatos írások avatott bírálójaként tarthattunk Őt számon, hanem olyan szakértőként is, akinek tanácsai, javaslatai mindenkor nélkülözhetetlenek voltak folyóiratunk szerkesztése és megjelentetése során.

Az 1913. november 27-én Nagyváradon született Benda Kálmán az idősebb nagy történész generáció egyik utolsó tagja volt. Széles körű műveltségét és imponálóan sokoldalú szakmai tudását a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen, valamint Bécsben és Berlinben (1932–1936), illetve Párizsban (1937–1938) folytatott tanulmányai során szerezte. Első nagyobb, s mindjárt átütő sikert eredményező munkája Bocskai Istvánról jelent meg 1942-ben, melyet a magyar jakobinusokról (1952–1957), a XVI–XVII. századi magyar rendi ellenállásról (1984) írott fő művei követtek, illetve a moldvai csángók okmánytárának sajtó alá rendezése (1989). Történészi-írói tevékenységét további mintegy ezer kisebb-nagyobb, nyomtatásban megjelent műve fémjelzi.

A közismert és nagy jelentőségű történészi életmű mögött – és ezt már kevesebben tudják – egy, az élettől súlyos méltánytalanságokat is elszenvedett sors állt. Az 1950-es évek törvénytelenségei Benda Kálmánt sem kímélték: 1949-ben megfosztották történettudományi intézeti állásától, s nem csak a publikáció lehetőségét vonták meg tőle, de évekig állást sem kaphatott. Végül a Dunamelléki Református Egyházkerület alkalmazta levéltárosként 1953-tól. 1957-ben ugyan visszavették a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetébe, a hatalom részéről megnyilvánult politikai és ideológiai bizalmatlanság azonban soha nem múlt el a vallási alapon álló és nemzeti gondolkodású Benda Kálmánnal szemben.

Tudását, eredményeit mindazonáltal egyre kevésbé negligálhatta a „puhuló diktatúra". Hetvenévesen végül is osztályvezetővé, majd tudományos tanácsadóvá nevezték ki.

Az igazi elégtételt mégis csak a rendszerváltás hozta meg a számára. 1990-ben szinte egyidejűleg választották meg a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat alelnökévé, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságának, majd a Magyar Történészek Világszövetségének és a Nemzetközi Történettudományi Bizottság Magyar Nemzeti Bizottságának elnökévé. 1991-ben a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja lett.

Az újabb és újabb megtiszteltetéseket Benda Kálmán ugyanolyan szerénységgel fogadta, mint amilyennel korábbi meghurcoltatásait elhallgatta – és töretlen energiával folytatta a számára mindent jelentő szakmai munkát.

E tekintetben csupán egy területet szeretnénk kiemelni, amely a Hadtörténelmi Közleményekkel is szorosan összefügg. Benda Kálmán azon tudósok közé tartozott, akik a történelemtudomány művelését nem öncélnak tekintették, illetve annak eredményeit közérthető formában, a széles közönség épülésére, műveltségének emelésére *kívánták* és *tudták* is felhasználni. E felfogásból kiindulva állt élére az újra kibontakozó népfőiskolai mozgalomnak, amelynek már a bölcsőjénél is ott állt az 1930-as években, s volt évtizedekig résztvevője, vezetője a rádió történelmi ismeretterjesztő műsorainak.

A Hadtörténelmi Közlemények szerkesztő bizottságának tagjaként Benda Kálmán nem csak a tudományosság kritériumai felett őrködött szigorúan, hanem mindenkor súlyt fektetett arra, hogy a megjelenő írások egyúttal közérthetőek is legyenek, s így közművelődési feladatokat is betölthessenek.

E kettős cél megvalósítása bizony sokszor nem könnyű történetírói feladat. Az ezirányú szüntelen törekvésre viszont immár a Benda Kálmán iránti kegyelet is kötelez bennünket.

A szerkesztőség

TANULMÁNYOK

FODOR PÁL

KÉT SZÁRAZFÖLDI HÁBORÚ KÖZÖTT
Oszmán tengeri előkészületek 1590–92-ben*

1590. március 21-én az oszmán birodalom békét kötött Perzsiával, s ezzel véget ért a keleti határokon 13 éve folyó háború. Az oszmán udvar előzetes várakozásai fényesen teljesültek. A békeegyezmény szentesítette az oszmán hódításokat, s a Porta fennhatósága alá került Transzkaukázia és széles területek Irak nyugati részén.[1]

Alig telt el két esztendő a kimerítő (vagy annak hitt) háború lezárása után, az oszmán vezetés máris rohamléptekkel sodródott egy még nagyobb szárazföldi összecsapás felé. 1592 végére készültségbe helyezték a birodalmi hadakat, és 1593 nyarán Szinán nagyvezír megindult Magyarország ellen. Kitört az újabb Habsburg–oszmán háború és senki sem sejtette, hogy hosszabb és vészterhesebb lesz, mint a korábbiak közül bármelyik.

Az oszmán udvar magatartását már a kortársak is nehezen értették és éppúgy ésszerűtlennek találták, mint sok mai történész. A perzsa háború után (sőt már annak utolsó éveiben) a korabeli nemzetközi diplomácia egyöntetűen azt várta, hogy a Porta ismét a Mediterráneum felé fordul. Felerősítette ezeket a várakozásokat, hogy az európai hatalmak isztambuli követei már 1589-től gyakran adtak híreket tengeri előkészületekről. Az oszmán vezetők nyilatkozatai szintén fordulatra engedtek következtetni, hiszen azokban gyakran esett szó hatalmas flotta kiküldéséről, Spanyolország, Velence, vagy Málta megtámadásáról. (Velence elsősorban egy Kréta elleni akciótól tartott és sietve hozzáfogott flottája korszerűsítéséhez és a sziget megerősítéséhez.[2]) A nemzetközi politikában ugyancsak nagy erők munkálkodtak azon, hogy az oszmán birodalom hadi potenciálját ismét a Mediterráneum felé tereljék. Anglia, a Porta újdonsült szövetségese, minden követ megmozgatott, hogy a szultánt rávegye Spanyolország megtámadására, amellyel ekkoriban vívta élethalálharcát. Az isztambuli angol követek (Harborne, majd utóda Barton) még a perzsa béke megkötése és a Nagy Armada felvonulása előtt többször kaptak ígéretet arra, hogy az oszmán flotta akcióba lép a spanyolok ellen, de mint Barton a szultánhoz intézett beadványában felpanaszolta: „... az Ön részéről mind ez ideig semmi jele nem mutatkozott egy ilyen lépésnek".[3] A késlekedést a török államférfiak azzal indokolták, hogy nincs

* Nyomdánk betűkészlete – sajnos – nem tette lehetővé a török szövegek helyes ortográfiájú közlését, amiért olvasóink szíves elnézését kérnjük. – A szerkesztőség.

1 *Bekir Kütükoglu:* Osmanli-Safevi siyasî münaseberleri 1578–1590. Istanbul, 1977.

2 *Fernand Braudel:* The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II. 2. k. New York, Hagestown, San Francisco, London, 1972., 2. k. 1187., 1190., 1192., 1198. o.; *Dorothy M. Vaughan:* Europe and the Turk. A Pattern of Alliances, 1350–1700. Liverpool, 1954., 171–172. o.

3 *Edwin Pears:* The Spanish Armada and the Ottoman Porte. *The English Historical Review,* VIII (1893) 459. o. (E. Barton 1588. november 30-i levele). V. ö. *Akdes N. Kurat:* Türk-Ingiliz münasebetlerinin baslangici ve gelismesi 1553–1610. Ankara, 1953. 71–84. o.

megfelelő emberük a hajóhad irányítására, de ez – egyetérthetünk Bartonnal – nem volt több üres kifogásnál. Az angol követ szerint a háttérben a spanyolok által megvesztegetett nagyvezír (1586 áprilisától Szijavus pasa) állt, aki a tengeri hadviselést ellenző udvari frakcióra támaszkodva sikeresen megakadályozta a segítségnyújtást az angol királynőnek. Barton legnagyobb sajnálatára a szultánnak ezek a tanácsadói jól átlátták, hogy a spanyolok elleni háború kizárólag az angolok érdekeit szolgálná, a birodalomnak csak bajt és újabb terheket hozna.[4] Az oszmán–angol gyakorlati együttműködés útjában tornyosuló legnagyobb akadály azonban nem politikai, hanem nagyon is anyagi természetű volt, s úgy tűnik, Barton éppen ezzel nem számolt súlyának megfelelően.Azzal nevezetesen, hogy az oszmánok akkor sem tudtak volna Anglia segítségére sietni, ha akarnak, mert az oszmán flotta siralmas állapota ezt eleve lehetetlenné tette.

A Mediterráneummal foglalkozó történészek rég kimutatták már, hogy az oszmán tengeri hatalom az 1580-as években rohamos hanyatlásnak indult. Ennek fő oka sajátos módon nem a lepantói vereségben (1571) rejlett, hanem épp ellenkezőleg abban, hogy az Észak-Afrikáért folytatott hosszú harcból az oszmánok kerültek ki győztesen. Tunisz oszmán elfoglalása (1574) és a portugál király marokkói veresége (1578) után az oszmán udvar úgy ítélte meg, hogy elérte, amit akart: lemondott a további hódításokról és 1580-ban fegyverszünetben állapodott meg nagy ellenségével, Spanyolországgal. Az egyezményt az 1580-as években sorozatosan megújították (legutóbb 1590-ben), s Braudel szavaival élve „a háború elhagyta a Mediterráneum központját".[5] Az oszmán hajóhad a kapudán pasa vezetésével továbbra is évről évre kifutott a Földközi-tenger vizeire, de egyre kisebb távolságokra jutott el és mind kevesebb dolga akadt. Ennek következtében a hajók száma folyamatosan csökkent, utánpótlásukra kevés gondot fordítottak, a felszerelés és a fegyelem pedig egyre romlott. 1587-ben meghalt Kilidzs Ali pasa, az egykori kalóz, akit az akkori nemzetközi közvélemény az utolsó nagy formátumú flottaparancsnoknak tartott, s a haditengerészet még csekély feladatait is mind nehezebben tudta teljesíteni.[6] 1589 decemberében az isztambuli keresztény megfigyelők olyan siralmasnak látták Haszán pasa hazatérő flottáját, hogy az szerintük semmiféle keresztény támadásnak nem tudott volna ellenállni.[7] F. Braudelnek és A. C. Hessnek bizonyára igaza van, amikor az oszmán flotta leépüléséért főleg az 1580. évi politikai fordulatot, s a nyomában beköszönő békét teszi felelőssé, amely tétlenségre kárhoztatta, „megölte és elrothasztotta" az oszmán hajókat.

Az újabb kutatások kiderítették azonban, hogy a XVI. század második felében nemcsak az oszmán flottánál figyelhető meg „visszafejlődés", hanem a többi mediterráneumi hatalomnál is a passzivitás jelei mutatkoztak. Az 1580-as évek megbékélését elsősorban arra vezetik vissza, hogy összetett okok (mindenekelőtt a tűzfegyverek kiterjedt használata) folytán a tengeri hadviselés költségei tetemesen

4 *Pears:* The Spanish Armada, 461–462. o. (1589. január 3.). V. ö. *Laura Coulter:* An Examination of the Status and Activities of the English Ambassadors to the Ottoman Porte in the Late Sixteenth and Early Seventeenth Centuries. *Révue des Etudes Sud-Est Européennes* 28. 1-4 (1990): 62–63. o.

5 *Braudel:* The Mediterranean, 2. k. 1141–1142., 1143–1166., 1176–1185., 1193. o.; *Andrew C. Hess:* The Battle of Lepanto and its Place in Mediterranean History. *Past and Present* 57 (1972), 53–73., főleg 70–72. o.

6 *Halūk Selısuvaroglu:* Kiliç Ali Pasa. In: Islam Ansiklopedisi VI. Istanbul, 1955. 681. o. V. ö. *Braudel:* The Mediterranean, 2. k. 1188. o.

7 *Braudel:* The Mediterranean, 2. k. 1191. o.

megnövekedtek, s ez arra késztette az összes hadviselő felet, hogy amennyire teheti, visszafogja mediterráneumi szerepvállalását.[8] Egyes számítások szerint egy gálya éves fenntartása legalább annyiba került, mint amennyibe a felépítése és a felszerelése, de akár meg is haladhatta annak összegét.[9] Az oszmán hajóhad sorsában az általános mediterráneumi trend tükröződött, azzal a nem lényegtelen különbséggel, hogy a hanyatlás messze felülmúlta azt a mértéket, ami egy tengeri nagyhatalom számára elfogadható lett volna.[10] Nyilvánvaló, hogy az oszmán flotta feltűnő meggyengülésében belső okok is közrejátszottak, amelyek közül a birodalom kusza pénzügyi helyzetét és az oszmán vezetés szemléletének megváltozását kell kiemelnünk.

Ismert, hogy az 1580-as években az oszmán államot mély pénzügyi válság rázta meg, s az évtized végére az isztambuli kormányzat merőben újszerű problémával kényszerült szembenézni: a tartós költségvetési deficittel.[11] Szijavus nagyvezír szerint 1588-ban a bevételek már egyharmaddal maradtak el a kiadások mögött. Nem változott a helyzet 1590-re sem, amikor Szinán nagyvezír megfogalmazása szerint „bevételünk egy, kiadásunk másfél".[12] Az 1578 óta folyó perzsa háború idején kiderült, hogy a birodalom erőforrásai immár nem elegendőek ahhoz, hogy a szultán egyszerre viseljen háborút tengeren és szárazföldön. Miután a felduzzadt udvari csapatok zsoldjának kifizetése is egyre többször állította megoldhatatlan feladat elé a központi adminisztrációt, a flottára – mivel nem vártak rá nagy feladatok – a lehető legkevesebbet fordították. A költségek növekedése és a pénztelenség miatt az oszmán vezetés amúgy is átértékelte a haditengerészethez való viszonyát. Úgy ítélte meg, hogy a tengeri hadviseléssel szemben elsőbbséget kell adni a szárazföldi vállalkozásoknak, mert a hajók építése és fenntartása arányaiban jóval nagyobb összegeket emészt fel, mint a szárazföldi hadsereg ellátása, ráadásul a hajóhad bevetése aránytalanul hosszú előkészületeket tesz szükségessé. Szinán nagyvezír, aki 1589 tavaszán foglalta el másodszor ezt a posztot, egyik 1589-ben írt előterjesztésében a következőképpen foglalta össze ezt a felfogást:

8 *John Francis Guilmartin Jr:* Gunpowder and Galleys. Changing Technology and Mediterranean Warfare at Sea in the Sixteenth Century. London, 1974. 253–273. o.

9 V. ö. *Andrew C. Hess:* The Forgotten Frontier. A History of the Sixteenth Century Ibero-African Frontier. Chicago, London, 1978. 91. o. A Szinán pasától itt idézett adat nem III. Murád uralkodásának első éveiből, hanem 1589-ből származik és nem a hajók üzemeltetési, hanem építési költségeire vonatkozik. L. alább.

10 Tudjuk, hogy 1576 után szinte teljesen leállt a hajóépítés Velencében is (az 1590-es években több mint 500 mester kényszerült elhagyni az Arsenalt), de ez részben abból fakadt, hogy a köztársaság bőségesen részesült a lepantói hadizsákmányból, ami hosszú évtizedekre megoldotta a velencei hajók utánpótlását. L.: *Robert C. Davis:* Shipbuilders of the Venetian Arsenal. Workers and Workplace in the Preindustrial City. Baltimore, London, 1991. 16. o.

11 *Klaus Röhrborn:* Die Emanzipation der Finanzbürokratie im Osmanischen Reich. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 122 (1972), 120. o.

12 *Halil Sahillioglu:* Sivis Year Crises in the Ottoman Empire. In: *Studies in the Economic History of the Middle East.* (Ed.: *M. A. Cook).* London, 1970. 241. o.; Istanbul, Topkapi Sarayi Müzesi Kütüphanesi (a továbbiakban: TSMK), Revan 1943. 3a., 39b. V. ö. uo. 16a-val, ahol az áll, hogy a hiány 1000 jük (100 millió) akcse körül mozgott. (Ez a telhiszgyűjtemény döntő többségében Szinán pasa nagyvezír előterjesztéseit tartalmazza 1589–1591-ből, l. *Suraiya Faroqhi:* Die Vorlagen (telhise) des Großwesirs Sinan Paša an Sultan Murad III. Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät der Universität Hamburg, Hamburg, 1967. Későbbi adatok szerint az 1592–93. évi állami büdzse hiánya 70 000 000 akcséra rúgott (l.: *Ahmet Tabakoglu:* XVII ve XVII yüzyil Osmanli bütçeleri. In: Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a Armagan. Istanbul Üniversitesi Iktisat Fakültesi Mecmuasi 41.1–4 [1985] 396. o.), ami hihetővé teszi Szinán adatát. H. Hezarfen az 1000. évre (1591–92) 193 000 000 akcse bevételt és 360 400 000 akcse kiadást említ, ami 167 400 000 akcse hiányt jelentene. Tabakoglu ezt minden indoklás nélkül „valószínűleg téves"-nek minősíti (uo. 396. o., 19. jegyzet).

„Szárazföldi hadjárat indításához pusztán egy parancsra van szükség; mindenki felül a lovára és útnak indul. A tengeri hadjárat nem ilyen; ..., bármekkora anyagi és emberi erőfeszítéseket tesznek is, hét–nyolc hónap alatt valósul meg".[13]

Különösen jól tükröződnek a flotta kiállításával kapcsolatos nehézségek azokból a telhiszekből, amelyekben Szinán beszámol a szultánnak a tripoli lázadás leverésére tett javaslatokról és intézkedésekről. Kitűnik ezekből, hogy a Porta a hagyományos módon, hajóhad kiküldésével már nem tudta kézben tartani az eseményeket, mert nem rendelkezett azzal a 200–300 jük (20–30 000 000) akcséval, vagy 150 000 „sárga" arannyal, ami egy közepes méretű flotta (mintegy 100 hajó) előállításához szükséges lett volna.[14] Miután a külső kincstár kongott az ürességtől, a szultán pedig egyelőre nem mutatott hajlandóságot arra, hogy pénzt adjon a belső kincstárból, újszerű megoldások után kellett nézni. Ennek volt egyik formája, hogy fontosabb posztokat, vagy vezíri rangot olyan személyeknek adományoztak, akik vállalták, hogy saját költségükön elvégeznek megadott feladatokat, vagy ha azt szabták feltételként, megépítenek néhány hajót. Szinán például azért javasolta Haszán anatóliai beglerbég kinevezését egyiptomi kormányzónak, mert az vállalta, hogy saját pénzén felszerel tíz gályát (kadirga), s azok segítségével elfojtja a tripoli felkelést.[15] 1590 tavaszán Isztambulban szárnyra kelt a hír, hogy a szultán annak adja a tripoli beglerbégséget, aki a maga erejéből hajlandó öt gályát kiállítani.[16] Ezek az esetek világosan jelzik, hogy a tétlenség és az elhasználódás csak egyik összetevője volt az oszmán haditengerészet hanyatlásának, s még ennél is nagyobb szerepet kell tulajdonítanunk az anyagi erőforrások szűkösségének és a szultáni udvar megváltozott flottapolitikájának.

Míg az általános trendek, amelyek az oszmán flotta helyzetét meghatározták, viszonylag jól ismertek, addig sokkal kevesebbet tudunk arról, hogy a pénz és a törődés hiánya milyen hatást gyakorolt az oszmán haditengerészet személyi állományára. Aligha lehet kétséges, hogy ez a hatás mind a létszámot, mind a minőséget tekintve negatív volt. A szétszórt adatok alapján úgy tűnik, a legnagyobb gondot a szakképzett tengerészkapitányok hiánya okozta. A nagy tengeri háborúk lezárulása után felbomlóban volt az észak-afrikai kalózvezérek és az oszmán állam sajátos szövetsége, amelybe az előbbiek hozzáértésüket és vakmerőségüket vitték be, az utóbbi pedig anyagi erőforrásait, megalapozva az oszmán flotta mintegy fél évszázados uralmát a Földközi-tengeren. A békekorszak beköszöntével azonban a

13 TSMK, Revan 1943. 3a. Az oszmán szemlélet változásáról *A. C. Hess* is ír: l. The Forgotten Frontier, 122–123. o. A hadviselés finanszírozási kérdéseiről és egyes hadjáratok költségeiről l. *Caroline Finkel:* The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593–1606. Wien, 1988., főleg a 209. o. skk.; *Colin Imber:* The Cost of Naval Warfare. The Account of Hayreddin Barbarossa's Herceg Novi Campaign in 1539. *Archivum Ottomanicum* IV (1972), 203–216. o.; *Mehmet Ipçioglu:* Kanunî Süleyman'in Estergon (Esztergom) seferi 1543. Osmanli Arastirmalari (1990), 137–159. o. Megjegyzendő, hogy a sajátos oszmán pénzügyi elszámolási módszerek miatt szinte lehetetlen megállapítani egy-egy hadjárat tényleges költségeit, s ez igen nagy akadálya az összehasonlító vizsgálatoknak is.

14 TSMK, Revan 1943. 65a–65b., 51a–51b., 42a–42b. (a keletkezés valószínű sorrendjében). Szinán az összegek megjelölésekor ingadozik, de egy helyütt (uo. 3a.) határozottan megmondja: „minden egyes hajó teljes befejezéséhez 3 jük (300 000) akcséra van szükség" (her bir gemi tamam tekmil olunmaga üç yük akçe gerektir). Mint később látni fogjuk, a „hajó" általános terminus itt a törökül *kadirgá*-nak nevezett gályát jelenti. 1614 januárjában egy gálya kiállításának és teljes felszerelésének költsége 236 500 akcsét tett ki, l. *Idris Bostan:* Osmanli bahriye teskilâti. XVII. yüzyilda Tersâne-i âmire. Ankara, 1992., 86. o.

15 TSMK, Revan 1943. 51a–51b.

16 *Braudel:* The Mediterranean, 2. k. 1192. o. Ezek az esetek természetesen nem ugyanazok, mint némely tengeri szandzsákbégeké, akik katonák táplálása helyett már a régebbi időkben is állítottak ki egy-két hajót, ha a szükség, vagy a központ úgy kívánta. V. ö. *Colin H. Imber:* The Navy of Süleyman the Magnificent. *Archivum Ottomanicum* VI (1980), 256., 258. o.

kalózok már nem találták vonzónak az oszmán szolgálatot, hanem inkább szereztek néhány hajót és saját szakállukra kalandoztak az ellenséges vizeken. Szinán szinte megütközve értesítette a szultánt arról, hogy hiába kínáltak szandzsákbégi hivatalt a legnevesebb algériai kapitányoknak (Arnavud Meminek és Murád reisznek), az illetők kereken visszautasították az ajánlatot és nem voltak hajlandók Isztambulba jönni. A nagyvezír szerint 1570–74-ben „még több mint 350 rátermett kalózkapitány *(korsan reis)* állt szolgálatban", de a legutóbbi szemlén (valószínűleg 1591 első felében) már csak 70-et találtak közülük, s többségük vagy öreg, vagy munkaképtelen volt.[17] Az oszmán hajóhad viszont szinte mozdulni sem tudott a kalózok nélkül, s ezért írta a szultán a nagyvezírnek Haszán kapudán pasa halála után, 1591 július közepén: „, a kapudáni poszton tengerészetben jártas kalózra van szükség".[18] Néhány napos tanakodás után Csigalazáde Szinánt nevezték ki Haszán pasa megürült helyére, s egyidejűleg vezíri rangot adományoztak neki. Szelaniki szerint mindezt annak köszönhette, hogy Európából származott, jól ismerte a hajózás rejtelmeit, és főleg, mert apja kalózkodással foglalkozott.[19]

A sanyarú idők mély nyomokat hagytak a hajóstisztek és legénységük (az ún. *azabok*), a hajóácsok és a különböző mesteremberek, valamint az evezősök állományán is. A „birodalmi arzenál népéről" (*tersane halkı*) a következő helyzetjelentést adja L. Bernardo velencei követ 1592-ben (amikor az előző évekhez képest kissé javult a helyzet): „a szultánnak négyezernél több asappi-ja van, akik a gályák tisztjei, s akiknek kétharmada kevéssé alkalmas erre a szolgálatra. Ezt a katonaságot nagyon rosszul fizetik, rendszerint három-négy hónapos elmaradás van a zsoldfizetésben, mert amikor nincs szüksége rájuk, a Nagyúr nemigen törődik az ellátásukkal. Ezért a létszámuk egyre csökkent, mint ahogy az értékük és a tapasztalatuk is csökken, mivel már tizennégy éve nem futott ki Konstantinápolyból a királyi sereg; az idősek kiestek, nem tudták az újonnan felvetteket betanítani, úgyhogy kevesen vannak azok, akik az említett időben szert tudtak tenni némi ismeretekre a tengeri ügyekben. Az isztambuli gályaépítő mesteremberek a Nagyúr és a hajóhad parancsnokának rabszolgáiból kerülnek ki. Legalább két-háromezer ember szokott lenni, de most nincsenek többen ötszáznál, akik a Nagyúrhoz tartoznak, mert az admirálisnak nincsenek hajóépítői. Rendkívüli esetben behívják a konstantinápolyi és az égei-tengeri görögöket, akik közül sokan Krétáról jönnek nagy szégyenünkre. ... A gályák személyzettel való ellátására a törökök háromféle embert alkalmaznak: rabszolgákat, tengerészeket és vidékieket.

17 TSMK, Revan 1943. 2b. Nem világos, hogy ezek a *korsan reis*-ek azonosak-e az állami hajók kapitányaival, akiket hivatalosan *hassa reisi*-nek vagy *harc-i hassa reisi*-nek neveztek. L. *Imber:* The Navy of Süleyman, 254. o. és *Bostan:* Osmanli bahriye teskilâti, 54. o. L. Bernardo velencei követ az 1592-ben írt Relazionéjában azt mondja, hogy a szultán 460 reiszt, vagyis hajóskapitányt tart a zsoldjában, akik közül 150 képes elvégezni a szolgálatot és rendelkezik némi tengerészeti ismerettel; l. *Eugenio Albèri* [ed.]: Relazioni degli ambasciatori veneti al senato. Serie IIIa, volume II. Firenze, 1844. 335. o. Hivatalos kimutatás szerint 1594–95-ben 255, 1595–96-ban 303 *hassa reisi* kapott fizetést (*Bostan:* Osmanli bahriye teskilâti, 55. o.). Szinán adatát valószínűleg úgy kell értelmeznünk, hogy a *hassa reisi*-k testületén belül egyre csökkent a kalóz-származásúak aránya. Arnavud Memi 1591 nyarán mégis elvállalta a tripoli beglerbégséget, l. *Selânikî Mustafa Efendi:* Tarih-i Selânikî. 2 k. (Ed. *Mehmet Ipsirli*) Istambul, 1989. 1. k. 249. o.

18 TSMK, Revan 1943. 2b. V. ö. a 35b-vel, ahol a legjobb kalóznak Berber Mehmedet mondja, de ő is öreg és rokkant *(sakat)*. A kalózok szükségességéről általában: *Kâtip Çelebi:* Tuhfetü'l-kibar fi esfari'l-bihar. 2. k. (Transl. *Orhan Saik Gökyay*) Istanbul, 1980. 2. k. 245–247. o.

19 *Tarih-i Selânikî*, 1. k. 246. o. Szinán nagyvezír egyik régi emberének, Hüszám rodoszi bégnek szerette volna megszerezni a kapudáni hivatalt, aki elkísérte őt a jemeni és a tuniszi (halkulvádi) hadjáratra, de ellenfelei megakadályozták ebben (Revan 1943, 2b. és 35b–36a, ahol részletes beszámoló található Hüszám életpályájáról).

A rabszolgák száma mostanában olyannyira lecsökkent és fogyatkozik nap mint nap halál, szökés és legszentebb vallásunk megtagadása által, hogy amíg korábban a Nagyúr, az admirális és a bégek, vagyis a tengeri főnökök kezén nyolc-tízezer rabszolga volt, most alig van belőlük több három-négy ezernél. Húsz gályánál többet nem lehet velük felfegyverezni. A perzsa háború, amely tizenhárom évig tartott, nem hozott rabszolgákat a Portának, mert a törökök vallásuk folytán nem tehették rabszolgává sem a perzsákat, sem az örményeket, sem a zsidókat. ... Minden nemzetbeli tengerészek, de kiváltképpen krétaiak, nagy számban tartózkodtak Konstantinápoly és Péra kocsmáiban, amikor a szultán gyakran háborúzott. Mivel azonban egy jó ideje már nem teszi ezt, ezek az emberek máshová szegődtek, úgyhogy a múlt évben minden erőfeszítés dacára egyetlen gályát sem tudtak ellátni ilyen hozzáértő emberekkel. A szárazföldi lakosokból ... a Nagyúr annyi gályát fegyverezhet fel, amennyi neki tetszik, mert birodalma óriási. Ezek az emberek azonban nem sokat érnek..."[20]

A velencei követ leírását – néhány számadattól eltekintve – azért fogadhatjuk el hitelesnek, mert lényegében megegyezik azokkal a megállapításokkal, amelyeket Szinán pasának a témára vonatkozó felterjesztéseiben találunk. A nagyvezír egy 1590 tavaszára keltezhető telhiszben kifejtette, hogy azért elégedetlen a hajóépítő műhelyek alkalmazottaival, mert többségük nem alkalmassága, hanem összeköttetései révén *(dilek ve rica ile)* nyerte el állását, s ez az oka annak, hogy „a birodalmi arzenál mostanáig teljesen üres volt". Ugyanebből a felterjesztésből megtudjuk, hogy „a tenger védelmére" küldendő 20 gályából (kadirga) mindössze 5 állt menetkészen, mivel a többire a kádik nem küldték be az evezősöket (de még ezen az öt hajón is kincstári rabszolgákkal kellett pótolni a hiányzó evezősöket).[21]

A jelek szerint 1589–90-re az oszmán flotta oda jutott, hogy már a Földközi-tenger keleti medencéjének ellenőrzésével is nehezen birkózott meg. Ha hihetünk a telhiszek adatainak, 1590 nyarán erre a célra összesen 10–15 hajót tudtak használható állapotba hozni és kiküldeni, s a mentesei bég attól tartott, hogy a keresztények egészen Alexandriáig és az egyiptomi szorosig fognak merészkedni.[22] Bármennyire feladta is mediterráneumi ambícióit az oszmán birodalom, ez az állapot a tengerhez ezer szállal kötődő nagyhatalom számára hosszasan nem volt fenntartható. Ehhez járult, hogy a Mediterráneumban már évek óta az általános politikai nyugtalanság jelei mutatkoztak. Mindezek együttesen az 1580–90-es évek fordulóján arra késztették az oszmán vezetőket, hogy újragondolják a flottával kapcsolatos magatartásukat.

Az egyik legveszélyesebb kihívás az észak-afrikai oszmán birtokokon érte az isztambuli kormányzatot, ahol felerősödtek a spanyol–oszmán megbékélést helytelenítő kalózközösségek, valamint a helyi katonai elemek és dinasztiák önállósulási törekvései. A változások csalhatatlan jele volt, hogy 1578 után a marokkói (fezi) szultán – bár továbbra is a Porta adófizetője maradt – jó kapcsolatokat létesített és tartott fenn a spanyol királlyal, az oszmán támogatást

20 *Albèri:* Relazioni, 335–338. o. Úgy tűnik, Bernardo megfigyelései az 1591. évi helyzetet tükrözik és származtatai kissé magasak. Erre utalnak a következő levéltári adatok: a *tersane lualki* (a reiszekkel együtt) 1571-ben 2385, 1601-ben 3524, 1604-ben 3337 főből állt. Ezen belül 1604-ben 1588 *azab* szerepel a fizetési jegyzékekben. Az evezősöknél a keresztény foglyok aránya a XVII. században 14% körül mozgott (l. *Bostan:* Osmanli bahriye teskilâti, 49–50., 53., 196., 210. o. V. ö. *Imber:* The Navy of Süleyman, 253. o.).

21 TSMK, Revan 1943. 2b. Az arzenál ürességét az európai követjelentések is gyakran emlegetik.

22 TSMK, Revan 1943. 2a., 27b. A tengeri védelmi rendszerről l. *Imber:* The Navy of Süleyman, 255–258. o.

kereső portugál trónkövetelő, Don Antonio ügyében pedig egyenesen keresztezte a szultáni udvar terveit. Don Antoniónak nem adta meg a beígért segítséget, túszként visszatartott fiát pedig sem az angolok, sem a Porta sürgetésére nem volt hajlandó kiszolgáltatni. De még ennél is rosszabbul mentek a dolgok a többi tartományban. Tuniszban és Tripoliban nyílt lázadások törtek ki. Tripoliban egy Jahja nevű vallási vezető állt a felkelés élére, aki azt állította magáról, hogy *mahdi*, vagyis megváltó. Az 1588-ban kezdődött mozgalommal szemben az oszmán kormányzat hosszú ideig tehetetlennek bizonyult, s kevésen múlott, hogy nem veszítette el Tripolit. Jellemző, hogy a lázadást végül nem a haditengerészeti erők, hanem az Egyiptomból odavezényelt lovas csapatok számolták fel, s a nyugalom csak 1592 tavaszán állt helyre véglegesen.[23]

Az oszmán udvart leginkább nyugtalanító események azonban mégsem itt, hanem Franciaországban zajlottak, ahol a vallásháború folytán 1589-re különösen zavaros helyzet alakult ki. Fennállt a veszély, hogy a Katolikus Ligát támogató spanyol király hatalmába keríti az országot, ami végzetes erőeltolódást eredményezett volna a Mediterráneumban fennálló hatalmi egyensúlyban. Az isztambuli angol követ, aki kezdetben abban bízott, hogy a tripoli lázadás majd csak rákényszeríti az oszmán udvart egy új flotta felállítására, beadványaiban nem mulasztotta el felhívni a Porta figyelmét erre az eshetőségre. Egyidejűleg mindent megtett a háborúval fenyegető lengyel–oszmán ellentétek elsimításáért, hogy a Porta, ha meggondolná magát, nyugodtan foglalkozhasson a Földközi-tenger térségében jelentkező problémákkal. A flotta és egyáltalán a nyugati politika kérdésében jó szövetségesre lelt a kapudán, Haszán pasa személyében, aki részben hivatalánál fogva, részben elmaradt bevételeinek pótlása érdekében maga is régóta szorgalmazta a hajóhad újjáépítését.[24] Kettejük együttműködésének nagy szerepe volt abban, hogy a szultán a következő év végén elszánta magát egy vadonatúj flotta létrehozására és komolyan fontolóra vett egy tengeri hadjáratot Navarrai Henrik megsegítésére. A továbbiakban azt követjük nyomon, hogy miképpen jutott a szultán erre a döntésre, milyen módszerekkel próbálták felépíteni a hajóhadat, s végül: mi lett a sorsa e nagyszabású vállalkozásnak.

Még valamikor 1589-ben történt, hogy Haszán kapudán beadványt intézett az uralkodóhoz, amelyben kifejtette: Spanyolország hatalmának megnövekedése veszélyes lenne a birodalomra nézve, és mivel erre minden esély megvan, nem lehet tovább késlekedni a hajóhad megerősítésével. Válaszában a szultán egyetértett az indítvánnyal, csak azt kötötte ki, hogy a munkákat lassan, fokozatosan végezzék, nehogy az államkincstárat erején felül megterheljék. Az új nagyvezír, Szinán, akit az uralkodó a kapudánnal való együttműködésre szólított fel, szintén úgy ítélte meg, hogy „Franciaországon teljes zűrzavar lett úrrá, s lehetséges, hogy lerohanják az átkozott spanyolok". A flotta megújításának gondolatát ezért pártfogolta, de a kis lépések helyett gyorsabb fejlesztést és nagyobb ráfordítást javasolt Murád szultánnak. Indítványozta, hogy a költségek egy

23 *Safvet:* Karadeniz-Izmit körfezi kanali. Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuasi 15.3 (1328–1330/1912–1914), 954–956. o. *Pears:* The Spanish Armada, 446–452., 458. o.; *Hess:* The Battle of Lepanto, 70–71. o.; *Hess:* The Forgotten Frontier, 100., 107–118. o.; *Suraiya Faroqhi:* Der Aufstand des Yahya ibn Yahya as-Suwaydi. *Der Islam* 47 (1971), 67–92. o.; *Suraiya Faroqhi:* Ein Günstling des osmanischen Sultans Murad III.: David Passi. *Der Islam* 47 (1971), 294. o.

24 *Pears:* The Spanish Armada, 454–463. o.; *Faroqhi:* Ein Günstling, 294–296. o.; *Halil Sahillioglu:* Koca Sinan Pasa'nin telhisleri (1591 Lehistan sulhunda İngilizler ve Yahudiler), *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 18 (1969), 29–33. o.; 19 (1969), 37–40. o., 20 (1969), 19–23. o.; *Vaughan:* Europe and the Turk, 171–172., 180. o.

részét a szultán magánkincstárából *(iç hazine)* fedezzék. Az uralkodó azonban egyelőre hallani sem akart erről.[25] Így aztán hiába ígérték meg az udvarban Bartonnak, hogy a következő nyárra (1590) elkészül a nagy hajóhad, egy év elteltével igencsak szerény eredményekről adhattak számot. Szinán 1590 tavaszán kelt jelentése szerint 20 hajó kijavításához fogtak hozzá, de csak öttel végeztek közülük. Faanyag beszerzésére több mint 80 jük (8 000 000) akcsét fordítottak, de az új gályák építését még nem kezdték meg. Ekkorra már – nem lévén más választása – Szinán is magáévá tette a kincstár kímélésének gondolatát, és eképpen foglalta össze céljait: „Abban reménykedem, hogy hatalmas flottát hozok létre anélkül, hogy akár egy vasat is kiadnék a kincstárból".[26]

Ez a kijelentés elsőre olybá tűnik, mintha fából vaskarika készítését ígérné meg, de Szinán egy későbbi (1590 nyarán, vagy kora őszén keletkezett) felterjesztésében világosan megmondja, hogy mire gondolt. Ebben a telhiszben javasolta annak a II. Szelim korabeli akciónak a megismétlését, amikor az új flotta megépítésének költségeit a tartományi kormányzók megadóztatásával teremtették elő. Szinán nyilvánvalóan a lepantói vereséget követő újjáépítésre utalt, amikor is „Szelim elrendelte, hogy a beglerbégek és a tehetősebb bégek közül mindenki a maga tehetsége szerint készítsen el egy-két hajót. Én magam akkoriban Egyiptomban tartózkodtam, és 10 000 forinttal tartoztam hozzájárulni. Be is küldtük ide és több hajót építettek belőle".[27] Nem sokkal később – nyilván azért, hogy a birodalmi főméltóságok nyílt megadóztatásának látszatát elkerüljék – Szinán még rafináltabb elképzeléssel rukkolt ki. Azt ajánlotta, hogy az elmúlt években felhalmozódott adóhátralékokat használják fel a költségekre, mégpedig úgy, hogy amíg behajtják őket, a birodalom katonai vezetői saját vagyonukból hitelezzék meg az előirányzott összegeket. A szultán szintén járuljon hozzá 50 hajóval a közös vállalkozáshoz, s így összesen 150-nél több hajót tudnának előállítani.[28] Ez az ötlet egyes vélemények szerint David Passitól (vagy ahogy a törökök nevezték: Frenk Davidtól), III. Murád zsidó bizalmasától származott. David Passi ekkoriban a szultáni udvar egyik legbefolyásosabb tagja volt, többszörös ügynök, aki nem csak az európai politikában adott tanácsokat a szultánnak, hanem a belpolitikai döntések meghozatalában is kulcsszerepet játszott.[29] H. Lippomano velencei követ szerint ő vetette fel, hogy a flottához szükséges pénzt az elmúlt húsz évben felgyülemlett adóhátralékok eladásából teremtsék elő, majd miután ez nem sikerült, úgy határoztak, hogy a beglerbégek adják össze – készpénzben és két részletben – az előirányzott összegeket.[30]

Ez az értesülés azonban nem feltétlenül hiteles minden részletében. Igaz, hogy Passi rendre részt vett a flottával kapcsolatos megbeszéléseken (maga a szultán rendelkezett úgy, hogy Szinán beszélje meg vele a terveket),[31] de ismerve Szinán

25 TSMK, Revan 1943. 3b.

26 TSMK, Revan 1943. 2a–2b.

27 TSMK, Revan 1943. 39b.

28 *Faroqhi:* Die Vorlagen, 49–50. o.

29 1591. július elején azonban Szinán nagyvezírnek sikerült megbuktatnia és Rodoszra vitetnie, l. *Faroqhi:* Ein Günstling, 290–297. o.; *Sahillioglu:* Koca Sinan Pasa'nin, passim. A száműzetést elrendelő parancs Passi árulásával indokolja az eljárást *(baz-i hiyaneti zahir olmagin,* l. Istanbul, Basbakanlik Osmanli Arsivi, Mühimme Zeyli Defterleri, 5. k. 93. o.; 999. ramazán első harmada=1591. június 23–július 2).

30 Calendar of State Papers: Venetian 1581–1591. 519. o. Idézi: *Faroqhi:* Die Vorlagen, 50. o.

31 *Sahillioglu:* Koca Sinan Pasa'nin, 3. k. 22. o.; *Faroqhi:* Ein Günstling, 291. o.

mérhetetlen gyűlöletét Passi iránt, nehéz elhinni, hogy oly lelkesen támogatta volna az elképzelést, ha az legnagyobb vetélytársától származik. Biztosan tudjuk továbbá, hogy a terhek elosztása és kivetése nem egészen úgy történt, ahogy a velencei követ – talán Passitól nyert információi alapján – tudni vélte. A valódi intézkedésekről és az akció beindításáról Szinán egyik telhisze és az a rendeletsorozat tájékoztat bennünket, amely az egyik *mühimme defteri*-ben maradt fenn.[32]

1590 decemberének utolsó napjaiban (az első mühimme-rendelet és a telhisz összevetéséből úgy látszik, december 29-én) a nagyvezír a vezírek, a defterdárok és a janicsár aga társaságában átment a hajóépítő műhelyekbe, ahol – valószínűleg kiegészülve a kapudán pasával – véglegesítették a hajóhad építéséhez szükséges intézkedéseket, s a szultán meghagyása szerint kiküldték a tartományokba az első rendeleteket. A legelső parancsot a damaszkuszi beglerbégnek írták, s ebből, valamint Szinán beszámolójából kiderül, hogy a következőket határozták el: a flottaépítés költségeinek fedezésére behajtják azokat az adókat, amelyekkel az adószedők és az adófelügyelők a 990. (kezd. 1582. I. 16) előtti évekből, vagyis legalább kilenc év óta tartoznak. A hátralékokat minden megnevezett beglerbég, szandzsákbég, defterdár stb. maga szedeti be a fennhatósága alá tartozó területen. Addig is mindnyájan kötelesek a rájuk kirótt gályák *(kadirga)* költségére hajónként 3 jük, azaz 300 000 akcsét saját pénzükből beküldeni a fővárosba. Miután a hátralékok behajtásával végeztek, a befizetett összeget levonhatják belőle, de a maradékot be kell szolgáltatniuk a kincstárnak.

Néhány bejegyzés alapján megállapítható, hogy a tisztviselők hozzájárulásának mértékéről előzetes alkudozások folytak az illetők és a központ között. (Ez arra utal, hogy a terv előkészítése már 1590 késő nyarán, vagy őszén megkezdődhetett.) Így amikor az 1590. december 29. és 1591. január 15. között szétküldött rendeleteket az érintettek kézhez vették, már jól tudták, hogy a központi adminisztráció mennyit kíván kivenni a zsebükből. A kivetéseket a következő táblázat mutatja, amelyet a minden rendszerességet nélkülöző mühimme bejegyzésekből állítottam össze, beglerbégségek szerint, ábécé sorrendben. Hogy a terhek területi megoszlását érzékeltessem, a defterdárokat, szandzsákbégeket és egyéb hatalmasságokat beosztottam azokhoz a *beglerségekhez,* ahová az idő szerint tartozhattak.[33] A táblázat végére kerültek azok a méltóságok, akik nem tagolódtak be a tartományi közigazgatási szervezetbe, valamint az a néhány bég, akinek közigazgatási egységét nem tudtam elolvasni. A tisztségviselők melletti szám azt jelzi, hogy az illetőnek hány gálya költségét kellett befizetnie, a szögletes zárójelben álló szám pedig azt, hogy ez hány jük akcsénak felelt meg

32 TSMK, Revan 1943. 39a. MD 67. k., 674. sz.

33 Mivel a birodalom közigazgatási beosztása gyakran változott ezekben az években (különösen keleten, ahol néha hetenként módosították a vilájetek határait), a hovatartozás nem mindig dönthető el biztosan. A vitás eseteket jelzem. A szandzsákok besorolása *Metin Kunt* azon listáján alapszik (Sancaktan eyalete. 1550–1650 arasinda Osmanli ümerasi ve il idaresi. Istanbul, 1978. 150–181. o.), amely az 1578–88 közti időszakot fogja át. Nyilvánvaló, hogy az 1590 végi –1591 eleji helyzet ettől több ponton eltér. Az iraki terület beosztására l. még *Halil Sahillioglu:* Osmanli döneminde Irak'in idarî taksimati. *Belleten* 54. 211 (1990[1991]), 1238–1246. o. Hasznos még Leunclavius tartományjegyzéke 1588–89-ből, l. *Donald E. Pitscher:* An Historical Geography of the Ottoman Empire from Earliest Times to the End of the Sixteenth Century. Leiden, 1972. 126–129. o.

Anadolu beglerbégje	4	[12]
Ankara szandzsákbégje	1	[3]
Hüdavendigar és Kareszi szandzsákbégje együtt	1	[3]
Kasztamonu és Kangiri szandzsákbégje együtt	1	[3]
Bagdad beglerbégje	3	[9]
Bagdad defterdárja	1	[3]
Baszra beglerbégje	2	[6]
Boszna beglerbégje	2	[6]
Boszna defterdárja	1	[3]
Herszek szandzsákbégje	1	[3]
Izvornik szandzsákbégje	1	[3]
Klisz [= Klissza] szandzsákbégje	1	[3]
Budun [=Buda] beglerbégje	2	[6]
Budun defterdárja	1	[3]
Szemendire [=Szendrő] szandzsákbégje[34]	1	[3]
Dzsezajir[-i Garb =Algir] beglerbégje	2	[6]
[Dzsezajir-i Bahr-i Szefid (=Archipelago)]	0	[0]
Agriboz szandzsákbégje	1	[3]
Biga és Szigla szandzsákbégje együtt	1	[3]
Gelibolu szandzsákbégje	1	[3]
Mezesztre[35] és Kodzsaili szandzsákbégje együtt	1	[3]
Rodosz és Midilli szandzsákbégje együtt	1	[3]
Szakiz és Szelanik[36] szandzsákbégje együtt	1	[3]
Dijarbekir beglerbégje	3	[9]
Dijarbekir defterdárja	1	[3]
Harput és Csemiskezek[37] szandzsákbégje együtt	1	[3]
Pertek és Szagman[38] szandzsákbégje együtt	1	[3]
[Palu, ld. Erzurumnál]		
Gendzse hákimja (ura) Szülejmán bég és Hajzo hákimja együtt	1	[3]
Imádije hákimja „gyalogváltság" *(bedel-i piyade)* címén	2	[6]
Erzurum beglerbégje	8[39]	[24]
Erzurum defterdárja	1	[3]
[Csemiskezek, ld. Dijarbekirnél]		
Kizudzsán és Palu[40] szandzsákbégje együtt	1	[3]

34 *Kunt:* 152. o. Ruméliához is besorolva. Az ezekből az évekből fennmaradt *ruznamçe*-defterekben Szendrő kivétel nélkül a budai vilájet részeként van feltüntetve.

35 *Kunt:* 152. o. Morához áttéve, de Mora sehol sem szerepel önálló beglerbégségként.

36 *Kunt:* 151. o. Szelanik Ruméliához tartozik.

37 *Kunt:* 174. o. Csemiskezek Erzurumhoz tartozik.

38 *Kunt:* 164., 175. o. Szagman Erzurumhoz is besorolva.

39 Mellette megjegyzés: „Ennyit tartott méltányosnak. Kormányzóságában két szandzsákra egy gálya".

40 *Kunt:* 163., 175. o. Palu Dijarbekirhez is besorolva.

Mazgird és Csermik[41] szandzsákbégje együtt	1	[3]
[Szagman, ld. Dijarbekirnél]		
Gendzse beglerbégje	1	[3]
Haleb [=Aleppo] beglerbégje	2	[6]
Haleb defterdárja	1	[3]
Adana szandzsákbégje	1	[3]
Türkmének bégje és ? bégje	1	[3]
Jemen beglerbégje	4	[12]
Karamán beglerbégje	2	[6]
Karamán defterdárja	1	[3]
Karsz beglerbégje	2	[6]
Kefe [=Kaffa] beglerbégje	2[42]	[6]
Kibrisz [= Ciprus] beglerbégje	2	[6]
Kibrisz defterdárja	1	[3]
Miszir [=Egyiptom] beglerbégje	6[43]	[18]
Miszir defterdárja	1	[3]
Buhejra hákimja[44] 3000 kantar [162 tonna] kender	2	[6]
Menuf hákimja[45] 3000 kantar [162 tonna] kender	2	[6]
Dzserdzse (Dzsize?) hákimja 3000 kantar [162 tonna] kóc	1	[3]
Moszul beglerbégje	2	[6]
Rakka beglerbégje	3	[9]
Reván beglerbégje	2	[6]
Reván defterdárja	1	[3]
Rumélia beglerbégje	1	[3]
Avlonja szandzsákbégje	1	[3]
Iszkenderije [=Skodra] szandzsákbégje	1	[3]
Janja szandzsákbégje	1	[3]
[Szelanik, ld. Dzsezajir-i Bahr-i Szefidnél]		
[Szemendire, ld. Budunnál]		
Szilisztre szandzsákbégje	1	[3]
Szivasz [=Rum] beglerbégje	3	[9]
Szivasz defterdárja	1	[3]
Sam [=Damaszkusz] beglerbégje	3	[9]
Sam defterdárja	1	[3]

41 Csermik az 1578–88-as jegyzékből hiányzik, korábban Dijarbekirhez tartozott, l. *Kunt:* 143. o.

42 A kaffai beglerbégnek később még egy rendeletet küldtek, s ebben 1 hajó szerepel; l. MD 67. k., 223. o.

43 Eredetileg 5 volt, de 6-ra változtatták.

44 Valószínűleg azzal a Szülejmánnal azonos, aki a tripoli felkelés leveréséhez ígért segítséget, l. Revan, 1943. 65b.

45 Valószínűleg Habiroglu Dzsáfer, aki az előbb említett Szülejmánnal együtt időzött az oszmán udvarban, id. h.

Gazze szandzsákbégje	1	[3]
Szafed szandzsákbégje	2	[6]
Sehrizol beglerbégje	2	[6]
Sirván beglerbégje	4	[12]
Temesvár beglerbégje	2	[6]
Temesvár defterdárja	1	[3]
Trablusz-i Sam [=Tripoli] beglebégje	3	[9]
Trablusz-i Sam defterdárja	1	[3]
Hama szandzsákbégje	?[46]	[?]
Humsz szandzsákbégje	1	[3]
Trabzon beglerbégje	2	[6]
Tunusz beglerbégje	2	[6]
Zülkadrije [=Maras] beglerbégje	3	[9]
Karsz és Ajintab szandzsákbégje együtt	1	[3]
Malatja és Szamszad szandzsákbégje együtt	1	[3]
Vezír Dzsáfer pasa, aki Vanban állomásozik[47]	4	[12]
[Csigalazáde] Szinán pasa, aki Erzurumban állomásozik[48]	4	[12]
Lala pasa[49]	2	[6]
Piri kethüda[50]	1	[3]
A dunai defterdár[51]	1	[3]
? és ? szandzsákbégje együtt	1	[3]
? szandzsákbégje	1	[3]

Mint egyéb forrásokból megállapítható, ez a lista nem teljes. Szinán pasa egyik 1591 május körüli telhiszéből tudjuk, hogy ő, mint nagyvezír, 6 gálya költségét fizette be a kincstárba.[52] H. Lippomano velemcei követ 1591. január 5-i jelentése szerint a szultán 50, a nagyvezír 10, a többi vezír pedig 6-6 hajó kiállítását vállalta.[53]

46 A szám lemaradt. Valószínűleg 1 lehetett.

47 Életrajzát – Pecsevi alapján – megírta *Thúry József:* Dsáfer pasa. *Hadtörténelmi Közlemények 5* (1892), 399–403. o.

48 L. *Mehmet T. Gökbilgin:* Cigala-zâde. In: Islam Ansiklopedisi III. Istanbul, 1945. 161–164. o.

49 Zendzsirkiran Ali pasa, a későbbi III. Mehemed szultán nevelője, l. *Ismail H. Danismend:* Izahli Osmanli tarihi kronolojisi. Istanbul, 1972. 3. k. 500. o.

50 Talán azzal a Piri kethüdával azonos, aki Szelanikinél *(Tarih-i Selâniki,* 2. k. 423., 452. o.) 1594 végén – 1595 elején szelaniki szandzsákbégként szerepel. Esetleg Mehmed pasa ruméliai beglerbég ugyanilyen nevű kethüdájával is kapcsolatba hozható, akinek neve egy 1570-es évek végéről fennmaradt jegyzékben tűnik fel, l. *Dávid Géza:* The Character and Revenue Limits of 16th Century zi'amets. Kézirat.

51 Egy 1590. november 17-i rendeletben egy bizonyos Musztafát említenek dunai defterdárként, l. MD 67. k., 125. sz.

52 TSMK, Revan 1943. 31b.

53 Calendar of State Papers, Venetian 1581–1591. 513. o. Idézi: *Faroqhi:* Die Vorlagen, 50. o.

Ebből a szultán 50 gályájára vonatkozó állítás elfogadható hitelesnek, mert egy korábbi telhiszben éppen ennyit kértek tőle. A többi szám azonban pontatlannak tűnik. Valószínű, hogy a vezírek a mühimme-listán szereplő Dzsáferhez hasonlóan 4-4 hajó árát adták be. Ha Dzsáferen kívül még legalább négy vezírrel számolunk (ekkoriban 5-6 körül mozgott a számuk),[54] akkor a nagyvezírrel együtt a négy „pasa" 22, a pasák és a szultán pedig együttesen 72 további gálya kiállítását vállalta magára. Szelaniki szerint a nisándzsi 3 hajóval „szállt be" a vállalkozásba.[55] A mühimme-rendeletekben kiszabott 148 gályával együtt ez 223 hajót jelent, ami igen közel áll ahhoz a 200-as számhoz, amit B. Pezzen, isztambuli Habsburg követ ad meg 1591. január 19-i jelentésében.[56] Pezzen még további 100 hajót számít hozzá ehhez a kontingenshez, amelynek kiállítására és teljes felszerelésére állítólag a „közönséges" keresztény, zsidó és török alattvalókat kötelezték; egyedül az isztambuli zsidó közösségre 300 000 dukátot vetettek volna ki. Pezzen adatait azonban szintén óvatosan kell kezelnünk (a magyarországi bégek kötelezettségeit például tévesen adja meg), még akkor is, ha a nála összesen adódó 300 gálya éppen annyi, amennyinek a kiküldését az oszmán vezetők fűnek-fának ígérgették ezekben a hónapokban. A 300 gályából álló flotta ugyanis valószínűleg úgy alakult volna ki, hogy a 200-220 új hajó mellett 80-100 régi, felújított gálya kapott volna helyet benne. Ezt a kalkulációt támasztja alá L. Bernardo 1592. évi leírása, aki 190-re becsülte az újonnan építendő hajók számát, s nem tudott további kontingens előkészítéséről.[57]

Ennyi hajó előállításához és kijavításához természetesen rengeteg nyersanyagra volt szükség, ezért az egyes tisztségviselőket és főleg a vazallus fejedelmeket pénzbeli hozzájárulás mellett, vagy helyett, természetbeni szolgáltatásra is kötelezték. A mühimme-listán szereplő arab főnökökön kívül erre a sorsra jutott az erdélyi fejedelem, a moldvai és a havasalföldi vajda. Báthory Zsigmondot a szultán követe 300 000 sing (186.6 km) vitorlához való vászon és 10 000 mázsa (545,3 t) kender beszolgáltatására szólította fel.[58] A dunai fejedelemségeknek mindenekelőtt tömítéshez való faggyút kellett szállítaniuk, de ezen felül jókora összegű készpénzt is követeltek tőlük, amit Pezzen 60 ezer koronára becsült.[59] Szinán 1591 márciusában azt írta Mihnea havasalföldi vajdáról, hogy pénzadósságai mellett 15 gálya tartozékaival maradt adós, amiből arra következtethetünk, hogy további, előttünk ismeretlen kötelezettségeket is róttak rá és moldvai vajdatársára.[60]

Amikor Szinán előterjesztette javaslatát a flottaépítés finanszírozására, úgy vélekedett, hogy az ajánlott konstrukciótól három előny várható. Az első az, hogy a kincstár mentesül a készpénzkiadásoktól és mégis elkészülhet a flotta. A második:

54 Egyikük Szokollu Mehmed fia, Haszán pasa volt, l. MZD 5. k., 5. sz., 1591. július 2-i rendelet.

55 *Tarih-i Selânikî*: 1. k. 234. o. E szám hitelessége azonban kérdéses, mert a történetíró a többi méltóság hajóinak számát is hibásan adja meg, ugyanúgy, mint a vállalkozás kezdetének dátumát. Jobb híján mégis ezzel számolok.

56 Wien, Haus-, Hof- und Staatsartchiv, Turcica, 1591. Jan. – März, fol. 20a–20b.

57 *Albèri*: Relazioni, 339–340. o.

58 Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae. 3. k. (Kiad.: *Szilágyi Sándor)* Budapest, 1877. 275–276. o.

59 Wien, HHStA, Turcica, 1591. Jan. – März, fol. 20b–21a. A korona árfolyama mintegy 14%-kal volt alacsonyabb, mint a dukáté. Buza János szíves közlése.

60 TSMK, Revan 1943. 64b. Tudjuk még, hogy az egyiptomi beglerbéget és defterdárt szintén felszólították kóc, lenmagolaj és zsineg szállítására (MD 67. k., 88. sz., 1591 márciusa). 1591 október közepén a hamidi szandzsákbégnek és kádinak megparancsolták, hogy Szinán pasa épülő hajóihoz szerezzenek be kötelet, kendert, kócot és szöget (MD 67. k., 426. sz.).

úgy tesznek szert hajókra, hogy a befizetési kötelezettséget senki sem tekintheti adóztatásnak *(kimseye teklif sekli olmaz).* A harmadik: úgy tűnhet fel, hogy a terv a „mi" (s itt egyértelműen a kincstárra gondol) pénzünkön valósul meg *(akcemizle olmak suretinde oldu).*[61] Ez a fejtegetés nem véletlenül hat rendkívül cinikusnak. A vazallus fejedelemségek esetében kétség sem merülhet fel, hogy mindenféle ellenszolgáltatás nélkül rendkívüli adókat vetettek ki rájuk. De a bégek hitelezésre való kényszerítését sem foghatjuk fel másként, mint burkolt adóztatásként. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a 10, 15, 20 év előtti adóhátralékok gyors és teljes behajtatására kevés reményük lehetett. Kilátásaikra fényt vet, hogy adótartozások miatt az idő tájt mintegy 100 adóbérlő, adószedő és adóellenőr ült börtönben vagy a csauszok fogságában.[62] Több bégnek – mindenekelőtt az újonnan szerzett és szervezett keleti tartományok kormányzóinak – egyszerűen nem lehettek behajthatatlan követeléseik az adott időszakból. Ezért tűnik különösnek, hogy például a sirváni beglerbégnek 4 hajó költségeit kellett volna fedeznie. Még ennél is jobban szemet szúr az erzurumi beglerbég 8 gályája, s egyáltalán az erzurumi és a dijarbekiri vilájet viszonylag magas részesedése. Az erzurumi tartomány volt az egyetlen, amelyben elvileg az összes szandzsákbégnek hozzá kellett volna járulnia a költségekhez, bár a lista tanúsága szerint ettől a követeléstől végül elálltak. Ha arra gondolunk, hogy ez a két tartomány több mint egy évtizedig a perzsa háború fő katonai bázisaként szolgált, amelyet alaposan kiéltek a folyamatosan ott tartózkodó hadak, akkor könnyű elképzelni, hogy a bégeknek mennyi nehézséget okozhatott pénzük behajtása, kivált, hogy mindkét vilájet pénzügyi adminisztrációjában a legnagyobb zűrzavar uralkodott akkoriban.[63] A központ magatartását nyilván az magyarázza, hogy a maga részéről a háborús állapotok miatt elmaradt bevételekkel kalkulált, s keveset törődött azzal, hogy mennyi esély látszott a behajtásukra.

Az elmondottak alapján nyugodtan állíthatjuk: Szinánnak nem volt igaza, s az udvar a flotta létrehozása érdekében valójában megadóztatta az aszkeri osztály elvileg adómentességet élvező legfelső rétegét (pontosabban annak tekintélyes részét). Az is világos: a látszathoz, hogy minden hajó az állami költségvetés terhére épül, jogi megfontolások miatt ragaszkodtak.[64] Ez a lépés jól illeszkedik azoknak a próbálkozásoknak a sorába, amelyekkel a központi adminisztráció ezekben az években a bevételeit kívánta kiegészíteni, vagy biztosabb alapokra helyezni. 1589-ben például a nagyvezír az udvari csapatok zsoldjára követelt hozzájárulást a vezírektől és a defterdároktól, de ekkor a szultán az utóbbiak mellé állt és mentesítette őket a fizetés alól.[65] 1591 elején a Szakarja-Szapandzsa-Izmit csatorna építési munkálataira az anatóliai, szivaszi, karamáni, marasi és erzurumi vilájetekben javadalommal bíró valamennyi tisztségviselőnek (beleértve a diváni írnokokat, müteferrikákat stb.) minden ötezer akcsényi jövedelem után egy munkást kellett kiállítania; ha erre képtelennek bizonyult, akkor személyesen (!)

61 TSMK, Revan 1943. 39a.

62 TSMK, Revan 1943. 34b.

63 TSMK, Revan 1943. 15b., 20a., 44b.

64 A szultáni udvar annak akarta elejét venni, hogy a „hitelezők" kétségbe vonhassák a hajók tulajdonjogát. Ahogy *Szelaniki* írja: „A gályák a muszlin közvagyon (=kincstár)ból épüljenek, hogy senki ne formálhasson igényt rájuk", l. *Tarih-i Selâniki*: 1. k. 234. o.

65 TSMK, Revan 1943. 3b–4a.

kellett munkára jelentkeznie, vagy ha ezt méltatlannak érezte, hat hónapra napi 25 akcse lefizetése árán megválthatta magát a szégyenletes munka alól.[66] Nem beszélve arról, hogy a beglerbégek, szandzsákbégek stb. már régóta pénzért vették meg hivatalukat, a kormányzat követelésére még ezen felül is gyakran kényszerültek olyan speciális feladatokat magukra vállalni, amelyek tetemes kiadásokkal jártak. Mivel a kormányzat jól tudta, hogy a tisztségviselők a rájuk rótt kötelezettségeket végül a gondjaikra bízott alattvalókkal fizettetik meg, lényegében az adóbehajtás nyűgeitől igyekezett szabadulni akkor, amikor előleg, hitel, vagy hozzájárulás címén közvetett adókat vetett ki a vezető rétegre. Ehhez csupán megfelelő indokok kellettek, s a flottaépítés olyan ügy volt, amelyhez az udvar nyugodtan kérhette a birodalom nagyjainak áldozatvállalását. A szultán és a vezírek maguk jártak elől jó példával, s ezúttal ők is kivették részüket a közteherviselésből. Ennek ellenére, mint az alábbi táblázat mutatja, a költségek nagyobbik hányadát a tartományi tisztségviselők állták (a vazallusok hozzájárulásait értékelhető adatok hiányában nem vettem fel):

Tartományi tisztségviselők	Gályák száma	Összeg (jükben)
beglerbégek	79	237
szandzsákbégek	43	129
defterdárok	15	45
összes tartományi	137	411
Központi tisztségviselők		
szultán	50	150
vezírek	20	60
nagyvezír	6	18
nisándzsi	3	9
egyéb	7	21
összes központi	86	258
Összes	223	669

Az adatok összevetéséből megállapítható, hogy az összes kiadások 61%-a a tartományi tisztviselőkre hárult, s az egyes kategóriák közül a beglerbégek foglalták el az első helyet 35%-kal. Ezekből az évekből 36-38 beglerbégség létéről vannak adataink, s ezek közül 28 beglerbég és 29 beglerbégség jelenik meg a listánkon. (A két szám különbsége abból adódik, hogy míg a kapudán pasa személyesen nem szerepel rajta, addig beglerbégsége – a dzsezajiri – igen.) A szandzsákbégségek számát és elhelyezkedését vizsgálva szembetűnik, hogy többségük tenger-, vagy folyóparton, vagy ahhoz közeli helyen feküdt. Ebből arra következtethetünk, hogy elsősorban azokat a szandzsákbégeket választották ki, akiknek területén megvolt a hajóépítéshez szükséges infrastruktúra és jártasság. Erre utal az a tény is, hogy a dzsezajiri vilájetből a szandzsákbégek csaknem 90%-a kapott megbízatást, a többinél viszont ez az arány rendszerint messze 50% alatt maradt.

Összesítésünk szerint (amely, sajnos, nem tartalmazza az összes költséget) a vállalkozás legalább 669 jük, azaz 66 900 000 akcséba került volna. Az 1591–1592-

66 *Ismail H. Uzunçarsili:* Sakarya nehrinin Izmit körfezine akitilmasiyle Marmara ve Karadenizin birlestirilmesi hakkinda. *Belleten* 4. 14–15. (1940), 152–154. o.

es állami költségvetés adatai bizonytalanok (l. fentebb a 12. jegyzetben), de ha elfogadjuk Hezarfen számait, akkor a flottaépítés általunk kiszámított minimális költsége a bevételek 35%-át tette ki. Ha a költségeket a biztosabb alapokon álló 1592–93-as költségvetés adataihoz mérjük, akkor azok a bevételek 23%-át érik el. Az adott deficit mellett ezt a pénzmennyiséget a kincstár képtelen lett volna kigazdálkodni, s innen érthető meg igazán, hogy miért folyamodtak a szultán és tanácsadói a burkolt adókivetés itt bemutatott módszeréhez.

Alighogy kimentek a bégeknek szóló utasítások, a szultáni tanács felállított egy stábot, amely a vállalkozás pénzügyi adminisztrációját kapta feladatául. A kis csapat néhány írnokból állt, vezetésével Haszán Cselebi személyében egy korábbi defterdárt bíztak meg. Ezt követően Haszán Cselebi aláírásával minden érintettnek elküldték az adóhátralékokról szóló kimutatásokat és a behajtásukra vonatkozó utasításokat. Nagyjából ezzel egyidőben mintegy 150 kapitány *(reis),* mesterember és csausz indult a birodalom arzenáljaiba és hajóépítő műhelyeibe azzal a paranccsal, hogy minden kijelölt helyen kezdjenek hozzá 2–3 gálya megépítéséhez.[67] E műhelyek száma megközelítette a 70-et, s többségük a Fekete-tenger partján helyezkedett el.[68] Bernardo velencei követ úgy értesült, hogy a hajók legnagyobb részét (160-at) tizenhárom fekete-tengeri bázison, a maradékot pedig két égei-tengeri (20 db) és a velencei-öböl-beli (10 db) műhelyekben kívánják elkészíteni.[69] Mivel a szultáni tanács rendeleteiben kizárólag kadirga-kat emlegetnek, bizonyosnak látszik, hogy az épülő hajók döntő többsége ehhez az evezős gálya fajtához tartozott. Szelaniki és Bernardo is leírásaiból viszont kiderül, hogy kisebb számban más típusok is szerepeltek a tervekben. Míg Szelaniki konkrétumok nélkül kadirgák és nagyobb gályák: mavnák és bastardák készítéséről beszél, Bernardo ezek megoszlásáról is tudósít. Szerinte a 190 hajóból 180 „kis gálya" (galea sottile vagyis kadirga) lesz, a többi pedig „nagy gálya" (maone, vagyis mavna).[70] Ez az arány jól megfelel az oszmán hajóhadnál megszokottnak, ahol az ütőerő gerincét a XVII. század végéig a kadirga, ez az egy, vagy két árboccal és latin vitorlával felszerelt evezős gálya alkotta.[71]

A tervezett flotta a mérete alapján kétségkívül hatalmas erőt képviselt volna. Nemcsak a XVI. század első felének hajóhadaihoz képest, amelyekben a hajók száma gyakran a százat sem érte el, hanem a Lepantónál és a Tunisznál harcoló, durván 300 egységre becsült haditengerészeti erőhöz viszonyítva is.[72] A vállalkozás méreteit talán az jellemzi a legjobban, hogy a lepantói katasztrófát követő gyors újjáépítés (amely az itt tárgyaltnak mintául szolgált) 250 gályát eredményezett.[73] Nem ok nélkül keltettek izgalmat az oszmán tervek a nemzetközi politikai életben, és nem véletlen, hogy ezeket egyesek az 1571–1572-es erőfeszítésekhez hasonlították.

A nagyarányú készülődés hírei ugyanis hamar eljutottak az Isztambulban működő diplomatákhoz, akik körében lázas találgatások kezdődtek az oszmán

67 *Tarih-i Selânikî:* I. k. 234. o.; *Albèri:* Relazioni, 340. o.

68 *Bostan:* Osmanli bahriye teskilâti, 1–29. o.

69 *Albèri:* Relazioni, 339. o.

70 *Tarih-i Selânikî,* 1. k. 234. o.; *Albèri:* Relazioni, 340. o.

71 *Bostan:* Osmanli bahriye teskilâti, 85–86. o.

72 V. ö. *Hess:* The Battle of Lepanto, 64–65. o., 39. j.; *Gulmartin:* Gunpowder and Galleys, 242., 245., 267. o.

73 *Ismail H. Uzunçarsili:* Osmanli tarihi. Második kiadás, III. 1. k. Ankara, 1973. 23. o., 1. j.

politika céljairól. Beépített embereik jóvoltából a követek egy-két hét alatt megtudhatták, hogy a szultáni udvar azért fogott hajóhada felújításához, mert tengeri háborúra készül. Sem a velencei, sem az osztrák követnek nem okozott nehézséget megszerezni azoknak a leveleknek a másolatát, amelyeket a szultán és a nagyvezír a francia és az angol uralkodókhoz intézett, s amelyekből joggal olvashatták ki, hogy a Porta elszánta magát a Spanyolországgal való konfrontációra. Feltűnő időbeli egybeesés, hogy e leveleket éppen azon a napon írták, amikor kimentek az első hajóépítésre vonatkozó rendeletek, vagyis 1590. december 29-én[74] Az Erzsébet királynőnek és a Navarrai Henriknek szóló írások tartalma lényegében megegyezik. A szultán mindkettőjükkel tudatja, hogy az angol követ előterjesztéséből megértette, mekkora veszélyt jelent mindnyájukra a spanyol király erőszakossága, aki nem elégedett meg Portugália megszállásával és Don Antonio elűzésével, hanem most már Franciaországra is szemet vetett és háborúra készül ellene. Mivel a francia királyt a régi barátság szellemében kész megvédeni, de jelenleg nincs elég hajója, elrendelte, hogy birodalmában az arra alkalmas helyeken fogjanak hozzá gályák építéséhez. A következő évre 300 hajó fog elkészülni, s e nagy armada élére Szinán nagyvezírt *dux generalis*-nak (a török szerdár megfelelője) nevezte ki és elhatározta, hogy „Spanyolország ellen fogja küldeni" *(in Regnum Hispaniam mittere constituimus).* Felszólítja mindkét szövetséges uralkodót, hogy tegyék meg ők is a szükséges hadi és tengeri előkészületeket, hogy a majdan kifutó oszmán flottához csatlakozva „szép egyetértésben sok helyet elfoglaljanak és számos hőstettet vigyenek véghez." Az angol királynőnek megígéri hogy a fezi uralkodónál közbenjár Don Antonio fiának a Portára való szállítása és a fogva tartott angol kereskedők elengedése érdekében, a francia királyt pedig bátorítja, hogy tartson ki addig, amíg az oszmán segítség megérkezik.

E kijelentések és a munkák megindulása miatt sokaknak tűnt úgy, hogy a szultáni udvarban bekövetkezett az a fordulat, amit az angolok oly kitartóan szorgalmaztak. Lippomano velencei követnek az oszmán államférfiak szóban is megerősítették, hogy a flotta Spanyolország ellen fog felvonulni.[75] Az ilyenféle állításoknak külön nyomatékot adott, hogy szokatlan módon magát a nagyvezírt állították szerdári megbízatással a hajóhad élére. Szinán egyik telhiszéből tudjuk, hogy ez a gondolat az ő fejéből pattant ki, s eredetileg semmi mást nem akart vele, mint a megadóztatott bégek fizetési hajlandóságát növelni.[76] Valószínűleg a közben lefolyt tanácskozásokon jutottak arra a következtetésre, hogy a külhatalmak szemében megerősíti az oszmán erőfeszítések komolyságát, ha személyesen a nagyvezír parancsnoksága alá helyezik a reménybeli hajóhadat.[77]

Ezen kívül van még egy mozzanat, amely aláhúzza, hogy az oszmán vezetés ezekben a hónapokban nagyon komolyan vette a szövetségeseknek tett ígéretét és

74 Wien, HHStA, Turcica, 1591. Jan.–März, fol. 25a–28a., Pezzen 1591. január 19-i levelének mellékletei. V. ö. Calendar of State Papers: Venetian 1581–1591. 999. és 1000. sz.; *Vaughan:* Europe and Turk, 172. o.

75 *Faroqhi:* Ein Günstling, 293. o. Pezzen úgy értesült, hogy az elsőként elkészülő hajóegységek részben Alexandriából fognak hadiszereket szállítani és feladatuk lesz Egyiptomot megvédeni a kalózoktól, részben pedig Barbariába (Észak-Afrikába) mennek rendet teremteni. Uo. fol. 19a.

76 TSMK, Revan 1943. 39a.

77 Selâniki, aki szintén tudósít Szinán kinevezéséről, értesülését különféle szóbeszédekből szerezte (*Tarih-i Selânikî:* 1. k. 234. o.). Egy mühimme-bejegyzés azonban igazolja, hogy a nagyvezír valóban szerdári megbízatást kapott. L.: MD 67. k., 171. sz.

a flotta felállításának tervét, s ez a Szakarja-Izmit csatorna építésének története. Ismeretes, hogy Szinán nagyvezír javaslatára 1591 januárjában hozzáfogtak annak a csatornának a tervezési és kivitelezési munkálataihoz, amely a Szakarja-folyót az Izmiti-öböllel, s rajtuk keresztül a Márvány-tengert a Fekete-tengerrel kötötte volna össze. A hajóépítés megkönnyítését és a főváros faellátásának megjavítását egyaránt szolgáló tervet azonban a nagyvezír ellenfelei 1591 áprilisában sikeresen megfúrták, s elérték, hogy a szultán elrendelje valamennyi munka leállítását. Az erre nézve kiadott szutláni parancs a következőkkel indokolta a visszalépést: „Ennél a dolognál sokkal fontosabb, hogy ebben az áldott évben nagyúri hajóhadam a tengerre küldjem, ezért azt ajánlották, hogy a Szakarja[-csatornál]val hagyjunk fel, és a flottát szereljük fel".[78]

Bár egyes források szerint a csatorna ellenzőinek fellépését csupán önös érdek: a hatalmi vetélkedés motiválta, bizonyára igazuk volt abban, hogy az erőforrások szétforgácsolása veszélybe sodorhatta volna a flottaépítés ügyét. Annál is inkább, mert ezekben a hetekben kezdtek mutatkozni az első jelei annak, hogy a hajókkal a csatornaépítés nélkül is éppen elég baj lesz. Musztafa csaus, aki az erdélyi fejedelemnek vitte meg a Porta parancsát, 1591. április 7-én indult vissza Isztambulba az erdélyi követ társaságában, de a rendeletekben kért vitorlavászon mennyiségének csak egyharmadát, a kenderének pedig mindössze egytizedét hozta magával. Hiába időzött a török követ csaknem két hónapot Erdélyben a nyersanyag összegyűjtésére várva, az erdélyi fejedelem magyarázata szerint többre a hiányos készletekből nem futotta.[79] Musztafa csaussal körülbelül egy időben érkeztek meg az oszmán fővárosba Üvejsz egyiptomi beglerbég emberei, akik 10 000 aranyat hoztak magukkal a pasára kiszabott hajók költségére. Ez a pénzmennyiség átszámolva 1 200 000 akcsének felelt meg, nem csodálkozhatunk tehát, ha Szinán a szultánnak írt jelentésében erősen kikelt Üvejsz ellen, akinek az eredeti kalkuláció szerint 6 hajóra 1 800 000 akcsét kellett volna befizetnie. Szinán szerint Üvejsz azzal is hátráltatta a kincstár erőfeszítéseit, hogy az Egyiptomba érkező megbízottakat távol tartotta a hátralékok felkutatásától és behajtásától, és önkényesen intézte az egész pénzügyi műveletet.[80] Kifejezetten tragikus fordulatot vettek az események a dijárbekiri tartományban. A beszámolók szerint az ottani beglerbég olyan kíméletlenül hajtotta be az elmaradt adókat, hogy 1592 nyarán a felháborodott parasztok fegyvert fogtak és szabályos ostrom alá vették a Dijarbekir belső várába zárkózott Ibrahim pasát és embereit. A helyzetet végül az udvarból kiküldött kapudzsik oldották meg, akik a szultán parancsára a szivaszi beglerbéget Dijarbekirbe, a dijarbekirit pedig Szivaszba helyezték át.[81]

Ezzel, sajnos, végére is értünk azoknak a fontosabb adatoknak, amelyek a flottaépítés további menetéről tájékoztatnak bennünket. Nem tudjuk megmondani, hogy a kiszabott összegekből végül mennyi folyt be, s ebből pontosan hány gályát

78 *Uzunçarsili:* Sakarya nehrinin, 149–157. o.

79 Erdélyi Országgyűlési Emlékek, 3. k. 275–276. o.

80 TSMK, Revan 1943. 31b–32a.

81 *Tarih-i Selânikî:* 1. k. 273–275. o.

állítottak elő.[82] Annyi bizonyos, hogy a következő hajózási idényre a flottának nyoma sem látszott, s a program végrehajtása 1592-re már tetemes késedelmet szenvedett. Ha hihetünk a velencei követ beszámolójának, még 170 gálya elkészítése volt hátra ekkor. A követ ezért a maga részéről úgy ítélte meg, hogy a grandiózus terv lényegében kudarcba fulladt: „[az erre vonatkozó] parancsot a múlt évben adták ki nagy lármával. ... biztosra lehetett venni, hogy egy év alatt meg akarják csinálni az összeset; ez a terv és rendelet azonban a pénzhiány miatt nem valósulhatott meg".[83] A követ szavaiból arra következtethetünk, hogy a pénzhiány nem csupán az adóhátralékok beszedésének nehézségei miatt állt elő, hanem azért is, mert a szervezéssel megbízott kapitányok gátlástalanul loptak a rájuk bízott pénzekből. Míg a szultáni flotta ügye egy helyben vesztegelt, addig sorra épültek a nagyhatalmú pasák és a kapitányok saját hajói. A követ akképpen összegezte véleményét, hogy bár a hajókra fordított összegekből optimális esetben több száz gályát lehetett volna felszerelni, a gyakorlatban ebből ötvennél több aligha lesz.[84] Nem igazolódott tehát az oszmán államférfiak 1591. januári optimizmusa, akik „egészen bizonyosra veszik, hogy nagy armadát fognak kiállítani, s hogy a szultán eltökélte magát, hogy egy nagy hajóhad révén próbálja megcsinálni a szerencséjét és az üdvösségét".[85] Sokkal helyesebbnek bizonyult Lippomano követ sejtése, aki kevéssel ezután úgy vélekezett, hogy az uralkodónak nincs meg a kellő anyagi ereje ahhoz, hogy a Nyugat felé meghirdetett aktív politikát végrehajtsa.[86] Ezt a gondolatot fűzi tovább Lippomano utóda, Bernardo, aki a Franciaországnak adandó oszmán segély esélyeit latolgatva a következőképpen jellemzi a kudarc miatt még kétértelműbbé váló oszmán magatartást: „Nem lehet tudni, hogy a Nagyúr milyen lelkülettel viseltetik a francia király irányában. ... Ha a Katolikus Ligáról beszélünk, kétségkívül elmondhatjuk, hogy a szultán ellenségesen viszonyul hozzá, mert gyűlöli a spanyol királyt és szálka szemében a hatalma. Ezért nem tűrheti, hogy a franciák között viszályt szítva, naponta újabb hódításokkal növelje hatalmát abban az országban. Ez okból érdekében áll, hogy a navarrai király ereje megszilárduljon es növekedjék. De mert az ő ügyét nem tudná másként támogatni, csak egy nagy hajóhaddal, s mert a Nagyúr természeténél fogva igen fösvény, azért én úgy gondolom, hogy miként eddig, úgy a jövőben is jó szavakkal és reménységgel tartják majd a navarrai királyt. Excellenciátok biztosak lehetnek afelől, hogy az eredmény is nagyon sovány lesz, mivel a török segítség olyan, mint az az étel, amit az orvosok a betegeknek adnak, amely nem hízlalja fel, de nem is hagyja éhen halni, csak éppen hogy életben tartja őket. Tehát ha a törökök segíteni fogják a navarrait, az csak annyi lesz, hogy háborúban tartsák a spanyol ellen. ... vagyis nem akarják, hogy győzzön, de azt sem, hogy legyőzzék. Mert végül az ilyen segítség olyan, mintha a beteget addig purgálnák, amíg eltávozik az élők sorából"[87]

82 Az mindenesetre kétségtelen, hogy a hátralékok beszedésével folyamatosan foglalkoztak. Egy 999. évi rendeletben arra intik a budai és a temesvári hazine defterdárt, hogy „a defterdárságodhoz tartozó hátralékok összegyűjtésében és behajtásában ne sajnáld a fáradtságot" (MD 68. k. A fénymásolaton, sajnos, nem látható sem az oldalszám, sem a sorszám).

83 *Albèri:* Relazioni, 340. o.

84 Uo. 342. o.

85 Wien, HHStA, Turcica, 1591. Jan.-März, fol. 21a.

86 *Vaughan:* Europe and the Turk, 172. o.

87 *Albèri:* Relazioni, 383-384. o.

Összefoglalva tehát az eddigiekben ismertetett vállalkozás előzményeit, lefolyását és eredményeit, a következőket állapíthatjuk meg. 1590 őszén az oszmán udvar, számot vetve flottája gyengeségével és a mediterráneumi politikai helyzettel, 300 hajóból álló flotta létrehozására szánta el magát. Az építés költségeit a birodalom vezető tisztségviselőinek közvetett megadóztatásával kívánta előteremteni. A tengeri előkészületek azt a célt szolgálták, hogy a Porta, eleget téve szövetségesei: Anglia és Franciaország sürgető kérésének, szükség esetén tengeri hadjáratot indíthasson a Franciaországot elnyeléssel fenyegető II. Fülöp spanyol király ellen. A vállalkozás azonban lényegében már 1591-ben megfeneklett, s a kilátásba helyezett hatalmas méretű hajóhad még 1592-ben is messze állt attól, hogy komolyabb bevetésre alkalmas lett volna. Időközben a franciaországi helyzet is javulásnak indult, így aztán abból a tengeri hadjáratból, amely Magyarországot megmenthette volna az újabb pusztító háborútól, nem lett semmi. Az oszmán államférfiak ugyan 1593-ban újra megígérték 300 gálya útnak indítását a nyugati vizekre, de ekkor már minden komoly politikai megfigyelő számára nyilvánvalóvá vált, hogy ezek a kijelentések csak a szövetségesek megnyugtatására szolgáló üres ígérgetések. Hiába látszott úgy néhány hónapig 1590–1591 fordulóján, hogy az oszmán udvar újra a Földközi-tenger felé fordul, a gazdasági realitások ismét visszakényszerítették arra az útra, amelyre 1578-ban lépett. A birodalom fokozatosan feladta a rendkívüli költségekkel járó tengeri nagyhatalmi állását, s 1593-tól kezdve ismét szárazföldön próbálta kiterjeszteni és megszilárdítani nagyhatalmi pozícióit.[88]

88 Itt szeretnék köszönetet mondani Teke Zsuzsának és Heckenast Gusztávnak a tanulmányom elkészítéséhez nyújtott segítségükért.

Pál Fodor

BETWEEN TWO LAND WARS
Ottoman Naval Preparations in 1590–1592

Summary

On the 21st of March 1590 the Ottoman Empire made peace with Persia. Following the Persian war (in fact even in its last years) the international diplomacy of the time unanimously expected the Porte to turn once again towards the Mediterraneum. In international politics major forces were working on guiding the military potential of the Ottoman Empire towards the Mediterranean area. The historians dealing with Mediterraneum have long pointed out however, that the Ottoman naval power began disintegrating rapidly in the 1580-ies. In the second half of the 16th century the signs of regression can be seen not only on the Ottoman fleet but also the signs of passiveness appeared on the other powers of the Mediterraneum, too. According to the signs by 1589–1590 the Ottoman fleet reached a point when it could hardly even cope with supervising the Eastern basin of the Mediterranean Sea. The Sultan decided to establish a brand new fleet at the end of 1590. We take a look at how the Sultan reached such a decision, how they tried to build the fleet and finally what happened to the large enterprise.

Pál Fodor

ENTRE DEUX GUERRES SUR TERRE
Préparatifs maritimes ottomans en 1590–1952

Résumé

Le 21 mars 1590 l'empire ottoman a conclu la paix avec le Perse, et avec ce fait, la guerre durant depuis 13 ans aux frontières de l'Est a pris fin. En été de 1593, le grand visir Sinan est parti contre la Hongrie. Après la guerre perse (et déjà dans les dernières années de la guerre) la diplomatie internationale de l'époque attendait uniformément que la Porte se tourne de nouveau vers la Méditerranée. Dans la politique internationale, de grandes forces s'appliquaient à diriger le potentiel militaire de l'empire ottoman vers la mer Méditerranée. Les historiens qui s'occupent de la Méditerranée avaient démontré il y a déjà longtemps, que le pouvoir maritime ottoman est tombé en décadence rapide aux années 1580. Dans la deuxième moitié du XVIe siècle ce n'est pas seulement la flotte ottomane qui est caractérisée par cette régression, mais on peut observer certains signes de passivité chez les autres pouvoirs méditerranéens. D'après les signes, en 1589–90, le contrôle du bassin de l'Est de la mer Méditerranée devenait déjà une tâche très difficile pour la flotte ottomane. A la fin de 1590, le sultan a décidé de créer une flotte complètement nouvelle. En ce qui suit, nous examinerons comment le sultan est arrivé à cette décision, avec quelles méthodes ils essayaient de constuire la flotte, et, finalement: quel était le destin de cette entreprise grandiose.

Pál Fodor

ZWISCHEN ZWEI FELDKRIEGEN
Osmanische kriegsmarinnerüstung, 1590–1592

Resümee

Nach dem Ende des Persischen Krieges am 21. März 1590 waren bedeutende Kräfte der internationalen Politik bestrebt, das Kriegspotential der Osmanen gegen den Mittelmeerraum zu richten. Doch am Ende der achtziger Jahre des 16. Jh. befand sich die Kriegsmacht der Osmanen bereits is einer Phase des Verfalls. Der Hauptgrund dafür bestand jedoch nicht in der Niederlage bei Leponto (1571), sondern vielmehr darin, daß im Krieg für Nord-Afrika die Osmanen den Sieg davongetragen und im Frieden ihre Kriegsmarine vernachlässigt hatten. 1589/1590 war die osmanische Flotte nicht mehr imstande, das Ostbecken des Mittelmeeres unter Kontrolle zu halten. Ende 1590 beschloß der Sultan, eine ganz neue Flotte aufzustellen. Im vorliegenden Aufsatz werden dieser Entschluß sowie die Methoden seiner Verwirklichung und die Geschichte dieses großformatigen Interfangens behandelt.

Пал Фодор

МЕЖДУ ДВУМЯ СУХОПУТНЫМИ ВОЙНАМИ
Османские приготовления на море в 1590-1592 годах

Резюме

21 марта 1590 года Османская империя заключила мир с Персией. После войны с Персией (более того, уже в последние годы этой войны) международная дипломатия того времени единодушно ожидала, что турки вновь обратятся к Средиземноморью. Великие силы в международной политике работали над тем, чтобы военный потенциал Османской империи был обращен на Средиземноморье. Историки-специалисты по Средиземноморью уже давно выявили тот факт, что османская империя как морская держава в 1580-ых годах начала переживать стремительное падение. Во второй половине 16-го века можно наблюдать „развитие назад" не только османского флота, но появляются признаки пассивности и у других средиземноморских держав. Как показывают свидетели, к 1589-1590 годах османский флот оказался уже в таком состоянии, что с трудом справлялся с задачами контролирования восточного бассейна Средиземного моря. В конце 1590 года султан принял решение о создании нового флота. В дальнейшем мы проследим за тем, каким образом пришел султан к этому решению, какими способами пытались построить эту военную флотилию, и в конце концов, какова стала судьба этого грандиозного мероприятия.

BONHARDT ATTILA

A MAGYAR HADIFOGLYOK HAZASZÁLLÍTÁSA AZ I. VILÁGHÁBORÚ UTÁN
Magyar hadifogolyfogadó bizottságok Lengyelországban és Litvániában 1918 december–1921 augusztus

Az első világháború idején mintegy 2–2,5 millió osztrák–magyar katona esett az ellenséges államok fogságába. Annak ellenére, hogy a Szovjet-Oroszországgal kötött hadifogolycsere-egyezmények értelmében még a háború alatt kb. 700 ezer tiszt és katona tért vissza az orosz fogságból, 1918 novemberében az Osztrák–Magyar Monarchia több mint 1,5 millió polgára volt még Oroszországban, illetve az antant hatalmak hadifogolytáboraiban.

A Monarchia hadifogoly ügyeit az összeomlásig a közös Hadügyminisztérium 10. osztálya intézte. Ott vezették a hadifogságba esettek nyilvántartásait, onnan irányították segélyezésüket, a rokkantak hazahozatalát, s ott folytak a hadifoglyok háború utáni kicserélésére és hazaszállítására vonatkozó előmunkálatok.

A Habsburg-birodalom felbomlásával ezen feladatok magyar katonákra vonatkozó részét át kellett vennie az önállóvá váló Magyarország kormányának. Ennek irányításával a Hadügyminisztériumot bízták meg.*

A legfontosabb és azonnal elkezdhető feladat az osztrák–magyar Keleti Hadsereg magyar alakulatainak hazaszállítása, illetve az Oroszország európai területein a forradalom óta különösebb felügyelet és ellátás nélkül élő magyar honosságú hadifoglyok gyors hazahozatala volt.

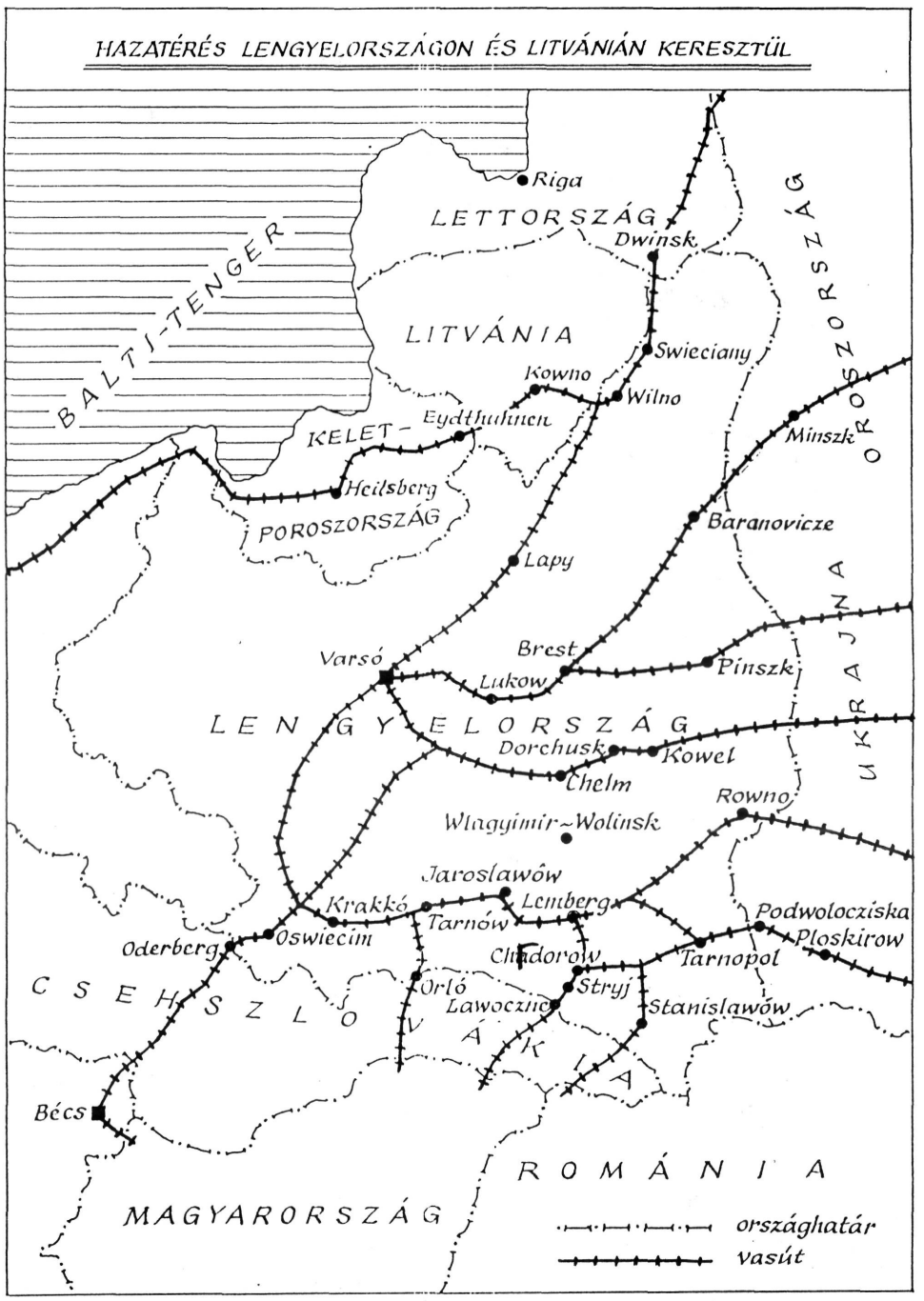
Az első hazairányító bizottságok kiküldése Ukrajnába

1918. november 4-én a magyar Hadügyminisztériumban osztályközi értekezletet tartottak, amelynek tárgya: „Az Ukrajnában elhelyezett csapatok hazaszállításának szabályozása és sürgetése érdekében felállítandó és Ukrajnába kiküldendő bizottságok" megszervezése volt.[1]

A hírek szerint ugyanis az Ukrajnában állomásozó csapatok zöme saját elhatározásából önkényesen megkezdte a hazatérést. A katonák szervezetlenül, s – mivel a széles nyomtávú vonalakon kevés vonat állt rendelkezésre – sokszor gyalogosan vonultak a határ felé. A visszavonulók, akik útközben elhagyták, elkótyavetyélték felszerelésüket, fegyvereiket, gyakran ki voltak téve a helyi lakosság és a nacionalista bandák támadásainak, vagy annak, hogy a románok, esetleg az éppen alakulóban lévő lengyel és ukrán állam csapatai egyszerűen lefegyverzik őket.

* Az első világháború utáni magyar hadifogoly-hazaszállítás központi szerveinek ismertetését lásd: *Bonhardt Attila:* A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1984. 3. sz., 475–494. o.

1 Az értekezleten az „Elnöki b." (közjogi kérdések), az 1. (közlekedés, karhatalom), az 1. a. (szervezés), a 2. (tiszti személyi ügyek), a 8. (élelmezés) és a 10. (mozgósítási) osztály, valamint a központi szállítás vezetőség képviselői vettek részt. Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL), Polgári demokratikus forradalom iratai (a továbbiakban: Polg.dem.) Hadügyminisztérium (a továbbiakban: HM) 28.509/eln.1.1.a.-1918.

HAZATÉRÉS LENGYELORSZÁGON ÉS LITVÁNIÁN KERESZTÜL
BALTI-TENGER
Riga
LETTORSZÁG
Dwinsk
OROSZORSZÁG
LITVÁNIA
Swieciany
Kowno
Wilno
Eydtkuhnen
KELET-
Minszk
Heidsberg
POROSZORSZÁG
Baranovicze
Lapy
UKRAJNA
Varsó
Brest
Pinszk
Lukow
LENGYELORSZÁG
Dorchusk
Kowel
Chelm
Rowno
Wlagyimir-Wolinsk
Jaroslawów
Krakkó
Lemberg
Tarnów
Podwoloczíska
Oderberg
Oswiecim
Ploskirow
Chodorow
Tarnopol
CSEHSZLOVÁKIA
Orló
Stryj
Lawocznie
Stanislawów
Bécs
ROMÁNIA
MAGYARORSZÁG
országhatár
vasút

Az értekezleten határozat született, hogy a magyar Hadügyminisztérium részéről bizottságokat kell kiküldeni Galiciába, vagy, ha lehet Ukrajnába, hogy a volt osztrák–magyar Keleti Hadsereg ott székelő magasabb parancsnokságaival felvegyék a kapcsolatot. E bizottságok feladatául azt tűzték ki, hogy a Galiciában és Ukrajnában még funkcionáló osztrák–magyar szállításvezetőségekkel és kirendeltségekkel együttműködve megszervezzék a magyar honosságú csapatok szállítását és azokat – hogy az átvonuló csapatok lengyel és román részről való lefegyverzését elkerüljék – lehetőleg Délkelet-Galicián át hazairányítsák.[2]

1918. december 1-jén már három magyar bizottság tevékenykedett Galicia és Ukrajna határán:[3]

1. az 1918. november 11-én Wladimir-Wolhinskba kirendelt hazairányító bizottság Köller György vezérkarbeli alezredes vezetésével. A bizottság tagjai Tus László főhadnagy és Philadelphy Jenő hadnagy voltak;
2. az 1918. november 19-én Podwloczykába kiküldött, Kiss Vilmos és Farkas Ferenc vezérkarbeli századosokból álló hazairányító bizottság;
3. az 1918. november 30-án Adleff Tivadar százados vezetésével Stryjbe kirendelt bizottság, amelynek tagjai Bencsik Pál és Vogta Tibor főhadnagyok voltak.

A kiküldött bizottságok munkáját és a hazatérést nagyban nehezítette, hogy az egykori államkeretek Ukrajna, Galicia és Lengyelország területén felbomlottak. A régi államapparátus megszűnt, a megalakult új államok szerveinek pedig még nem volt elegendő hatalmuk ahhoz, hogy rendelkezéseiket végrehajtassák. Ráadásul a térség megalakuló új államai az egymással szembeni területi követeléseiket fegyverrel kívánták eldönteni. Lengyelország Teschen hovatartozásának kérdésében Cseh-Szlovákiával, Wilno és környékének birtokba vételéért Litvániával állt szemben. Legsúlyosabb ellentétei azonban, Kelet-Galiciára támasztott igényei miatt, a területen önálló államként működő és Nagy-Ukrajna által is támogatott Ukrán Nemzeti Tanáccsal voltak. Ukrajna, míg nyugaton Lengyelországgal hadakozott, nem tudta megakadályozni Romániát Bukovina elfoglalásában, de nem mondott le Bukovinára támasztott követeléseiről. Az egymással szemben álló államok pedig közösen harcoltak Szovjet-Oroszország ellen részben területi igényeik kielégítéséért, de főleg a bolsevizmus terjedésének megakadályozásáért.

Ezen a frontvonalakkal szabdalt területen kellett áthozni a bomlófélben lévő osztrák–magyar csapatokat. A helyzetet tovább bonyolította, hogy az Ukrajnából kivezető vasútvonalakat, fontosabb vasúti gócpontokat a visszavonuló német hadsereg tartotta megszállva. Ráadásul a területet négyéves háború pusztította. Hatalmas volt az élelmiszer-, a fűtő- és nyersanyag-, valamint az iparcikkhiány, s a bonyolult politikai helyzet tovább fokozta az ellátás nehézségeit.

A Kelet-Galiciába kiküldött hazairányító bizottságok közül a Wladimir-Wolhinsk-i bizottság munkáját ismerjük az 1918 novembere és decembere közti időszakból. A bizottság 1918. november 11-én indult Budapestről.[4] Köller

2 HL Polg.dem. HM 28.509/eln.1.a.-1918.

3 HL Polg.dem. HM 724/eln.1.a.-1918.

4 HL Magyar hadifoglyok a két világháborúban gyűjtemény (a továbbiakban: Hdf.gy.). A magyar HM krakkói megbízottja (a továbbiakban: Krakkó) 10/1918.

Philadelphy Jenő: Az 1918 őszén Lengyelországba kiküldött magyar hadifogolyfogadó-bizottság működése. HL Visszaemlékezések és tanulmányok gyűjteménye (a továbbiakban: Tgy.) 1967.

alezredes, a bizottság vezetője, miután Csapon a visszavonuló alakulatok tisztjeitől és a csapi állomás közegeitől arról értesült, hogy a Kelet-Galiciában dúló harcok, a vasúti forgalom „tökéletes megsemmisülése" és az egész helyzet bizonytalan volta miatt útját Galicián keresztül nem folytathatja, a kapcsolatot az ukrán kormánnyal felvenni nem tudja, úgy döntött, hogy a Wladimir-Wolhinskban lévő mintegy 7000 magyart kerülő úton, lengyel területen keresztül hozza haza. Ezért a bizottság Orlón és Tarnowon át Krakkóba utazott, ahová november 14-én érkezett meg. Másnap Köller alezredes a krakkói lengyel kormánnyal és az ottani vezérkarral egyezményt kötött a magyar és lengyel katonák teljes fegyverzettel, felszereléssel és élelmezéssel történő kölcsönös hazaszállításáról. Az egyezmény értelmében a csapatokat szállító szerelvények egészen a két ország határán lévő fogadó állomásokig közlekednek, ahol kölcsönösen kicserélik őket.[5] A bizottság november 18-án folytatta útját Lublinon át Wladimir-Wolhinskba, ahová november 20-án érkezett meg. Ott, miután meggyőződött arról, hogy a magyar csapatok a Bug folyó nyugati partjára átkelve a lengyel kormány által kijelölt Kowel–Lublin–Krakkó–Tarnow–Orló vonalon megkezdték a visszavonulást, visszatért Krakkóba. Itt vette Köller alezredes a Hadügyminisztériumnak azt a rendeletét, amely utasította, hogy mint a magyar hadügyminiszter megbízottja, maradjon a krakkói lengyel kormány mellett és a csapatok hazaszállítását minden eszközzel segítse elő. Az utasítás értelmében a Köller-féle hazairányító bizottság Krakkóban rendezte be székhelyét, de felvette a kapcsolatot a varsói hadügyminisztériummal is.[6]

A Kiev–Tarnopol vasútvonalon fekvő Podwoloczyskába 1918. november 19-én kiküldött hazairányító bizottság novemberi tevékenységéről csak közvetett úton, a Hadügyminisztérium Krakkói Megbízottjának jelentései alapján tudunk. A bizottság november 26-án Przemyślben tartózkodott, ahonnan vezetője, Kiss százados telefonon tett jelentést Köller alezredesnek Krakkóba. Jelentése szerint rendeltetési helyére való továbbutazása a Kelet-Galiciában folyó lengyel–ukrán harcok és az ottani közlekedési viszonyok miatt tehetetlen. Przemyślben való működése szintén. Ezért kérte, hogy bevonulhasson Krakkóba, és ott, csatlakozva a Hadügyminisztérium Krakkói Megbízottjához, a podwoloczyskai magyar csapatokat lengyel területen a Kowel–Lublin–Tarnow útvonalon irányíthassa haza.[7] November 29-én Kiss százados már Krakkóból tett jelentést a Hadügyminisztériumnak a Kelet-Galiciában folyó harcokról,[8] valamint arról, hogy Lembergnek a lengyelek által történt elfoglalása után az Ukrán Nemzeti Tanács kelet felé visszavonult, jelenlegi helye ismeretlen. Kiss százados megjegyezte, hogy „az Ukrán Nemzeti Tanács nincs abban a helyzetben, hogy a magyar csapatok hazaszállítását biztosítani tudja", ezért a következő javaslatot terjesztette

5 Köller alezredes jelentése szerint: „A lengyel kormány hajlandó a magyar csapatokat Volhiniából és Orosz-Ukrajnából Kowel-Lublin-Krakkón át lengyel vasutakon és anyaggal, élelmezve menetcéljukig szállítani. Ezzel szemben kéri a magyarországi lengyel csapatokat teljes fegyverzettel."

HL Polg.dem. HM 30.624/eln.kat.pol.-1918., HL Hdf.gy. Krakkó 36/1918.; *Philadelphy*: i.m. 8. o.

6 HL Hdf.gy. Krakkó 36/1918.; *Philadelphy*: i.m. 9–14. o.

7 HL Hdf.gy. Krakkó 28/9.-1918.

8 Galiciának a Lupkow–Sanok–Przemysl–San vonaltól keletre fekvő része rendes hadműveleti területté vált. A lengyel csapatoknak a San középfolyásától a kettősvágányú vasút mentén, Lembergen túlhaladt előretörése után az ukrán erők fővonala: Bobrowszka (Jaroszlaw)–Jaworow–Mogirow–Zawcek–Kamienka–Stuwilowa–Zadowcze–Nikolajow–Budkow–Komarno–Rudki–Nizaukowicze–Oszlawic. HL Hdf.gy. Krakkó 31/1918.

elő: „Mivel a Galiciai-Ukrajna és Lengyelország között fennálló tényleges hadiállapot ellenére az Orosz-Ukrajna és Lengyelország közötti viszony normális, Varsó és Kiev közt az összeköttetés fennáll, Kiss százados bizottsága a két kormánnyal folytatott megbeszélés folytatásaként Varsón át Kievbe, onnét pedig valamely vonalon át Kelet-Galiciába fog kiküldetni, hogy a lengyel és az orosz-ukrán kormánynál, valamint a Kelet-Galiciában működő legmagasabb parancsnokságnál is személyesen interveniálhasson." Javasolta továbbá, hogy Budapestről a Csap–Lawoczne–Stryj–Tarnopol útvonalon egy külön bizottságot küldjenek ki, amelynek feladata, hogy a déli vasútvonalon biztosítsa az összeköttetést Magyarország és Kelet-Galicia között. Amennyiben a varsói és a kievi kormány e javaslatot jóváhagyja – folytatódik a jelentés –, akkor a Bugtól keletre állomásozó csapatokat Kowelban kellene összevonni és onnan vonaton Lublin–Rozwadow–Tarnowon át Orlóra szállítani. E csapatok irányítását egy Kowelba települt bizottság végezné. A Bugtól nyugatra lévő magyar alakulatok pedig a Chodorow–Stryj–Lawoczne–Volóc útvonalon térnének haza, a Budapestről időközben kirendelt bizottság segítségével.[9]

A Stryjbe – talán éppen a fenti javaslat alapján – kiküldött, Adleff százados vezette bizottság munkájáról jóformán semmit sem tudunk. Valószínűleg a Chodorow–Stryj–Lawoczne vonalon hazatérők vasúti szállításáról, élelmezéséről gondoskodott. 1919 februárjában történt feloszlatásáról is csak az 1918 decemberében Tarnopolba áttelepült Kiss százados-féle bizottság iktatókönyvéből szerezhetünk tudomást.[10]

A kelet-galiciai magyar hadifogolyfogadó-bizottságok működése 1918 december–1919 június

A Kiss százados vezette bizottságról a következő hírt 1918. december 11-ről kapjuk, amikoris a bizottság – talán Ukrajna felől? – Körösmezőre érkezett.[11] A bizottság feladata a magyar csapatok, és mindinkább az Oroszországból egyenként, vagy kisebb-nagyobb csoportokban visszatérő volt hadifoglyok hazaszállítása céljából a nyugat-ukrajnai hatóságokkal való kapcsolatteremtés volt.

A bizottság Kelet-Galiciába érkezésekor a katonapolitikai helyzet az ukránokra nézve kedvezően alakult. Kiss százados 1918. december 18-i jelentése szerint: „Az Antant Ukrajnát önálló államnak ismerte el. Nyugat-Ukrajna (Galicia – B. A.) csatlakozása Nagy-Ukrajnához csaknem bizonyos. Az antant-nyilatkozat után Nagy-Ukrajnából az anyagi és személyi támogatás a lengyelek ellen, a Kelet-Galiciáért vívott harcokhoz megindult." Lemberg körül nagyszabású hadműveletek bontakoztak ki, s az ehhez szükséges lőszer és felszerelés egy részét a nyugat-ukrán kormány Magyarországról kívánta beszerezni.[12]

9 Uo.

10 HL Hdf.gy. tarnopoli fogadó bizottság (a továbbiakban: Tarnopol) 1918. december 11.–1919. május 23. közti iktatókönyve, 63/4. ikt.sz.

11 1918. december 11-től rendes iratkezelés folyt ennél a bizottságnál is, a megmaradt iktatókönyvek, az irattárban elhelyezett iratok és a levelezőkönyvek segítségével ettől a naptól nyomon követhetjük működését.

12 HL Hdf.gy. Tarnopol 1-2/1918., II. sz. levelezőkönyv, 8/2., 13/4.

Ennek megfelelően a magyar bizottságot rendkívül szívélyesen fogadták Nyugat-Ukrajnában. Kiss századost és társait az ukrán kormány különvonata szállította Tarnopolba az Ukrán Nemzeti Tanács székhelyére. Az ott folytatott tárgyalások eredményeként a nyugat-ukrán kormány képviselői kijelentették, hogy Magyarországgal barátságos viszonyt kívánnak fenntartani, vele szemben területi követeléseket nem támasztanak. Ezenkívül készek mutatkoztak hozzájárulni a visszavonuló magyar csapatok és a hazatérő volt hadifoglyok Kelet-Galicián való átutazásához, valamint egy, a visszavonulást irányító magyar kirendeltség működéséhez.[13]

A Kiss százados vezette magyar katonai misszió Tarnopolban helyezkedett el, ahol közvetlen érintkezésben lehetett az Ukrán Nemzeti Tanáccsal és a hadtápközponttal. A hely kiválasztásához nagyban hozzájárult az is, hogy Tarnopol, mint fontos vasúti gócpont, az Ukrajna felől Kelet-Galiciába befutó vasútvonalak találkozásában volt. A bizottság, amelyhez 1918 decemberében csatlakozott Császy József százados, valamint Irsa és Krasznay főhadnagy,[14] mint a Magyar Hadügyminisztérium kirendeltsége és fogadó állomás kezdte meg működését Tarnopolban.

Kiss százados véleménye szerint az Ukrajnában lévő csapatok hazaszállítása legkésőbb 1918 karácsonyáig befejeződik, azután már csak a volt hadifoglyok hazatérésével kell számolni. Az 1917 novemberi forradalom után Oroszországban szabadnak nyilvánított volt hadifoglyok szervezetlenül, de folyamatosan érkeztek Galíciába Ukrajna felől.[15] Összegyűjtésükre Tarnopolban gyűjtőtábort állítottak fel, hogy a járványveszélyre való tekintettel a hazatérőket fertőtleníthessék, majd nemzetiség szerint csoportosítva, étkeztetés után a Tarnopol–Chodoow–Stryj–Lawoczne–Volóc vonalon Magyarország felé útba indítsák őket.[16]

A gyűjtőtábor ukrán parancsnokság alatt állt, ők látták el őrséggel és személyzettel, ők állították ki a transzportok továbbutazásához szükséges nyíltparancsokat.[17] A visszatérő hadifoglyok élelmezéséről, mivel a polgári hatóságok képtelenek lettek volna rá, szintén a hadsereg gondoskodott. 1919. április 20-án a nyugat-ukrán hadügyi államtitkárság a Nyugat-Ukrajna területén átvonuló hadifoglyok ellátását és továbbítását parancsban is szabályozta.[18] A rendelet szerint a pályaudvarokon feltűnő helyen táblát kell elhelyezni, amely gyülekezésre hívja fel a beérkező hadifoglyokat. A tábla mellett álljon egy fogadó tiszt és az érkezőket nemzetiség szerint csoportosítva irányítsa a gyűjtőtáborba, ahol a barakkokon kívül fürdő, fertőtlenítő és konyha felállítása is okvetlenül

13 Uo. A nyugat-ukrán kormány és az osztrák–magyar Keleti Hadsereg parancsnoksága közt már 1918. november 23-án létrejött egy egyezmény, amely szerint az ukrán területeken állomásozó csapatokat a Podwolocziska–Tarnopol–Stryj–Lawoczne és a Nowosielce–Kolomea–Delatyn–Körösmező úton irányítják haza. HL Polg.dem. HM 30.886/Kat.pol.-1918.

1918. november 30-án a magyar kormány nyomatékosan figyelmeztette a nyugat-ukrán kormányt: ha nem akarja, hogy a hazatérő ukrán katonák jól megszervezett magyarországi élelmezése retorzióképpen megszűnjön, támogassa a magyar katonákat ukrán földön. HL Polg.dem. HM 32.256/Kat.pol.-1918.

14 Nevezettek bizottsághoz való csatlakozásának pontos időpontja nem ismert. Nevük az iratokban már mint a bizottságnál szolgálatot teljesítő tisztek neve fordul elő.

15 Kiss százados egy 1919 februári jelentése szerint naponta átlag 250 volt hadifogoly érkezett Tarnopolba Oroszországból. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) K. 73 49. tétel, 727/pol.-1919.

16 HL Hdf.gy. Tarnopol 175/1-1919., 239/3-1919.

17 Uo.

18 HL Hdf.gy. stryji fogadó bizottság (a továbbiakban: Stryj) 6/1919.

szükséges. A táborba érkező hadifoglyokat rövid, szívhezszóló beszéddel kell üdvözölni, majd el kell látni őket. A tetvetlenítés után a hadifoglyok orvosi vizsgálaton vesznek részt, amely után számba veszik őket. A nyilvántartás nemzetiségek szerint történik. A hazatérők ugyancsak nemzetiségük alapján kerülnek elhelyezésre, külön a tisztek, külön a legénység. A gyűjtőtáborokban az emberek fizikailag és szellemileg üdüljenek fel, ezért a priccseken, asztalokon és padokon kívül újságokkal és könyvekkel is el kell a barakkokat látni. Gondoskodni kell kantin felállításáról is a tábor területén, mert a tábort a karantén idején tilos elhagyni. A karantén első, nyolcadik és utolsó napján orvosi felülvizsgálatot kell tartani. Akit betegnek találnak, azt kórházba kell küldeni. A táborban való tartózkodás alatt az ott lévő tisztek tartsanak hazafias előadásokat. A hadifogoly holmiját a parancsnokságnak át kell vizsgáltatnia és minden levelet, könyvet és egyéb iratot, amelyek az államra veszélyes ideákat tartalmaznak, el kell kobozni.[19] A tizennégy napos karantén után a hadifoglyokat haza lehet küldeni. A betegek szállíthatóságuk esetén egészségügyi vonatokon továbbítandók. Minden szállítmányt 24 órával az indulás előtt be kell jelenteni a pályaudvar-parancsnokságon, hogy a szállításhoz szükséges szerelvényeket beszerezhessék és a hazatérők úti ellátásáról gondoskodni lehessen.

Hogy a rendeletben lefektetett elvek minden jó szándékuk mellett mennyire távol estek a valóságtól, bizonyítják Kiss százados 1919 februárjában és márciusában írt jelentései. E jelentésekről megtudjuk, hogy a tarnopoli bizottság mellett ukrán részről ugyan működött egy gyűjtőtábor a mindkét irányból érkező, különböző nemzetiségű hadifoglyok számára, ennek befogadóképessége azonban alig haladta meg a 400 főt, ami a napi 250–300 érkező esetén teljesen elégtelen volt. Egy másik, csak szükségszerűen lakható épület a hivatalokkal és katonasággal túlzsúfolt városnem volt. Szalma fekvőhelyek készítésére szintén nem volt lehetőség, priccsek beépítése pedig a szobák gyors elférgesedését idézte elő, amely ellen minden nap karbolos fertőtlenítéssel próbáltak védekezni. „Ukrán segítségre utalva még messze állunk attól, hogy hazatérőinknek az elszállításig emberi hajlékot adhassunk" – írta egy március 26-án kelt jelentésében Kiss százados.

Az elszállításra való várakozást még nehezebbé tette a rossz élelmezés, amely általában ugyanaz volt, mint az ukrán katonaságé – lóhús –, „de mennyiség és ízetlenség tekintetében sokkal rosszabb". Az élelmezés miatti panaszok orvoslását – a nyugat-ukrajnai körülmények és élelmiszerhiány miatt – Kiss százados véleménye szerint csak magyar élelmező állomás kiküldésével lehetett volna megoldani.

A hazatérők fertőtlenítése a gyűjtőtáborban megfelelő berendezések és fehérnemű hiánya miatt gyakorlatilag lehetetlen volt, így a járványok tovább

19 Az ukrán hadügyi államtitkárság azonban nemcsak a politikai tartalmú iratok elkobzására adott parancsot, hanem az 500 koronán felül lévő pénz és értéktárgyak elvételére is. Tette ezt arra hivatkozva, hogy egyrészt a hazatérő magyarok nagy része a Vörös Hadseregben szolgált és értékeit Ukrajnában rabolta, másrészt, hogy a Magyarországon keresztül utazó ukránokat is kifosztják. A hadifoglyokat átvizsgáló bizottság tagjai: egy ukrán tiszt, a magyar kirendeltség egy tisztje és a hadifogoly-szállítmánnyal utazók közül két bizalmi. Az elkobzott értékekről a volt tulajdonosok ukrán és magyar nyelvű nyugtát kaptak. A tarnopoli városparancsnokság a szállítmányok továbbítását addig nem engedélyezte, amíg az átvizsgáltak névjegyzékét ott jóvá nem hagyták. Az átvizsgálást már az ukrán határon megkezdték és Lawocznéig többször megismételték úgy, hogy a hazatérő hadifoglyokat végül teljesen kifosztották. HL Hdf.gy. Stryj o/1919., Tarnopol 126/5-1919.

szedték áldozataikat. Ilyen körülmények közt a karantén szigorú betartására nem kerülhetett sor.

A hadifoglyok továbbszállítása Tarnopolból szintén nehézségekbe ütközött. Az ukrán vasutak ugyanis a vagon- és fűtőanyaghiány miatt óráról-órára jártak csupán, s így csak ad hoc üzemmel dolgoztak. A fenti nehézségek miatt csak akkor tudták volna a Tarnopol és Lawoczne közt közlekedő magyar hazatérő- és kórházvonatok útját biztosítani, ha azok a működésükhöz szükséges szenet magukkal hozzák. Ilyen körülmények közt Kiss százados az ukrán hatóságoktól olyan parancs kiadását kérte, amely szerint a naponta Chodorow felé induló vonathoz 4-5 kocsit kapcsoltathasson a hazatérők számára. Kérését teljesítették, de gyakorlati végrehajtását az alkalmanként rendelkezésre álló szén- és vagonkészlettől tették függővé. Az utazás bizonytalansága miatt sokan, akik nem akartak a gyűjtőtábor rossz körülményei közt várakozni, gyalog vágtak neki a magyar határ felé vezető útnak.[20]

A Tarnopolban működő magyar kirendeltség és fogadó állomás tisztjei a feladatokat a következőképpen osztották fel egymás közt: Kiss századosnak, mint a kirendeltség vezetőjének hatáskörébe tartoztak „az elvi ügyek, a bizottság munkájának irányítása, ellenőrzése, a súrlódások megszüntetése, jelentések a hadügyminisztériumnak, valamint a személyi ügyek". Munkájában egy írnok és egy küldönc segítette. Farkas századosnak és Irsa főhadnagynak, mint beosztott tiszteknek a feladata volt: „a hazatérők összegyűjtése, szociális felvilágosítása, elhelyezése, megétkeztetése, a panaszok meghallgatása, az esetleges segélyosztás, a szállítmányok kioktatása és továbbirányítása vasúton, az avisók, a beosztott 6 fő legénység személyi ügyei, valamint Kiss százados helyettesítése".[21]

A tarnopoli fogadó állomás felállítása után annak vezetője utasította Császy századost, hogy 1918. december 20-án utazzon Ukrajnába a Podwoloczyska–Ploskirow–Zmreinka vonalon is informálódjon arról, milyen lehetőség van magyar fogadó bizottságok működtetésére e három állomáson. Tarnopolban ugyanis azt az értesülést kapták, hogy a hazatérők Nagy-Ukrajnában való egyesítése az ottani rendezettebb elhelyezési és élelmezési viszonyok közt

20 Kiss századosnak a hadifogoly-hazaszállítás nyugat-ukrajnai helyzetére vonatkozó jelentései megtalálhatók: HL Polg.dem. HM 34.425/eln.kp.-1918.; HL Hdf.gy. Tarnopol II. sz. levelezőkönyv, 103/5., 105/2.; OL K. 73. 49. tétel, 727/pol.-1919.

Kiss százados véleménye szerint: „Az itt (Kelet-Galiciában – B. A.) uralkodó hadiállapot és az egész államháztartás szervezetlensége képezik fő okát annak, hogy hazatérőink számára kielégítő fűtött szállások, kórházak, gyűjtőtáborok be nem rendezhetők." Ezért 1919 február végén azt javasolta a magyar hadügyminisztérium 55. osztályának, hogy Tarnopolban magyar költségen és irányítás alatt megfelelő barakkokat állítsanak fel az átutazó magyar hadifoglyok elszállásolására. Különösen fontosnak tartotta a fertőző betegeknek a többiektől való elkülönítését, és jól működő fertőtlenítő berendezések kiszállítását. A hazatérők Tarnopolból történő továbbszállítása – szerinte – csak fűtőanyaggal, élelmiszerrel és megfelelő berendezésekkel ellátott, a Tarnopol–Chodorow–Stryj–Lawoczne–Volóc útvonalon közlekedő magyar vonatokkal oldható meg kielégítően. Az említett állomásokon pedig magyar fogadó kirendeltségeket kell elhelyezni, hogy azok a vonatok minél gyorsabb továbbhaladását elősegítsék. E költséges intézmények kiépítését, berendezését és működtetését Kiss százados azért javasolta, mert „az ukrán kormány az egész hazatérő mozgalmat – minden egyéb hivatalos előzékenység dacára – mint kellemetlen és terhes feladatot tekinti, mely ukrán részről az orosz viszonyokat jellemző egykedvűséggel kezeltetik, a fennvázolt intézmények megszervezése, legjobb ismeretem szerint egyedüli módját képezik annak, hogy hadifoglyaink kálváriájuk végén határaikat avval a meggyőződéssel léphessék át, hogy a társadalom és az állam – a vesztett háború ellenére is – tettekben igyekeznek hálájukat leróni". OL K. 73. 49. tétel, 50226/13-1919.

21 HL Hdf.gy. Tarnopol II. sz. levelezőkönyv, 105/2.

kedvezőbb, mint Podwoloczyska és Tarnopol környékén való összezsúfolása, miután ez utóbbi vidék teljesen kihasznált volt.[22]

Császy százados visszatérve ukrajnai küldetéséből jelentette, hogy a Nagy-Ukrajnából Kelet-Galicia felé tartó vasútvonal melletti állomásokat teljesen lefoglalták az onnan a lengyel front felé tartó hadiszállítmányok, ezért magyar gyűjtőtáborokat ott felállítani nem lehet. Szóba került viszont két tisztnek Zmerinkába való kiküldése, akiknek feladata lett volna, hogy az ott gyülekező hadifoglyokat az otthoni politikai változásokról tájékoztassák, és meggyőzzék őket azoknak a rémhíreknek az alaptalanságáról, miszerint a hazatérőket újra felfegyverzik és harcba vetik. A kiküldött tiszteknek ezenkívül figyelmeztetni kellett volna a Zmerinkán átvonulókat, hogy útjukat Tarnopol felé folytassák, mert a Csernovicon át Magyarországra vezető utat a románok lezárták és nem engedélyezik idegen hazatérőknek román területen való átutazását.[23]

A zmerinkai kirendeltség felállítására azonban nem került sor, mert a feladatra kijelölt Császy századost és Krasznay főhadnagyot az 1919. január 8-án Stanislawowba költözött ukrán hadügyi államtitkárság mellé összekötő tiszteknek osztották be. Mivel a hazaszállítás központja Kiss százados vezetésével továbbra is Tarnopolban maradt, Császy századosék feladata lett, hogy Stanislawowban közvetlen kapcsolatot tartsanak fenn az ott székelő hadügyi és vasútügyi államtitkársággal. Ugyancsak rájuk hárult az is, hogy az esetleg Stanislawowba érkező csekély számú hazatérő számára étkezést és továbbutazási lehetőséget biztosítsanak. A Stanislawowban működő összekötő tisztek természetesen a kelet-galiciai magyar hazatérés vezetőjének voltak alárendelve.[24]

Az Adleff Tivadar vezette stryji bizottság, amely a Tarnopolból induló hazatérő szállítmányoknak a határig való utazását biztosította, 1919 februárjában feloszlott.[25] A Stryjben működő bizottságot a tarnopoli kirendeltség állományából személyzethiány miatt azonnal nem tudták pótolni.[26] Csak miután 1919

22 Császy százados utazásairól a jelentés HL Hdf.gy. Tarnopol II. sz. levelezőkönyv, 8/2., 13/4. Császy százados ukrajnai utazása alatt felvette a kapcsolatot Benkő János századossal, aki az osztrák–magyar hadsereg Ukrajnából való visszavonulása után a hazatérők Kievben hátrahagyott táborának volt a vezetője. A Benkő százados vezetése alatt álló kievi intézmény, amely a volt osztrák–magyar hadsereg hátramaradt szerve volt – a bonyolult politikai viszonyokra való tekintettel – 1919. január 1-től mint vöröskeresztes misszió működött tovább. Feladata az Oroszországból Kievbe érkező volt monarchiabeli hadifoglyok élelmezése, segélyezése és továbbirányítása volt. Az ehhez szükséges összegekkel még az osztrák–magyar hadsereg ukrajnai meghatalmazott tábornoka látta el a missziót. A magyar Hadügyminisztérium 55. osztálya a kirendeltségeknek, mint vöröskeresztes intézménynek a megszervezését tudomásul vette, és egy 1919. január 15-én kelt rendeletében felszólította Benkő századost, hogy a Kievből útnak indított hadifoglyokról értesítse a Hadügyminisztérium tarnopoli kirendeltségét. HL Polg.dem. HM 1099/eln.55.–1919.

A Benkő százados vezette misszió azonban nem sokáig teljesíthette a Hadügyminisztérium rendeletét, mert a Vörös Hadsereg Kievhez való közeledése miatt – miután pénzkészletét átadta a Dán Vöröskereszt kievi megbízottjának – 1919. február 4-én visszavonult. OL K. 73. 49. tétel, 5155/13.-1919.

23 HL Hdf.gy. Tarnopol II. sz. levelezőkönyv, 13/4. A románoknak a hazatérőkkel szembeni magatartásával kapcsolatban a későbbiekben is többször merült fel panasz, és csak 1920 októberében nemzetközi nyomásra sikerült csak elérni, hogy az orosz–román határt a hazatérő hadifoglyok számára megnyissák. OL K. 73. 40. tétel 51.088/13.-1919., K. 73. 42. tétel 21.861/1920. alapszám és 25.283/ikt.szám.; *Hadifogoly Újság*, II. évf. 20. sz., 1920. október 15., 7. o.

24 HL Hdf.gy. Tarnopol 117/1., 239/3-1919., II. sz. levelezőkönyv, 29/2.; OL K. 73. 49. tétel, 50.226/13.-1919.

25 A bizottság feloszlatásáról a tarnopoli kirendeltség iktatókönyvéből a 134. sorszám. és a 63/4. saját szám alatt 1919. február 11-i dátummal értesülhetünk. „A Stryj-i bizottság feloszlatása, egy tiszt odaküldendő – Adlefftől." A feloszlatás oka nem derül ki.

26 Kiss százados, mint a kelet-galiciai kirendeltség vezetője az összes ottani hadifogoly-intézmény munkáját irányította. Farkas százados és Irsa hadnagy a tarnopoli gyűjtőállomáson működött, ahol a nagy forgalom miatt mindkettőjükre szükség volt. Később harmadikként Stoller Adolf hadnagy csatlakozott hozzájuk (ikt.könyv, 156. 76/2.

márciusában új tisztek – Tibold László és Anesini Győző főhadnagyok[27] – érkeztek Tarnopolba, sikerült Chodorowban és Stryjben egy-egy új fogadó állomást felállítani. Mindkét állomás közvetlen előljárója a Hadügyminisztérium Tarnopoli Kirendeltségének vezetője volt.[28]

A chodorowi fogadó állomáson – ahová a szállítmányok Tarnopolból való elindulásuk után 24–48 órával érkeztek meg – Anesini főhadnagy feladata volt a foglyok részére az ukrán hadsereg élelmezési központjából étkezést biztosítani, a szállítmányok létszámát a Tarnopolban összeállított nemzetiségi csoportok szerint ellenőrizni, megállapítani, hogy hogy a csoportok együtt maradtak-e és, hogy útközben nem szálltak-e fel addig még gyalog menő hazatérők, végül a főhadnagy a szállítmány továbbindulásáról értesítette Stryjt.[29]

Stryjben Tibold főhadnagy fogadta a Chodorow által jelzett szállítmányokat. Sikerült kieszközölni a stryji kerületi parancsnokságnál, hogy a hazatérők itt is kapjanak élelmezést. A hazatérőket Tibold főhadnagy ismét nyilvántartásba vette, majd továbbirányította őket Lawoczne határállomás felé, amelynek értesítése szintén a feladatához tartozott. Ugyancsak ő tájékoztatta sürgönyben a magyar hatóságokat a szállítmány létszámáról és egészségügyi állapotáról.[30] Tibold főhadnagy azonban nem sokáig volt a stryji fogadó állomás parancsnoka. Betegségére hivatkozva 1919. március 30-án állomáshelyét elhagyta és Magyarországra utazott. Utóda Irsa hadnagy lett, akitől az állomás irányítását a tarnopoli kirendeltség vezetőjének 1919. április 24-én kelt utasítására Czervesz Béla főhadnagy vette át. Egy héttel később, 1919. április 30-án a tarnopoli iktatókönyv a stryji fogadó állomást, mint „Bányavölgyi-bizottságot" említi, új parancsnoka Bányavölgyi János százados neve után.[31] 1919 májusától a stryji fogadó állomás parancsnoka Bányavölgyi százados, beosztott tisztjei Czervesz főhadnagy és Irsa hadnagy voltak.

A Kelet-Galiciában dühöngő tífuszjárvány miatt Kiss százados egy 200 ágyas járványkórház tarnopolbeli felállítását javasolta a magyar kormánynak. A kórház feladata elsősorban természetesen a megbetegedett magyar hazatérők gyógykezelése lett volna. Ugyanis, mint Kiss százados 1919. március 26-án kelt jelentésében írta: „Az összes helybeli ukrán kórházak tífuszos és kiütéses betegekkel, valamint sebesültekkel vannak túlzsúfolva. A vöröskeresztes magyar kórházban jelenleg 60 beteg van, minden ágy foglalt... A betegeknek ily módon

1919. február 24.). Császy százados és Krasznay főhadnagy pedig Stanislawówban az államtitkárság mellett, mint összekötő tisztek szolgáltak.

27 Érkezésük pontos dátuma nem állapítható meg. Tibold főhadnagy neve 1919. március 3-i dátummal fordul elő először a tarnopoli kirendeltség iktatókönyvében. Anesini főhadnagy pedig már mint a chodorowi fogadó állomás parancsnoka szerepel az iratokban 1919. március 15-én.

28 Az alárendeltség ténye Anesini főhadnagynak egy Kiss századoshoz írt leveléből derül ki. Ebben egy beszerzési könyv kiutalását kéri, mivel olyat a chodorowi állomásparancsnokságtól nem kapott, mert mint írja: „én sem önálló viszonyban nem vagyok, sem pedig hozzájuk nem tartozom. Ezért azt a tanácsot adták, hogy kérjem meg a T. elvtársat (Kiss századost – B. A.), mint olyan hatóságot, melynél nyilván vagyok tartva, és állományba véve, hogy a magyar kirendeltség kérjen az ottani Intendaturától a kirendeltséghez tartozó magyar tisztek számára egy-egy ilyen Bezugsbuchot". HL Hdf.gy. Tarnopol 145/2., 239/3.

29 HL Hdf.gy. Tarnopol 131/4., 239/3.

30 HL Hdf.gy. Tarnopol 107/1., 239/3. II. sz. levelezőkönyv, 105/2.; OL K. 73. 49. tétel 50.226/13.-1919.

31 HL Hdf.gy. Tarnopol iktatókönyv, 234., 249., 253., 254., 262. ikt.sz., V. sz. levelezőkönyv, 104/1., 135/1. Czervesz főhadnagy Saric főhadnaggyal 1919. április 24-én érkezett Tarnopolba. Saric főhadnagyot a tarnopoli fogadó állomásra osztották be, ahonnan Kelet-Galicia lengyelek által történt elfoglalása után Dél-Magyarországra távozott. HL Hdfgy. Tarnopol iktatókönyv, 339., 239/a.

sokszor megrendítő kálváriát kell végig járniuk, egyik ukrán kórház a másikhoz küldi őket hiába, mert az ukránok saját betegeiket sem képesek ellátni és kezelni." Az ukrán kormány először azt javasolta, hogy a járványkórház a magyar határtól 23 km-re lévő Tuchlóba települjön, ahol két barakkot bocsátottak volna rendelkezésre. Kiss százados azonban ragaszkodott ahhoz, hogy a járványkórházat Tarnopolban állítsák fel, „hogy legalább a legsúlyosabb járványos betegeket az egészségesek közül még az út elején kiválasszák." Végül az ukrán kormány elvben hozzájárult ahhoz, hogy a magyar járványkórház Tarnopolban működjön. Kiss százados kérte a magyar kormányt, hogy a kórház működtetéséhez szükséges felszerelést és személyzetet, valamint fehérneműt küldjön ki, és ha kell, nemzetközi úton gyakoroljon nyomást az ukrán kormányra a hazatérők érdekében.[32]

A járványkórház kért felszerelése a személyzettel együtt a 19. számú magyar kórházvonattal 1919. április 19-én érkezett Stryjbe,[33] ahol várakoznia kellett, mert Tarnopolban még nem utalták ki a kórház számára a megfelelő helyiségeket. A kérdés elhúzódásában az ukrán hatóságoknak a kórházat kiküldő Magyar Tanácsköztársasággal szembeni bizalmatlansága nyilvánult meg. Végül csak úgy engedélyezték a kórház működését, ha a személyzet az ukrán viszonyoknak megfelelően dolgozik; azaz a parancsnok feltétlen előljárója az összes beosztottnak, utasításai parancsszámba mennek, a munkások részéről pedig mindennemű direktórium vagy munkástanács működtetése tilos.[34]

A kórházvonat 1919 májusában érkezett Tarnopolba, ahol az ukrán hadügyi államtitkárság és a magyar kirendeltség vezetője közt május 15-én megkötött szerződés értelmében megkezdte munkáját. A szerződés kimondta, hogy mivel a Kelet-Galicia és Magyarország közötti közvetlen összeköttetés – a Magyar Tanácsköztársaság ellen folyó csehszlovák és román hadműveletek miatt – megszakadt, annak helyreállításáig, vagy ameddig a magyar kormány másként nem intézkedik, a 19. számú kórházvonatot teljes személyzetével és leltárával a beteg hazatérők szállításának céljaira az ukrán hadügyi államtitkárságnak át kell adni. A szerződés értelmében a vonat megmaradt a magyar állam tulajdonában, de a Tarnopol–Chodorow–Stryj–Lawoczne vonalon közlekedő szerelvény férőhelyeinek felét az ukrán kormány igénybe veheti sebesült katonái számára. A többi helyet azonban kötelesek fenntartani a beteg és rokkant hazatérőknek a határállomásra való szállítására.[35] A kórházvonat csak Lawocznéig szállíthatta a hazatérőket, mert a csehszlovák kormány a csapatai által megszállt területeken a hazatérést beszüntette. Azokat, akik mégis megkísérelték az átutazást az addig igénybe vett felső-magyarországi vasútvonalakon – hivatkozva a Magyar Vörös Hadsereg által a cseh hadifoglyokkal szemben elkövetett állítólagos kegyetlenkedéseire – internálták.[36]

32 HL Hdf.gy. Tarnopol II. sz. levelezőkönyv, 103/5.; OL K. 73. 49. tétel, 50.226/13.-1919.

33 A Hadügyi Népbiztosság jelentése szerint a 200 ágyas, teljesen felszerelt kórházat 2 orvossal, 6 ápolóval és a megfelelő személyzettel szállító 19. sz. kórházvonat 1919. április 15-én indult el Budapestről Tarnopolba. A kórházvonat a felszerelésen kívül a kórház számára még 1 havi élelmet és 500 ezer korona készpénzt, a tarnopoli fogadó bizottság részére pedig további 180 ezer koronát vitt. OL K. 73. 49. tétel, 50.034/13., 50.078/13.-1919.

34 HL Hdf.gy. Tarnopol 148/3., 239/3.

35 Uo. 159/1.

36 A bécsi magyar hadifogolyügyi megbízott jelentése a csehszlovák kormánynak a magyar hadifoglyok cseh megszállt területen való hazatérésével kapcsolatban. OL K. 73. 45. tétel, 50.262/13.-1919. Czervesz Béla jelentése a

A Tarnopolban felállított járványkórházat összevonták a már ott működő 40 ágyas magyar vöröskeresztes kórházzal és a tarnopoli pályaudvaron állomásozó 9. sz. magyar vöröskeresztes segélyvonattal, amely ott mint „üdítőállomás" funkcionált. A Kelet-Galiciában működő magyar egészségügyi intézmények személyzeti kérdésben a tarnopoli magyar hazaszállítás vezetőjének, s rajta keresztül a Hadügyi Népbiztosság 55. osztályának voltak alárendelve, szervezetileg pedig az Egészségügyi Népbiztosság alá tartoztak.[37]

1919 tavaszán fordulat állt be a lengyel–ukrán fronton.[38] A lengyel csapatok – átvéve a kezdeményezést – megkezdték a kelet-galiciai területek elfoglalását.

Kiss százados 1919 májusában megszemlélte az alárendeltségébe tartozó fogadó állomásokat. Szemleútja után 1919. május 20-án kiadott parancsában felhívta tisztjei figyelmét, hogy a hazatérők érdekében továbbra is tartsák fenn a jó viszonyt az ukrán hatóságokkal, illetve a más nemzetek képviselőivel. Ismételten figyelmeztette őket, hogy az ukrán élelmezési állomásokon csak a magyar honos hazatérőknek kiadott élelmiszeradagokat nyugtázzák, s hogy minden bizottság vezessen „Előjegyzést", amelyből a felvételezett élelem fajtája, minősége és a felvételezés dátuma pontosan megállapítható legyen a két állam közt később történő elszámolás idején. Végezetül az ukrán részről egyre romló hadihelyzetre való tekintettel utasította tisztjeit, hogy amennyiben a magyar hazatérés számára legrövidebb utat jelentő Tarnopol–Chodorow–Stryj–Lawoczne vasútvonal Chodorow és Stryj közti szakaszát az ukránok feladják, a stryji bizottság Nadwornára vagy Delatynba, a chodorowi fogadó állomás pedig Czortkowba vagy Buczaczba vonuljon vissza.[39]

A kiadott parancsot azonban a fogadó állomások már nem teljesíthették. Az előrenyomuló lengyel csapatok 1919. május 20-án elfoglalták Stryjt és az ott tartózkodó, Bányavölgyi százados vezette bizottságot a Lengyelországban érvényben lévő rendeletek értelmében a magyar hazatérés Varsóban működő vezetőjének alárendeltségébe utalták.[40]

Anesini főhadnagy Chodorowból, ahol helyzete a közelgő lengyel hadsereg miatt tarthatatlanná vált, 1919. május 21-én Stanislawowba utazott Császy századoshoz. Chorthowban maradnia véleménye szerint értelmetlen lett volna, „mivel egyrészt a Kolomea–Delatyn vasútvonal a románok kezébe került, másrészt a lengyel hadsereg előrenyomulása Kelet-Galicia határáig várható", ezért úgy döntött, hogy Stanislawowban várja be a fejleményeket.[41]

Hosszas harcok után a lengyel csapatok 1919 júliusában elfoglalták Tarnopolt. Az ottani hazatérő-intézmények pedig, mivel „a lengyel hatóságok felfogása szerint a magyar hadifogoly missziók az ukrán kormány által voltak csak elismerve",

lawocznei határátkelő-hely lezárásáról: OL K. 73. 49. tétel, 50.578/13.-1919. Domán Arthur jelentése hazatéréséről: OL K. 73. 18. tétel, 50.306.

37 HL Hdf.gy. Tarnopol 159/3-1919.

38 1919 márciusának végén a kelet-ukrán haderő a Vörös Hadsereg elől nyugat felé, Ploskirowon túlra vonult vissza, és maga az ukrán kormány is Kaminiec-Podolskba menekült. Ezzel Nyugat-Ukrajna elvesztette lengyelek elleni harcának legfőbb támogatóját, ráadásul a Vörös Hadsereg megközelítette határait, így kétfrontos küzdelmekre kellett felkészülnie.

39 HL Hdf.gy. Tarnopol 159/5-1919.

40 HL Hdf.gy. Varsói Hazaszállítás Vezetőség (a továbbiakban: VHV) 224. sz.

41 HL Hdf.gy. Tarnopol 186/2-1919. 1919. július 15-én kelt jegyzőkönyv.

csak akkor folytathatták tevékenységüket, ha a lengyel kormány által elismert varsói „Magyar Hazatérés Vezetőség" alárendeltségébe kerülnek.[42]

A lengyel feltételeket a Hadügyi Népbiztosság 132.267/55-1919. sz. rendelete értelmében teljesítették. A Magyar Hadügyminisztérium Kelet-Galiciai Szállításvezetősége, mint önálló szervezet ezzel megszűnt, s átszervezés után, mint a varsói Magyar Hazatérés vezetőjének egyik fogadó állomása működött tovább. 1918 decemberétől 1919 júliusáig tartó működésük alatt a kelet-galiciai magyar fogadó állomások 40 920 különböző nemzetiségű hadifoglyot segítettek tovább hazája felé.[43]

Magyar hadifogolyfogadó állomások működése Lengyelországban. A lengyelországi magyar hadifogoly-intézmények megszervezése és működésének első szakasza 1918 december–1919 augusztus

A Hadügyminisztérium krakkói megbízottja, Köller alezredes 1918. december 14-én értesült a Hadügyminisztériumtól, hogy a volt osztrák–magyar Keleti Hadsereg Ukrajnában állomásozó magyar nemzetiségű csapatai Kelet-Galícián át, a Brody–Zbaraz–Podwoloczyska–Tarnopol útvonalon lesznek hazaszállítva.[44] Ennek alapján a kirendeltség feladata az orosz fogságból Lengyelországon át hazatérő volt hadifoglyok szállításának irányítása lett. Ez pedig – Köller alezredes véleménye szerint – a kirendeltség ügykörének új, szabatos meghatározását tette szükségessé. 1918. december 22-én ezért javaslatot terjesztett fel a Hadügyminisztériumnak a hazairányító bizottságok átszervezéséről. Ebben megállapította, hogy: „a hazatérő vezetőség befolyása csakis a lengyel kormány területére – a volt Orosz-Lengyelországra azonban csak közvetett, tehát időt rabló úton – terjed ki, a hazatérő vezetőség azonban a Lapy–Miedzyrzecze–Kowel–Lemberg–Zagorz vonaltól keletre fekvő, tehát a németek, ukránok és románok által megszállott területekre befolyást nem gyakorolhat, miután innen oda semmiféle összeköttetés nem létezik. Ennélfogva a magyar érdekek hatásos képviselete az említett területeken csakis a varsói lengyel, valamint az ukrán kormányokhoz és esetleg Bukovinába kiküldött külön-külön megbízottak feladata volna."

Emiatt Köller alezredes szükségesnek tartotta, hogy a Lengyelországon át hazatérő magyar hadifoglyok súrlódás nélküli hazaszállítása érdekében a magyar központi szállításvezetőségtől egy, a szállítási kérdésekben jártas tisztet küldjenek ki a lengyel hadsereg vezérkari főnöke mellé beosztott vasúti ügyek főnökéhez, ahol mint a magyar hadügyminisztérium meghatalmazott és összekötő tisztje működne a lengyel fővárosban. Ezenkívül javasolta három, a varsói meghatalmazott irányítása alá tartozó, hazatérőket gyűjtő állomás felállítását, amelyek feladata:

42 Uo.

43 *Kirchner Sándor:* Hadifoglyaink hazaszállítása. HL Tgy. 2081. 32. o.. Egy fennmaradt jelentés szerint 1919. január 1. és április 15. között 25 380 hazatérő haladt át Tarnopolon. Mivel a fogadó bizottság csak 1919. március 15-től különböztette meg nemzetiség szerint is az ott ellátmányban részesítetteket, az állomáson áthaladt magyarok számát hozzávetőlegesen 18–19 ezerre becsülték. OL K. 73. 49. tétel, 50.002/hdf.-1919.

44 *Philadelphy Jenő:* i.m.; HL Polg.dem. Hüm. 30.886/eln.kp.-1918.

1. Minden egyes hazatérő magyar hadifoglyot igazolvánnyal ellátni.
2. A hazatérőket nyilvántartani és a gyűjtőtáborokba irányítani.
3. Ha a gyűjtőtáborban annyi hazatérő gyűlt össze, hogy azokból egy zárt szállítmány összeállítható, jelenteni a Varsóban állomásozó magyar meghatalmazottnak, aki az emberek Rozwadow–Tarnow–Orló útvonalon való elszállításáról intézkedik.

Köller alezredes a következő gyűjtőállomások felállítását tartotta szükségesnek:

I. Kowel (gyűjtőtábora: Chelm)
II. Miedzyrzecze – a Brest Litowsk–Ivangorod vasútvonalon Brest–Litowsktól 60 km-re nyugatra – (gyűjtőtábora: Lukow)
III. Lapy – a Grodno–Varsó vasútvonalon Varsótól 150 km-re északkelétre – (gyűjtőtábora: Lapy)

Választása azért esett ezekre a helyekre, mert a lengyel hadügyminisztérium e helyeken már felállította hasonló jellegű táborait.

Jelentése végén Köller alezredes kérte, hogy amennyiben javaslatait jóváhagyják, a krakkói Hazatérés Vezetőséget – mivel az munkáját befejezte – oszlassák fel, őt magát, valamint Németh őrnagyot, aki december 7-én csatlakozott a bizottsághoz, rendeljék haza, Tus László és Philadephy Jenő főhadnagyokat pedig osszák be valamelyik felállítandó gyűjtőállomásra. Végül, hogy a krakkói Generalkommandóval se szakadjon meg az összeköttetés, azt javasolta, hogy Matsvánszky József százados, aki szintén december 7. óta tartozott a bizottsághoz, és az ottani helyzetet jól ismerte, mint összekötő tiszt maradjon Krakkóban.[45]

Hogy Köller alezredes javaslatát, hogyan fogadták a Hadügyminisztériumban, pontosan nem tudjuk, de 1919. január 12-én Bécsen keresztül Varsóba érkezett Fritz Pál százados az 1918 december 27-én kelt 755.187/1.a.-1918. sz. hadügyminiszteri rendelettel létrehozott Varsói Magyar Szállítás Vezetőség parancsnoka.[46] Fritz századost a lengyel vezérkar III. osztályához osztották be. Ehhez az osztályhoz volt beosztva a vasúti ügyek főnöke és a központi szállításvezetőség. Ezenkívül összeköttetésbe lépett a vezérkar V. (leszerelési) osztályával, valamint az ennek alárendelt Állami Fogoly Hivatallal. Ez utóbbi hatáskörébe tartoztak a lengyel területen működő gyűjtőállomások, és a hadtápparancsnokság útján a hazatérő hadifoglyok élelmezése is.

Fritz százados haladéktalanul hozzáfogott a magyar gyűjtőállomások felállításához. 1919. január 12. és 19. közt kezdték meg működésüket a következő gyűjtőállomások:

Chelm – parancsnok Brandl Róbert százados, beosztott tiszt Philadelphy Jenő főhadnagy. A gyűjtőállomás, amelynek felállítását eredetileg Kowelban tervezték,

45 HL Hdf.gy. Krakkó 60/1918., 66/1918.

46 Maga a rendelet elveszett, de mivel a szállításvezetőség szervezete, ügyköre csaknem azonos a Köller alezredes által javasoltakkal, feltételezhető, hogy az általa 1918 decemberében írt 60. és 66. számú jelentések hatására hozták létre a Magyar Hadügyminisztérium Szállításvezetőségét Varsóban. Magyar részről már 1918 novemberében szerettek volna egy katonai meghatalmazottat delegálni a lengyel fővárosba, akinek a feladata főleg a lengyel területen lévő nagy mennyiségű magyar hadianyag értékesítése és a magyar csapatok hazairányítása lett volna. HL Polg.dem. 31.924/eln.kp.-1918.

azért nem volt ott elhelyezhető, mert a város egy részét még a német csapatok tartották megszállva és ezért a vonatközlekedés Chelm és Kowel közt szünetelt.

Lukow – parancsnok Tus László főhadnagy, beosztott tiszt Weisz Dezső hadnagy. A lengyel vezérkar javaslatára itt helyezték el a gyűjtőállomást, mert Miedzyreczének egyelőre nem volt jelentősége: Brest-Litowskot is német csapatok tartották megszállva, vasúti közlekedés Brest-Litowsk és Miedzyrecze közt sem volt, így hazatérőknek Miedzyreczére való érkezésére a közeljövőben nem számíthattak.

Lapy – parancsnok Weinberger Jenő hadnagy, beosztott Auslander Mór hadnagy. Bár a gyűjtőállomás az eredetileg is tervezett helyen kezdte meg működését, nagyobb forgalomra itt sem volt kilátás, mert „a Pétervár–Wilno vasútvonalat a bolseviki csapatok veszélyeztették", így az ottani közlekedés is bizonytalan volt.[47]

Fritz százados 1919. január 18-án kelt 21. sz. utasításában szabályozta a felállított gyűjtőállomások elhelyezését, tevékenységét. Ebben leszögezte, hogy: „a magyar gyűjtőállomások a lengyel gyűjtőállomásokkal egy helyen vannak elhelyezve, amelyek a lengyel hadtápparancsnokságoknak vannak alárendelve. Ha a lengyel gyűjtőállomás helyet változtat – ami a hadműveletek előrehaladtával várható – a magyar hadifogoly gyűjtőállomás további parancs bevárása nélkül vele megy."

A magyar gyűjtőállomások feladatát, tevékenységét, alárendeltségét a határozvány így szabályozta:

„Tevékenység:

I. A visszatérők összegyűjtése, nyilvántartásba vétele (nyilvántartási napló[48]), és elhelyezése a lengyel gyűjtőtáborokban, amíg elszállításuk lehetséges. Gondoskodni kell a betegek kórházba szállításáról. A hazatérőket figyelmeztetni kell a fertőtlenítés szükségességére. A fertőtlenítést a lengyel gyűjtőállomás végzi.

II. A visszatértek kioktatása a következő alapelvek szerint: A visszatérőket az új rendről értesíteni kell és felhívni a figyelmüket hazafias kötelezettségeikre. Különösen hangsúlyozandó a rend, a fegyelem és a tiszti tekintély fenntartásának szükségessége...

III. Minden hazatérő a hadifogoly gyűjtőállomástól egy igazolványt kap, amely a nyilvántartási napló (megfelelő) folyószámával és a (kiállító) gyűjtőállomás hosszú- és körbélyegzőjével látandó el.[49] A hazatérőket figyelmeztetni kell, hogy ezen igazolványokat jól őrizzék meg.

IV. Ugyanis a hazatérők a hadifogoly gyűjtőállomásokon és a vasúti utazás alatt a lengyel hadtáppontokon – az illetékes lengyel parancsnoksággal kötött

47 HL Hdf.gy. VHV. 1-2. sz. heti jelentés.

48 A nyilvántartási napló – más néven fogadónapló – a következő adatokat tartalmazta: a fogadó állomásra való beérkezés sorszáma, ideje, a hazatérő neve, anyanyelve, illetőségi helye, csapatteste, életkora, az elutazás időpontja, célja, hol esett fogságba, fogságát mely hadifogolytáborokban töltötte.

49 A magyar és lengyel nyelvű utazási igazolvány tartalmazta az utazó hadifogoly nevét, illetőségi helyét, csapattestét, életkorát és úticélját. Azok a gyűjtőállomások és hadtáppontok, ahol az igazolvány tulajdonosa átutazott és élelmezésben részesült, az igazolvány hátlapján pecsétjükkel érvényesítették azt.

egyezmény[50] alapjában – ingyenes étkezésben részesülnek. Az ellátás költségeit és a menetdíjat a vasúti igazolványok alapján hitelezik. Aki ezt elveszti – fizet.

V. Amint 10 főnél nagyobb szállítmány gyűlik össze, Lapy és Lukow gyűjtőállomások a varsói vasútvonal-parancsnokságnak, Chelm pedig az ottani katonai vasúti parancsnokságnak, továbbirányítás céljából jelentse be. (...)

Minden szállítmányhoz a legénységgel egyetértésben egy inteligensebb embert kell parancsnokul kijelölni, akiknek a hazatérők az utazás tartama alatt engedelmeskedni tartoznak. A hazaszállítás iránya Rozwadow–Tarnow–Orló. E szerint a hazatérők – ha a helyzet nem változik – Kassán és Miskolcon át érik el Budapestet. A visszatérőket figyelmeztetni kell, hogy hazánk egy részét idegen csapatok szállták meg (demarkációs vonalak) és, hogy különösen a cseh-szlovák területen át, amely Orlótól Miskolcig terjed – magyar voltukkal ne tüntessenek. Saját jólfelfogott érdekükben fegyelmezetten és csendesen viselkedjenek.

VI. A hazatérőket (az Oroszországban – B. A.) tapasztalt viszonyokról, a bolsevizmusról tapintatosan ki kell kérdezni. Ügyelni kell, hogy bolseviki röpiratokat ne hozzanak magukkal! A gyanús elemeket a lengyel parancsnoksággal egyetértőleg vissza kell tartani. A fegyelmezetlenkedőket a lengyel katonai parancsnokságnak kell átadni.

VII. A magyar gyűjtőállomások tisztjei a legjobb egyetértésben működjenek a lengyelekkel, különösen a hadtáp-, pályaudvar- és állomásparancsnokságokkal.

VIII. Különösen méltányos esetben 10–20 márka rendkívüli segélyt adhat ki a gyűjtőállomás. Ez az igazolványba bejegyzendő, s a segélyezettől nyugta veendő. A segélyezésre és a folyó kiadásokra minden állomásnak 2000 korona előleget adok ki (a varsói magyar szállítás vezetője – B. A.).

Alárendeltség

A hadifogoly gyűjtőállomások a Magyar Hadügyminisztérium varsói szállítás vezetőjének vannak alárendelve. A feloszlatást is ő fogja elrendelni.

Jelentéstétel

a) táviratilag jelenteni kell minden továbbított zárt szállítmány útbaindítását,
b) minden hétfőn táviratilag, hogy az elmúlt héten összesen hány visszatérő indult el az állomásról,
c) minden kedden írásban, hogy
   I. az elmúlt hétfőtől hány visszatérő érkezett a gyűjtőállomásra és ezek közül mikor és mennyi lett továbbítva, mennyi maradt ott;
   II. milyen volt az elhelyezés és élelmezés;
   III. előfordultak-e különleges események, van-e az állomásnak javaslata a visszatérők ellátását és segélyezését illetőleg;

50 Magyarország varsói követének egy 1921-ben kelt jelentése a lengyel területen átszállított magyar hadifoglyok élelmezési és szállítási költségeiről a következőket mondja: Ezen költségek fedezése tekintetében Fritz százados a (lengyel – B. A.) hadifogoly hatóságokkal megállapodott, amelynek értelmében ezen költségeket a lengyel kormány utólagos megtérítés mellett hitelezte. OL K. 73. 42. tétel, 50.538/13.–1919. alapszám, 99.130/1921. iktatószám.

IV. különös megfigyelések, különösen a bolsevikokra és a német hadseregre vonatkozóan."[51]

Az utasítás végén Fritz százados figyelmeztette beosztottjait, hogy a rendelkezés a hadifogoly gyűjtőállomások hatáskörét és teendőit csak alapvetően határozza meg, és minden gyűjtőállomásnak a helyi viszonyokhoz kell alkalmazkodnia.

A Magyar Hadügyminisztérium varsói szállításvezetője nem szabályozta viszonyát a Krakkóban működő – és magát a magyar hadügyminiszter teljhatalmú megbízottjának mondó – Matsvánszky századossal, aki a Lengyelországra még 1919 elején is jellemző zilált közigazgatási és összeköttetési viszonyok miatt önállóan tevékenykedett.[52]

A varsói magyar szállításvezető hatásköréről, alárendeltségéről nem maradt fenn konkrét utasítás. Működéséről, feladatairól a munkája során keletkezett iratokból közvetett úton nyerhetünk képet.

A varsói magyar szállításvezető közvetlenül a Hadügyminisztérium 55. osztályának volt alárendelve. Feladata egyrészt a magyar hazatérés ügyének a lengyel vezérkarnál és az Állami Hadifogoly Hivatalnál való képviselete, másrészt az alárendelt hadifogoly gyűjtőállomások (később fogadóállomások) munkájának irányítása, összefogása és ellenőrzése volt. A szállításvezető döntött a volt hadifoglyok hazatérését és a hadifogolyfogadó-állomások működtetését érintő elvi ügyekben, az alá beosztott tisztek és polgári alkalmazottak személyi ügyeiben, irányította a propagandát, ő kezelte és osztotta szét az egyes bizottságok közt a lengyelországi magyar fogadóállomások működéséhez szükséges, Budapestről kiutalt összegeket[53] és hagyta jóvá az elszámolásokat.

Minden hét szerdáján jelentést tett a Hadügyminisztérium 55. osztályának, amelyet részben a fogadóállomások hét elején beérkezett jelentései alapján állított össze. A Hadügyminisztériumnak küldött heti jelentések tartalmazták a beosztott állomány személyi ügyeit, a fogadóállomások egyenkénti és összesített teljesítményjelentéseit,[54] azt, hogy mely irányból, mely állomásokra érkezik a legtöbb visszatérő Oroszországból, valamint a pénztárállapot. Minden hónap elején összesített kimutatásokat közölt az állomások előző havi teljesítményéről és grafikonok[55] ábrázolta a lengyelországi magyar fogadóállomásokon áthaladt hazatérők számát. Ezenkívül heti jelentéseiben rendszeresen beszámolt a lengyel csapatok helyzetéről a különböző frontokon, a lengyel belső helyzetről, valamint a hivatalos körök és a lengyel közvélemény Magyarországhoz való viszonyáról.

51 A gyűjtőállomások működésére vonatkozó határozványok. HL Hdf. gy. a koweli fogadó bizottság iratai (a továbbiakban: Kowel) 22/1919.

52 Mint a Hadügyminisztérium egy 1919. február 14-i leiratából kiderült, Matsvánszky százados azon állítása, hogy ő a magyar hadügyminiszter teljhatalmú megbízottja, valótlan, mert ilyen megbízólevelet nem kapott. A miniszteri leirat megállapította, hogy nevezett Köller alezredes helyére, mint a krakkói magyar hadifogoly fogadó állomás vezetője lett kinevezve, és mint ilyen, a Hadügyminisztérium 55. osztálya alárendeltségébe tartozik. HL Polg. dem. 3586/eln.kp.–1919.

53 A varsói magyar követ 50. jegyzetszám alatt idézett jelentése a lengyelországi magyar fogadó szervek költségeiről ezt mondja: „ezek fedezésére vonatkozólag az illetékes lengyel hatóságokkal semmiféle egyezmény nem köttetett, mivel azok költségeit a magyar Hadügyminisztérium mindenkor maga viselt és folyósította is". OL K. 73. 42. tétel, 50.538/1919. alapszám, 99.310/1921. iktatószám.

54 A teljesítményjelentésben megadták az állomásra érkezett, az onnan továbbutazott, illetve az éppen ott tartózkodó emberek számát és nemzetiségét.

55 A grafikonon való ábrázolást csak 1920 tavaszától kérték.

A lukowi és a lapy-i fogadóállomásokat csekély forgalmuk miatt 1919. február 9-én feloszlatták. Személyzetük – Weinberger hadnagy kivételével – hazatért Magyarországra. A két feloszlatott állomás felől érkező hadifoglyokat a lengyel hadtápparancsnokság a Baraki na Powazkah néven ismert nagy varsói gyűjtőtáborba irányította, ahol egy német–osztrák kirendeltség is működött. 1919. február 10-től Weinberger hadnagy, mint az újonnan felállított varsói fogadóállomás parancsnoka látta el igazolványokkal és felvilágosításokkal a hazatérőket, majd fertőtlenítés és étkeztetés után egyenként, vagy kisebb szállítmányokba csoportosítva indította útnak őket Rozwazdowon keresztül Orló felé.[56]

1919 februárjában a németek kiürítették Kowelt és Brest-Litowskot. Brandl Róbert százados – a varsói szállításvezető utasítása értelmében – a lengyel hadtápponttal együtt Chelmből Kowelba települt, hogy az eredetileg oda tervezett gyűjtőállomás munkáját beindítsa és a volt Keleti Hadsereg képviseletében még ott működő Kohn hadnagytól[57] a visszatérő osztrák–magyar hadifoglyok gondozását átvegye. A koweli gyűjtőállomás 1919. március 1-jén kezdte meg munkáját. A chelmi gyűjtőállomást azonban továbbra is fenntartották a Varsóból odavezényelt Weinberger hadnagy parancsnoksága alatt, mert a visszatérők, félve attól, hogy a Kowel̈től nyugatra lévő dorohuski vesztegzár állomáson visszatartják őket, a koweli fogadó állomást igyekeztek elkerülni. Általában jellemző volt, hogy a hazatérők szerették volna elkerülni a gyűjtőállomásokat, mert az a hír terjedt el köztük, hogy ott újra felfegyverzik és a lengyelekkel együtt a csehek ellen vezénylik őket.[58]

A Tanácsköztársaság kikiáltása után a lengyel kormány bizalmatlanná vált a hazatérő magyar hadifoglyok és az őket fogadó kirendeltségek iránt. A magyarországi illetékességű hadifoglyok továbbítását ezért beszüntették. A beérkezett hazatérőket a varsói hadifogolytáborban gyűjtötték össze,[59] sőt 1919. április 1-jén a koweli gyűjtőállomást is vissza kellett vonni Chelmbe. Ennek egyik oka a kis forgalom volt, de ebben – Fritz százados megfigyelése szerint – az is közrejátszott, „mintha a lengyel hadvezetőség nem venné szívesen, hogy idegen gyűjtőállomás működik a front közelében".[60] Különösen nem vette szívesen ha ez a gyűjtőállomás a Magyar Tanácsköztársaság gyűjtőállomása, és az arcvonal a lengyel csapatok és a szovjet Vörös Hadsereg között húzódik, amelynek kötelékében internacionalista magyar alakulatok is harcolnak. A chelmi gyűjtőállomás parancsnoka ismét Brandl százados lett. Weinberger hadnagy pedig

56 HL Hdf.gy. VHV. 4-5. sz. heti jelentés.

57 A volt osztrák–magyar Keleti Hadsereg parancsnoksága visszavonulása előtt dr. Kohn cs. és kir. hadnagy vezetésével egy hazatérőket gyűjtő állomást állított fel Kowelben. Az állomás a volt osztrák–magyar hadsereg hazatérő katonáit gyűjtötte össze és továbbította Chem felé. A gyűjtőállomásnak a Keleti Hadseregparancsnokság 1918. november 28-án kelt Op. Qm. 16.190. sz. parancsa szerint az Armee Oberosthoz tartozó német csapatok Kowelből való kivonulása után, de legkésőbb 1918. december 31-el meg kellett volna szüntetni működését. Tekintettel azonban arra, hogy a volt hadifoglyok tömeges hazatérését csak későbbre várták, Kohn hadnagy tevékenységét a kijelölt határidőn túl is folytatta. Miután a lengyelek bevonultak Kowelbe, Kohn hadnagyot kiutasították, aki gyűjtőállomását és pénztárát átadta a lengyel kormány által is elismert varsói magyar hazatérés vezetőjének. HL Hdf. gy. VHV. 7. sz. heti jelentés, Krakkó 60/1918.

58 HL Hdf.gy. VHV. 7. sz. heti jelentés.

59 Fritz százados javasolta a lengyel hatóságoknak, hogy a határzár miatt Krakkóban, Novo-Sandecben és más helyeken visszatartott magyarokat a varsói gyűjtőtáborban összpontosítsák, „hogy a helyzet tisztázásáig megbízható tisztek felügyelete alatt álljanak". Ez a felügyelet egyben védelmet jelentett a lengyel hatóságok esetleges túlkapásaitól, és többé-kevésbé rendszeres étkezést biztosított a hazatérők számára a tovább indulásig. HL Hdf. gy. VHV. 120/1919.

60 HL Hdf.gy. VHV. 120/1919. és 12. sz. heti jelentés. OL K. 73. 18. tétel, 50.228. sz.

a varsói táborban 1919. február 14. óta dolgozó Utczás Károly főhadnagy[61] mellé lett beosztva.

Fritz százados a Hadügyi Népbiztosság 55. osztályán keresztül a Külügyi Népbiztossághoz fordult, hogy járjon közben a lengyel kormánynál: a magyar hazatérők április 22-ig tartó visszatartása ne ismétlődjön meg. Egyben kérte a Külügyi Népbiztosságot, hogy interveniáljon a csehszlovák kormánynál is, ne akadályozzák a hazatérők átutazását csehszlovák területen.[62]

Áprilisban folytatódott a lengyel hadsereg előrenyomulása Szovjet-Oroszország és Kelet-Galicia felé. A szovjet fronton a lengyelek a Wilno–Lida–Baranowicze vonalat elérve Minszk felé nyomultak előre, míg Kelet-Galiciában a harcok Lemberg környékén folytak. 1919. április 27-én a német hadsereg kiürítette Kownó (Kaunas) városát, amelyet átadtak a lengyeleknek.

Mivel a visszatérés a Kowel–Chelm útvonalon a harcok miatt teljesen megszűnt, a varsói magyar hazatérés vezetője[63] a chelmi fogadóállomást 1919. április 22-én feloszlatta.[64] Az állomás parancsnoka, Brandl Róbert százados bevonult Budapestre.

A sikeres előrenyomulással egy időben átszervezték a lengyel hadvezetést is. A vezérkar a hadsereg főparancsnokság keretébe került és a hadifogolyügyeket teljesen átadta az Állami Hadifogoly Hivatalnak.[65] Az átszervezés lényegében csak formálisan érintette a magyar hazatérés vezetőségét, mert ugyan a vezérkar helyett a hadsereg-főparancsnokság IV/a osztályához osztották be, de az tulajdonképpen megegyezett a vezérkar volt III. osztályával (tábori vasúti ügyek főnöke).[66]

Az egységes lengyel állam kialakulása, a Varsó és Krakkó közötti összeköttetés helyreállítása lehetővé tette, hogy a Matsvánszky százados által vezetett önálló magyar hadifogoly-fogadó bizottságot a varsói magyar hazatérés vezetőségének alárendeltségébe vonják.[67]

A krakkói fogadóállomás feladatkörét Fritz százados az 1919. május 14-én kiadott 159. sz. szolgálati rendeletével szabályozta. Az utasítás lényegében megegyezett a januári 21. sz. határozvánnyal, amelyben a korábban felállított gyűjtőállomások feladatát határozták meg.[68] Az átszervezett krakkói magyar fogadóállomás 1919. május 18-án kezdte meg munkáját Utczás Károly parancsnoksága alatt,[69] aki az eltávozott Matsvánszky százados helyett került a kirendeltség élére.[70] Krakkó szerepe a magyar hazatérésben jelentősen megnövekedett, amikor a lengyel Állami Hadifogoly Hivatal, tekintettel az Észak-Magyarországon beállott

61 Utczás Károly főhadnagy a Hadügyminisztérium 47.551/55.–1919. sz. rendelete értelmében 1919. február 19-én jelentkezett szolgálatra Varsóban, és ettől az időponttól 1919. május 15-ig a varsói gyűjtőállomáson (Baraki na Powazkah) teljesített szolgálatot, majd a krakkói fogadóállomás vezetője lett.

62 HL Hdf.gy. VHV. 17. sz. heti jelentés 1919. április 30–május 6.

63 A pecsétek tanúsága szerint ezt a címet viselte Fritz százados 1919. április 16. után. A kirendeltség elnevezésének megváltozásáról szóló parancsot és a változás okait nem ismerjük.

64 HL Hdf.gy. VHV. 19. sz. heti jelentés, 1919. május 16–22.

65 Pastwowi Uzrad dla Spraw Jenchow.

66 HL Hdf.gy. VHV. 17–18. sz. heti jelentés, 1919. április 30–május 17.

67 Az erről szóló, 1919. május 3-án kelt 112.351/55.–1919. számú hadügyi népbiztosi rendelet nem maradt fenn, csak az iratokban hivatkoznak rá. HL Hdf.gy. Krakkó 208/1919.

68 A 159. sz. határozvány szövege megtalálható: HL Hdf.gy. Krakkó 249/1919.

69 HL Hdf.gy. Krakkó 208/1919.

70 Matsvánszky százados a lengyel hadsereg kötelékébe szándékozott belépni. HL Hdf.gy. VHV. 494/1919.

hadi viszonyokra, úgy rendelkezett, hogy a magyar hazatérőket ne az addigi Tarnow–Orló–Kassa–Miskolc–Budapest útvonalon, hanem Krakkó–Oswiecim–Bohun irányában, Ausztrián át továbbítsák.[71]

Miután egy újabb átszervezés következtében a lengyel hadsereg főparancsnoksága a visszatérő hadifoglyok ügyeivel már nem foglalkozott, a magyar hazatérés vezetőjét a hadsereg főparancsnokság IV/a. osztályától az Állami Hadifogoly Hivatalhoz osztották be.[72]

A Kelet-Galiciában sikeresen folyó lengyel offenzíva eredményeként a Hadifogoly Hivatal Lembergben egy újabb expoziturát létesített.[73] 1919. május 20-án a lengyel csapatok elfoglalták Stryjt, s az ottani, Bányavölgyi százados vezette magyar hadifogolyfogadó-bizottságot előbb Przemyślbe, majd Lembergbe helyezték.[74] Ennek egyik oka az volt, hogy a kelet-galiciai hazatéréskor addig használt Stryj–Lawoczne–Volóc vasútvonal a hadműveletek – illetve a Felvidék északkeleti részének cseh és román részről történt megszállása – miatt a magyar hazatérők továbbítására alkalmatlanná vált.[75] Ezért a Kelet-Galicia felől történő hazatérés útvonala Lemberg Przemysl–Krakkó–Bogumin–Lundenburg–Bécs lett. A stryji bizottság Lembergbe költöztetésének másik oka az a szigorú lengyel elv volt, hogy idegen államoknak csak ott lehetett fogadó intézménye, ahol az Állami Hadifogoly Hivatal hadtáppontja vagy biztosa működött.[76]

A lengyel hadsereg főparancsnoksága 14340/IV. Nacz. Dow. sz. utasításában úgy rendelkezett, hogy Lengyelország területén – így az újonnan elfoglalt kelet-galiciai részeken is – csak olyan magyar fogadóintézmények működhetnek, amelyek a varsói magyar hazatérés vezetőjének vannak alárendelve. E parancs és a Hadügy Népbiztosság 132.267/55.–1919. sz. rendelete értelmében a Stryjből Lembergbe visszavont magyar fogadóállomás Fritz százados parancsnoksága alá került.[77]

Fritz százados, hogy a kelet-galiciai fogadóintézmények helyzetét tisztázza, 1919. június 14-én Lembergbe utazott. Ott a lengyel keleti hadseregcsoport parancsnokságán megtudta, hogy katonai szempontokból egyelőre csak Lembergben engedélyezik egy fogadóállomás működését, ezért a stryji és a chodorowi kirendeltségeket feloszlatták. A Lembergben folytatott tárgyalások eredményeként a lengyel parancsnokság akkreditálta a Bányavölgyi századosból és Czervesz főhadnagyból álló bizottságot, amely az Állami Hadifogoly Hivatal lembergi kirendeltsége mellett megkezdhette működését. A fogadóállomás ügykörét a Lengyelországban már addig is tevékenykedő fogadóállomásokéhoz hasonlóan határozták meg. Fritz százados a lengyel keleti hadseregcsoport parancsnokságától

71 HL Hdf.gy. VHV. 20. sz. heti jelentés, 1919. május 21–27.

72 HL Hdf.gy. VHV. 22. sz. heti jelentés, 1919. június 4–10.

73 HL Hdf.gy. VHV. 20. sz. heti jelentés, 1919. május 21–27.

74 HL Hdf.gy. VHV. 23. sz. heti jelentés, 1919. június 11–július 1.; a lembergi fogadó állomás jelentése a helyzetről: HL Hdf.gy. VHV. 224. sz.; OL K. 73. 49. tétel, 50/578/13.–1919.

75 Fritz százados a lengyel előrenyomulás után beutazta a lengyelek által elfoglalt kelet-galiciai részeket, sőt átment a cseh–román felügyelet alatt álló munkácsi területre is. Ott a volóci állomásfőnök arról tájékoztatta, hogy az ottani fogadóállomást a csehek 1919. május 12-én feloszlatták és az ott szolgáló tiszteket magukkal vitték Munkácsra. HL Hdf.gy. VHV. 23. sz. heti jelentés, 1919. június 11–július 1.

76 HL Hdf.gy. VHV. 40. sz. heti jelentés.

77 HL Hdf.gy. VHV. 23. sz. heti jelentés, 1919. június 11–július 1.

ígéretet kapott arra, hogy ha beveszik a még ukrán kézen lévő Tarnopolt, a magyar fogadóintézmények működését ott is engedélyezni fogják.

1919 júliusában a lengyel csapatok elfoglalták Tarnopolt. Kiss százados, a tarnopoli magyar fogadóintézmények parancsnoka – miután a lembergi fogadóbizottság átiratából értesült arról, hogy a Hadügyi Népbiztosság 132.267/55–1919. sz. rendelete értelmében az összes kelet-galiciai magyar kirendeltség a varsói magyar hazatérés vezetőjének a parancsnoksága alá került – kapcsolatfelvétel céljából Varsóba utazott.[78] A lengyel fővárosban Fritz századossal együtt tárgyalásokat folytatott a tarnopoli magyar járványkórház, a 19. sz. kórházvonat és a 9. sz. segélyvonat további sorsáról. A lengyelek galíciai parancsnokságának ugyanis az volt a véleménye, hogy a kórházat és az egészségügyi vonatokat a magyar tanácskormány az ukránok megsegítésére küldte ki, s ezért ezek hadizsákmánynak tekinthetők.[79] A tárgyalásokon Fritz százados mint az összes kelet-galiciai fogadóintézmények parancsnoka, Kiss százados pedig mint az ő tarnopoli megbízottja szerepelt. Erre azért volt szükség, hogy kidomborítsák: a kommunista kormány idején kiküldött kórház a Fritz századost korábban kiküldő Hadügyminisztériumot szolgálja, a mint ilyen, a lengyel kormány által hivatalosan elismert Fritz százados parancsnoksága alá tartozik. Az Állami Hadifogoly Hivatal képviselőjével folytatott tárgyalások eredményeként 1919. július 26-án megállapodás jött létre. Ennek értelmében a magyar állam – tulajdonjogának fenntartása mellett – a kórházat és az egészségügyi vonatokat kölcsönadta a lengyel államnak. A működtetésükkel járó költségek a kölcsönvevőt terhelték. A kiszolgáló személyzet magyar parancsnokság alatt maradt, de köteles volt a lengyel kormányt lojalitásáról biztosítani. A lengyel fél fenntartotta a maga számára azt a jogot, hogy a személyzet tagjai közül a számára nem kívánatosakat eltávolítsa.[80]

Fritz százados a szerződés megkötése után mégis azt javasolta a Hadügyi Népbiztosságnak, hogy a kórházat és az egészségügyi vonatokat rendeljék haza. Ennek indoklásaként a következőket jelentette: „mivel ezen intézmények személyzete a kommunista eszmék szellemében szeretne dolgozni, ami Lengyelországban nem lehetséges, mert a lengyelek ezt semmi szín alatt nem tűrnék meg, és a személyzet magatartásában fogják az első okot megtalálni, hogy a kórházat és a vonatokat, mint bolsevista tulajdont birtokukba vegyék".[81] Fritz százados jelentését figyelembe véve 1919 október elején a Népegészségügyi Minisztérium 21.669 sz. rendeletével megszüntette a Lengyelországban tevékenykedő magyar egészségügyi intézmények működését. A vonatok 1919. október 10-én elhagyták Lengyelország területét. A járványkórház anyagát az Állami Hadifogoly Hivatal kapta meg azzal a feltétellel, hogy a Magyarország és Lengyelország közötti elszámoláskor az átvett egészségügyi anyag értéke Magyarország részén aktívumként fog szerepelni.[82]

A varsói tárgyalások befejezése után Kiss százados visszatért Tarnopolba, ahol a feloszlatott chodorowi és stanislawówi állomásokról oda bevonult Anesini

78 HL Hdf.gy., Tarnopol 239/1919.
79 HL Hdf.gy. VHV. 405/1919.
80 HL Hdf.gy. VHV. 218/1919.
81 HL Hdf.gy. VHV. 28. sz. heti jelentés, 1919. július 29–augusztus 4.
82 HL Hdf.gy. VHV. 33., 35., 38., 39., 42., 47. sz. heti jelentés.

főhadnaggyal és Császy századossal kiegészült bizottság, mint a varsói magyar hazatérés vezetőség tarnopoli kirendeltsége, 1919. július 25-én megkezdte tevékenységét.[83] Kiss Vilmos állomásparancsnok hatáskörébe tartozott a fogadóállomást érintő fontosabb elvi ügyekben való eljárás, a személyzet illetmény-, fegyelmi stb. ügyeinek intézése, valamint az összeköttetés fenntartása az illetékes lengyel szervekkel, illetve a varsói magyar hazatérés vezetőjével. A tulajdonképpeni fogadótiszti tevékenységet Császy százados és Anesini főhadnagy végezték: fogadták, ellenőrizték és továbbították a beérkezett hadifoglyokat; kiállították számukra a szükséges igazolványokat, nyíltparancsokat; vezették a hazatérőkről szóló statisztikákat; gondoskodtak az élelmezésről és az élelmiszereknek az Állami Hadifogoly Hivatal hadtáppontjáról való felvételezéshez szükséges bónok kiállításáról. Ők tartották az összeköttetést a pályaudvar-parancsnoksággal. Farkas százados a fogadóállomás irattáráért, a fogalmazványok elkészítéséért volt felelős. Ő kezelte a pénztárt és irányította a lakásügyeket.[84]

A magyar hadifogolyfogadó intézmények átszervezése és helyzetük megszilárdulása Lengyelországban 1919 augusztus–1920 május

A Magyar Tanácsköztársaság leverése elégedettséggel töltötte el a lengyel hivatalos köröket. A magyar intézményekkel szembeni bizalmatlanság kezdett feloldódni. Továbbra is célozgattak ugyan a tarnopoli magyar egészségügyi intézmények átadására, de most már nem a „vörös veszély", hanem az Ukrajnából behurcolt tífuszjárvány miatt.

Az új magyar kormányok, annak ellenére, hogy Kelet-Galíciának lengyel részről történt elfoglalása után a hazatérés ugrásszerűen növekedett, takarékossági okokból a fogadóállomások létszámának csökkentését rendelték el. Augusztus végén a Hadügyminisztérium 238.241/55–1919. sz. rendeletével Bányavölgyi százados, a lembergi fogadóállomás vezetője kapott bevonulási parancsot. Az állomás vezetését Czervesz Béla főhadnagy vette át. A tarnopoli fogadó-intézmények állományából több olyan személyt – köztük Anesini főhadnagyot – rendeltek haza, akik „nagyon is beleélték magukat a kommunizmus eszméibe".[85] Ezzel a gesztussal a lengyel vezetés további jóindulatát is igyekeztek elnyerni. Anesini főhadnagy helyett azonban a Kelet-Galícia felől történő mozgás növekedése esetén felállítandó újabb fogadóállomások személyzetéhez pótlást igényeltek.

További takarékossági intézkedés volt, hogy a lengyelországi fogadó-intézményekhez vezényelt tisztek részére 1918-ban megállapított napi 150 koronás pótdíjat napi 24 koronára csökkentették. Az érintettek nevében Fritz százados tiltakozott élesen az 1919. október 2-án kelt rendelet ellen. Rámutatott, hogy Lengyelországban a napi megélhetés a legnagyobb takarékosság mellett – átszámítva – mintegy 104 koronába kerül, míg az ő századosi fizetéséből, a

83 HL Hdf.gy. VHV. 27. sz. heti jelentés, 1919. július 22–29.

84 HL Hdf.gy. Tarnopol szám nélküli/1919. augusztus 2.

85 HL Hdf.gy. VHV. 272/1919., 32. sz. heti jelentés, 1919. augusztus 28–szeptember 3.

pótdíjjal együtt is csak 97 korona esik egy napra. Utalt az egyre növekvő lengyelországi árakra és arra, hogy az osztrák fogadótisztek 100, a csehek 200 korona körüli pótdíjat kapnak. 1919. november 22-én kelt tiltakozásában végül megjegyezte, nem csodálkozik azon, hogy Kiss százados[86] után Farkas és Császy századosok sem akarnak további szolgálatot vállalni az átszervezendő lengyelországi fogadóhálózatban.[87]

1919. október 21-én Fritz százados részletes jelentést tett a magyar hazatérés helyzetéről, amely a szovjet–lengyel harcok ellenére is folytatódott. Jelentésében megállapította, hogy lengyel részről ismét állandó a bizalmatlanság mindennel szemben, ami magyar. A visszatérőket a lengyel parancsnokok nem, vagy csak kényük-kedvük szerint engedik át a frontvonalon, így a hazatérő foglyok a tűzvonalak közt vándorolva, állandó életveszélynek kitéve keresik azt a helyet, ahol lengyel területre léphetnek. Fritz százados szerint a lengyelek bizalmatlanságának oka az volt, hogy szeptember végén Pinszktől keletre állítólag a Vörös Hadsereg kötelékében harcoló nagyobb létszámú magyar alakulatok álltak szemben a lengyel csapatokkal, s ezért a lengyelek minden magyar hazatérőben kommunistát látnak.

Fritz százados jelentésében felhívta a figyelmet arra, hogy a visszatérőkkel nemcsak jól és előzékenyen kell bánni, hanem anyagi támogatásban is részesíteni kell őket. Érthetőnek tartotta a lerongyolódott, kimerült magyar hazatérők elégedetlenségét, akik látták, hogy a magyar fogadóállomásokon az igazolványokon és az oktatáson kívül semmit sem kapnak, míg az osztrákok és a jugoszlávok ruházattal és szeretetadományokkal (dohány, cigaretta) is ellátják embereiket. Megjegyezte, már többször rámutatott arra, hogy az ország rossz gazdasági helyzete ellenére is gyors és hathatós segítséget kell nyújtani, mert különben maguk lesznek az okai annak, ha a kommunista agitáció meghallgatásra talál a hazatérők körében.[88]

Talán e jelentésnek volt köszönhető, hogy a Hadügyminisztérium 239.867/55.a.–1919. sz. rendeletével 300 öltözék polgári ruhát küldött a volt hadifoglyok számára Varsóba, és a még szükséges fehérnemű, cipő és dohány dolgában további intézkedéseket ígért.[89]

A meglevő fogadóállomások – Varsó, Krakkó, Lemberg és Tarnopol – munkáját elemezve kifejtette, hogy a legcélszerűbb volna, ha az állomások közvetlenül a front mögött működnének, mert ezáltal a hazatérők a lengyel katonai hatóságok részéről tapasztalt sok kellemetlenkedéstől, atrocitástól (kifosztás, kínos vallatás, munkára való visszatartás) volnánk megóvva. A fogadóállomások előrehelyezéséről folyó tárgyalások azonban csak lassan haladtak, mert a lengyel hadsereg főparancsnokság a szűkebb hadműveleti területen nem engedélyezte magyar intézmények működését. Ráadásul egy korábbi rendelet értelmében idegen fogadótisztek csak ott voltak elhelyezhetők, ahol az Állami Hadifogoly Hivatal már felállította gyűjtő, illetve hadtáppontjait. A lengyel intézkedés célja egyrészt az volt, hogy mivel a fogadó állomások a hazatérők élelmezésére szolgáló

86 Kiss százados a HM 238.612/55.–1919. sz. parancsára a tarnopoli fogadóállomás parancsnokságát 1919. szeptember 19-én átadta Farkas századosnak. HL Hdf.gy. VHV. 35. sz. heti jelentés, 1919. szeptember 17–23.

87 HL Hdf.gy. VHV. 405/1919.

88 HL Hdf.gy. VHV. 3., 4., 32., 34., 38., 39. sz. heti jelentések.

89 OL K. 73. 42. tétel, 51.076/1919., 680/1920.

élelmiszereket a hadtáppontokról vételezték fel, ne kerüljenek messze azoktól, másrészt pedig az ukránbarátnak tartott idegen kirendeltségeket állandóan szemmel akarták tartani.

Fritz százados a magyar fogadóintézményekről a következő tervet nyújtotta be a Magyar Hadügyminisztériumnak és az illetékes lengyel szerveknek: A tarnopoli és a lembergi fogadóállomások feloszlatása után, az arcvonal mögött, a főbb vasútvonalak mentén – Rownóban, Pinszkban és Minszkben, valamint a Pétervárról Wilnón át Varsóba tartó vasútvonalon fekvő Dwinskben – állítsanak fel magyar fogadóállomásokat egy-egy tiszt vezetésével. A tervek szerint Rownóba Plank százados,[90] Pinszkbe Farkas százados, Minszkbe Czervesz főhadnagy és Dwinskbe Császy százados került volna. Fritz százados tervbe vette még egy fogadóállomás felállítását a Kiev felől érkező vasútvonal mentén fekvő Podwoloczyskában, abban az esetben, ha a lengyelek bizalmatlansága az ukrán–magyar viszony kérdésében csökkenne. A tervezet szerint a varsói barakktáborban működő fogadóállomás változatlanul folytatná tevékenységét, vagyis az észak felől jövő, egyenként érkező volt hadifoglyok összegyűjtését és továbbítását. A krakkói állomás tevékenységét sem szándékozott megváltoztatni, vagyis továbbra is feladata maradt a keletről igazolvány nélkül érkező hazatérők nyilvántartásba vétele, illetve, mint a cseh határ közelében lévő utolsó magyar fogadóállomásnak, az ott átutazó magyar szállítmányok ellenőrzése.[91]

1919. október 28-án az illetékes lengyel hatóságokkal (hadsereg-főparancsnokság, Hadifogoly Hivatal) a fogadóállomások átcsoportosítására vonatkozó tárgyalások végül eredményre vezettek. Minden további nélkül engedélyezték a rownói, a pinszki és a minszki kirendeltség felállítását. A megállapodás értelmében a dwinski fogadóállomás – az ott folyó harcok miatt – egyelőre a Dwinsktől 40 km-re délnyugatra lévő Nowo–Swieciany-ban kerül ideiglenesen felállításra, és majd a harcok elültével – szintén ott települt lengyel hadtáppontokkal együtt – fog Dwinskbe előremenni. Idegen fogadó-kirendeltségek felállítását Podwoloczyskában még nem engedték ugyan meg, de a Hadifogoly Hivatal ígéretet tett, hogy az Ukrajnából, Podwoloczyska felől Lengyelországba érkező magyarokat a lehető leggyorsabban a krakkói kilépő állomásra fogja továbbítani.[92]

Fritz százados azonnal hozzálátott a fogadóintézmények átcsoportosításához. 1919. október 1-jével a lenbergi, november 1-jével a tarnopoli fogadóállomást oszlatta fel. 1919. november 1-jén Plank Modeszt százados vezetésével Rownóban, november 6-án Czervesz Béla főhadnagy parancsnoksága alatt Minszkbe kezdte meg működését két új fogadóállomás.[93] Miután Farkas és Császy századosok a további szolgálat alóli felmentésüket kérték, a pinszki és a nowo-swiecany-i fogadótiszt helye egyelőre betöltetlen maradt.

A minszki jelentés szerint az ottani tábor megfelelt. A barakkok fűthetőek voltak, a fertőtlenítő és a kórház rendesen működött. Az élelmezés azonban gyenge, hús nélküli volt és érződött az egész Lengyelországra jellemző liszthiány. A hazatérők a minszki állomásra Bobrjuszk és Boriszov felől érkeztek. A fogadóállomáson

90 Plank Modeszt százados 1919. október 16-án érkezett Varsóba.

91 HL Hdf.gy. VHV. 3., 4., 31., 34., 38., 39. sz. heti jelentések.

92 HL Hdf.gy. VHV. 40. sz. heti jelentés, 1919. október 22–28.

93 HL Hdf.gy. VHV. 41–42. sz. heti jelentés, 1919. október 29–november 11.

fertőtlenítés és oltás után nyilvántartásba kerültek, majd élelmet kaptak. Czervesz főhadnagynak sikerült elérnie, hogy a lengyel hatóságok egy 25 fős őrséget bocsássanak a fogadóállomás rendelkezésére, így az útrakész hazatérőknek nem kellett várniuk az előző szállítmányt kísérő őrség Minszkbe való visszatérésére, hanem az őrség tartalékban lévő tagjai kíséretében a Baranovicz–Brest-Litowsk vonalon rögtön Varsóba utazhattak. Ha a szállítmány 46 főnél kevesebb emberből állt, személyvonaton, ha többen voltak, tehervonaton tették meg az utat.[94]

A rownói állomáson – Plank százados jelentése szerint – az élelmezés is, és a hazatérők elhelyezése is gyenge volt. Ráadásul csak legalább 40 főből álló szállítmányokat indíthatott útnak tehervonaton. Aki hamarabb vagy személyvonaton akart utazni, annak magának kellett az utazás költségeit viselnie. A rownói fogadóállomás nem tudott megfelelő mennyiségű élelmet adni az útra, ezért a transzportoknak az Állami Hadifogoly Hivatal minden élelmező állomásnál meg kellett szakítaniuk utazásukat. Plank százados a magyar hazatérését vezetőjét kérte a hazatérők érdekében való közbenjárásra, mondván: „egy hónapig is eltarthat míg 40 hazatérő összegyűlik Rownóban, és a silány élelmezés, valamint a téli hidegben a tehervagonban való hosszú utazás nagyon kimeríti az amúgy is gyenge embereket". Fritz százados interveniálására az Állami Hadifogoly Hivatal – bár az élelmezés javítását és a barakkok fűtését a krónikus élelmiszer- és fűtőanyaghiány miatt nem tudta biztosítani – elrendelte, hogy a visszatérőket ne gyűjtsék össze Rownóban, hanem fertőtlenítés és oltás után, beérkezésük sorrendjében továbbítsák őket személyvonaton Dubnón és Lembergen át Krakkóba.[95]

1919. november 22-én Fritz százados, mint a lengyelországi magyar hazatérés vezetője, az 1919 februárja óta a Lengyelországban történt változások következtében, de főleg a Népköztársaság és a Tanácsköztársaság bukása után a magyarországi viszonyokban beállott jelentős politikai és társadalmi fordulat miatt a magyar fogadóállomások számára új szolgálati utasítást adott ki,[96] amely így szólt:

„I. Általános irányelvek

A fogadóállomások a Lengyelországon át hazatérő hadifogságban volt magyar katonákat teljes tárgyilagossággal, pártatlansággal, minden tendenciától mentesen fogadják, és kizárólag azt a szigorúan humánus feladatot teljesítsék, amely sokat szenvedett hadifoglyainknak minden tekintetben való segítségében és azok utazásának minden megengedhető eszközzel való megsegítésben áll.

Lengyelországban a visszatérő hadifoglyok ellátását és szállítását az Állami Hadifogoly Hivatal – Panstwowy Uzrad do Spraw powortu Jenchow, Uchodzow, Robotnikow (J. U. R.) – hadtáppontjai útján intézi.

A J. U. R. hadtáppontjaira beosztott magyar fogadótisztek feladatai a következők:

94 HL Hdf.gy. minszki fogadóállomás iratai (a továbbiakban: Minszk) 110/1919., VHV. 459/1919., 42. sz. heti jelentés, 1919. november 5–11.

95 HL Hdf.gy. VHV. 42. sz. heti jelentés, 1919. november 5–11.

96 HL Hdf.gy. VHV. 418/1919.

a) a visszatérő magyar hadifoglyok fogadása, nyilvántartásba vétele, kioktatása és szükséges segélyezése, valamint esetleges konkrét panaszaik felvétele;

b) közbenjárni és utánanézni, hogy a visszatérők a hadtáppontokon lehetőleg jó ellátásban és bánásmódban részesüljenek;

c) gondoskodni arról, hogy a visszatérők az előírott egészségügyi rendszabályok (fertőtlenítés, fürdés, oltás) után lehetőleg gyorsan és kényelmesen továbbíttassanak;

d) a hazatérők érdekében a legjobb egyetértést kell fenntartani a J. U. R. közegeivel, a lengyel polgári és katonai hatóságokkal;

e) megakadályozni azt, hogy nemkívánatos elemek (mint p. o. idegen kommunista agitátorok és illetéktelen egyének, mint p. o. hadifogságban volt oroszok) utazzanak visszajövőként hazánkba ...ezért a hazatérők személyazonosságának megállapítására mindent kövessenek el. A hadifoglyok állampolgárságának megállapításakor az illető kikérdezendő, hogy honnan származik, milyen nagyobb város van szülőhelye közelében, és mindenki által ismeretes földrajzi adatok követelése, az ezred kiegészítési helyének, a katonai kerület vagy hadtestparancsnokság székhelyének megkérdezése, az ezred elhelyezése támpontot fognak adni, hogy az illető magyar-e vagy nem. Továbbá minden katonának tudnia kell, hogy hova vonult be, milyen állomáson nyert kiképzést, milyen harcokban vett részt, milyen vonalon ment a harctérre. Ezen, természetesen négyszemközt történő vallomásoknál a gyanúsakat bővebben ki kell kérdezni, és ha illetőségük tekintetében gyanú merül fel, alaposan megvizsgálni, esetleg átvételüket megtagadni, illetőleg biztos kíséretükről gondoskodni, amíg a csendőrségnek vagy a katonai hatóságoknak át nem adhatók. Az ilyen eseteket azonnal jelenteni kell.

A fogadóállomás elsősorban saját honfitársainknak szentelje tevékenységét, s csak amennyiben ennek a feladatnak elhanyagolása nélkül teheti, gondoskodjék idegen hazatérőkről.

A hadtápponton esetleg működő más fogadótisztekkel legjobb egyetértésben kell működni."

II. Visszatérők kioktatása

Az utasításnak ebben a pontjában Fritz százados felhívta a fogadótisztek figyelmét, hogy a hazatérők a fogadóállomásokon kapják hosszú idő után az első hivatalos tájékoztatást a magyar belpolitikai helyzetről, az ország gazdasági állapotáról, a területek elvesztéséről. Ezért fontosnak tartotta, hogy a volt hadifoglyok közeli hazatérésük feletti örömét kihasználva, nyerjék meg bizalmukat és beszédeikben mutassanak rá, hogy a jelenlegi rendszer az, amelyik kivezetheti az országot abból a súlyos helyzetből, amelyet az előző kormányok politikája okozott.[97]

97 A VHV. irattárában fennmaradt az a beszéd, amelyet a bécsi Ostbahnhofon működő magyar átvonuló állomás parancsnoka, Buchberger György százados írt, s amelyet a Hadügyminisztérium 18.015/eln. 55.a.-1919. sz. rendelete értelmében minden külföldön működő fogadóbizottság részére megküldtek, hogy ez alapján, egységesen tájékoztassák a visszatérőket a magyarországi viszonyokról.

Beszédében Buchberger százados Károlyit vádolja a Monarchia hadseregének „szétzüllesztésével", hogy „lehetetlen politikával" alkalmat adott Magyarország nagy részének megszállására, s végül azzal, hogy „életét és vagyonát mentse", átadta hatalmát a kommunistáknak, akik szép szavakkal és ígéretekkel elbolondították a népet, megszüntetvén a magántulajdont és a vallásoktatást, áthágtak minden emberi és isteni kapcsolatot. Részletesen leírja a

A fogadóállomásokon tájékoztatták a visszatérőket az otthoni leszerelés módjairól, a leszerelési illetményekről. Egyben figyelmeztették őket, hogy a szállítmányokból ne széledjenek el, mert különben ingyenes élelmezésük és szállításuk nem biztosítható.

A fogadó tisztek kötelessége volt megakadályozni, „hogy felelőtlen elemek veszélyes propagandát fejtsenek ki a hazatérők közt. A hazatérők között esetleg bolsevista eszmékkel fertőzött egyének kipuhatolandók és a szállítmány vezetőjének zárt borítékban átadott névjegyzékek útján közlendők a leszerelő tábor parancsnokságával. A névjegyzék másolata a hazatérés vezetőségének beküldendő az illetők további adatainak bejelentésével.[98]

A fogadó állomások tisztjei teljesítsék felvilágosító hivatásukat a fenti alapelvek nyomán . . . tartsák szem előtt, hogy ezen kötelességük felületes, esetleg hanyag teljesítése helyrehozhatatlan károkat okozhat a hadifoglyok felfogásában az állameszmére nézve. A hazatérők a káros téveszmék befogadása ellen kisebb ellenálló képességgel rendelkeznek, ha az idejekorán alkalmazott felvilágosító akció hiányoznék.

III. Igazolvány, nyilvántartás

A fogadó állomás minden egyes visszatérő volt hadifoglyot, valamint az azzal esetleg együtt utazó hites feleségét és saját gyermekét, magyar–lengyel nyelvű igazolvánnyal látja el.

A visszatérők figyelmeztetendők, hogy az igazolványt jól őrizzék meg, mert enélkül díjtalan továbbításuk és ellátásuk Lengyelországban nem történhetik, az igazolványt csak az első magyarországi fogadó állomáson vagy a leszerelő táborban szabad leadni.

munkásság és a parasztság kommün alatti nyomorát, szembeállítva a kommunista vezetők dőzsölésével. Beszámol a „hazafiak" ellen hozott „terrorintézkedésekről". Végül a kommunista kormányt teszi felelősség azért, hogy román és cseh csapatok szállták meg az országot, s mindent elhurcoltak. Buchberger beszédében azt bizonygatja, hogy Magyarországon – a külföldi sajtó állításaival szemben – nincs zsidóüldözés, csupán a kommunistákat vonják felelősségre. Mivel azonban a kommunisták főleg zsidók, ezért tűnik ez külföldön zsidóüldözésnek. Végül a beszéd felszólítja a hazatérőket, hogy a kormány vezetése alatt küzdjenek a rend és az ezeréves Magyarország helyreállításáért. HL Hdf. gy. VHV. 504/1919.

98 Valóban nagy súlyt fektettek rá, hogy a volt vöröskatonákat, kommunistákat, hazaküldött agitátorokat már az utazás elején kiemeljék. A hazatérőktől információkat és részletes személyleírást kértek a Moszkvában működő Magyar Paraszt és Munkás Tanács tagjairól és más kint működő magyar szervekről és személyekről. HL Hdf. gy. VHV. 775., 807. sz.

A személyleírásokat minden fogadó állomás – különösen a krakkói, később az oswiecimi kilépő állomás – megkapta. Számtalan esetben a bajtársak feljelentése, vagy csak egyszerűen gyanú alapján került valaki a listára. Gyanús hazatérők felbukkanása esetén a fogadó állomás táviratban közölte a hazatérés varsói vezetőjével és a oswiecimi kilépőállomással az illető nevét, igazolványa számát és a gyanú okát. A kilépőállomás a gyanúsítottak adatait továbbította a bécsi katonai kirendeltségnek, a bruck-királyhidai belépőállomásnak, vagy egyenesen a leszerelő tábornak. Így e személyeket útjuk minden állomásán egész a leszerelő táborig – ahol leszerelés utáni sorsukról döntöttek – fokozott figyelemmel kísérték. HL Hdf. gy. Lemberg 106/1920.; VHV 499., 1218., 1624.; krakkó-Osweicim 512-513., 662., 673., 806., 874., 961., 1135., 1261., 1406., 1459., 1570., 1592., 1594.

Hogy a csupán bosszúból való feljelentéseknek elejét vegyék, a Honvédelmi Minisztérium 392/eln. 36.-1920. sz. rendelete utasította a fogadótiszteket, hogy „amennyiben valamely hazatérő ellen volt bajtársa terhelő vallomást tesz, amely a feljelentett ellen eljárást von maga után," ne mulasszák el a vádló nevén kívül annak csapattestét, rendfokozatát és leszerelés utáni címét megállapítani és a jelentésbe felvenni. HL Hdf. gy. Oswiecim 958.

Czervesz Béla a minszki állomás parancsnoka a magyar hazatérők ellenőrzésén kívül részt vett a lengyelek által Minszkben felállított igazoló bizottság munkájában is, amelynek feladata „az összes oroszországból hazatérők (nemzetiségre való tekintet nélkül, civil, hadifogoly vagy más egyéb) kihallgatása, hogy a netán köztük lévő kommunista agitátorok, nehogy az ország belsejébe jussanak, és ott zavargásokat idézzenek elő. Azonkívül a nevezetesebb és idegen nemzetiségű kommunisták holléte felől érdeklődni." HL Hdf. gy. Minszk 166.; Tarnopol 110/1.–1920. január 28.

A fogadó állomásokon az igazolvány adataival megegyező fogadó-naplót kell vezetni, amelynek másolata minden hétfőn a varsói vezetőséghez küldendő be, ahonnan a Hadügyminisztérium 55/a. osztályához fog továbbíttatni. A fogadó-napló kivonatának célja, hogy a hazatérő személyi adatainak birtokába juttassa a Hadügyminisztériumot.

A fogadó-napló száma az igazolvány számát is képezi.

Az igazolványokat a fogadó tiszt állandóan zár alatt tartsa, nehogy visszaélés történjék.

Jelentéstétel, statisztikai eseménynapló

a) *Távirati hetijelentés:* Minden hétfőn a varsói vezetőséghez táviratilag a következők jelentendők:
1. az elmúlt héten visszatértek mennyisége (férfi, asszony, gyerek)
2. a visszatérőkből mennyi maradt a fogadó állomáson
3. hány visszatérő van a fogadó állomáson vagy a hozzátartozó helyőrségben kórházi ápolás alatt
4. pénztárállag
5. különös események

b) *Írásbeli jelentések*
1. Minden hétfőn helyzetjelentés a fogadó-napló másolatával. A helyzetjelentésbe minden a visszatérésre fontos körülmény felveendő. Így pl. az ellátás minősége, esetleges nehézségek. haláleseteket (a hivatalos halotti bizonylat mellékletével), a visszatérők jelentései, panaszai (kirablási esetek konkrét adatokkal) stb.
2. Minden hónap első hétfőjén az előző hónap teljesítménynaplója és statisztikája[99], a visszatért tisztek névjegyzékével mellékelendő.
3. Eseménynapló: a Hadügyminisztérium 238.740/55.a.– 1919. sz. rendelete értelmében a fogadó állomáson eseménynaplót kell vezetni, amelyből annak idején az egész állomás működése kivehető legyen.
4. 50 főnél nagyobb szállítmányok előjelentése: Az ily szállírmányok a varsói vezetőségnek külön távirattal, a pontos létszám és a további adatok közlése mellett, esetről esetre jelentendők.

IV. Pénzellátmány, elszámolás

A fogadó állomások a varsói vezetőség által a kiadások fedezésére havonta elszámolandó előlegekkel láttatnak el. Ebből az előlegből atisztek illetményei, az esetleg felvett küldöncök díjazása, a segélyezés és az irodai és egyéb szükségletek fedezendők.

Az előleg elszámolása következő tételenként, külön történjék:

a)A tisztek illetményei

b)Pótdíjak

c)Küldöncök illetményei

d) Kézi bevásárlások

99 A Hadügyminisztérium 238.797/55.a.–1919. sz. rendelete értelmében a statisztika tartalmazta a hazatért tisztek és katonák számát, arányát, a hazatérők nemzetiségi összetételét és az utánuk felmerült élelmezési és egyéb költségeket, HL Hdf.gy. VHV. 418.

e) Segélyek

Az elszámolás mellékleteivel együtt minden hó elsején terjesztendő be a varsói vezetőséghez.

A szükséges pénzösszeg (előleg) vagy a J. U. R. pénztára útján, vagy futárral fog az állomásra megküldetni. A varsói Baraki na Powazkach fogdó állomás illetményeit közvetlenül a vezetőségtől kapja.

V. Fegyelmi ügyek

A fogadó állomások parancsnokai a hazatérők felett a századparancsnokot megillető fenyítő hatalmat gyakorolnak.

A kiszabott büntetések végrehajtására a hadtáppont lengyel katonai parancsnokát kell felkérni.

VI. Idegen valuta beváltása

A Hadügyminisztérium 422.439/55.a.–1919. sz. rendelete értelmében a fogadó állomások tisztjeinek szigorúan tilos a visszatérők idegen valutáinak beváltása.[100]

VIII. Magyar honos polgári egyénekkel (volt internáltakkal stb.) való eljárás

A III. fejezetben említett igazolványt ilyen egyének részére kiállítani nem szabad.

A fogadó állomás tisztje lássa el az ily visszatérőket a szükséges felvilágosítással és legyen lehetőség szerint a segítségünkre, de továbbításukra tisztán a J.U.R. közegei vannak hivatva.

A magyar honos polgári egyének útlevél, vagy egyéb konzulátusi ügyekben forduljanak a magyar kormány varsói kiküldöttjéhez vagy a krakkói magyat útlevél-hivatalhoz."

A novemberi szolgálati utasítást összehasonlítva a februárival azonnal szembe tűnik a hazatérők kioktatására fordított figyelem jelentős növekedése. A sokat szenvedett hadifoglyok hazajuttatásának valóban embermaráti feladata mellett a fogadóállomásoknak fontos szerep jutott a Szovjet-Oroszországból visszatérők politikai megfigyelésében, az ellenforradalmi rendszer ideológiájának befogadására való előkészítésében.[101] A lengyelországi fogadóbizottságok az 1919 őszétől Magyaroszágon gondosan kiépített „vörösvédelmi rendszer" első állomásaként is működtek, amikor információik alapján felhívták az elhárító szervek figyelmét a rendszerre veszélyes elemekre, vagy Oroszországban kiadott sajtótermékeket juttattak el azokhoz. E tevékenységhez tartozott az is, amikor ellenpropagandát fejtettek ki a szovjet-oroszországi magyar kommunista agitációval szemben, amely

100 Így akarták elejét venni, hogy a tisztek a valutával való üzérkedés kísértésébe, vagy gyanújába essenek. A Honvédelmi Minisztérium 50.770/36.A–921. sz. parancsában elrendelte, hogy a fogadóállomásokon oktassák ki a hazatérőket, hogy idegen valutáikat csak az utazáshoz szükséges mértékben váltsák be külföldön, a többit a csőti leszerelő táborban működő pénzváltó kirendeltségen, mivel Magyarországnak igen nagy szüksége van a valutára.

101 A propagandabeszédeken kívül gondosan megválogatott könyveket, újságokat adtak a visszatérőknek tanulmányozásra. Pl. *Raics* ezredes: Igazságok és tanulságok a nagy háborúról (VHV. 1030), vagy *Huszár Károly*: Proletárdiktatúra Magyarországon (VHV. 1562.)

arra mozgósította a hadifoglyokat, hogy lépjenek be a Vörös Hadsergbe és a világforradalom katonáiként, fegyverrel a kézben térjenek haza.[102]

A novemberi határozványok, figyelembe véve a Lengyelországban működő magyar fogadóintézmények csaknem egyéves gyakorlatát, pontosan meghatározták a magyar kirendeltségeknek a lengyel hatóságokhoz való viszonyát, szabályozták a fogadótisztek kötelességeit, feladatát és szigorúan előírták a jelentéstétel formáját.

1919 novemberében tovább folytak a harcok a Vörös Hadsereg és a lengyel csapatok, valamint a lengyelek szövetségeseként a Szovjet-Oroszország ellen harcoló Petljura ukránjai közt. Petljura megvert, a lengyel front felé visszavonuló serege ismét behurcolta Kelet-Galíciába a tífuszt. A járványra való tekintettel a lengyel hatóságok lezárták az Ukrajna és Volhinia felől érkező vasútvonalakat a hazatérés elől. A határzár tovább csökkentette a beállott hideg, a vagon-, fűtőanyag- és élelmiszerhiány miatt amúgyis megcsappant hazatérő forgalmat.[103]

Fritz százados tárgyalásokat kezdett a lengyel fogságba esett magyar származású vöröskatonák kiadatása érdekében. A hadsereg-főparancsnokság hozzájárult a magyar hadifoglyok és internáltak kiadatásához és lehetőséget adott a magyar tiszteknek, hogy felkeressék a hadifogoly- és internáló táborokat a magyarhonos vöröskatonák kiválasztása céljából[104]

1919. december 1-jén a litvániai Kownóban Marschall Károly százados vezetésével egy újabb magyar fogadóállomás kezdte meg működését. A Fritz századossal folytatott varsói tárgyalásokon abban állapodtak meg, hogy a Litvánián át hazatérőket Marschall lehetőleg Dwinszk és Wilnó felé irányítja, mert lengyelországon keresztül a hazatérők gyorsabban érik el a magyar határt.[105]

1920 januárjában változások történtek a lengyelországi magyar fogadóintézmények szervezetében: A varsói fogadóállomás parancsnokságát a Budapestre bevonuló Weinberger Dezsőtől 1920. január 29-én Réczey Ferenc hadnagy vette át, aki január 10-én érkezett pótlásként Varsóba.[106] Január 22-én, illetve 26-án két újabb magyar tiszt – Kovács Tibor és Lehoczky János főhadnagy – jelentkezett a varsói hazatérés vezetőjénél, hogy a létszámhiány miatt eddig be nem töltött pinszki és nowo-swiecany-i fogadóállomás parancsnoki posztját elfoglalták. Időközben az Állami Hadifogoly Hivatal nowo-swiecany-i hadtáppontját feloszlatta, így a magyar megbízott csak Wilnóban – Nowo-Swiecanytól délnyu-

102 A varsói hazatérés vezetőség lengyel repülők által leszórt és hazautazó volt orosz hadifoglyok útján terjesztett röplapokon (VHV. 1204., 1195., 1224.), valamint Oroszországba e célból visszatérő volt magyar hadifoglyok által (VHV. 1578.) igyekezett meggyőzni a még bizonytalankodó hazatérőket, hogy Magyarországon helyreállt a rend. Emellett a Hadügyminisztériumnak küldött jelentéseiben kérte, hogy propagandája sikere érdekében a magyar sajtóban tompítsák a munkás- és kommunistaellenes cikkek hangját, és csökkentsék a megtorlásokról szóló tudósításokat.

103 HL Hdf. gy. VHV. 46. sz. heti jelentés, 1919. december 3–9.

104 HL Hdf. gy. VHV. 45. és 50. sz. heti jelentés, 488., 688., 699. és 1155. ikt. szám.

Hogy 1919 végén hány magyar honosságú vöröskatonát találtak a lengyel hadifogolytáborokban, az iratokból nem derül ki. 1920 decemberében, amikor hasonló célból járták végig a lengyel fogolytáborokat, csak 6 magyart találtak ott, pedig akkor már azt is kihirdették, hogy „tisztán azért, mert a Vörös Hadseregben szolgáltak, itthon üldöztetésnek kitéve nem lesznek." (OL K.73. 42. tétel, 41.801/1921) Ezt erősítette meg az Igazságügyminisztérium „A Vörös hadseregben szolgáltak felelősségre vonásáról" szóló 65.196/1921. I. M. XII. számú átirata. OL K. 73. 42. tétel, 88.640/13-1921.

105 A kownói fogadóállomás a varsói hazatérés vezetőjétől teljesen független volt. HL Hdf. gy. VHV. 706. sz., 45., 55. és 63. sz. heti jelentések.

106 HL Hdf. gy. VHV. 51–52. sz. heti jelentés, 1920. január 7–20.

gatra – állíthatta csak fel fogadóállomását. Kovács főhadnagy Pinszkben, Lehoczky főhadnagy Wilnóban 1920. február 3-án kezdte meg munkáját.[107]

Ugyancsak januárban rendelte el az Állami Hadifogoly Hivatal, hogy a lengyel területen keresztül visszatérő volt osztrák–magyar hadifoglyok csak Oswiecim állomáson át hagyhatják el Lengyelországot, ahol igazolványaikat, fertőtlenítésüket, tetvetlenítésüket és az esetleg elrendelt vesztegzár kitöltését a lengyel határcsendőrség fogja ellenőrizni. Akiknek ezekre vonatkozó írásaik nincsenek rendben, azokat Oswiecimben visszatartják. E rendelet alapján Fritz száados utasította Utczás főhadnagyot, hogy a krakkói állomást oszlassa fel és költözzék át Oswiecimbe, ahol hivatala, mint „magyar hazatérőket ellenőrző állomás" működjön tovább. Az állomás feladatait az 1919. november 22-én kiadott szolgálati utasítás értelemszerű alkalmazása mellett a következőkben jelölte meg:

„1. A lengyel határcsendőrség ellenőrző szolgálatánál lehetőség szerint működjön közre.

2. Az előírt igazolvány nélkül netalán Oswiecimbe érkezett magyar visszatérőket igazolvánnyal lássa el.

3. Gondoskodjon arról, hogy az Oswiecimben esetleg visszatartott magyarokat gyorsan továbbítsák.

4. A hazatérők érdekében tartson fenn jó kapcsolatot a határcsendőrség közegeivel."

Továbbá utasította Utczás főhadnagyot, hogy szerezzen be a megadott elnevezésnek megfelelő magyar–lengyel bélyegzőket és az ellenőrzés jeléül, a más fogadó bizottságok által kiállított igazolványok hátlapját az ellenőrző állomás pecsétjével lássa el és az ellenőrzés dátumát vezesse rá.[108]

Az oswiecimi ellenőrző állomás 1920. február 6-án kezdte meg tevékenységét.[109]

Utczás főhadnagy egy 1920. március 5-i keltezésű jelentésében így számolt be az oswiecimi vasútállomástól 1,5–2 km-re fekvő barakktáborban elhelyezett ellenőrző állomás működéséről:

„Hazatérő embereinket a vasútállomáson könnyen észrevehető helyen felszegezett útmutató tábla fogadja. Megérkezésük után okmányaikat átvesszük és személyi adataikat az előírásos fogadó-naplóba vezetjük be. Azután az emberek a fürdőbe kerülnek, ahol a fürdés ideje alatt ruháikat is fertőtleníti a tábor fertőtlenítője. Így megtisztálkodva kerülnek a részükre kijelölt fűtött barakkokba. Okvetlen pótlandó ruha darabjaikat a rám bízott készletből kiegészítem." A jelentés írója megjegyezte, hogy az élelmezés nagyon silány: reggelire, vacsorára feketekávét vagy levest, délben marharépa főzeléket kapnak a hazatérők. Különösen a kenyér- és a húshiány érezhető.[110] Indulás előtt, amely az

107 HL Hdf. gy. VHV. 52–54. sz. heti jelentés, 1920. január 7–február 2.

108 HL Hdf. gy. VHV. 605. sz.

109 HL Hdf. gy. VHV. 55. sz. heti jelentés, 1920. február 3–10.

110 Utczás főhadnagy javaslatára a hadifoglyok ügyeinek intézésével megbízott miniszterközi bizottság 1920. július 17-i ülésén úgy határozott, hogy mivel oswiecimben a lengyel élelmezés gyenge és kevés, és mert a hazatérőknek esetleg 14 napi veztegzárat kell ott eltölteniük, számukra pótlásként 5 kg teát, 200 kg cukrot, 101 liter rumot, 500 liter bort, 50 üveg konyakot, 100 kg szalonnát, 100 kg füstölt hús vagy szalámit, 1000 kg lisztet és 10 000 cigarettát, ezen kívül 10 ezer korona készpénzt – helyszíni bevásárlások céljára – kell Oswiecimbe kiküldeni. 1920 szeptemberében

Oswiecimből este 21.30-kor Oderbergbe (Bohun) induló személyvonattal, néha kórházvonattal történt, 1/2 kg kenyeret kaptak. A táborban a hazatérők orvosi vizsgálaton estek keresztül. Az esetleg elrendelt vesztegzárat az oswiecimi jól berendezett és jól vezetett kórházban apácák ápolása mellett töltötték el. Utczás főhadnagy – jelentése szerint – a szolgálati utasítás értelmében minden egyes hazatérőt kikérdezett, igazolványaikat átvizsgálta és kioktatatta őket magatartásukra, valamint a betartandó útirányra vonatkozólag. Végül az ellenőrzéssel kapcsolatban megjegyezte, hogy annak következetes, minden hazatérőre vonatkozó kivitele a személyzet hiánya miatt lehetetlen. Ugyanis az átutazó hazatérők naponta két vonattal érkeznek az oswiecimi vasútállomásra, s ha ezek ott jószántukból ki nem szállnak, hogy igazolványaikat a barakktáborban elhelyezett ellenőrző állomáson lepecsételtessék, ellenőrzés nélkül tovább utazhatnak, mivel a határcsendőrség emberei, látva más fogadóállomások pecséteit, tovább engedik őket. Utczás főhadnagy az ellenőrzés hatékonyságának növelése érdekében szükségesnek tartotta az oswiecimi állomásra beosztott altiszt mellé még kettőnek a kiküldését, hogy azok a beérkező vonatokat átvizsgálják és a magyar hazatérőket az ellenőrző táborba irányítsák.[111]

Ha újabb altiszteket nem is kapott az ellenőrző állomás, a belügyminiszterrel egyerértésben hozott 105/hdf. A. –1920. sz. hadügyminiszteri rendelettel egy Kiss János nevű detektívfelügyelőt politikai megfigyelőként kirendeltek Oswiecimbe. Nevezett 1920 májusától – az álcázás kedvéért – mint beosztott őrmester működött az állomáson. Feladatai közé tartozott:

„a) a hazatérő hadifoglyokat politikai megbízhatóságuk tekintetében megfigyelni,

b) a magukat az országba becsempészni akaró kommunista agitátorokat, szóbeli instrukció alapján idejekorán ártalmatlanná tenni."

Tevékenységéről időnként a Honvédelmi Minisztérium „hdf A" osztályát kellett tájékoztatnia.[112]

Kiss detektív néha Oswiecimből a magyar határig kísérte a hazatérőket, hogy útközbeni viselkedésüket kifigyelje. Egyik ilyen útjáról szóló jelentéséből ismerhetjük meg azt az útvonalat, amelyet a visszatérők Oswiecim és Királyhida közt tettek meg.[113] Eszerint a szállítmányok Zabrzydowiczénél lépték át a lengyel határt, ahol a hadifoglyokat a vonaton egy lengyel csendőr megszámolta és láttamozták az okmányokat. A cseh határállomás Piotrowicze volt. Onnan a szállítmány egy cseh katona felügyelete alatt Oderberg felé indult. Oderbergben vacsorát kaptak a foglyok, és ott éjszakáztak. Másnap fürdés, fertőtlenítés és orvosi vizsgálat után a romániai illetőségű hazatérőket az Oderbergben működő román hadifogolyfogadó-bizottság átvette, míg a magyar és jugoszláv hazatérők a csehszlovák területre valókkal együtt továbbindultak. Ez utóbbiakat Lipinki állomáson szállították le, ahol a csehszlovák megfigyelő tábor volt. A többiek Preraun keresztül – ahol vacsorát kaptak – utaztak a csehszlovák határállomás,

további 300 ezer koronát bocsájtottak a Lengyelországon keresztül átvonuló hadifoglyok segélyezésére. OL. K. 73. 3. tárgyi dosszié; HL Hdf. gy. magyar Hadifogoly Mentő Mozgalom (a továbbiakban: MHMM.) A 373., A 250.

111 HL Hdf. gy. VHV. 710. sz.

112 HL Hdf. gy. VHV. 839. sz.

113 HL Hdf. gy. VHV. 1243. sz. Kiss detektív 1920. október 20-i jelentése.

Ludenburg felé. Ott a kísérő cseh katona láttamoztatta a menetleveleket és az igazolványokat. Hohenaunál átlépve a határt osztrák részről is ellenőrizték az okmányokat, majd a Bécs melletti leopoldaui fertőtlenítő táborba irányították a szállítmányt. Itt már a bécsi magyar átvonuló osztag parancsnokság vette át a hazatérők irányítását. Ez indította tovább őket Magyarország felé. A jelentés szerint a hazatérők útja Oswiecimtől Csótig a várakozással, fertőtlenítésekkel, orvosi vizsgálatokkal együtt 3–3 1/2 napig tartott. Kiss detektív benyomása szerint a hazatérőkkel Csehszlovákiában kimérten, de udvariassan, Ausztriában ridegen és ellenszenvvel bántak.

A lengyelországi magyar fogadó intézmények működése az 1920 tavaszi lengyel offenzíva és a Vörös Hadsereg ellentámadása idején 1920 május–1920 október

A lengyelek 1920 tavaszán megindított támadása sikeresen haladt előre a Vörös Hadsereg által elfoglalt Ukrajnában. Májusban a lengyel csapatok Kievet is bevették. A frontáttörés következtében az addig a szovjet arcvonalon átjönni nem tudó hadifoglyok visszatérése Ukrajna felől ugrásszerűen megnőtt.[114]

Fritz százados az Ukrajnából Kelet-Galícián keresztül visszatérők fogadására új állomásokat kívánt felállítani. Ezért a kis forgalmú rownói fogadóállomást 1920. május 1-vel feloszlatta, vezetőjét, Plank Modeszt zászadost pedig – a Hadifogoly Hivatal engedélyével – Lembergbe helyezte. Választása azért esett Lembergre, mert ott találkozott a Tarnopol és a Brody felől érkező két vasútvonal, s így az új fogadóállomást mind a két irányból érkezőknek útba kellett ejteniük. A lembergi fogadóállomás 1920. május 5-én kezdte meg működését.[115]

Tekintettel a lembergi forgalom várható növekedésére, megszüntették a szintén kis teljesítményű wilnói fogadóállomást is. Parancsnokát, Lehoczky főhadnagyot Lembergbe osztották be segédtisztnek, ahová 1920. június 10-én érkezett meg.[116]

Ugyancsak feloszlatásra került május 15-én a szintén gyér forgalmú pinszki fogadóállomás. Kovács Tibor főhadnagyot Ploskirowba helyezték, amely 1920 májusában a visszatérők számára az egyik legfontosabb belépő állomás volt. A lengyel offenzíva elején Ploskirowon néhányezres transzportok haladtak át. Később napi 20–30 közt mozgott a belépők száma, s ezek 75%-a magyar volt. A ploskirowi fogadóállomás felállítása mellett szólt az is, hogy az Állami Hadifogoly Hivatal hadtáppontja igen kedvező körülmények közt volt ott elhelyezve egy egykori orosz laktanyában. A visszatérők számára így biztosítani tudták a rendes elszállásolást, a fertőtlenítést, a fürdést és az oltás lehetőségét is. A helyi kórházban 3 orvos és megfelelő ápoló személyzet látta el a rászorulókat.[117] A ploskirowi magyar fogadóállomás 1920. május 31-én kezdte meg munkáját Kovács Tibor főhadnagy vezetésével.[118] Kovács főhadnagy június 8-án kelt jelentésében a

114 A VHV. 134. sz. heti jelentésében közölt összefoglaló adatok szerint 1920 májusában 3900 hazatérő utazott át Lengyelországon. Ez volt a legnagyobb havi teljesítmény a lengyelországi magyar fogadó állomások 3 éves fennállása alatt.

115 HL Hdf. gy. VHV. 870–871. sz., 68. sz. heti jelentés, 1920. május 4–10.

116 HL Hdf. gy. VHV. 70. sz. heti jelentés, 1920. május 18–24.

117 HL Hdf. gy. VHV. 69. sz. heti jelentés, 1920. május 11–17.

118 HL Hdf. gy. VHV. 70. sz. heti jelentés, 1920. május 18–24.

fogadóállomásnak a keletebbre fekvő Zmerynkába való áthelyezését javasolta. A Zmerynkában székelő lengyel 6. hadseregparancsnokság rendelete értelmében ugyanis az Odessza–Kiev felől érkező volt hadifoglyokat a zmerynkai J. U. R.-hoz kellett irányítani. Így az első hadifogolyfogadó-állomás Zmerynka lett, ami az ott több irányból összefutó utak és vasútvonalak miatt a legmegfelelőbb fogadó helynek látszott. Zmerynkából minden nap, vagy minden másodnap egy teherkocsikból álló szerelvény indult egyenesen Lembergbe. Az út egy napig tartott. A hazatérők kívánságára a vonatok nem álltak meg Ploskirowban, ahol újra kellett volna fürdeniük, ami időt igényelt volna, hanem megállás nélkül folytatták útjukat Lembergbe. S bár az Állami hadifogoly Hivatal utasítása szerint egyes kirendeltségei csak a következő hadtáppontig szállíthatták a hadifoglyokat, a vasutasok a Zmerynkából Lemberg felé irányított vonatokat nem állították meg Ploskirowban.[119] Így az ottani magyar fogadóállomás fenntartása feleslegessé vált, hiszen sem ellenőrizni, sem igazolvánnyal ellátni nem tudta a hazatérőket.

A ploskirowi fogadóállomás áthelyezésére vonatkozó tárgyalások azonban nem vezethettek eredményre, mert a Vörös Hadsereg kibontakozó ellentámadása során visszafoglalta Kievet, és erősen veszélyeztette a lengyel csapatokat. A lengyel 6. hadseregparancsnokság Zmerynkából Tarnopolba vonult vissza. Ugyancsak menetkészültségi parancsot kaptak az Állami Hadifogoly Hivatal keleti hadtáppontjai. Fritz száados utasította minszki és ploskirowi fogadótisztjeit, hogyha a szovjet offenzíva tovább folytatódik, az ottani lengyel hatáppontokkal együtt vonuljanak vissza Baranowiczébe, illetve Tarnopolba.[120]

A támadó Vörös Hadsereg elől menekülve Kovács főhadnagy az Állami Hadifogoly Hivatal egyik evakuáló vonatán július 5-én hagyta el ploskirowot. Másnap hajnalban a Vörös Hadsereg egyik lovas osztaga kisiklatta a szerelvényt, és a vonat elleni támadás során Kovács Tibor főhadnagy életét vesztette.[121]

A minszki fogadóállomás a kapott parancs értelmében 1920. július 9-én Brest-Litowskba evakuált, de mivel a városban az arcvonal közelsége miatt a hadifogoly-fogadóállomás nem volt fenntartható, feloszlatták. Czervesz Béla főhadnagy bevonult Varsóba, ahol a magyar hazatérés vezetője mellett segédtiszti beosztást kapott.[122]

A szovjet támadás július folyamán sikeresen haladt előre nyugat felé. Augusztus elején pedig már közvetlenül Lemberget és Varsót veszélyeztette. A lembergi fogadóállomás irattárát és leltárát Lehoczky főhadnagy felügyelete mellett Jaroszlawowba vonták vissza, Plank százados egyelőre Lembergben maradt.

Augusztusra a Vörös hadsereg katonái 28–40 km-re közelítették meg Varsót. A hadihelyzetre való tekintettel Fritz százados a varsói fogadóállomást ideiglenesen megszüntette, és az irattárat Czervesz főhadnaggyal Oswiecimbe küldte. Ő maga úgy döntött, hogy a kormány ott maradásáig Varsóban marad.[123]

Augusztus 13-án már közvetlenül Varsó erődítési vonala előtt folytak a harcok, ezért a lengyel kormány felhívására a varsói diplomáciai testületek Poznanba

119 HL Hdf. gy. a ploskirowi fogadó állomás heti jelentése, 1920. június 8.

120 HL Hdf. gy. VHV. 963., 965. sz., 74–75. sz. heti jelentés, 1920. június 15-július 15.

121 HL Hdf. gy. VHV. 977., 994. sz.

122 HL Hdf. gy. VHV. 993. sz.

123 HL Hdf. gy. VHV. 80. sz. heti jelentés, 1920. május 3–9.

költöztek. Fritz százados augusztus 14-én szintén elhagyta Varsót, hogy kövesse a kitelepített Hadifogoly Hivatalt új székhelyére, Tscrewbe.[124]

A lengyelek augusztus 14-én ellentámadást indítottak, amelynek eredményeként sikerült a Vörös Hadsereget visszaszorítani Varsó alól. A közvetlen veszély elmúltával Fritz százados augusztus 18-án visszatért a fővárosba. Augusztus 24-én a varsói fogadóállomás irattárával Czervesz főhadnagy szintén visszaérkezett, s segédtiszti teendői mellett átvette a fogadóállomás parancsnokságát is az augusztus 28-án Budapestre bevonuló Réczey főhadnagytól.

A front északi és középső részén kibontakozó lengyel támadás elől a vörös csapatok visszavonultak. Hogy a front déli szárnyán harcoló alakulatait a bekerítéstől megmentse, a szovjet hadvezetés kénytelen volt a Lemberg ellen irányuló offenzívát feladni, és Kelet-Galíciában küzdő csapatait visszavonni. Az ostrom elmúltával Lehoczky főhadnagy is visszatérhetett Jaroslawowból Lembergbe.

Bár az ország belső területein a harcok elültek, a Lengyelországon át történő hazatérés lehetőségei megváltoztak. A lengyel Hadifogoly Hivatal hadtáppontjait a keleti és a délkeleti irányból visszavonták, s így egyelőre Varsó maradt az orosz fronthoz legközelebb eső hadtáppont, amely mellett csak Lemberg működött. Tekintettel a hazatérés csekély mérvére – hiszen az 1920 májusban Koppenhágában megkötött szovjet–magyar hadifogoly-csereegyezmény értelmében meginduló szervezett, nagyarányú hazaszállítás a Riga–Balti-tenger–Stettin–Németország–Ausztria vonalon bonyolódott le, az egyénileg hazatérők pedig a keleti határon hullámzó harcok miatt nem jutottak át a fronton – Fritz százados a megmaradt lengyelországi fogadóintézményeket (Varsó, Lemberg, Oswiecim) elegendőnek tartotta. Újabb magyar fogadóállomások felállítását csak a fegyverszünet megkötése, a helyzet konszolidációja és az újból meginduló hazatérés főbb irányainak megállapítása után gondolta célszerűnek.[125]

Az 1920 szeptemberében Szovjet-Oroszország és Lengyelország közt megindult béketárgyalások eredményeként október 11-én előzetes békeszerződést írtak alá Rigában. A békeszerződés kimondta, hogy a lengyel és a szovjet fél 1920. október 18-án az ellenségeskedést kölcsönösen megszünteti, s a csapatok egyelőre az ebben az időpontban elért vonalakon maradnak. A szerződés által előírt demarkációs vonalak elfoglalása és a közöttük lévő semleges terület kiürítése a ratifikálás után történik. A békeszerződést azonban sem Petljura ukránjai, sem Wrangel és Balahovics fehér csapatai nem ismerték el. Az ukránok és Wrangel folytatták Kiev felé az előrenyomulást, míg Balahovicsék Minszk és Pinszk közt harcoltak tovább. A helyzetet még bonyolultabbá tette, hogy Zeligowsky lengyel tábornok megtagadta az engedelmességet a varsói kormánynak és elfoglalta Wilnót, amelyet a fegyverszünet Litvániának ítélt. Zeligowsky Litvánia elleni támadása, amelyhez Lettország is csatlakozott újabb frontot alakított ki Lengyelország északkeleti határán. Így a szovjet–lengyel fegyverszünet megkötése után a harcok tulajdonképpen csak Rowno és Pinszk között csendesedtek el. Fritz százados mindenestre tárgyalásokat folytatott az ukránok, Wrangel és Balahovics

124 HL Hdf. gy. VHV. 81. sz. heti jelentés, 1920. augusztus 10–16.

125 HL Hdf. gy. VHV. 83. sz. heti jelentés, 1920. augusztus 24–30.

képviselőivel, hogy a Kelet-Galícia felé várható esetleges magyar visszatérés elé ne gördítsenek akadályt.[126]

1920 októbere és novemberre folyamán a Vörös Hadsergnek sikerült Wrangel csapatait kiverni a Krímből, majd a fehér ukrán területek ellen intézett koncentrált támadást. A lengyel közvélemény már november elején majdnem biztos volt abban, hogy Petljura csapatai hamarosan kénytelenek lesznek a Zbrucz folyón át lengyel területre menekülni, ahol a rigai egyezmény értelmében lefegyverzik és internálják őket. Fritz százados így kommentálta az eseményeket: „Ha az ukránokat ez a balsors éri az a hazatérés szempontjából csak előnyös lehet, mert hazatérőinknek csak a lengyel határon kell átjönniük, és így meg lesznek kímélve az ukránok kellemetlenkedéseitől."[127]

A lengyel lapok november 24-i közleménye szerint a Vörös Hadsereg Petljura csapatait lengyel területre szorította, ahol lefegyverezték őket. Fritz százados véleménye szerint „az ukrán–szovjet kormány a hazatérést illetőleg nagyobb nehézséget nem okoz."

A lengyelországi magyar fogadóintézmények szerepének csökkenése és feloszlatásuk 1920 november–1921 augusztus

A koppenhágai egyezmény eredményeként, valamint a nyár óta tartó harcok és az ezt követő élelmiszer- és fűtőanyaghiány miatt, majd a novembertől beállt hidegek következtében a Lengyelországon át folyó hazatérés nagyon lecsökkent. Augusztus és december közt az egy hónapra jutó hazatérések átlaga nem érte el a 200-at.[128] A kis forgalom módot adott a fogadó tisztek létszámának csökkentésére. Plank Modeszt századost, a lembergi állomás parancsnokát – aki ellen több jelentés is érkezett – 1920. november 20-án hazarendelték. A fogadóállomás parancsnokságát Lehoczky főhadnagy vette át.[129]

1921 elején a hazatérés mérve tovább csökkent. Januárban 129, februárban 34, márciusban 82 volt a lengyelországi magyar fogadóállomásokon áthaladó hadifoglyok száma.[130]

A hazatérés csekély voltára jellemző, hogy amikor Kiss János detektív Magyarországra való bevonultatását kérte 1921 februárjában, Utczás főhadnagy, az oswiecimi állomás paramcsnoka, e szavakkal támogatta kérelmét: nincs semmi

126 HL Hdf. gy. VHV. 88–91. sz. heti jelentés, 1920. szeptember 28–október 28.

127 HL Hdf. gy. VHV. 94. sz. heti jelentés, 1920. november 10–16.

128 A lengyelországi magyar fogadó állomások teljesítményéről készített összefoglaló kimutatás. HL Hdf. gy. VHV. 134. heti jelentés, 1921. augusztus.

129 A krakkói magyar Útlevél Hivatal egyik jeletnése szerint a lembergi fogadó állomáson „a hadifogoly ügyek nem lelkiismeretesen, hanem direct felületesen vannak ellátva." A jelentés mindkét lembergi fogadó tisztet megbízhatatlannak, csak önös érdekeit szem előtt tartónak mutatja be, akik közül Plank Modeszt százados az üzletelés mellett csak a lengyel hadsereg repülő csapataihoz való belépésre törekszik, lehoczky főhadnagynak pedig legfőbb célja, hogy Lembergben gazdagon nősüljön. HL m. kir. Honvéd Vezérkar Főnöke (a továbbiakban: VKF.) 27.238., 27.241/eln. 2.–1920.

Fritz százados ugyancsak elégedetlen volt a lembergi állomás vezetőjével, mert az engedély nélkül tárgyalt Petljura kormányával és nem csak kizárólag a visszatérés kérdéséről. HL Hdf. gy. VHV. 96. sz. heti jelentés, 1920. november 23–29.

130 HL Hdf. gy. VHV. 134. sz. heti jelentés.

dolga és lehet nélkülözni."[131] Kiss János 1921. március 3-án vonult be Budapestre.[132]

Mivel a hazatérők száma a tavasz beköszöntével sem emelkedett, és a kisszámú hadifogoly is Kelet-Galícián át tartott Oswiecim felé, a varsói fogadóállomást, ahol a forgalom szinte teljesen megszűnt, 1920. április 1-vel feloszlatták. Parancsnoka, Czervesz Béla főhadnagy, aki Fritz százados mellett egyben a segédtiszti teendőket is ellátta április 2-án visszatért Magyarországra.[133]

Bár a Lengyelországon át történő hazatérés csökkent, az ottani fogadóállomások is megkapták a Honvédelmi Minisztériumnak a vörösvédelmi tevékenység fokozására, a rendszerellenes propagandatevékenység figyelemmel kísérése és ellensúlyozására vonatkozó újabb körrendeleteit. Így az 1921. január 21-én kiadott 1288/eln. 36. B. – 1921. sz. rendeletet is, amely utasította az összes hadifoglyok fogadásával foglalkozó szerveket, hogy „minden hó 1., 10., és 20. napján jelentést kötelesek beterjeszteni a HM. 36/B osztályához arról, hogy az utóbbi 10 napon belül beérkezett szállítmányoknál a külföldön folytatott propagandára vonatkozólag milyen tapasztalatokat szereztek a gazdasági helyzet, a megélhetési viszonyok felől; milyen irányú szakszerű felvilágosításra van szükség; a kommunista termelési elvek közül melyek kötötték le leginkább a hazatérők figyelmét stb. Ezen jelentések, valamint az Oroszországban terjesztett röplapok és kommunista újságok áttanulmányozása alapján a HM. egy tájékoztatót fog időnként kiadni a célból, hogy milyen irányban kell a hazatérőkkel különösen behatóan foglalkozni"[134] A rendelettel kapcsolatban a Honvédelmi Minisztérium felhívta a figyelmet, hogy a beterjesztendő jelentésekben nem a hadifoglyokkal felvett jegyzőkönyvek beterjesztését várja, hanem a hadifoglyokkal foglalkozó tisztek véleményét a hazatérők hangulatáról és a Magyarország ellen külföldön folyó propagandáról.[135]

Nem a fogadó tisztek impresszióira, hanem konkrét adatokra volt kíváncsi az 1921. február 21-én kiadott 144/eln. 136. A. – 1921. sz. rendelet, mely megparancsolta minden kommunista mozgalom megfigyelését, különös tekintettel a magyar résztvevőkre, a Magyarország kül- és belpolitikájára vonatkozó hírek összegyűjtését, valamint a Magyarországra tartó agitátorok adatainak közlését. Az értesüléseket – a rendelet szerint – a hazatérők bemondásai és a helyi hírek alapján kellett beszerezni. Fritz százados a fenti rendeletre eképpen válaszolt: „Hazatérőink zöme az oroszországi magyar vezetőkről jóformán semmit sem tud, aki pedig tud valamit, az itt – félve a további vizsgálatoktól és a véleményük szerinti visszatartástól – nem vallja be. A tárgyra vonatkozó helyi híreszteléseket nagy súlyt fektetek, a helybeli sajtót figyelemmel kísérem, de magyar vonatkozású dolog kevés jelenik meg a lapokban."[136]

Úgy látszik a magyar katonai vezetést nem elégítették ki a már fennálló lengyelországi hadifogolyfogadó szervektől a Szovjet-Oroszországról és az ottani viszonyokról várható információk. A magyar vezérkar nyilvántartó osztálya –

131 HL Hdf. gy. VHV. 1447. sz.
132 HL Hdf. gy. VHV. 110. sz. heti jelentés, 1921. március 1–7.
133 HL Hdf. gy. VHV. 112–114. sz. heti jelentés, 1921. március 15-április 4.
134 HL Hdf. gy. Rownó 1/1921.
135 HL Hdf. gy. VHV. 1655. sz.
136 HL Hdf. gy. Rownó 55/1921., VHV. 1462. sz.

amely hírszerzéssel is foglalkozott – már 1920 decemberében érdeklődött a szovjet–lengyel háború után felállított repatriáló- és hadtáppontokról, „amelyekhez a m. kir. vezérkar által kívánt célból magyar fogadó tisztek volnának beosztandók." Fritz százados véleménye szerint „a vezérkar megfigyelő szolgálatának céljaira" a következő állomások lettek volna megfelelők: Lida, Molodeczkó, Baranowicze, Pinszk, Sarny, Rowno, Tarnopol. Továbbá a „m. kir. vezérkar nyilvántartási osztálya által kívánt cél elérésére Stanislawów és Nowi-Sacz állomásokra volna két tiszt kivezénylendő."[137]

Bár a hazatérők száma továbbra sem emelkedett, 1921. április 8-án mégis 5 magyar tiszt érkezett Varsóba, hogy az újonnan felállítandó hadifogolyfogadó állomások vezetését átvegye. Csalányi Géza százados a baranowiczei, Valentini Leó százados a rownói, Jávorszky leó százados a tarnopoli és Apostolovics Sándor főhadnagy a stanislawówi fogadóállomás parancsnoka lett. Luksch Ferenc százados pedig, a magyar vezérkar Czibur vezérkari alezredeshez[138] intézett távirata szerint, mint segédtiszt, Fritz százados mellé került Varsóba.[139] Noha erre közvetlen írásos bizonyíték nincs, nagyon valószínűnek látszik, hogy a nevezett urakat nem elsősorban a hazatérő hadifoglyok istápolására küldték Lengyelországba.[140]

A varsói magyar hazatérés vezetője a hadifoglyok hazaszállítása érdekében 1921 májusában többször is tárgyalt Szovjet-Oroszország és Szovjet-Ukrajna varsói képviselőivel, akik a szovjet–lengyel hadifogolycsere lebonyolítása céljából tartózkodtak a lengyel fővárosban. E tárgyalások során, valamint a Nemzetközi Vöröskereszt varsói megbízottjától kapott tájékoztatás alapján Fritz száados azt az információt szerezte, hogy a különböző kormányokkal még 1920-ban kötött megállapodások értelmében a szovjet kormány az ellenőrzése alatt lévő területeken található hadifoglyokat – a lengyelek kivételével – Narwán keresztül a Balti-tengeren, vagy Odesszán át a Fekete-tengeren zárt szállítmányokban szállítja hazájukba.[141] Eszerint lengyelországon keresztül ezek után csak egy-két egyénileg hazatérő áthaladása várható.

Mivel a Lengyelországon át való hazatérés nagymérvű csökkenése miatt az ottani fogadószervek fenntartásának költségei nem álltak arányban azok teljesítményével, a Honvédelmi Minisztérium 1921. május 31-én kelt 56.413/36. A. – 1921. sz. parancsával elrendelte a lengyelországi magyar fogadószervek bevonását.[142]

Az 1921. június 21-én kézhez vett parancs a bevonuláson kívül elrendelte a vezetőség és a fogadóállomások által vezetett fogadónaplók, kimutatások, az egész irattár, valamint a leltári és egyéb használati tárgyak jegyzék kíséretében a

137 HL Hdf. gy. VHV. 1330. sz.

138 Czibur alezredes a krakkói magyar Útlevél Hivatal vezetője volt, később Varsóban működött.

139 HL Hdf. gy. VHV. 115 sz. heti jelentés. Baranowiczében és Tarnopolban 1921. április 13-án, Rownóban április 14-én és Stanislawowban április 15-én kezdte meg működését a magyar fogadóállomás.

140 Itt kell megemlíteni, hogy a lengyelországi magyar fogadó intézmények feloszlatása után a baranowiczei, a stanislawówi, a rownói és a tarnopoli állomások parancsnokai, azaz azok a tisztek, akiknek Lengyelországba küldését a vezérkarral folytatott megbeszélések előzték meg, kerülő úton, Varsón keresztül utaztak Oswiecimbe, s Varsóban nem a magyar hazatérés vezetőjének, hanem Czibur alezredesnek tettek jelentést. HL Hdf. gy. VHV. 1710. sz.; Oswiecim 1635. sz.

141 HL Hdf. gy. VHV. 119–122. heti jelentés, 1921. május 2–29.

142 Az említett parancs megtalálható: HL VKF. 28.987./eln. 2. – 1921. sz. alatt.

Honvédelmi Minisztérium 36. osztályához történő beszállítását. A lengyelországi hadifogolyfogadó szerveknek kiutalt ruházati cikkekre és dohányneműekre vonatkozó kimutatások lezárása után a megmaradt anyagot – a parancs értelmében – okmányváltás mellett a bécsi Ostbahnhofon működő magyar továbbirányító osztagnak kellett átadni.[143]

1921. június 25-én értekezletet tartottak Varsóban a hazatérés vezetője és az ottani magyar külképviselet tagjainak részvételével, ahol a fogadóintézmények haza-, illetve Bécsbe szállítandó anyagának Lengyelországból történő kiviteléről, Csehszlovákián és Ausztrián való áthozataláról tanácskoztak. A Honvédelmi Minisztérium utasítása értelmében a hazatérés vezetőjének pénztárából 10 000 német márkát utaltak át a varsói magyar követségnek utólagos elszámolás kötelezettsége mellett, a lengyelországon át a későbbiekben hazatérő hadifoglyok segélyezése céljából.[144]

A varsói hazatérés vezetője parancsot intézett tisztjeihez, hogy fogadóállomásuk teljes anyagával június 30-án Oswiecimben legyenek, ahonnan a jelentéstétel, a megejtendő elszámolás, valamint a leltár és az iratok beszolgáltatása után elindulnak Budapestre.

A varsói hazatérés vezetősége 1921. július 1-vel szintén Oswiecimbe költözött, hogy a hazatérő intézmények felszámolását és anyagának elszállítását intézze. Az egyes fogadóállomások anyagának átadása és jelentésük megtétele után Luksch, Csalányi és Valantiny századosok, valamint Lehoczky főhadnagy július 6-án, Jávorszky százados és Apostolovics főhadnagy július 13-án bevonultak Budapestre.[145]

A lengyelországi magyar hazatérőket fogadó intézmények teljes felszámolása, a hazaszállítandó anyag útba indítása után a Hadügyminisztérium 755.187/1. a. – 1918. sz. rendeletével felállított magyar kirendeltség véglegesen feloszlott. Parancsnoka, Fritz Pál százados Utczás Károly főhadnagy kíséretében 1921. augusztus 21-én elutazott Oswiecimből.

A lengyelországi magyar fogadóállomások 1919. január 14. és 1921. augusztus 17. között összesen 21 740 – jobbára egyénileg, vagy kisebb csoportokban érkező, volt oroszországi hadifoglyot segítettek tovább, akik közül 18 399 volt magyar.[146]

Magyar hadifogolyfogadó állomás Litvániában 1919 december–1920 március

Az 1919 decemberében felállított litvániai magyar hadifogolyfogadó állomás, bár szervezetileg nem tartozott a varsói magyar hazatérés vezetőjének alárendeltségébe, állomáshelyét és működési körülményeit tekintve szervesen kapcsolódott annak munkájához.

1919 őszén új út nyílt meg az Oroszországból hazatérni szándékozó osztrák–magyar hadifoglyok előtt. A berlini osztrák követ jelentése szerint ugyanis

143 A Lengyelországból átvitt dohányneműek és ruhák 1921. szeptember 10-én érkeztek Bécsbe, ahonnan tovább küldték őket passauba és Stettinbe. HL Hdf. gy. bécsi hadifogoly továbbirányító iroda iratai 258/1921., 299/1921.

144 HL Hdf. gy. VHV. 126. sz. heti jelentés.

145 HL Hdf. gy. VHV. 127–128. sz. heti jelentés.

146 HL Hdf. gy. VHV. 134. sz. heti jelentés.

a Pétervár–Wilnó vasútvonalon fekvő Usianyn át mintegy 20 000 hadifoglyot lehetett volna Litvánián és Németországon keresztül hazahozni.[147]

E jelentés alapján az osztrák és a magyar kormány elhatározta, hogy a hazatérők átvételére fogadótiszteket küldenek ki Usianyba. Az osztrák bizottság már 1919 szeptemberében elutazott rendeltetési helyére. Mivel a magyar fogadótiszt – Magyarország bizonytalan nemzetközi helyzete miatt – egyelőre nem kapott beutazási vízumot Németországba, ideiglenesen az osztrák delegáció vállalta az Usianyn át jövő magyar hadifoglyok továbbirányítását.[148] Ezzel egyidőben a Hadügyminisztérium 55. osztálya a Külügyminisztériumon keresztül felkérte a német hatóságokat, hogy az érvényben lévő „Grundsätze für die Rückbeforderung der Heimkehrer" értelmében a német határra érkező magyar hadifoglyok átvételéről, élelmezéséről és Magyarország felé történő továbbításáról gondoskodjanak. Az így felmerült költségek fedezését, illetve azok elszámolását a fennálló szállítási szerződések alapján a magyar kormány vállalta.[149]

Miután a Tanácsköztársaság leverését követő belpolitikai viszonyok tisztázatlansága, valamint a román megszállás igen megnehezítették a Magyarországról való kiutazást, a Hadügyminisztérium 55. osztálya úgy döntött, hogy az usianyi fogadóállomás személyzetét a Bécsben működő magyar katonai felszámoló bizottság tagjai közül fogja kirendelni. A Hadügyminisztérium bécsi képviselője 1919 októberében Marschall Károly századost jelölte ki a feladatokra abban a reményben, hogy az utazási engedélyeket még a hónap folyamán megkapják.[150]

Mialatt Marschall százados Bécsben a szükséges okmányokra várakozott, Fritz Pál százados, a lengyelországi magyar hazatérés vezetője Varsóban tárgyalt egy fogadóállomás felállításának lehetőségéről a lengyel fennhatóság alatt lévő Usianyban. Mint jelentéséből kiderült, lengyel részről nem járultak hozzá egy usianyi fogadóállomás megszervezéséhez. Csak Nowo-Swiwcanyban engedélyezték egy – az általuk elismert Fritz százados irányítása alatt működő – bizottság felállítását.[151]

Eközben a Hadügyminisztérium 55./a. osztálya az eredetileg Usianyba kirendelt, – de végül a litvániai Kownóba települt – osztrák hadifogoly misszió információiból arról értesült, hogy az elmúlt hónapokban Litvánián keresztül mintegy 1700 magyar tért vissza, akik Kelet-Poroszországon át folytatták útjukat hazafelé. E jelentések alapján úgy döntöttek, hogy Marschall százados nem Usianyba, hanem Kownóba kell kiküldeni.[152]

1919. december 1-én Marschall Károly százados Kownóból táviratban értesített a magyar kormány varsói kiküldöttjét, Csekonics Iván grófot és a lengyelországi magyar hazatérés vezetőségét, hogy Litvániában – mint a magyar kormány ottani meghatalmazottja – megkezdte működését. Mivel e megnevezés félreértésre adhatott okot, Csekonics gróf Fritz századoson keresztül a Hadügyminisztériumhoz fordult, hogy Marschall százados vajon mint diplomata, vagy mint a Litvánián át történő hazatérés vezetője tartózkodik-e Kownóban. A Hadügyminisztérium

147 Jungerth Mihály jelentése a bécsi államközi értekezletről. OL K. 73. 51. tétel, 50.792/hdf. – 1919.

148 OL. K. 73. 51. tétel, 50.801. sz.

149 OL. K. 73. 51. tétel, 50.839. sz.

150 OL. K. 73. 51. tétel, 50.801. és 50.931. sz.

151 OL. K. 73. 51. tétel, 59.983. sz.

152 OL. K. 73. 51. tétel, 51.129. sz.; *Hadifogoly-Újság*, 1. évf. 3. sz., 1919. november 1., 12. o.

423.753./55. a. – 1919. sz. táviratával tisztázza a helyzetet. A sürgöny leszögezte: Marschall százados csupán a magyar hazatérőket fogadó tiszt Litvániában.[153]

Marschall százados alárendeltség tekintetében teljesen független volt a hazatérés lengyelországi szervezetétől. A Hadügyminisztérium Bécsben székelő hadifogolyügyi összekötő tisztjén keresztül közvetlenül a minisztérium 55/a. osztályával állt kapcsolatban. Ehhez a különálláshoz nagyban hozzájárult az is, hogy Lengyelország és Litvánia közt a határkérdések miatt rendkívül feszült volt a viszony. Mint Fritz száazados egyik jelentésében írta, Kownóval sem postai, sem futárösszeköttetés nem volt, ezért oda sem postai küldeményeket, sem parancsokat továbbítani nem tudott.[154]

1920 február elején Marschall százados – kerülő úton – Németországon keresztül Varsóba látogatott, hogy az ottani magyar hazatérés vezetőjével személyesen felvegye a kapcsolatot. Megbeszéléseik során abban állapodtak meg, hogy a Litvánián át érkező visszatérőket Dwinsk és Wilno felé kell irányítani, mert Lengyelországon át, ahol magyar fogadó állomások működnek, gyorsabban és egyszerűbben érhetik el a magyar határt, mint Kelet-Poroszországon és Németországon keresztül. Marschall százados tájékoztatója szerint a visszatérés Litvánián át igen gyenge volt.[155]

1920. március 21 és április 3. közt a Honvédelmi Minisztérium utasítására Fritz százados Litvániába utazott, hogy meggyőződjék az ottani hazatérő forgalomról. A Varsói-Wilnó-Jewje-Kaiserdorys útvonalon március 26-án érkezett Kownóba. Ezt az útvonalat, amely a Jewjénél húzódó lengyel–litván arcvonalon át vezetett, azért választotta, hogy személyesen tapasztalja: azok a hazatérők, akik Riga és Dwinsk közt lépnek Litvániába, Kownón át hogyan tudnak lengyel területre jutni. Bár megfelelő igazoló iratokkal rendelkezett, a lengyel–litván demarkációs vonal átlépése Fritz századosnak is másfél napjába került. Ezen felül a Jewje és Kaiserdorys közt a vasúti forgalom is szünetelt. Fritz százados kénytelen volt megállapítani, hogy ez az út mindaddig, amíg a lengyelek és a litvánok közötti hadiállapot fennáll a hazatérők számára nem jöhet számításba. Márpedig – a százados véleménye szerint – „a béke közeli helyreállítására nincs remény, mert a litvánok nem adják fel fővárosukra, a lengyelek által elfoglalt Wilnóra támasztott igényüket."

Kownóba megérkezve Fritz százados már nem találta ott Marschall Károlyt, aki a Hadügyminisztérium tudta és engedélye nélkül Moszkvába utazott, hogy – úgymond – a hazatérők érdekében eljárjon.[156]

153 HL Hdf. gy. VHV. 483. sz., 45. sz. heti jelentés, 1919. november 26–december 2.

154 HL Hdf. gy. VHV. 46. sz. heti jelentés, 1919. december 3–9.

155 HL Hdf. gy. VHV. 55. sz. heti jelentés, 1920. február 3–9.

156 A magyar hatóságok teljesen tájékozatlanok voltak Marschall százados moszkvai útjával kapcsolatban. Amikor német részről arról érdeklődtek, hogy a magyar kormánynak milyen kapcsolatai vannak Szovjet-Oroszországgal, Jungerth Mihály külügyminisztériumi osztályfőnök így válaszolt: „Híreink vannak ugyan, hogy Marschall százados kownói fogadó tisztünk Moszkvába ment, de erre magyar részről semmilyen bíztatást, sem felhatalmazást nem kapott. mi sem tudjuk, mi indította őt erre az útra." OL K. 73. 13. tétel, 12.314. sz.

Később a kownói osztrák kirendeltség jelentéséből kiderült, hogy Marschall százados, akit osztrák kollégái „rendkívül gyenge idegzetű fiatalembernek" ismertek meg, két szélhámos, névszerint Járosi és Harlenberger hatása alá került. E két emberrel együtt – valószínűleg ezek befolyása alatt – indult Marschall százados Moszkvába. Járosi és Harlenberger, baltikumi missszionak adva ki magukat, több millióra menő összeget csaltak ki azzal az ígérettel, hogy lett, észt és finn hadifoglyokat fognak hazaszállítani Oroszországból.

Elutazása előtt Marschall százados szerződést kötött a litvániai osztrák hadifogolyfogadó bizottsággal, amely szerint a Litvánián átutazó magyarokat távolléte alatt az osztrák fogadóállomás segíti tovább. A kownói osztrák fogadóállomás – Fritz százados jelentése szerint – mintaszerűen volt felszerelve. Egyik épületében nyertek elhelyezést az irodák, az étkező, a szórakozó terem, a konyha, a raktárak, valamint az állandó személyzet lakhelye, míg a másik, kb. 14 szobás épület a hazatérők szállásául szolgált. Az étkezés – a magyar tiszt megállapítása szerint – bőséges és kifogástalan volt. A raktárakban mintegy 1000 garnitúra ruha, fehérnemű, valamint dohányáru volt felhalmozva a hadifogságtól hazatérők számára.

A visszatérők ellátását és továbbszállítását a litván kormány csak azonnali készkénz lefizetése ellenében vállalta.

A hazatérőket Kownóból a kelet-poroszországi Eydtkuhnenbe szállították, ahol 24 órát töltöttek fertőtlenítés céljából, utána Heilsbergbe továbbították őket. Ott 10–14 napos egészségügyi vesztegzárat kellett eltülteniük, mielőtt Németországon keresztül, Passaun át osztrák területre indultak volna.

Fritz százados az osztrák hazatérés litvániai vezetőjével folytatott tárgyalások után a következő javalatot tette a Honvédelmi Minisztériumnak; „Tekintettel arra, hogy 1919. augusztus 1-től 1920 február végéig mindössze 52 magyar ment át Kownón, és az eydtkuhneni táborban sem éreztek erősebb magyar visszatérést, továbbá a litván területen átvonuló magyarok ellátása a megkötött egyezmény értelmében biztosítva van, külön fogadótisztünk jelenléte úgy Kownóban, mint Eydtkuhnenben felesleges." Véleményének további indoklásakéánt kifejtette, hogy az Oroszország északnyugati részéről hazatérők túlnyomó többsége ezentúl is a rövidebb, Moszkva–Minszk–Varsó útvonalat fogja választani. Ez – Fritz százados véleménye szerint – annál is kívánatosabb lenne, mivel a Lengyelországon keresztül vezető út „a lengyelek éber határszolgálatából kifolyólag a bolsevisták akadálytalan beözönlésére nem alkalmas," míg Litvánián és Németországon keresztül könnyen juthatnak el Bécsbe az agitátorok.[157]

Fritz százados Litvániai helyzetjelentése után az 1919 decembere és 1920 márciusa közt fennállott kownói magyar hadifogolyfogadó állomást, mint feleslegeset, megszüntették. Ugyanis az 1920 májusában kötött szovjet–magyar egyezmény értelmében a szevezett hadifogolycsere a Balti-tengeren és Németországon keresztül történt. Azok pedig, akik nem a hivatalos szállítmányokkal, hanem egyénileg tértek haza a fogságból, a Lengyelországon át vezető rövidebb utat választották.

A moszkvai lett békebizottság titkára szerint Marschall századost Járosi feljelentése alapján 1920 áprilisában Moszkvában letartóztatták. Előbb kémkedés gyanúja miatt halálra ítélték, majd, mint halálraítéltet, a Magyar Tanácsköztársaság népbiztosaiért Szovjet-Oroszországban túszként visszatartott magyar katonatisztek közé sorolták, s mint ilyen, csak 1922-ben, a túszcsre alkalmával került haza. OL. K. 73. 42. tétel, 17-766/1920.; HL. Hdf. gy. VHV. 1483. sz.

157 HL Hdf. gy. VHV. 706. sz.

A KORABELI MAGYAR IRATOKBAN SZEREPLŐ LENGYELORSZÁGI ÉS LITVÁNIAI FÖLDRAJZI NEVEK MA HASZNÁLATOS ALAKJA

Baranowicze	Baranovicsi
Buczacz	Bucsacs
Chodorow	Hodorov
Czortkow	Csortkov
Csernovitz	Csernovici
Delatyn	Deljatin
Dwinsk	Daugavpilsz
Eydthuhnen	Nyeszterov
Heilsberg	Csernyahovszk
Kolomea	Kolomija
Kowel	Kovel
Kowno	Kaunasz
Lawoczne	Szlavsztvo
Lemberg	Lvov
Miedzyrzecze	Miedzurzez
Nadvorna	Nadvornaja
Oderberg	Bohumin
Ploskirow	Hmelnyickij
Podwolocziska	Podvolocsiszk
Rowno	Rovno
Stanislawow	Sztanyiszlav
Stryj	Sztrij
Swiecíany	Svenionélia
Tarnapol	Tyernopol
Wilno	Vilnius
Wladimir-Wolhinsk	Vlagyimir-Volinszkij
Zmerinka	Zsmerinka

Attila Bonhardt

REPATRIATION OF HUNGARIAN PRISONERS OF WAR AFTER THE GREAT WAR

I. Hungarian P. O. W. Reception Committees in Poland and in Lithuania December 1918–August 1921

Summary

One of the most important tasks of the Hungarian state that became indeoendent after disintegration of the Austro–Hungarian Monarchy was to bring home the Hungarian troops stationed in the Ukraine. In order to help the bringing home through the frontiers between the successor states fighting for the border territories of the once Austro–Hungarian Empire and Russia, already three Hungarian military committees were functioning on the lst of December 1918 on the border of the Ukraine and Galicia. Thongh their main task was to collect, feed and forward the homecoming Hungarian troops and soldiers, they also functioned as Hungarian diplomatic missions beside the new national committees and governments. After the arrival of the former Eastern Army from January 1919 these committees were responsible for the reception, aiding and forwarding of the unorganized smaller groups of Hungarian P. O. W.-s coming from Russian captivity. The Hungarian P. O. W. reception organization in Poland was set up in Warsaw with similar purpose. After the Polish–Ukrainian war for Galicia, what ended in Summer 1919 with Polish victory the case of the Hungarian P. O. W.-s coming from Russia by land came entirely under the authority of the Warsaw Central Transport Directorate, which collected and forwarded the homecomers through its reception committees stationed beside the railroads leading to the East.

Attila Bonhardt

LE RAPATRIEMENT DES PRISONNIERS DE GUERRE HONGROIS APRÈS LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE

I. Comités de réception de prisonniers de guerre hongrois en Pologne et en Lituanie, décembre 1918–août 1921

Résumé

L'un des devoirs militaires les plus importants de l'État hongrois, devenant indépendant après la dissolution de la Monarchie Austro–Hongroise, était le rapatriement des troupes hongroises qui tenaient garnison en Ukraine. Le 1er décembre 1918 trois comités militaires hongrois fonctionnaient déjà à la frontière de l'Ukraine et de la Galicie, pour aider le rapatriement aux lignes du front entre la Grande–Ukraine, l'Ukraine de l'Ouest, la Pologne, la Lituanie, la Tchécoslovaquie et la Roumanie – les États successeurs luttant pour les rebords de la Monarchie Austro–Hongroise et la Russie, qui se dissolvaient aprèe la première guerre mondiale. Leur devoir de base était le rassamblement, l'approvisionnement et la réexpédition des troupes hongroises rentrant en Hongrie, mais ils fonctionnaient également comme mission diplomatique hongroise, à côté des gouvernements et des conseils nationaux différents, se formant sur les territoires. A partir du janvier 1919, après le retour de l'ancienne Armée de l'Est, la réception, l'aide et la réexpédition des prisonniers de guerre hongrois non-organisés, arrivant en petits et en grands groupes de la captivité de guerre russe, devenaient les devoirs de ces comités. L'organisation de réception de prisonniers de guerre hongrois de Pologne

s'est formée avec ce même but en janvier de 1919, le centre en était Varsovie. Après la guerre entre la Pologne et l'Ukraine pour la Galicie, qui a pris fin en été de 1919 avec une victoire polonaise, l'affaire des prisonniers de guerre hongrois rentrant de Russie par la voie de terre passait entièrement sous la direction du Bureau de Transport Central de Varsovie, qui rassemblait et réexpédiait ceux qui rentraient, par ses comités de réception, s'installant près des lignes ferroviaires conduisant à l'Est.

Attila Bonhardt

DIE HEIMBEFÖRDERUNG DER UNGARISCHEN KRIEGSGEFANGENEN NACH DEM ERSTEN WELTKRIEG

1. Die ungarischen Empfangskomitees der Kriegsgefangenen in Polen und in Litauen, Dezember 1918–August 1921

Resümee

Eine der wichtigsten Aufgaben des nach der Auflösung der Österreichisch-Ungarischen Monarchie enstandenen selbständigen ungarischen Staates bildete die Heimbeförderung der in der Ukraine stationierten ungarischen Truppen. Zur Erleichterung der Rückkehr durch die Nachfolgerstaaten, die sich nach dem Zerfall der Österreichisch-Ungarischen Monarchie bzw. von Rußland am Ende des Ersten Weltkrieges um ihre Randgebiete stritten, nämlich durch die Groß-Ukraine, die Westukraine, Polen, Litauen, die Tschechoslowakei und Rumänien, waren an der Grenze zwischen der Ukraine und Galizien am 1. Dezember 1918 bereits drei ungarische Militärkomitees tätig. Obwohl ihre grundlegende Aufgabe in der Versammlung, Versorgung und Weiterbeförderung der heimkehrenden ungarischen Tuppen und Soldaten bestand, erfüllten sie neben den verschiedenen neu gegründeten Nationalräten und Regierungen der Region auch eine ungarische diplomatische Mission.

Аттила Бонхардт

ТРАНСПОРТИРОВКА НА РОДИНУ ВЕНГЕРСКИХ ВОЕННОПЛЕННЫХ ПОСЛЕ 1-ОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

I. Комитеты приемки венгерских военнопленных в Польше и Литве, декабрь 1918-август 1921 года

Резюме

После распада Австро-Венгерской Монархии одной из важнейших военных задач ставшего самостоятельным венгерского государства была доставка на родину дислоцировавшихся на Украине венгерских войск. В целях содействию возвращению венгерских солдат с линий фронтов, образовавшихся в борьбе между Великой Украиной, Западной Украиной, Литвой, Чехословакией и Румынией, оспаривавших друг у друга окраинные территории развалившейся Австро-Венгерской Монархии и России, на 1 декабря 1918 года на границы Украины и Галиции действовало уже три венгерских военных комиссии. Несмотря на то, что их основной задачей были сборвозвращающихся на родину венгерских войск и солдат, снабжение их питанием и транспортом, эти комиссии работали также и в качестве дипломатических миссий при различных национальных советах и правительствах, образовавшихся на этой территории. После возвращения на родину бывшей Восточной Армии с января 1919 года задачей этих комиссий стал прием венгерских военнопленных, возвращавшихся неорганизованно в небольших и больших группах из русского плена, а также оказание им помощи и дальнейшая отправка на родину. С той же самой целью в январе 1919 года с центром в Варшаве образовалась польская организация для приема венгерских военнопленных. После польско-украинской войны, которая велась за владение Галицией и окончилась летом 1919 года победой Польши, дело венгерских военнопленных, возвращавшихся на родину из России сухопутным путем, полностью перешло под руководство Варшавского Центрального Транспортного Руководства, которое с помощью приемных комиссий, расположившихся вдоль ведущих на восток железнодорожых линий, собирали и пересылали на родину возвращавшихся на родину бывших военнопленных.

OKVÁTH IMRE

A HADSEREG IRÁNYÍTÁSA MAGYARORSZÁGON 1945–1956

A hadtörténelmi szakirodalom eddig kevés figyelmet fordított a hadseregirányítással és -vezetéssel kapcsolatos kérdésekre, pedig ezek a politikai hatalomgyakorlás fontos problémái közé tartoznak.

A vizsgált időszak legjellemzőbb sajátossága, hogy 1960-ig, a honvédelmi törvény elfogadásáig a honvédség irányítására és felhasználására vonatkozóan nem voltak törvényileg szabályozott és alkotmányilag jóváhagyott intézkedések. Lényegében az 1939. évi, a honvédelemről szóló II. törvénycikk előírásai érvényesültek, kisebb-nagyobb módosításokkal. A hadsereg vezetése – törvényi szabályozás híján – titkos rendeletekkel, belső jellegű utasításokkal történt.

Az 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti szerződés Magyarország számára lehetővé tette egy új, demokratikus hadsereg felállítását. A hadseregszervezés megindulásával egyidőben kísérletek történtek a hadseregirányítás kérdésének alkotmányos rendezésére is. Vörös János vezérezredes, az Ideiglenes Nemzeti Kormány honvédelmi minisztere a Minisztertanácsnak és az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottságának terjesztette elő javaslatait 1945 tavaszán és nyarán a honvédség legfelsőbb vezetésének politikai rendezéséről. Vörös 1945. március 23-án Véderő Bizottság létrehozására tett javaslatot Zsedényi Bélának, az Ideiglenes Nemzetgyűlés Elnöksége elnökének a törvényhozói és a végrehajtó hatalmi ágak közötti összhang megvalósítása, a honvédség ügyeiben pedig az alkotmányos felelősség és a politikai ellenőrzés szabályozása céljából. A miniszteri elképzeléseket az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága (amely lényegében a parlament feladatát látta el) 1945. június 1-i ülésén tárgyalta meg.[1] A honvédelmi miniszter javaslata előterjesztésekor, véleménye alátámasztására a következőket mondotta: „...kétféle indok vezérelt. Egyik a gyakorlati és politikai szükségesség, a másik az alkotmányos felelősség érzete volt. ...fontosnak tartom, hogy a ... több alkotmányos tényező helyett jelenleg voltaképpen egyedül eljáró honvédelmi miniszteren kívül az irányításban más alkotmányos tényezőnek is szerepe legyen." Vörös a Nemzetgyűlés bizonytalan ülésezései miatt az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottságában látta azt az alkotmányos tényezőt, amely egy albizottság útján a Véderő Bizottságnak szánt szerepkört betölthette volna. „A politikai és gyakorlati célszerűség szempontjai is – érvelt tovább a miniszter – javaslatom mellett szólnak. Ugyanis akár a politikai pártok részéről merül fel valamely kívánalom a honvédség személyi, anyagi, felszerelési avagy szervezési kérdéseivel kapcsolatban, akár a honvédelmi kormányzat kezdeményezése folytán kerültek azok a megvalósítás arcvonalába, helyesnek és szükségesnek tartom, ha a kérdés politikai mérlegelése során olyan szerv véleménye is érvényesül, amely összetételénél és szervezeténél fogva a nemzetgyűlés tagjainak állásfoglalását képviseli."[2]

A Politikai Bizottság, elfogadva Vörös János előterjesztését, egy tíz fős Véderő Albizottságot hozott létre, amelyben a Politikai Bizottság és a pártok paritásos

1 Hadtörténelmi Levéltár (HL) Honvédelmi Minisztérium (HM) 1946. elnökség (eln.) 27.589.
2 Uo.

alapon delegálták tagjaikat. Az albizottság feladatát a következőkben határozták meg: „... a honvédség szervezésével kapcsolatban személyi, anyagi, felszerelési és egyéb feladatok megvalósítása során, mint a Nemzetgyűlés tagjainak szűkebb része, a Nemzetgyűlés összeüléséig, ennek Véderő Bizottsága helyett alkotmányos szervként ideiglenesen végezze a szükségesnek mutatkozó politikai ellenőrzést és ezzel osztozzék az alkotmányos felelősségben is. ... az albizottság szerepe nem tévesztendő össze az összkormány rendeletalkotási jogkörével, amelyet a szóban lévő Véderő Albizottság működése egyáltalában nem érint."[3]

Vörös János, következő lépésként, a honvédelem felső vezetésének törvényi szabályozását szerette volna elérni, ezért 1945 augusztusában egy védelmi törvény elkészítésére utasította a HM Törvényelőkészítő Osztályának vezetőjét, dr. Idrányi Zoltán miniszteri tanácsost. A törvénnyel Vörös szabályozni kívánta az államfő, mint legfelsőbb hadúr, a honvédelmi miniszter, valamint a honvédség főparancsnoka jogkörét és ezek egymáshoz való viszonyát.

Az osztály első törvényjavaslatát – a honvédelem felső vezetéséről – 1945. augusztus 23-án készítette el. (1. sz. melléklet.)[4]

Az 1. §. az ún. hadúri jogokat – a honvédség vezérlete, vezénylete és belszervezete tekintetében – az államfő, illetve annak megválasztásáig a Nemzeti Főtanács[5] jogkörébe sorolta, azzal a kikötéssel, hogy minden intézkedés érvényességéhez a honvédelmi miniszter ellenjegyzése szükséges.

A 3. §. szerint a honvédség katonai vezetését és felügyeletét a honvédség főparancsnoka látja el. Hatáskörébe tartoznak: a honvédség katonai kiképzésének vezetése és felügyelete; a fegyelmi, fenyítő hatalom gyakorlása tisztek, tiszthelyettesek és a legénység fölött; a honvéd parancsnokságok fegyelmi joggyakorlatának felügyelete; a honvéd katonai hatóságok miniszteri felterjesztéseinek véleményezése. Előterjesztést, illetve javaslatot tesz a honvédelmi miniszterhez a honvédség kiképzésének, fegyelmi állapotának és harcképességének fokáról; a tisztek és tiszthelyettesek előléptetéséről és szolgálati beosztásáról; valamint ellátja a honvédség háború esetére való alkalmazásának előkészítésével, a hadműveleti tervek megalkotásával, az országnak a honvédelemre való megszervezésével kapcsolatos teendőket. A honvédség főparancsnokát az államfő (nemzeti főtanács) a honvédelmi miniszter ellenjegyzésével nevezi ki és menti fel. A honvédelmi miniszter a kinevezésre magasabb rendfokozatú tábornokot javasol. Amennyiben a honvédség főparancsnokának tisztsége nincs betöltve, a hatáskörébe tartozó ügyeket a honvédelmi miniszter látja el. A honvédség főparancsnokát közvetlenül az államfőnek (nemzeti főtanácsnak) rendeli alá, előterjesztéseit valamint nagyobb jelentőségű intézkedéseit – előzetesen a honvédelmi miniszternek jelentve – neki terjeszti elő.

A 4. és 5. §. a törvény hatályba lépéséről és a honvédség felső vezetéséről szóló addigi törvények hatályon kívül helyezéséről intézkedik.

3 Uo.

4 HL HM 1946. eln. 32.922.

5 Az ideiglenes államfői testületet, a háromtagú Nemzeti Főtanácsot 1945. január 26-án szervezték meg. Tagjai voltak: *Zsedényi Béla,* az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke, *Dálnoki Miklós Béla,* az Ideiglenes Nemzeti Kormány elnöke, valamint az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága által választott olyan tag, aki a kormányban nem viselt tisztséget, *Gerő Ernő.* (Ez utóbbi kereskedelmi és közlekedési miniszterré történt kinevezését követően 1945 májusától *Révai József.* A magyar parlament 1944–1949. Tanulmányok. In: *Föglein Gizella:* Az államfői jogkör és gyakorlása. Bp., 1991. 45–46. o.

A törvényjavaslatot megvitatta a HM Elnökség, az igazságügyi, a büntetőjogi osztály, valamint 1945. augusztus 30-án egy szűkkörű értekezlet.[6] Ennek döntése alapján a törvényjavaslat már nem a honvédelem felső vezetését szabályozná, hanem a honvédség főparancsnoki állásának megszervezéséről és a honvéd vezérkar állásának ideiglenes megszüntetéséről intézkedne. A „szűkítés" valószínű magyarázata az államfői jogok körüli hatalmi-politikai harcban keresendő. A honvédelmi miniszter új javaslatával – kihagyva a politikailag kényes államfői „hadúri" jogokat – a honvédség katonai vezetésének tisztázására és jogi szabályozására törekedett. A főparancsnoki jogokról szóló elgondolásokat véleményeznie kellett a Véderő Albizottságnak is. A HM tervezetét 1945. szeptember 4-én vitatták meg. A testület úgy találta, hogy a szövegből nem derül ki egyértelműen a főparancsnok alárendelődése a honvédelmi miniszternek. Álláspontjuk szerint a kérdés alkotmányos szabályozásának alapfeltétele a miniszternek való alárendelés, mert: „... Enélkül nincs biztosítva az, hogy minden ami a honvédség körül történik, a honvédelmi miniszter tudta nélkül ne történhessék. A miniszternek mindenről tudnia kell."

Vörös János vitatta az albizottság ezen álláspontjának a helyességét és úgy vélte, hogy a honvédség főparancsnokának a honvédelmi miniszter alá rendelése párthadsereg kialakulását eredményezheti. A honvédelmi miniszter állása – Vörös felfogása szerint – politikai állás, „... az bármely pártnak a kezébe kerülhet és ily módon a főparancsnok alárendelése a párt által kijelölt pártminiszternek a honvédséget az illető párt hatalmi eszközévé teheti."

Az ülésen ebben a kérdésben nem sikerült konszenzust kialakítani, így az albizottság e kérdés megtárgyalását, azzal az indokkal, hogy a Honvédelmi Minisztériumnak meg kell vizsgálnia a külföldi alkotmányokat, egy következő értekezletre halasztotta.

A Véderő Albizottság szeptember 6-i ülésén először Idrányi miniszteri tanácsos ismertette a bizottsági tagokkal a külföldi alkotmányjogi szokásokat a honvédelmi miniszter, a főparancsnok, a vezérkar főnöke jogaira, kötelességeire vonatkozóan, majd ismét az alárendelés kérdése került megvitatásra. Az albizottság FKgP és PDP tagjai továbbra is azt kifogásolták, hogy az ajánlott szövegben még mindig nincs benne az alárendeltség, míg az MKP tagjai az egész főparancsnoki törvényjavaslat elhalasztását indítványozták. Véleményük szerint a honvédelem felső vezetésének szabályozását a békekötés utáni időszakra kellene elhalasztani. A békeszerződés megkötésére való jogos hivatkozás mellett ezen álláspont kialakításában fontos szerepet játszhatott az a kommunista törekvés is, amely egy párttól független, törvényileg szabályozott jogokkal rendelkező főparancsnoki tisztség létrehozásának megakadályozására irányult. Ez ugyanis veszélyeztethette a párt hadseregre irányuló hatalmi törekvéseit.

A honvédelmi miniszter ezen az ülésen is igyekezett meggyőzni a bizottság tagjait álláspontja helyességéről. Összefoglaló hozzászólásában kifejtette, hogy a „...főparancsnok a miniszteren keresztül érintkezik az államfővel, a főparancsnok önállósága csak látszólagos, a főparancsnok nem döntő tényező, pártpolitikai okok miatt nem javasolja a honvédelmi miniszternek való alárendelését, a miniszter

6 Az értekezlet résztvevői voltak: B. Szabó István, honvédelmi politikai államtitkár, Kuthy László vezérőrnagy, személyügyi csoportfőnök; Székely László vk. ezredes, katonai csoportfőnök; Mocsáry Lajos vk. ezredes, vezérkari osztályvezető; Visy Lajos vk. ezredes, az Elnökség vezetője. HL HM 1946. eln. 32.922.

vétója az államfő intézkedésére vonatkozó miniszteri ellenjegyzés megtagadásával mindenkor érvényesülhet."

Az öt párt bizottsági tagjai – az MKP kivételével – elfogadták a honvédség főparancsnoki állásának megszervezéséről és a honvéd vezérkar főnöke állásának megszüntetéséről szóló törvényjavaslatot s azt a Minisztertanács 1945. szeptember 17-i ülése elé terjeszthetőnek ítélték. (2. sz. melléket.)[7] A Szövetséges Ellenőrző Bizottság támogatásának hiánya, valamint az MKP eltérő álláspontja következtében az említett minisztertanácsi ülésen sem született döntés. Így a törvényi szabályozás kérdése, amely a honvédség vezetését hármas irányítási rendszerben képzelte el (köztársasági elnök, honvédelmi miniszter, honvédség főparancsnoka), egy időre háttérbe szorult.

1946 elején a magyarországi államforma, illetve az államfői jogok kérdésében kibontakozó politikai küzdelmekben megfogalmazódtak a pártok hadsereg-irányítással kapcsolatos elképzelései is. A kommunista és a szociáldemokrata párt az államfői jogok szűkítésére törekedett és a jogok gyakorlásába nem kívánták belevonni a hadsereg irányítását. A MKP álláspontja szerint a köztársasági elnöknek semmilyen joga nem lett volna a honvédséggel kapcsolatban. A SZDP sem kívánt az államfőnek semmilyen „hadúri" jogot biztosítani. Ezen elképzelésekkel szemben az FKgP bizonyos hadúri jogokat biztosított az államfő részére, nevezetesen a honvédség feletti főfelügyeleti jogot, amely a honvédelmi miniszteren keresztül valósult volna meg. Ugyancsak a köztársasági elnök joga lett volna a hadsereg főparancsnokának a kinevezése. A pártok között csak a hadüzenet és a békekötés nemzetgyűlési hatáskörét illetően alakult ki egyetértés. Ezt tükrözi a köztársasági államforma elfogadásakor (1946. február 1.) kihirdetett 1946. évi 1. tc. 11. §. (2) bekezdése: a köztársasági elnök hadüzenetre, a hadiállapot beálltának megállapítására, a békekötésre, a honvédség országhatáron kívüli alkalmazására csak a nemzetgyűlés előzetes felhatalmazásával jogosult.[8]

A kiéleződött politikai csatározások közepette, amikor a pártok figyelme elsősorban az államforma kérdésére és a földreform körüli problémákra irányult, az új honvédelmi miniszter, Tombor Jenő vezérezredes, sikerrel oldotta meg a hadseregvezetés miniszteri felelősségének ügyét. Az 1946. január 10-i minisztertanácsi előterjesztésében „honvédségi szemlélő" (felügyelő) beosztás létesítését és ezzel egyidejűleg a „vezérkar főnöke" tisztség felfüggesztését kérte. A honvédség felügyelőjének feladata volt a honvédség kiképzésének, nevelésének, fegyelmének a biztosítása, továbbá a hadsereg szervezésének ellenőrzése. A Minisztertanács január 31-i döntésével hozzájárult ezen katonai beosztás létrehozásához.[9]

Az újonnan létrehozott tisztség lényegében a főparancsnoki funkcióval egyezett meg, azzal a lényeges különbséggel, hogy nem önálló, csak a köztársasági elnök hatáskörébe tartozó pozíció, hanem a honvédelmi miniszternek szorosan alárendelt katonai beosztás lett. Ezzel az a kisgazdapárti elképzelés valósult meg, amit a párt tagjai erőteljesen képviseltek a Véderő Albizottság 1945 szeptemberi ülésein. A hadsereg irányításában és vezetésében így döntő tényezővé vált a honvédelmi miniszter, aki a törvényhozással szembeni felelősségét is képviselte. Ezt követően a

7 Uo.

8 *Föglein*. i. m. 53-60. o. és 72. o.

9 HL HM 1946. eln. 4571. és 5235.

hadseregvezetésben kialakult az a kettős irányítási rendszer, amelyben a köztársasági elnök a végrehajtó hatalmat a nemzetgyűlésnek felelős honvédelmi miniszteren keresztül gyakorolta. A miniszter döntési, intézkedési jogait természetesen nagy mértékben befolyásolta Magyarország akkori helyzete. Magyarországnak – mivel nem volt független állam – minden politikai, gazdasági és egyéb döntés meghozatalakor a SZEB engedélyét és jóváhagyását kellett kérnie. A SZEB befolyása – a fegyverszüneti szerződés 1. §. pont d). alpontja értelmében[10] – a honvédelmi tárca keretén belül is érvényesült, minek következtében a honvédelmi miniszter jogai meglehetősen korlátozottak voltak. Ugyancsak csökkentette a miniszter irányítási lehetőségeit a MKP azon törekvése, amely a párt befolyásának érvényesítésére és a főbb döntéshozói pozíciók megszerzésére irányult 1946 tavaszától. A kommunista párt a titkos Katonai Bizottság létrehozásával olyan illegitim szervezetet hozott létre, amely, adott esetben, a SZEB illetékes vezetőinek bevonásával, akadályozni tudta a honvédelmi miniszter döntéseinek, intézkedéseinek érvényesülését. A Katonai Bizottság, Farkas Mihály elnökletével, a következő – fontosabb katonai beosztásokat betöltő – tagokból állt: Pálffy György vezérőrnagy, a HM katonapolitikai osztályvezetője és a Határőrség parancsnoka; Illy Gusztáv vk. ezredes, a HM személyügyi osztályvezetője; Földy Lajos vk. ezredes, a Katonapolitikai Osztály elhárító alosztályvezetője; Jánossy Ferenc alezredes, nevelési osztályvezető; Révay Kálmán ezredes, Somogyi Imre hb. ezredes. A bizottság legfontosabb feladatául a kommunista párt – a honvédség vezetésére gyakorolt – befolyásának érvényesítését jelölték meg. katonai kérdésekben pedig javaslattevési és tájékoztatási kötelezettségei voltak a pártvezetés felé. A bizottságra hárult a „demokratikus erők" harcának összefogása a honvédség keretében megbúvó „reakció" ellen.[11] A Katonai Bizottság tevékenységének következményei hamarosan érzékelhetővé váltak. A hadseregben (1946 nyarától) – a kisgazdapárti miniszter ellenére – egyre erőteljesebbé vált a kommunista befolyás és irányítás. Ezzel a honvédség vezetésében tulajdonképpen „kettős hatalom" alakult ki, hiszen a hadseregre vonatkozó döntéseket a törvényes honvédelmi miniszter mellett egyre inkább e – konspiratív módon működő – bizottság hozta, a SZEB támogatásával.

A FKgP vezetése többször kísérletet tett a kettős vezetés megszüntetésére, az irányítás visszaszerzésére, de a honvédségen belüli hatalmi viszonyok ezt nem tették lehetővé.[12]

A kisgazdapárt vezetése – az MKP III. kongresszusa után –, félve egy baloldali fordulat végrehajtásától, tett egy utolsó kísérletet a hadsereg-irányítás törvényi szabályozására. A köztársaság elnöke, Tildy Zoltán 1946. november 26-án a Honvédelmi Minisztériumot a „Legfelsőbb Katonai Parancsnoki" törvény sürgős elkészítésére utasította és mellékelte az Igazságügyminisztérium által elkészített, a „Köztársasági elnököt a honvédség tekintetében megillető jogkör" gyakorlásáról szóló törvénytervezetet, (3. sz. melléklet),[13] amely az 1946 évi I. tc. 11. §. (2) bekezdésének kiterjesztéséről intézkedett. Érvényben hagyva az elnök –

10 A fegyverszüneti szerződés idézett pontja meghatározta: „A németországi hadműveletek beszüntetésével a magyar fegyveres erők leszerelendők és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság felügyelete alatt békeállományba helyezendők." *Korom Mihály*: A magyar fegyverszünet 1945. Bp., 1987. 201. o.

11 HL A honvédség felügyelőjének iratai. (Honv. fe. r.) 1. cs. 3. o.

12 Új Magyar Központi levéltár. XIX-A-1a.

13 HL HM 1946. eln. 32.922.

hadüzenetre, a hadiállapot beálltának megállapítására, a békekötésre, a honvédség országhatáron kívüli alkalmazására vonatkozó – jogait, a következőkkel kívánta bővíteni az elnöki hatáskört: „A honvédség vezérletére, vezényletére és belszervezetére vonatkozó jogokat egyébként a köztársasági elnök a honvédelmi miniszter útján gyakorolja."

A kérdés sürgősségére való tekintettel a HM Közjogi Osztálya már a következő napon összeállította a katonai főhatalom gyakorlásáról összefoglalt HM javaslatot. (4. sz. melléklet.)[14] Ennek megvitatására november 28-án értekezletet hívtak össze, a következő résztvevőkkel: Kuthy László altábornagy, a honvédség felügyelője, Sólyom László vezérőrnagy, katonai csoportfőnök; dr. Schultheisz Emil hb. vezérőrnagy, igazságügyi osztályvezető; Illy Gusztáv vk. ezredes, személyügyi osztályvezető; Pálffy-Muhorai Zoltán vk. alezredes, a honvédség felügyelője törzsébe beosztott tiszt; Bényi Elemér alezredes, a HM Elnöksége beosztott tiszt, dr. Idrányi Zoltán, miniszteri tanácsos, közjogi osztályvezető; dr. Bontó Andor miniszteri titkár, jegyzőkönyvvezető.

A törvényjavaslatot Idrányi miniszteri tanácsos ismertette a megjelentekkel. Véleménye szerint az 1946. évi I. tc. 11. §-a már érintette a köztársaság elnökének a honvédség vezérleti jogára vonatkozó jogkörét, amikor kimondta, hogy a honvédség országhatáron kívüli alkalmazására csak a nemzetgyűlés előzetes felhatalmazásával jogosult. A törvény – politikai okokból – akkor nem szabályozta a köztársaság fegyveres erejének legfelsőbb parancsnoklására vonatkozó jogkört. Nem oldotta meg ugyanis a hadsereg vezérletére, vezényletére és belszervezetére vonatkozó legfelsőbb rendelkezés jogának szabályozását, ami a múltban a Legfőbb Hadúr jogaiként érvényesült.[15] A magyar köztársasági alkotmányban a hadúri elv nem állhat fenn többé, mert ennek érvényesülését – a népszuverenitás elvére alapított – köztársasági államforma nem teszi lehetővé. Az előadó hangsúlyozta azt a fogalmi különbözőséget is, ami a királyság és a köztársaság, mint államformák között megmutatkozik. Az előbbi államformában ugyanis az államhatalmi főszervek nincsenek egymástól annyira elválasztva, mint a köztársaságban. Ebben az elnök csupán a végrehajtó hatalom élén áll, de nem része a törvényhozó hatalomnak. Minthogy pedig az állam fegyveres ereje a végrehajtó hatalom rendelkezésére álló igazgatási eszköz – amellyel az államhatalom saját akaratának az irányítását is biztosítani tudja –, kézenfekvő, hogy a fegyveres erő parancsnoklási joga is a végrehajtó hatalom fejének, az államfőnek a legfőbb parancsnoklása alá tartozik. Idrányi szerint ez az alkotmányjogi szempont valamint az említett hármas jogkör „...egységes kezeléséhez fűződő államérdek teszi nemcsak szükségessé, de célszerűvé és indokolttá is azt, hogy a nemzet bizalmának letéteményese kezébe adassék a hadsereg vezérletével, vezényletével és belszervezetével kapcsolatos jogok gyakorlása.

...A magyar nép lelki szerkezetében gyökerezik annak az igénylése, hogy az említett jogokat az államfő a maga személyében gyakorolja."

A demokratikus államrendszer elvei ugyanakkor megkívánták, hogy a népszuverenitás elve e jogok tekintetében is érvényesülhessen. Ezért az államfő

14 Uo.

15 A vezérlet általában a haderőnek háborúban való vezetését, a vezénylet a honvédelmi igazgatásra vonatkozó parancsolás jogát jelentette, beleértve a fegyelmi hatalmat is. A belszervezet a fegyveres erő szervezését, a katonai hatóságok, csapatok, fegyvernemek megállapítását és kinevezési jogot foglalta magában. Uo.

minden intézkedése – a szabályozni kívánt jogkörben – csak a honvédelmi miniszter ellenjegyzése mellett érvényes.

Befejezésül az osztályvezető kifejtette azon meggyőződését, miszerint a „demokratikus Magyarország fejlődésének során a demokrácia hamisítatlan elveit a magyar hagyományok tiszteletének megőrzése mellett a honvédség is igyekezett újjáalakításával és szellemének kifejlesztésével, valamint a létrehívott jogintézmények megteremése által megvalósítani, akkor méltán jelentkezik az a törekvés, hogy az eddigi fejlődést a honvédség legfelsőbb irányítására vonatkozó jogkör szabályozásával is betetőzzük."

A tanácskozás résztvevői beható vita után a következő álláspontot alakították ki: ilyen rövid idő alatt átgondolt, részletes jogi szabályozás megfogalmazására nincs lehetőség s ennek nagyon súlyos következményei lehetnek. Ezért véleményüket „csak a felsőbb utasítás halasztást nem tűrő rendelkezése folytán" fogalmazták meg. Ugyanakkor – egyöntetűen – úgy gondolták, hogy a szóban forgó törvényjavaslattal való foglalkozás a békeszerződés megkötéséig nem időszerű. Az előterjesztett javaslat a honvédség vezérlete, vezénylete és belszervezete tekintetében a rendelkezési jogot ugyan a köztársasági elnök hatáskörébe utalta, de a magyar állam szuverenitása a SZEB fennállása idején korlátozott. Ennek következtében, véleményük szerint, az a „...nemkívánatos helyzet állhat elő, hogy az államhatalmon kívüli tényező az azt megszemélyesítő államfővel közvetlenül intézkedhetik. Ha a honvédség feletti rendelkezési jog egyelőre és elvileg továbbra is a honvédelmi miniszter kezében marad, a szuverenitásnak ez a csorbítása alakilag nem jut ilyen élesen kifejezésre". Az államfőt megillető katonai főhatalommal kapcsolatban hangsúlyozták, hogy az államfőt nem célszerű legfőbb parancsnokként említeni. Nem tartották szerencsésnek azért sem, mert ez megkötést jelentett volna a továbbiakban a hadseregfőparancsnok, vagy az ezzel azonos jogállású parancsnok kinevezésénél is. A „honvédség vezérlete, vezénylete és belszervezete" kifejezést – a múlt hagyományai alapján – elfogadhatónak ítélték. Az említett kiegészítésekkel elkészített új törvényjavaslatot Bartha honvédelmi miniszter jóváhagyta.

A katonai főhatalom gyakorlásáról szóló törvényjavaslat köztársasági elnöki előterjesztésre 1946. november 30-án került sor. Ebben a miniszter az előzőekben ismertetett elképzelések pártközi tárgyalásokon való megvitatását javasolta. Ugyanakkor hangot adott kételyeinek a törvényi szabályozás időszerűségét illetően. A békeszerződés megkötése előtt – a jövőbeni hadsereg szervezeti felépítésének ismerete nélkül, valamint a szuverenitás SZEB által való korlátozása miatt – nem tartotta célszerűnek a honvédség legfelső vezetésének napirendre tűzését. Tildy, figyelembe véve az iménti álláspontot, a feszült belpolitikai helyzetre való tekintettel a törvényjavaslatot levette a napirendről. Így a hadseregvezetés és irányítás törvényi szabályozásának kérdései a törvényalkotás folyamatában hosszú időre háttérbe szorultak.

A magyar békeszerződés megkötésével (1947. február 10.) létrejött a hadseregfejlesztés jogalapja s elkezdődhetett a békeszerződésben engedélyezett – 70 000 fős – hadsereg kiépítése. A HM a fejlesztést hosszú lejáratú, átgondolt terv alapján kívánta megvalósítani. A fejlesztés előkészítő időszakában – 1947–1951 – kívánták létrehozni a honvédség kiképző és nevelő keretét, az új demokratikus, magas szakmai tudással rendelkező hivatásos tiszti- és tiszthelyettesi kart, valamint

biztosítani akarták a honvédség megfelelő színvonalú elhelyezését és felszerelését. A hadseregfejlesztés kérdése azonban 1947 szeptemberéig nem volt központi politikai kérdés Magyarországon. Ennek alapvető politikai oka az volt, hogy a hatalom megszerzéséért folytatott küzdelemben egyik párt sem számolt az alacsony létszámú (15 196 fő) csekély harcértékkel bíró honvédség felhasználásával. Ezért annak kiépítését, fejlesztését a hatalom kivívásáig nem tartotta fontosnak. A hadseregfejlesztés előtérbe kerülését az 1945–47 közötti időszakban a nemzetközi helyzet sem indokolta.

A bel- és külpolitikai viszonyok átalakulása következtében 1947 szeptemberétől megváltozott a hadseregfejlesztés megítélése. Az 1947. augusztus 31-i választásokkal és a második Dinnyés-kormány megalakulásával (szeptember 24.) lényegében eldőlt a politikai hatalom kérdése Magyarországon. A Kominform alakuló ülésén (1947. szeptember 27–30.) kialakított új politikai stratégia a kommunista pártok fontos feladataként jelölte meg az ún. népi demokratikus államok hadseregeinek fejlesztését.

A honvédség fejlesztésének előtérbe kerülését jelezte az 1947. december elején elkészített „Vezérkari munkaterv" megjelenése is.[16] A honvédség felügyelője által december 2-án kiadott utasítás először intézkedett – mindenre kiterjedő részletességgel – a demokratikus hadsereg megszervezéséről, irányításáról, ellátásáról, a kiképzési elvek kialakításáról. A honvédség kommunista és még meglévő – nem túl nagy számú – polgári demokratikus felfogású vezetői egyaránt úgy vélték, hogy a függetlennek és demokratikusnak elképzelt Magyarország számára olyan „védő-hadsereget" kell létrehozni, amely képes megvédeni az ország függetlenségét és társadalmi rendszerét. A nemzetközi helyzet értékeléséből azt a következtetést vonták le, hogy közvetlen világháborús fenyegetettség nincs, de Magyarország geopolitikai helyzete megköveteli egy modern hadsereg mielőbbi létrehozását.

A munkaterv fontos feladatként jelölte meg egy véderőtörvény elkészítését, valamint a legfelsőbb katonai vezetés reformjának megvalósítását. A hadsereg irányításával kapcsolatban elfogadták a politikai vezetés primátusát, de megfogalmazták azt az igényüket is, hogy a hadsereg ügyeinek intézésében a katonai vezetés önállóbb legyen. Ezért sürgősen megoldandó feladatként határozták meg a köztársasági elnök hadseregvezetési jogainak rögzítését, a honvédelmi miniszter, a honvédség felügyelője, valamint a vezérkar főnöke – létrehozandó – tisztségének, hatáskörének tisztázását és egymáshoz való viszonyát.[17]

A „Vezérkari munkaterv"-ben megfogalmazott elképzelések megvalósulását az MKP – hadsereggel kapcsolatos – politikájának megváltozása háttérbe szorította, illetve módosította. A Kominform üléséről visszaérkező Farkas Mihály és Révai József a Politikai Bizottsághoz benyújtott memorandumukban javaslatot tettek az MKP politikájának megváltoztatására. Ebben a hadsereggel kapcsolatos addigi politika felülvizsgálatát is sürgették. A MKP Politikai Bizottsága az 1947. december 11-i ülésén – a hadseregfejlesztés kidolgozására és irányítására – bizottságot hozott

16 HL. HM 1947 eln 28 095.
17 Uo.

létre, melynek tagjai: Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Farkas Mihály, Rajk László és Pálffy György altábornagy voltak.[18]

A Pálffy altábornagy által kidolgozott fejlesztési terv – figyelembe véve az ország teherbíró képességét – négy év alatt (1948. október 1–1952. október 1.) kívánta az engedélyezett békehaderőt felállítani. Javaslatát a Politikai Bizottság, 1948. január 29-i ülésén elfogadta.

A hadseregfejlesztés előtérbe kerülésével egyidejűleg sor került a párt honvédséget irányító szervének – a Katonai Bizottságnak – az átszervezésére is. Illy Gusztáv vezérőrnagy, a HM Kiképzési csoportfőnöke a bizottság 1948. március 1-i értekezletén terjesztette elő az átszervezésre vonatkozó elképzeléseket.[19] A Katonai Bizottság új hatáskörét és feladatát a következő módon kívánta szabályozni: a Katonai Bizottság – a honvédségen belül – a párt és a katonai vezetés legfőbb szerve. Feladata a párt hadügyi kérdésekben való tájékoztatása és határozatainak végrehajtása. Tagjait a pártvezetőség jelölése alapján a honvédségi pártkonferencia választja meg. A bizottság tagjaiból négytagú Végrehajtó Bizottságot választ, amely a Katonai Bizottság két ülése közötti időszakban a fontosabb kérdésekben döntéshozásra jogosult. A döntésről a Katonai Bizottság következő ülésén köteles beszámolni. Illy a Végrehajtó Bizottság tagjainak javasolta Pálffy György altábornagyot, a honvédség felügyelőjét. Sólyom László altábornagyot, katonai csoportfőnököt, Szalvai Mihály vezérőrnagyot, a Határőrség főparancsnokát valamint saját személyét. A Katonai Bizottság egy titkárt is választott, aki egyben a Végrehajtó Bizottságnak is tagja volt. A titkári posztot Pálffy altábornagy töltötte be. A párt felső vezetése, személy szerint Farkas Mihály azonban nem mindenben osztotta az Illy vezérőrnagy által ismertetett elképzeléseket. Ez derül ki a Politikai Bizottság számára 1948. április 5-én Sólyom altábornagy által előterjesztett dokumentumból, amely a Katonai Bizottság munkájának új alapokra történő helyezéséről szól.[20] A Katonai Bizottság tagjait – az új elgondolás szerint – már nem a honvédségi pártkonferencia választotta volna, hanem a Politikai Bizottság. A Katonai Bizottság összetételére – Sólyom – a következő személyi javaslatot tette: Farkas Mihály, a párt főtitkár-helyettese (elnök); Pálffy György altábornagy, a honvédség felügyelője, titkár; Sólyom László altábornagy, katonai csoportfőnök; Illy Gusztáv vezérőrnagy, kiképzési csoportfőnök; Somogyi Imre vezérőrnagy, a HM II. gazdászat-közigazgatási alcsoportfőnök; Szalvai Mihály vezérőrnagy, a Határőrség főparancsnoka; Földy Lajos vk. ezredes, katonapolitikai csoportfőnök; Jánossy Ferenc alezredes, nevelő osztályvezető, Révay Kálmán ezredes, a Kossuth Akadémia parancsnoka, dr. Elek Tibor alezredes, a párt katonai osztályának vezetője s egyben a bizottság jegyzője. A Katonai Bizottság új működési elve alapján az elnök (távollétében a titkár) az ülések megkezdése előtt, aktuális politikai tájékoztatót tart. Ezután kerül sor a Politikai Bizottság honvédséggel kapcsolatos határozatainak közlésére, majd a tagok beszámolnak az előző határozatok végrehajtásáról valamint az ügykörükbe tartozó politikai és szakmai eredményekről. A bizottság a napirendi pontok megvitatása után határozatokat fogalmaz meg és dönt arról, hogy milyen javaslatok kerüljenek a Politikai Bizottság elé. A

18 *Mucs Sándor*: Politika és hadsereg Magyarországon 1944–1949. Bp., 1985. 54. o.
19 HL Honv. fe. ir. 1. cs. 44. o.
20 Uo. 47–48. o.

bizottságban való részvétel nem érinti a tagoknak „a szolgálati beosztásból eredő alá- és fölérendelési viszonyait."A Katonai Bizottságban kialakított, a honvédség irányítására vonatkozó új elképzelések gyakorlati megvalósítása céljából 1948 április elején sor került a Honvédelmi Minisztérium átszervezésére.[21] Ennek lényege – mint azt Pálffy altábornagy az április 5-i ülésen kifejtette – az volt, hogy a honvédelmi miniszter, (Veress Péter) a katonai államtitkár (Kuthy László vezérezredes), valamint a politikai államtitkár (Kiss Roland) „megsértése nélkül az összes határköröket a felügyelő és a katonai főcsoportfőnök között osztották fel. A minisztérium minden csoportját valamelyikünk alá rendelték." Farkas az átszervezést jónak tartotta, de figyelmeztette a jelenlevőket, hogy „csak arra kell vigyázni, hogy Kuthy fölérendelése valóban csak formális legyen."

Az új szervezési rendelet szerint ugyanis a honvédelmi miniszter közvetlen alárendeltségébe tartozott – a katonai államtitkár közvetítésével – az Elnökség csoportfőnöke, a honvédség felügyelője, a katonai főcsoportfőnök, a Számvevőség, az Igazoló Bizottság Főtitkársága valamint a jogi csoportfőnök.

Pálffy igyekezett eloszlatni Farkas aggályait és kijelentette, hogy: „... Kuthynak a fölénk való rendelése annyira csak formai, hogy éppen arra kell már vigyáznunk, hogy ne menjen túlzásba a dolog."[22]

Farkas Mihály 1948. szeptember 9-i honvédelmi miniszteri kinevezésével döntő változás következett be a hadsereg irányításában. Felgyorsult a honvédség párthadsereggé való átalakítása és kialakult az ennek megfelelő irányítási rendszer. Az is világossá vált, hogy az MDP főtitkár-helyettesének miniszteri kinevezésével a pártvezetés a honvédelem megszervezését és a hadseregfejlesztés ügyét a legfontosabb feladatok egyikének tekinti.

Farkas a kinevezését követő napon beszédet mondott a Katonai Bizottság tagjai előtt. Kifejtette, hogy véleménye (és a pártvezetés) szerint: „...eddig a Honvédelmi Minisztériumnak nem volt gazdája, a Katonai Bizottság tulajdonképpen a minisztert helyettesítette. Ennek a gazdátlan állapotnak káros következményei vannak. A vezető katonai elvtársak külön-külön akartak gazdák lenni és így ellentétek keletkeztek közöttük. Tisztában kell lenni azzal, hogy mindenkiből a munkásosztály, illetve annak élcsapata, a Párt csinált vezetőt és mindenki csak addig marad vezető, ameddig a munkásosztály érdekében dolgozik, ameddig a Párt utasításait teljesíti. Az elvtársaknak szerényen és az eddigieknél sokkal pártszerűbben kell dolgozniuk, ha megbecsülést akarnak szerezni maguknak. A Katonai Bizottságon belül megbonthatatlan, pártszerű egységnek kell lenni. Aki ez ellen vét, az a Párt és a Munkásosztály ellen vét."[23] Farkas Mihály e szokatlan, az addigiaktól eltérő hangvételű beszédének meghatározott célja volt, nevezetesen az, hogy a Katonai Bizottság tagjait figyelmeztesse a feltétlen engedelmesség betartására mind a Párttal, mind pedig személyével szemben. Ezután bejelentette, hogy a MDP Titkárság határozata értelmében, a Belügyi- és a Katonai Bizottság egyesülésével, megalakult a MDP Államvédelmi Bizottsága, Rákosi Mátyás elnökletével. A Katonai Bizottság az Államvédelmi Bizottság albizottsága lett, s katonai szakkérdésekben terjeszt elő javaslatokat. Az albizottság munkatervének kidolgozására külön bizottságot

21 HL HM 1948. eln. 14. 455.

22 HL Honv. fe. ir. 1. cs. 43-44. o.

23 Uo. 208. o.

állítottak fel, Pálffy, Sólyom, Illy altábornagyok, valamint Somogyi vezérőrnagy részvételével.

A különbizottság elképzeléseit Pálffy altábornagy a Katonai Albizottság 1948. november 2-i ülésén ismertette. Legfontosabb feladatnak a pártszervezeteknek és a pártmunkának, valamint a hadiipar és a honvédelem elveinek kidolgozását tartotta.[24] A feladatok végrehajtásához szükségessé vált a honvédség felső irányítási rendszerének az átszervezése. A honvédelmi miniszter 1948. november 30-i előterjesztésében a Minisztertanács hozzájárulását kérte Pálffy György altábornagy, honvédség felügyelői tisztségében történő véglegesítéséhez,[25] valamint Sólyom László altábornagy honvéd vezérkari főnöki kinevezéséhez. A honvéd vezérkar főnökének feladatkörébe a honvédség szervezése, háborúra való felkészítése, az országos honvédelem követelményeinek kidolgozása tartozott, míg a honvédség felügyelőjének a feladata a hadsereg kiképzésének, fegyelmének ellenőrzésével járó tennivalók ellátása volt.[26]

Farkas az előterjesztés indoklásában nem tartotta szükségesnek a honvédség vezetésének törvényes szabályozását, csupán javaslatai elfogadását és egy kormányzati állásfoglalás megjelentetését szorgalmazta: „Törvényes rendezés szükségességét ... a honvédség felső vezetése tekintetében ... nem látom fennforogni. A kérdés nagy horderejénél és fontosságánál fogva azonban a kormány állásfoglalását mégis elengedhetetlennek vélem".[27]

A Minisztertanács 1948. december 3-i ülése elfogadta a javasolt intézkedéseket és ezzel Farkas Mihály befejezettnek tekintette a honvédség felső vezetésének törvényi szabályozását.

A politikai intézményrendszer átalakításával és a proletárdiktatúra szerveinek kiépítésével a hadseregen belül is kialakult az a vezetési-irányítási rendszer, amely kisebb-nagyobb formai módosításokkal 1956. október 23-ig funkcionált. A rendszer jellemzője, hogy a legfelső döntéshozó és végrehajtó hatalmat a MDP – időszakonként változó elnevezésű – szűkkörű, törvényes felhatalmazás nélkül működő testületei gyakorolták. Az ellenőrzés jogával sem a törvényhozás (országgyűlés) sem a választott pártszervek nem rendelkeztek.

Az MDP Államvédelmi Bizottságának a hadsereget érintő utasításait, döntéseit az 1948–50 közötti időszakban a honvédelmi miniszter a neki szorosan alárendelt felügyelőn és vezérkari főnökén keresztül valósította meg. A miniszter a felső pártvezetés intézkedéseinek meghozatalához, döntéseinek előkészítéséhez szükséges javaslatait tanácsadó szervei segítségével dolgozta ki.

A Katonai Albizottság megszűnésével 1949. február 18-án új tanácsadó szerv létesült, a Honvédelmi Miniszter Kollégiuma, amelynek tagjait a miniszter nevezte ki.[28] A Kollégium első ülésére március 8-án került sor, amelyen Farkas ismertette a kinevezett tagokkal az új testület feladatát. A miniszter kijelentette, hogy a Kollégium létrehozásának legfőbb indoka a Szovjetunióban már bevált gyakorlat

24 Uo.

25 Pálffy György altábornagyot 1948. február 13-án nevezték ki ideiglenes jelleggel a honvédség felügyelőjévé HL Honv. fe. ir. 15. cs. 18. op.

26 HL HM 1948. eln. 47812. és 48.120.

27 HL HM 1948. eln. 48.120.

28 *Háncs Ernő:* A Politikai Főcsoportfőnökség és a politikai tiszti intézmény létrehozásának előzményei a Magyar Néphadseregebn (1948. április–1949 február). *Hadtörténelmi Közlemények,* 1984. 2. sz., 287. o.

magyarországi bevezetése volt: „Az összes minisztériumokban a Szovjetunióban bevált gyakorlat szerint kollégiumok alakulnak. Ezek a miniszter tanácskozó szervei. Így válik kollektívvá a vezetés, hogyha a vezető munkatársaival megbeszélve a leglényegesebb kérdéseket, azokkal együtt vezet. A kollégium minisztériális és egyben pártszerv is." Feladatát a következőkben határozta meg: „... az összes elvi jelentőségű honvédségi kérdésekben döntést hozni, vagy nagyobb jelentőségű ügyeket a Párt elé vinni és ott megtárgyalni, továbbá akár a Párt, akár a Honvédelmi Miniszter Kollégiuma döntést hozott, utána azt végrehajtani. Egyes munkaágakról, munkaterületekről jelentéseket kell meghallgatnia és a végzett munka fölött kritikát gyakorolnia. A Honvédelmi Miniszter Kollégiuma tehát egy állandó tanácskozó, döntést hozó és ellenőrző szerve a honvédelmi miniszternek."[29]

A Kollégium új tagjai – a Katonai Albizottság tagjai mellett – az alábbi személyek lettek: Nógrádi Sándor altábornagy, politikai főcsoportfőnök, Révész Géza altábornagy, elhárító főcsoportfőnök, Szabó István ezredes, személyügyi főcsoportfőnök, Ilku Pál ezredes politikai főcsoportfőnök-helyettes; Deszkás János alezredes, a Politikai Főcsoportfőnökség pártszervezési osztályvezetője, Padusitzky László ezredes, a Miniszteri Titkárság vezetője, egyben a Kollégium titkára. Ezen új tagok bevonásával, akik túlnyomó többsége nem rendelkezett jelentősebb katonai képzettséggel,[30] megkezdődött a régi ludovikás és vezérkari múlttal rendelkező – a kommunista mozgalomhoz különböző indítékok alapján csatlakozott – tisztek háttérbe szorítása. Az új kollégiumi tagok feltétel nélküli engedelmességéhez, a párt iránti hűségéhez kétség nem férhetett és e szempontok döntőbbnek bizonyultak a szaktudásnál.

A Kollégium negyedik, 1949. április 26-i ülésétől kezdve a szovjet katonai tanácsadók is bekapcsolódtak a testület munkájába.[31]

1949. július 19-én sor került az irányítási rendszer módosítására, amit a Pálffy altábornagy letartóztatása után kialakult helyzet indokolt. Megszüntették a honvédség felügyelője és törzse beosztást és ezzel felszámolták a vezetésben addig meglevő hatásköri átfedéseket: a kiképzés és a fegyelem ellenőrzése ezután a vezérkar főnökének ellenőrzése alá került.

A kommunista diktatúra megszilárdulásával a honvédelem irányítása a Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Farkas Mihály alkotta, a sokrétű feladatok koordinálása céljából létrehozott Honvédelmi Bizottság kezébe került. A három tagú bizottság a MDP KV tudta nélkül jött létre és működött. Ténylegesen ez a bizottság döntött – teljhatalom és minden ellenőrzés nélkül – az ország sorsát érintő valamennyi politikai, gazdasági és katonai kérdésben.[32] A személyi kultusz törvényszerűségeinek megfelelően Rákosi nemcsak a párt és a nép bölcs vezetője volt, hanem, mint az Farkas Mihálynak, a 12. hadosztály 1951. június 21-i szemléje alkalmából elmondott értékelő beszédéből kiderült, „Néphadseregünk Legfelsőbb Parancsnoka" is.[33]

A honvédelem, az ország háborúra való felkészítésének irányítása 1952 végétől (kutatásaim során eddig meg nem ismert okok következtében) az újonnan

29 HL 102/05/1. 1-8. o.

30 Padusitzky László ezredes kivételt jelentett, mivel ő régi vk. tiszt volt.

31 HL 201/05/1. 20-25. o.

32 *Balogh Sándor–Jakab Sándor* (Szerk.): A magyar népi demokrácia története 1944–1962. Bp., 1978. 169. o.

33 HL HM Titkárság 1951. (2. doboz)

létrehozott Honvédelmi Tanács kezébe került.[34] Szervezetére, hatáskörére vonatkozó párt- és kormányhatározat nem született, így helyzete, szerepe és jogállása az általam vizsgált periódusban sem párt-, sem állami vonalon nem volt tisztázott. Valószínűsíthető, hogy a Honvédelmi Tanács saját ügyrendjének és szervezetének szabályozásában az 1939. évi II. tc. rendelkezéseire támaszkodott. A Honvédelmi Tanács elnöke a mindenkori miniszterelnök, tagjai pedig a honvédelmi miniszter, a belügyminiszter, a honvéd vezérkar főnöke és az Elnöki Tanács által kijelölt tagok (3 fő) voltak. A tanács elé kerülő ügyek előkészítésére és a meghozott határozatok végrehajtásának ellenőrzésére Titkárságot állítottak fel, amelynek a vezetője egyben a Honvédelmi Tanács titkára is volt. Erre a beosztásra Farkas – 1952. december 8-án, Rákosinak előterjesztett javaslatában – Solt Lajos ezredest kívánta kineveztetni, aki ekkor a Honvédelmi Miniszteri Iroda főnöke volt.[35]

Az MDP KV 1953. június 27–28-i ülése a nagy létszámú hadsereg (1952. december 1-jén 211 411 fő)[36] csökkentéséről és az addigi katonapolitika módosításáról is döntött. Az új honvédelmi miniszter, Bata István altábornagy (aki eddig a vezérkar főnöke volt) legelső intézkedései közé tartozott a miniszteri tanácsadó szerv átalakítása. Bata altábornagy 1953. augusztus 11-én tett javaslatot a Politikai Bizottságnak a Honvédelmi Minisztérium Katonai Tanácsának, mint a miniszter mellett működő tanácsadó szervnek a felállítására.

A négy pontból álló tervezet szabályozta a Katonai Tanács feladatát, szervezetét, ügykörét, valamint a Katonai Tanács Titkárságának szerepét. (5. sz. melléklet.)[37]

A Katonai Tanács legfontosabb feladata a miniszteri parancsok szakmai előkészítése volt. Ezen kívül a hadsereget érintő ügyekben javaslati tervezeteket kellett kidolgoznia mind a párt, mind a kormány számára, valamint döntenie kellett minden fontos kérdésben: mint pl. a szervezési, elhelyezési, kiképzési, fegyelmi ügyek, védelmi építkezések, haditechnikai, kinevezési kérdések. Hadműveleti és mozgósítási ügyeket, melyek a Honvédelmi Tanács ügykörébe tartoznak, a Katonai Tanács nem tárgyalt. A Katonai Tanács az elnökből és nyolc teljes jogú tagból állt, akiket a miniszter előterjesztésére a Minisztertanács nevezett ki. Üléseit – havonta egyszer – a miniszter (távollétében az első helyettes) vezette. A Katonai Tanács a következő tagokból tevődött össze: Bata István altábornagy, honvédelmi miniszter, elnök: Nógrádi Sándor altábornagy, a honvédelmi miniszter első helyettese, elnökhelyettes, Szabó István altábornagy, személyügyi főcsoportfőnök, Janza Károly altábornagy, hadtápfőnök, Székely Béla vezérőrnagy, a vezérkar főnöke, Madarász Ferenc vezérőrnagy, MN tüzérparancsnok; Uszta Gyula vezérőrnagy, MN páncélosparancsnok; Házi Sándor vezérőrnagy, MN légierőparancsnok; Szalvai Mihály altábornagy, a 3. hadtest parancsnoka. A fentieken kívül a tanács ülésein állandóan részt vett még a Katonai Tanács titkára, György István őrnagy, (1954. tavaszától Trepper Iván ezredes) a honvédelmi miniszter irodájának főnöke is. Feladata a Katonai Tanács munkatervének a miniszter utasításai alapján történő összeállítása, a megtárgyalandó anyagok szétküldése, az ülések megszervezése, a

34 *Kiss Jenő–Móricz Lajos:* Szervezeti változások a második világháború után a haderőreform kezdetéig. MHVK Hadműveleti Főcsoportfőnökség Tudományos Munkaszervezési Osztály, 1990. 22. o.

35 HL HM Titkárság 1952. (1. doboz) 416. o.

36 HL 102/05/315. cs.

37 HL 102/05/1. (2. doboz)

meghívottak és berendeltek értesítése, a hozott határozatok végrehajtásának nyilvántartása volt.

1954 elejétől – a harckészültség változatlan színvonalú fenntartása mellett – a honvédség legfontosabb feladatai közé tartozott a megkezdett létszámcsökkentések folytatása, valamint az új hadrend kialakítása. Ezzel egyidejűleg megkezdődtek az előkészületek a honvédelmi törvény kidolgozására, valamint a Honvédelmi Tanács szervezetének, ügyrendjének törvényes szabályozására is. A szabályozásra vonatkozó konkrét elképzeléseket Hegedűs András, a Minisztertanács elnöke 1955. november 4-én terjesztette a Politikai Bizottság elé. (6. sz. melléklet)[38]

A tervezet bevezetőjében a törvényes rendezés mielőbbi megvalósítását szorgalmazta, mivel véleménye szerint a Honvédelmi Tanács működésének elvei magától a tanácstól erednek. Álláspontja szerint a Honvédelmi Tanács olyan párt- és kormányszerv, amely a KV az Elnöki Tanács és a Minisztertanács felhatalmazása alapján, a hatáskörébe utalt kérdésekben, a társadalmi és állami szervekre egyaránt kötelező határozatokat hozhat.

A Honvédelmi Tanács szervezetéről szóló első pont kimondta: „A Magyar Népköztársaság fegyveres védelmének legfőbb szerve békében és az ország fegyveres védelme idején a Honvédelmi Tanács. A Honvédelmi Tanács elnökből és 4–6 tagból állt. Mind az elnököt, mind a tagokat a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa együttes javaslatára a Népköztársaság Elnöki Tanácsa nevezi ki és menti fel. A Honvédelmi Tanács a hatáskörébe utalt kérdéseket békében határozattal, az ország fegyveres védelme esetén határozattal és rendelettel intézi. A Honvédelmi Tanács határozatai és rendeletei minden állami és társadalmi szervre, minden magyar állampolgárra nézve kötelezők."

A második pont a tanács feladatait határozta meg: A MDP KV az Elnöki Tanács és a Minisztertanács „által meghatározott általános kereten belül mind békében, mind az ország fegyveres védelme idején a népköztársaság minden polgárát és erőforrásait előkészíti, illetve mozgósítja az ország fegyveres védelmére. A Honvédelmi Tanács feladatai végrehajtása érdekében határoz és ellenőrzést gyakorol minden olyan kérdésben, amely az ország fegyveres védelmével kapcsolatosan szükségessé válna..." Néhány fontosabb ezek közül:

– a fegyveres erők harckészültsége, létszáma, hadrendje, fegyverzete, felszerelése, harci és politikai kiképzése, mozgósítási és hadműveleti terve;
– a hadsereg hivatásos és tényleges állománya szolgálati idejének megállapítása;
– az ország légvédelmi terve;
– a hadszíntér és a felvonulási terület előkészítése;
– az ország fegyveres védelme idején a katonai parancsnokságok, valamint az állami és tanácsi szervek munkájának koordinálása; a mozgósítás és a légoltalom előkészítése;
– a gazdaság hadiipari feladatokra történő átalakítása;
– az állami szervek működésére, a hadiállapot kihirdetésére és elrendelésére vonatkozó javaslatok kidolgozása és jóváhagyása, valamint az állam külső- és belső biztonságát, annak megerősítését célzó intézkedések eljuttatása az illetékes szervekhez.

38 HL HM Titkárság 1956. (2. doboz)

A harmadik pont a Honvédelmi Tanács titkárságának feladatait, a negyedik pedig a tanács munkarendjét szabályozta.

1955 végén a Honvédelmi Tanács határozatot hozott egy új honvédelmi törvény elvi alapjainak sürgős kidolgozására; úgy ítélték meg, hogy „... a honvédelemmel kapcsolatos kötelezettségek törvényhozási úton való újraszabályozására szükség van, mert a ma még hatályban lévő 1939. évi II. törvény a népi demokrácia viszonyai között már sok tekintetben nem megfelelő. A honvédelemmel kapcsolatos újabb rendelkezések és a jelenlegi gyakorlat nincs összhangban a hatályos régi törvénnyel, ezért a szocialista törvényesség szempontjai is megkívánják a törvényhozási úton való rendelkezést és a régi törvény hatályonkívül helyezését."[39]

Az új honvédelmi törvény tematikáját Nógrádi vezérezredes, a honvédelmi miniszter első helyettese 1955. december 19-én terjesztette a Honvédelmi Tanács ülése elé.

A tematika 20 részből és 76 szakaszból állt, felépítése pedig a következő volt:

Az I. rész bevezető rendelkezése szerint „a Magyar Népköztársaság polgárainak megtisztelő kötelessége – általános védkötelezettség alapján – a katonai szolgálat teljesítése, a haza védelme minden magyar állampolgárnak szent kötelessége, a haza védelmében mindenki köteles személyes szolgálatával és vagyonával részt venni, a honvédelmi kötelezettség magába foglalja a katonai előképzésben való részvételi kötelezettséget, a hadkötelezettséget, a honvédelmi szolgáltatások kötelezettségét és a légoltalmi kötelezettséget".

A fegyveres védelem legfőbb szerve a Honvédelmi Tanács.

A II. rész a katonai előképzést,

a III. rész az általános hadkötelezettséget,

a IV. rész a Magyar Népköztársaság fegyveres erőinek tagozódását és feladatát szabályozta: a fegyveres erőket a néphadsereg, a Belügyminisztérium határőr, belső karhatalmi és légoltalmi alakulatai alkották.

A fegyveres erők feladata az ország védelme a külső és belső ellenség ellen, határainak őrizete, a nemzetközi szerződésekből folyó katonai feladatok teljesítése és az állam belső rendjének fenntartásában való együttműködés. A fegyveres erő szervezetét és békelétszámát a Minisztertanács állapítja meg, a honvédelmi- és a belügyminiszter javaslatai alapján.

Az V. rész a fegyveres erő kiegészítését (összeírás, sorozás, önkéntes jelentkezés),

a VI. rész a katonai szolgálati kötelezettséget,

a VII. rész a különleges katonai szolgálatot,

a VIII. rész az első tényleges katonai szolgálat elhalasztását,

a IX. rész a fegyveres erők állományból való elbocsájtásokat,

a X. rész a költségeket (összeírás, sorozás, bevonulás),

A XI. rész a hadkötelezettséget teljesítők érdekeinek megvédését,

a XII. rész a tiszti állományt,

a XIII. rész a katonai és ellenőrzési gyakorlatot,

a XIV. rész a jelentkezési kötelezettségeket,

a XV. rész a tartalékállománybeli honvédek és tiszthelyettesek,

a XVI. rész a hadkötelesek katonai nyilvántartását,

39 Uo.

a XVII. rész a mozgósítás esetén történő behívásokkal,
a XVIII. rész a honvédelmi szolgáltatásokkal,
a XIX. rész a büntető rendelkezésekkel kapcsolatos előírásokat tartalmazta.

A Honvédelmi Tanács a törvénytervezet végleges megszövegezését egy erre a feladatra létrehozott kormánybizottság hatáskörébe utalta. A bizottság az igazságügyminiszterből, (elnök) a Honvédelmi tanács titkárából, a belügyminiszter első helyettesből, vezérkar főnökből és a katonai főügyészből állt. A törvénytervezetet 1955. március 1-ig kellett elkészíteniük.[40]

Az új honvédelmi törvénytervezet tematikájában a Nógrádi által megfogalmazott elképzelésekkel a tárcák túlnyomó többsége egyetértett, kivéve az Igazságügyminisztériumot. Molnár Erik igazságügyminiszter 1956. január 26-án Solt Lajosnak, a MT titkárának küldött észrevételeiben a következő véleményét fogalmazta meg: „Álláspontom szerint nem volna célszerű részletes honvédelmi törvényt készíteni. Azt a célt, hogy a honvédelemmel kapcsolatos szabályok ne az 1939:II. törvényen alapuljanak, néhány szakaszos kerettörvénnyel is el lehet érni. E kerettörvénynek az Alkotmányban lefektetett védelmi kötelezettségből kellene kiindulnia és lényebében csak olyan alaptételek leszögezésére kellene irányulnia, mint amelyeket az előterjesztés tartalmaz. A részletkérdéseket felhatalmazás alapján a honvédelmi miniszter szabályozhatná."[41]

1956. július 6-án a honvédelmi miniszter a Honvédelmi Tanács által hozott határozatok végrehajtásának szervezése és ellenőrzése, valamint az ország honvédelmi, hadműveleti és hadszíntér előkészítési tervéből adódó, a népgazdaság egészét érintő feladatok koordinálása céljából a Honvédelmi Tanács titkárságának megerősítését javasolta a Politikai Bizottságnak. A titkárság új vezetőjének Révész Géza altábornagyot, az OT katonai helyettesét jelölte, előző funkciójának változatlan megtartásával. A titkárság átszervezésével párhuzamosan el kellett készíteni az új szervi és működési szabályzatot, amely pontosan rögzítette volna az új feladatokat.[42]

A honvédség 1945–1956 közötti vezetési és irányítási viszonyairól felvázolt kép alapján összegezésként a következő állapíthatók meg: a magyar honvédség irányítási-vezetési rendszerében nem sikerült azokat az alkotmányjogi formákat kialakítani, amelyek megakadályozhatták volna a párthadsereg kialakulását. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült pártok képviselői elvetették Vörös János hármas irányítási rendszer bevezetésre vonatkozó elképzelését, amely a köztársasági elnöknek alárendelt, viszonylag széles jogkörrel rendelkező főparancsnoki tisztség létrehozására irányult. Ez – Vörös véleménye szerint – hathatós ellensúlya lehetett volna a „pártpolitikus" honvédelmi miniszternek. A FKgP által megvalósított irányítási rendszerben a honvédelmi miniszter vált döntő tényezővé, ami lehetővé tette a honvédség pártérdekeknek történő alárendelődését. A kiépülő miniszteri hatalmat 1946 tavaszától egyre jobban korlátozta a MKP Katonai Bizottsága, aminek következtében a honvédség vezetését a kommunista párt kisajátította. A proletárdiktatúra megteremtése után a párt legfelső, a hadsereg ügyeiben

40 HL HM Titkárság. 1956. (1. doboz) 152–190. o.
41 HL HM Titkárság. 1956. (2. doboz) 340. o.
42 HL HM Titkárság. 1956. (2. doboz) 186. o.

is döntést hozó szervei az Államvédelmi, Honvédelmi Bizottságok majd pedig a Honvédelmi tanács lettek. Döntéseiket a honvédelmi miniszter hajtotta végre. A minisztert tevékenységében – tanácsadó szervként – a Kollégium majd a Katonai Tanács segítette (már amennyire az alig változó tagok katonai szakértelme ezt lehetővé tette). A kialakított szisztéma fontos jellemzője volt az is, hogy a honvédség vezetésében a szovjet tanácsadók tevőlegesen részt vettek, amely a szovjet pártvezetés és vezérkar elképzelései magyarországi érvényesülésének biztosítéka volt. Ennek alapján önálló magyar hadseregvezetésről az 1945-től 1956-ig terjedő időszakban lényegében nem is beszélhetünk.

MELLÉKLETEK

1. sz. melléklet

A HM Törvényelőkészítő osztály
Törvényjavaslata
a honvédelem felső vezetéséről.

1. §.

A honvédség vezérlete, vezénylete és belszervezete tekintetében a rendelkezés – alkotmányos jogainál fogva – az államfőt, az államfői tiszt betöltéséig a nemzeti főtanácsot, illeti meg. Az államfőnek (nemzeti főtanácsnak) a hadúri jogok körében tett minden intézkedésének érvényességéhez a honvédelmi miniszter ellenjegyzése szükséges.

2. §.

(1) A honvédség ügyeinek intézése a honvédelmi miniszter hatáskörébe tartozik.

(2) A honvédelmi minisztert az államfő (nemzeti főtanács) a honvédség hivatásos állományú (tényleges állományú, nyugállományú vagy szolgálatonkívüli viszonybeli) tisztikarából nevezi ki.

3. §.

(1) A honvédség katonai vezetését és felügyeletét a honvédség főparancsnoka látja el.

(2) A honvédség főparancsnokának hatáskörébe tartozik a honvédség katonai kiképzésének vezetése felügyelete; fegyelmi fenyítő hatalom gyakorlása tisztek, tiszthelyettesek és a legénység felett; a honvédparancsnokságok fegyelmi joggyakorlatának felügyelete; a honvéd katonai hatóságok miniszteri felterjesztéseinek véleményezése; a honvédség főparancsnoka előterjeszti, illetőleg javaslatot tesz a honvédelmi miniszterhez a honvédség kiképzésének, fegyelmi állapotának és harcképességének fokáról, a tisztek, tiszthelyettesek előléptetéséről és szolgálati beosztásáról; ellátja a honvédség háború esetére való alkalmazásának előkészítésével, a hadműveleti tervek megalkotásával, az országnak a honvédelemre való megszervezésével kapcsolatos teendőket.

(3) A honvédség főparancsnokát az államfő (nemzeti főtanács) a honvédelmi miniszter ellenjegyzésével nevezi ki és menti fel. A honvédelmi miniszter kinevezésére magasabb rendfokozatú tábornokot hoz javaslatba.

(4) Ha a honvédség főparancsnokának tisztsége betöltve nincs, hatáskörébe tartozó ügyeket a honvédelmi miniszter látja el.

(5) A honvédség főparancsnoka közvetlenül az államfőnek (nemzeti főtanácsnak) van alárendelve. A honvédség főparancsnoka közvetlenül az államfőnek tett előterjesztéseit, valamint nagyobb jelentőségű intézkedéseit előzetesen jelenti a honvédelmi miniszternek.

4. §.

A jelen törvény hatálybalépésével a m. k. honvédség felső vezetéséről szóló 1940:IX. törvénycikk, valamint a honvédelemről szóló 1939:II. törvénycikk 225. §-a hatályát veszti.

5. §.

A jelen törvény kihirdetésének napján lép hatályba, a rendelkezéseit a honvédelmi miniszter hajtja végre.

Budapest, 1945. évi augusztus hó 23-án.

2. sz. melléklet

MINISZTERTANÁCSI ELŐTERJESZTÉS.

Tisztelettel kérem a T. Minisztertanácsot, hogy a honvédség főparancsnoki állásának megszervezéséről és a honvéd vezérkar főnöke állásának megszüntetéséről készült törvényjavaslatnak az Ideiglenes Nemzetgyűlés elő való terjesztéséhez hozzájárulni méltóztassék.

Előterjesztésem indokolását a törvényjavaslathoz mellékelt Indokolás tartalmazza.

Törvényjavaslat

a honvédség főparancsnoki állásának megszervezéséről és a honvéd vezérkar főnöke állásának megszüntetéséről.

1. §.

(1) A honvédség katonai vezetésének és felügyeletének ellátása céljából főparancsnoki állás szerveztetik. Címe: a honvédség főparancsnoka.

(2) A honvédség főparancsnoka irányítja a honvédség kiképzését, biztosítja fegyelmét, előkészíti a honvédség szervezését és alkalmazását.

(3) A honvédség főparancsnokát a honvédelmi miniszter előterjesztésére a honvédség tábornoki karának tényleges állományú tagjai közül az Államfő, az államfői tisztség betöltéséig a Nemzeti Főtanács nevezi ki.

(4) A honvédség főparancsnoka közvetlenül az Államfőnek, az államfői tisztség betöltéséig a Nemzeti Főtanácsnak van alárendelve. A honvédség főparancsnoka előterjesztéseiről a honvédelmi minisztert előzetesen tájékoztatni s annak állásfoglalására figyelemmel lenni köteles. A honvédség főparancsnoka tagja a Legfelső Honvédelmi tanácsnak.

2. §.

A jelen törvény hatálybalépésével a honvédvezérkar főnökének állása megszűnik és a honvédség felső vezetésének átszervezése következtében szükséges rendelkezésekről szóló 1940:IX. törvénycikknek a honvéd vezérkar főnökére vonatkozó intézkedései hatályukat vesztik.

3. §.

A jelen törvény hatálybalépésének napját a honvédelmi miniszter rendelettel állapítja meg; végrehajtásáról a honvédelmi miniszter gondoskodik.

Vörös János.

3. sz. melléklet

TÖRVÉNYJAVASLAT

a köztársasági elnököt a honvédség tekintetében megillető jogkör gyakorlásáról.

1. §.

A Magyarország államformájáról szóló 1946:I. tc. 11. §-ának (2) bekezdése helyébe a következő rendelkezés lép:

A köztársasági elnök hadüzenetre, a hadiállapot beálltának megállapítására, békekötésre, a honvédségnek az ország határán kívül alkalmazására csak a nemzetgyűlés előzetes felhatalmazásával jogosult. A honvédség vezérletére, vezényletére és belszervezetére vonatkozó jogokat egyébként a köztársasági elnök a honvédelmi miniszter útján gyakorolja.

2. §.

Ez a törvény kihirdetésének napján lép hatályba.

4. sz. melléklet

Honvédelmi Minisztérium
TÖRVÉNYJAVASLATA
1946. november 27.

1. §.

A Magyarország államformájáról szóló 1946:I. tc. 11. §-ának (2) bekezdése helyébe a következő rendelkezés lép:

A honvédség vezérlete, vezénylete és belszervezete tekintetében a rendelkezés joga a köztársasági elnököt illeti. A köztársasági elnök hadüzenetre, a hadiállapot beálltának megállapítására, békekötésre, a honvédségnek az ország határán kívül alkalmazására azonban csak a Nemzetgyűlés előzetes felhatalmazásával jogosult.

2. §.

(1) A honvédség csapattestparancsnoki, továbbá az ennél magasabb parancsnoki, valamint az ezekkel egyenlő értékű szolgálati állásokat a honvédelmi miniszter előterjesztésére a köztársasági elnök tölti be.

(2) A honvédség tisztikarának tagjait az ezredesi, valamint az ennél magasabb rendfokozatba a honvédelmi miniszter előterjesztésére a köztársasági elnök nevezi ki.

3. §.

A köztársasági elnöknek a jelen törvény alapján tett minden rendelkezésének érvényességéhez a honvédelmi miniszter ellenjegyzése szükséges.

4. §.

Ez a törvény kihirdetésének napján lép hatályba.

Bartha Albert

5. sz. melléklet

A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG HONVÉDELMI MINISZTÉRIUMA KATONAI TANÁCSÁNAK FELADATKÖRE.

I.

1. A Honvédelmi Minisztérium (következőkben Katonai Tanácsa) a Honvédelmi Miniszter mellett működő tanácsadó szerv.

2. A Honvédelmi Minisztérium feladataiból, a Központi Vezetőség, valamint a Kormány határozataiból folyó kérdéseket a Honvédelmi Miniszter megtárgyalás céljából a Katonai Tanács elő viszi és megtárgyalásuk után dönt. A Katonai Tanács határozatainak végrehajtására a Honvédelmi Miniszter parancsban intézkedik.

3. A Katonai Tanács a Párt Központi Vezetőségének és a Kormánynak teendő fontosabb jelentéseken és javaslatokon kívül az alábbi kérdéseket tárgyalja:
a) Az egész hadsereget érintő szervezeti intézkedések;
a csapatok elhelyezésének és berendezkedésének kérdései;
b) a csapatok harci és politikai kiképzésének kérdései;
c) a csapatok fegyelmi, politikai-erkölcsi állapotának kérdései;
d) a Szabályzatok és Utasítások megváltoztatásának és kiegészítésének kérdései;
e) a csapatok mindennemű norma-ellátásának kérdései;
f) védelmi építkezésének kérdései;
g) mozgósítási készletek felhalmozása és állapota;
h) a fegyverzet és haditechnika új típusainak szerkesztése és a meglévők tökéletesítése érdekében a tudományos kutató valamint a kísérleti és szerkesztési munkálatok menete és további fejlődésük iránya;
i) a hadsereg részére rendszeresített új fegyverzet és haditechnika kérdései;
j) parancsnoki, tudományos és technikai káderek kiképzésének kérdései;
k) javaslattétel a Fegyvernemi Parancsnokok, HM Csoportfőnök, hadtest, hadosztály és dandárparancsnokok, valamint politikai helyetteseik beosztására, illetve beosztásukból történő leváltásra.

4. Hadműveleti és mozgósítási kérdéseket a Katonai Tanács nem tárgyal.

II.

1. A Katonai Tanács az elnökből és a 8 teljes jogú tagból áll.

A katonai Tanács tagjait a Honvédelmi Miniszter előterjesztésére a Minisztertanács nevezi ki.

A Katonai Tanács üléseit a Honvédelmi Miniszter távollétében Első Helyettese vezeti.

2. A Katonai Tanács ülésére a Honvédelmi Miniszter által meghatározott személyek is meghívhatók.

3. A Katonai Tanács a Honvédelmi Miniszter által jóváhagyott negyedéves munkaterv alapján dolgozik.

4. A Katonai Tanács ülését havonta egyszer kell összehívni.

III.

1. A Katonai Tanács ülésére a jelentést-tevő elkészíti a kérdésre vonatkozó jelentését, valamint a határozat-tervezetét és azt az ülés előtt 7 nappal a Honvédelmi Miniszternek terjeszti fel.

2. A Katonai Tanács meghallgatása után a Miniszter által hozott határozatokat jegyzőkönyvben rögzítik, melyet a Honvédelmi Miniszter és a Katonai Tanács titkára írnak alá.

3. Ha a Katonai Tanács valamelyik tagjának a hozott határozattól eltérő véleménye van, úgy kérheti, hogy álláspontját, indokaival együtt vegyék be a Katonai Tanács jegyzőkönyvébe. A Katonai Tanács tagjai kívánságára a jegyzőkönyv idevonatkozó részét a Minisztertanács Elnöke elé kell terjeszteni, a határozat végrehajtását azonban az ellenvélemény bejelentése nem érinti. A Katonai Tanács azon határozatait, melyeket ismertetni kell a Magyar Néphadsereg személyi állománya előtt, Honvédelmi Miniszteri parancsban kell kiadni, melyben fel kell tüntetni, hogy kik előtt kell azt ismertetni (csak tisztek előtt, vagy pedig az egész személyi állomány előtt).

4. A Katonai Tanács határozatainak végrehajtását általában a Vezérkar Főnöke, vagy a Honvédelmi Miniszter által kijelölt Fegyvernemi Parancsnok ellenőrzi.

IV.

1. A Katonai Tanács Titkára a Honvédelmi Miniszter Irodája Főnöke.

2. A Katonai Tanács Titkára kötelmei:

a) A Honvédelmi Miniszter utasításai alapján összeállítja a Katonai Tanács munkatervét;
b) A Katonai Tanács ülésein való megtárgyalás céljából érkezett anyagokról jelentést tesz a Honvédelmi Miniszternek;
c) A Katonai Tanács ülésein megtárgyalandó anyagot megküldi a Katonai Tanács tagjainak, tanulmányozásra (az ülés előtt 3–4 nappal).
d) A Katonai Tanács üléseinek megszervezése, meghívottak és berendeltek kiértesítése;
e) Nyilvántartja a Katonai Tanács határozatot és azok végrehajtását.

6. sz. melléklet

TERVEZET
A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége, a Népköztársaság Elnöki Tanácsa és a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa együttes határozata.
a Honvédelmi Tanács szervezetéről és ügyrendjéről.

I.

A Honvédelmi Tanács szervezete

1. A Magyar Népköztársaság fegyveres védelmének legfőbb szerve békében és az ország fegyveres védelme idején a Honvédelmi Tanács.

2. A Honvédelmi Tanács elnökből és 4–6 tagból áll. Mind az elnököt, mind a tagokat a Magyar Dolgozók Pártja KV és a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa együttes javaslatára a Népköztársaság Elnöki Tanácsa nevezi ki és menti fel.

3. A Honvédelmi Tanács a hatáskörébe utalt kérdéseket békében határozattal, az ország fegyveres védelme esetén határozattal és rendelettel intézi.

4. A Honvédelmi Tanács határozatai és rendeletei minden állami- és társadalmi szervre, minden magyar állampolgárra nézve kötelezők.

II.

A Honvédelmi Tanács feladatai.

5. A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége, a Népköztársaság Elnöki Tanácsa és a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa által meghatározott általános kereten belül mind békében, mind az

ország fegyveres védelme idején a népköztársaság minden polgárát és erőforrásait előkészíti, illetve mozgósítja az ország fegyveres védelmére.

6. A Honvédelmi Tanács feladatai végrehajtása érdekében határoz és ellenőrzést gyakorol <az alábbi kérdésekben.> minden olyan kérdésben, amely az ország fegyveres védelmével kapcsolatosan szükségessé válik; elsősorban

a) A fegyveres erők harckészültsége, létszáma, hadereje, fegyverzete, felszerelése, harci- és politikai kiképzése, mozgósítási- és hadműveleti terve, valamint az ehhez szükséges készletek biztosítása.

A hadsereg hivatásos és tényleges állománya szolgálati idejének megállapítása.

A hadseregen kívüli katonai kiképzés rendszere.

Az ország légvédelmi terve.

A védelmi építkezések terve.

A népgazdaságból igénybevehető gépjárművek, vontatók, speciális munkagépek, állati vonóerő és azok igénybevételének módja és mértéke.

b) A hadszíntér és a felvonulási terület előkészítése: – utak, vasutak, víziutak, műtárgyak építése és azok felhasználása,

– híradó eszközök, vonalak építése, átalakítása és azok felhasználása.

c) Az ország fegyveres védelme idején a katonai parancsnokságok és az állami- és tanács szervek feladatai, jogköre és egymáshoz való viszonya.

d) A polgári minisztériumok és államigazgatási szervek mozgósítási terve.

e) A légoltalom feladatai, a légoltalom előkészítésére vonatkozó intézkedések, a légvédelem és légoltalom együttműködése.

f) A fegyveres testületek szükségletei, normái és a honvédelmi ipar távlati és éves tervei.

g) A háború első évére vonatkozó népgazdasági terv.

h) Az ipar átállítása a békés termelésről a háborús termelésre:

– a minisztériumok átállási tervei és a jelentősebb vállalatok megjelölése, hogy melyik vállalat, milyen termékek gyártását mikor kezdi meg.

– az átállással kapcsolatos kiegészítő beruházások terve.

– az átállás idejére szükséges anyagok mértéke.

– az átállt vállalatok munkaerőfeltöltési terve.

i) A meghagyás irányelvei és az ország fegyveres védelme idejére a polgári munkahelyükön meghagyott hadkötelesek száma.

j) Az állami, OM. anyagtartalékok mennyisége és összetétele.

k) Az ipar veszélyeztetett területekről való kiürítési és elhelyezési terve, az intézetek és intézmények áttelepülése minisztériumonként és a lakosság kiürítése a hadműveleti területekről.

l) Az egészségügyi szervek feladatai: a lakosság körében folyó gyógyító-megelőző ellátás, a járványveszély megelőzése, a tömeges elsősegélynyújtás, a legfontosabb gyógyszerek, a véradás stb. biztosítása, az elhagyott gyermekek gondozása, a honvédség számára kiürítő kórházak felállítása stb. terén.

m) A lakosság élelmiszerrel és más alapvető közszükségleti cikkekkel való ellátása és normái háború idején.

n) A mozgósítottak, illetve az ország fegyveres védelmére a fegyveres erők állományába behívottak családtagjai, hősi halottak hozzátartozói és a hadirokkantak részére biztosítandó állami segélyezés, valamint a háborús károkat szenvedők állami támogatásának módja és mértéke.

o) A hadianyag export-import keret meghatározása és a honvédelmi ipari együttműködéssel foglalkozó Tudományos Műszaki Együttműködési Bizottság munkájának irányítása, illetve előterjesztett javaslatainak elbírálása.

p) Javaslatok kidolgoztatása és jóváhagyása az állami szervek működésére, a hadiállapot kihirdetésére és elrendelésére, valamint az állam külső- és belső biztonságát, annak megerősítését célzó intézkedések eljuttatása az illetékes szervekhez.

III.

A Honvédelmi Tanács titkársága

7. A Honvédelmi Tanács mellett titkárság működik. A titkárság vezetője a Honvédelmi Tanács titkára.

A Honvédelmi Tanács titkárát a Honvédelmi Tanács elnöke előterjesztésére a Népköztársaság Elnöki Tanácsa nevezi ki, illetőleg menti fel.

A Honvédelmi Tanács titkára a Honvédelmi Tanács elnökének van alárendelve.

8. A Honvédelmi Tanács titkársága a Honvédelmi Tanács munkaapparátusa.

Feladata a Honvédelmi Tanács elé kerülő ügyek előkészítése és a hozott határozatok végrehajtásának ellenőrzése.

A Honvédelmi Tanács titkársága szervezetét és ügyrendjét a Honvédelmi Tanács hagyja jóvá.

IV.

A Honvédelmi Tanács munkarendje

9. A Honvédelmi Tanács munkáját – általában negyedévi időtartamra szóló – határozattal megálla pított munkaterv alapján végzi.
A munkaterv módosítását az abban előírt határidő előtt legalább két héttel kell kérni.

10. A Honvédelmi tanács döntését igénylő ügyekben a Tanács tagjai, a Minisztertanács tagjai, a Minisztertanács közvetlenül alárendeltségébe tartozó szervek vezetői, a Tanács titkára és a Tanács által esetenként megbízott személyek tehetnek előterjesztést.

11. Az előterjesztések előkészítésére a következők az irányadók:

a) Az előterjesztések elkészítéséért az a miniszter (hivatal, intézmény vezetője, továbbiakban miniszter) felelős, akinek az eldöntendő kérdés ügykörére tartozik. Ha a kérdés több minisztert érint, az előkészítésért a leginkább érdekelt miniszter felelős.

b) A Tanács elé kerülő javaslatokat az előterjesztő köteles az érdekelt miniszterekkel (helyetteseikkel) előzetesen megtárgyalni és aláíratni. Az érdekeltek az előterjesztést véleményükkel – amennyiben nem értenek vele egyet a kérdésre vonatkozó ellenjavaslatukkal együtt – 8 napon belül kötelesek visszaküldeni.

Ennek elmulasztása esetén az előterjesztő a javaslatot a Honvédelmi Tanácshoz benyújthatja azzal a megjegyzéssel, hogy az illetékes miniszter észrevételt nem tett.

c) Az előterjesztést benyújtó miniszter személyében felelős azért, hogy a javaslatot az érdekelt miniszterekkel előzetesen megfelelően megtárgyalják. Az előterjesztés előkészítésébe a Tanács titkárságát is be kell vonni.

d) A javaslatban megjegyzés formájában kell feltüntetni, hogy az érdekeltek közül ki ért azzal egyet, s egészében vagy részben ki ellenzi. Az előterjesztő miniszter azonban köteles a vitás kérdés tisztázását a Tanács elé terjesztést megelőzően az érdekelt miniszterrel közvetlen tárgyalás útján megkísérelni. Általában törekedni kell arra, hogy az érdekeltek között megegyezés jöjjön létre.

e) A javaslat szerkesztője nevét az előterjesztésben fel kell tüntetni.

f) Az előterjesztések első példányát az előterjesztő miniszter sajátkezűleg köteles aláírni.

12. Az előterjesztést határozati javaslat formájában kell megszerkeszteni. A javaslat csak a döntő elvi jelentőségű kérdéseket tartalmazza, amelyekben pontos határidővel végleges döntés hozható.

Az előterjesztés általában kötelező formája:
– a kérdés jelenlegi állását és a határozat szükségességét ismertető bevezető rész és
– ezt követően a javasolt rendelkező rész, mely pontosan meghatározza az egyes feladatokat névszerint a felelősöket és a végrehajtás pontos határidejét.

Az előterjesztéseket az előírt formában a munkatervben meghatározott időre (általában 12 példányban) a Tanács titkárságához kell juttatni.

13. A Honvédelmi Tanács általában havonként tart ülést.

14. A Honvédelmi Tanács ülések napirendjét az elnök hagyja jóvá.

Az egyes napirendi pontok megtárgyalásához meghívhatók az érdekelt szervek vezetői és szakértői, valamint a titkárság illetékes munkatársai.

15. A Honvédelmi Tanács üléseit az elnök vezeti, határozatait egyszerű szótöbbséggel hozza, azokat az elnök és titkár írja alá.

16. A Honvédelmi Tanács két egymást követő ülése közötti időben az egyes határozatok végrehajtása körül felmerülő vitás kérdésekben, továbbá egyes, nem alapvető kérdésekben a Tanács nevében az elnök dönt.

Nagyobb jelentőségű, halasztást nem tűrő kérdésekben a Honvédelmi Tanács – az elnök kezdeményezésére – repülőszavazás útján dönt.

17. A Honvédelmi Tanács következő ülésén az elnök jelentést tesz a Tanácsnak a repülőszavazás alapján és a saját hatáskörben kiadott határozatokról.

18. Az ülésen jegyzőkönyvet kell vezetni, amely az ülés idejét, helyét, napirendjét és a résztvevők nevét tartalmazza. A jegyzőkönyvhöz csatolni kell az előterjesztés és a hozott határozat 1-1 példányát.

19. A Honvédelmi Tanács határozatai – kivéve azokat, amelyeknek nyilvánosságra hozatalát maga a Tanács elrendeli – államtitkot képeznek, kezelésükre és megőrzésükre a Népköztársaság Elnöki Tanácsa és a Minisztertanács vonatkozó határozatai mérvadók azzal, hogy a határozatokról másolatot csak a titkárság készíthet.

A Tanács olyan döntéseit, amelyek az állampolgárok széles körét közvetlenül érintik, békében – mint a Minisztertanács, az ország fegyveres védelme esetén – mint a Honvédelmi Tanács rendeleteit kell nyilvánosságra hozni.

21. Békében a Honvédelmi Tanács és a Minisztertanács által hozott határozatok előzetes egyeztetéséért a Minisztertanács titkárság vezetőjének és a Honvédelmi Tanács titkára együttesen felelősek.

Budapest, 1955. november 4.

Hegedűs András
a Minisztertanács elnöke

Imre Okváth

LEADERSHIP OF THE ARMY IN HUNGARY 1945–1956

Summary

The treatise looks at one of the most important aspects of political power, the leadership of the army in the most critical period of the Cold War confrontation of the great powers. The most important characteristic of the period in question is that regarding the leadership and usage of the army there were no measures regulated by law and accepted by constitution. Leading the army was done by secret decrees, inside orders. In framing this the MKP (Hungarian Communist Party) played a leading role and considered blocking legal regulation to be one of its most important tasks regarding the army after the Second World War. In the new system the minister of defence became the most important figure, who enabled party rule in the army. The Soviet advisors took an active role in the leadership of the army, due to which we cannot talk about an independent army leadership in the period between 1945–1956.

Imre Okváth

LA DIRECTION DE L'ARMÉE EN HONGRIE, 1945–1956

Résumé

L'essai examine l'un des sujets les plus importants de l'exercice du pouvoir politique: la direction et la gestion de l'armée, dans la période la plus critique de l'opposition des grandes puisssances pendant la guerre froide. La spécificité la plus marquante de la période traitée, c'est qu'il n'existaient pas de mesures réglées de par la loi et approuvées constitutionellement au sujet de la direction et de la mise en jeu de l'armée. L'armée était dirigée par voie d'ordres secrets et de directives intérieures. Le Parti Communiste Hongrois y jouait un rôle décisif, qui regardait l'empêchement de la réglementation légale du fonctionnement de l'armée comme l'un de ses devoirs les plus importants après la deuxième guerre mondiale. Dans le système de gestion dormé, le ministre de la Défense Nationale devenait l'agent décisif, ce qui rendait possible la soumission de l'armée aux intérêts de parti. On ne peut pas parler de direction miliraire hongroise indépendante entre 1945 et 1956, étant donné que des consultants soviétiques participaient activement dans la gestion de l'armée nationale.

Imre Okváth

DIE ARMEEFÜHRUNG IN UNGARN 1945–1956

Resümee

Der wichtigste Charakterzug der behandelten Epoche ist das Fehlen der gesetzlich festgelegten und in der Verfassung geregelten Richtlinien für die Führung bzw. den Einsatz der Honvédarmee. Die Führung der Armee erfolgte durch geheime Anordnungen, innere Instruktionen. Dabei wurde die führende Rolle von der UKP gespielt, deren Hauptbestrebung nach dem Zweiten Weltkrieg in der Verhinderung der gesetzlichen Regelungen der Angelegenheiten des Militärs bestand. Im neu entstandenen Führungssystem wurde der Minister für Landesverteidigung zur Schlüsselfigur, was die Unterordnung der Honvédarmee den Parteiinteressen ermöglichte. An der Armeeführung nahmen auch sowjetische Ratgeber Anteil, weshalb in der Periode zwischen 1945 und 1956 über eine selbständige ungarische Armeeführung erst gar nicht gesprochen werden kann.

Имре Окват

РУКОВОДСТВО АРМИЕЙ В ВЕНГРИИ В 1945-1956 ГОДАХ

Резюме

В статье анализируется одна из наиболее важных тематик осуществления политической власти в стране - руководство армией и управление ею в один из самых критических периодов противостояния великих держав в период холодной войны. Одной из самых значительных особенностей рассматриваемого периода было то, что еще не существовало регламентируемых законом и утвержденных в конституционном порядке распоряжений относительно управления армией и её применения. Руководство армией осуществлялось секретными постановлениями и указами внутреннего характера. В образовании такого положения решающую роль играла Венгерская Коммунистическая Партия, которая после второй мировой войны считала одной из важнейших задач воспрепятствование законному регулированию жизни в армии. В сложившейся системе управления решающим фактором стал министр обороны, что сделало возможным подчинение армии партийным интересам. В руководстве армии эффективное участие принимали также советские советники, в результате чего в период 1945-1956 гг. невозможно говорить о замостоятельном венгерском армейском руководстве.

KÖZLEMÉNYEK

HORVÁTH CSABA

A MAGYAR 2. HADSEREG KÖZELFELDERÍTŐ REPÜLŐSZÁZADÁNAK MŰKÖDÉSI RENDSZERE A SZABÁLYZATOK TÜKRÉBEN 1942 június–október

„A felderítés céljaira elegendő egy repülőgép is, vagy legfeljebb egészen kis kötelék, mely a meglepetésszerű lerohanások ellen védelmet nyújtson, nagyobb ellenséges akciókat hírül adjon, s végül alkalmas támadási felületeket és földi célokat felderítsen."

(Giulio Douhet)

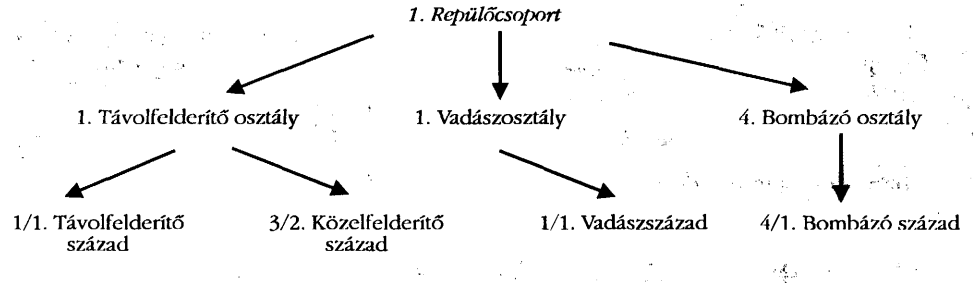
Az 1942 február végétől mozgósított magyar 2. hadsereg első szállító lépcsőit április 11-én indították útnak. A hadműveleti területre történő elvonulást addig soha nem látott tervezési és szervezési munkálatok előzték meg. A német hadiforgalmi főnökség utasításai alapján naponta 5-6 szerelvény hagyhatta el az ország területét, így a szállítások július 27-ig húzódtak el.

A német „DÉL" hadseregcsoport (Heeresgruppe Süd) június végére tervezett támadó hadműveletében már a magyar 2. hadsereg is alkalmazásra került, igaz, erre az időre csak részei érkeztek ki a meghatározott körletekbe.

A hadsereg alárendeltségébe tartozó 1. repülőcsoport előkészítő részei április 24-ére már ki is rakodtak a hadműveleti területen, és felkészültek a századok fogadására.[1]

A repülőcsoport közelfelderítő százada 1942. június 22-én érkezett Amaszovkára ahol azonnal a távolfelderítő osztály alárendeltségébe lépett.

A repülőcsoport a következőképpen szerveződött:[2]

1 *Nagyváradi Sándor–M. Szabó Miklós–Winkler László:* Fejezetek a magyar katonai repülés történetéből. Bp., 1986. 248. o.

2 *M. Szabó Miklós:* A magyar királyi honvéd légierő a második világháborúban. Bp., 1987. 129. o.

A közelfelderítő (KF) század állományába 12 Heinkel-46 (He-46) típusú repülőgép tartozott. Ez a típus ekkor már elég elavultnak számított, de jobbat sem gyártani, sem pedig rendszerbe állítani nem volt képes a magyar hadiipar, illetve a katonai vezetés.

A század kiérkezése után azonnal megkezdte a kapott feladatok végrehajtását. Tevékenységét a következő mozzanatokra oszthatjuk fel:

A június végi támadó hadműveletben a közelfelderítők feladatát az ellenség állásainak folyamatos figyelésében és a változások felfedésében szabták meg. Többször kellett a saját csapatok által elért terepszakaszról jelenteni és pontosítani a lakott területek védelmének új műszaki elemeit.

A hídfőharcok időszakában a közelfelderítő század szinte végig a levegőben tartózkodott. Feladata általában a Don túlsó partjának figyelése volt. Ezen belül fel kellett derítenie új ellenséges erők megjelenését, azok előrevonási irányait, esetleges átkelési előkészületeit. (A hídfők konkrét légi felderítése lehetetlen feladat lett volna, hiszen az uriv-sztorozsevojei, a korotojaki és a scsucsjei hídfő is szinte teljesen fedett terület volt – H. Cs.)

Tovább nehezítette a feladatok megoldását, hogy az ellenséges csapatok kizárólag éjszaka mozogtak és kitűnően álcázták állásaikat, valamint technikai eszközeiket.

A védelmi hadműveletben való részvétel során a megmerevedett arcvonal új feladatokat állított a közelfelderítők elé. Párhuzamosan kellett ellenőrizniük a Donnak – a 2. hadsereg előtti – teljes szakaszát és figyelni az ellenség mozgását a harcászati mélységben (30–40 km).

A hadtestek naponta többször kértek légi felderítést és a század lehetőségeihez mérten teljesítette is ezeket a feladatokat. Többször hajtott végre speciális repüléseket, többek közt propagandaanyagot dobott le az ellenség állásaira és a lakott területekre.[3]

A repülőcsoport kettős alárendeltségben működött: részben a magyar 2. hadseregében, részben a VIII. német repülőhadtestében. Az együttműködés folyamatos biztosítása érdekében az 1. repülőcsoport több repülőösszekötő-csoportot működtetett különböző német erők törzseiben.[4]

A felderítés elrendelése

A közelfelderítő század feladatait az I. a. osztály koordinálta. A másnapokra szóló hadsereg-parancsnoki intézkedések mellett továbbították a hadtestek különböző, felderítésre vonatkozó kérelmeit is.

A hadseregparancsnokság felderítő intézkedései

A hadseregtörzs minden harci napra kiadta intézkedéseit a hadtestek mellett a repülőcsoportnak; ezeket a következőképpen osztályozhatjuk:

3 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) 951/2. hadsereg (a továbbiakban: 2. hds.) I. b. 1942. VIII. 3. szám.

4 *M: Szabó Miklós:* i. m. 122. o.

1. Hadműveleti intézkedések (alkalmanként)

A hadműveleti intézkedések „általában" tartalmazták a felderítő repülők feladatát, (melyik alegység mely területen derít fel, mit kell megállapítania, mire fordítsa a fő súlyt).[5] Az intézkedéseket 1:300 000 méretarányú térkép alapján adták ki, és a hadseregparancsnok vagy a vezérkari főnök hagyta azokat jóvá.

A légi felderítésnek „a Don menti védelemre" kiadott intézkedés 11. pontja szabott feladatot. „Légi felderítéstől tudni akarom, hogy jön-e, ha jön honnan, mily csoportosításban előre elg." (ellenség – H. Cs.)[6] Az intézkedéshez külön híradó-, légvédelmi, műszaki, anyagi- és repülőtoldalékot adtak ki.

A repülőtoldalék a következőket tartalmazta:

„– a saját csapatok elhelyezkedése, az ellenség valószínű szándéka;

– Az 1. repülőcsoport feladata:

a) – áttelepülés új repülő alapokra; kezdje meg meghatározott területen lévő repülőterek szemrevételezését és későbbi előrevonás érdekében történő berendezését;

b) – légi felderítés állapítsa meg, hogy jön-e, honnan, mily erőben és csoportosításban előre ellenség; részleteiben felderítendő a hadsereggel szemben álló ellenség ereje, helyzete, tartalékai, tűzgépei;
– légi fényképezéssel állandóan figyelemmel kell kísérni az ellenséges erők csoportosítását, műszaki berendezéseit, folyóátkelési előkészületeit;
– ellenőrizendő fényképezéssel a saját védelmi berendezések rejtése is;

c) – harci repülő erők feladatai;
– ezen belül a vadász repülő erők alkalmazása;
– a repülőalapok légvédelmének kérdése, továbbá
– a hadsereg-parancsnokság és a repülőcsoport közti összeköttetés biztosításának kérdése".[7]

Az intézkedés a szabályzat vonatkozó részeinek tükrében elég hiányosnak mondható. Többek közt olyan fontos területekre nem utalt mint pl.:

– a szomszédok légifelderítésének helyzete (hol, mikor, milyen erőkkel működik?);
– a saját működési sáv;
– biztosítás kérdése (vadászok);
– anyagi ellátás stb.

2. Intézkedések a közelfelderítésre (alkalmanként)

Az intézkedések közvetlenül a KF repülőszázadnak szabták meg a felderítési feladatokat. Kiadásukat általában a kialakult helyzet bonyolultsága, vagy a hadműveleti tervek még pontosabb kidolgozásának igénye tette szükségessé. Az intézkedéseket 1:100 000 méretarányú térkép alapján készítették el, a hadseregparancsnok, vagy a vezérkari főnök jóváhagyásával.

Az 1942. július 2-án reggeli légi közelfelderítésre kiadott intézkedés a következő volt:

5 Repülő Szabályzat, 2. füzet. A repülőfelderítés. Bp., 1941. IV. fej., 304. pont.

6 HL 900/2. hds. I. a. VII. 7. szám.

7 HL Toldalék a 900/2. hds. I. a. 42. VII. 7. számhoz.

„– saját erők helyzete (eddig elért terepszakasza);
– a légi közelfelderítés feladata:
a) állapítsa meg ..., különösen, hogy a saját élek hol vannak, hogy eléje repülő támogatást adhassak;
b) tudni akarom ... ellenség hol rendezkedett be védelmére és esetleg ellenséges csapatmozgások hol vannak.
– súly ... által határolt terület
c) tisztázza ... (szükség esetén német erők helyzetét):
– derítse fel ... van-e meghatározott területen ellenség, vagy ellenséges csapatmozgás, és ez melyik saját erő ellen irányulhat.
d) felderítendő ... közötti terület, ... kötelék előtt milyen ellenséges erők vannak.
Jelentések: a) és b) alattiakról dobja le ... hadosztálynak ... magasságpontra, ... hadosztálynak harcálláspontjára. c) és d) alattiakról közvetlenül a Vorausabteilungnak (előretolt részleg). Németül írva.
Azonkívül, jelentéseit közvetlenül a hadsereg-parancsnokságnak is dobja le."[8]

Az 1. repülőcsoport-parancsnokságnak címzett intézkedés megkapása után a távolfelderítő osztályon keresztül, a közelfelderítő század szervezte meg a végrehajtást.

3. Intézkedések a felderítésre (naponta)

A hadseregparancsnokság naponta kiadta intézkedését a repülőcsoport felé a másnapi feladatokkal kapcsolatban. (Az intézkedések fontosabb részleteit az írásos parancs megérkezése előtt már legtöbbször közölték a repülőcsoporttal – H. Cs.) Az írásos anyag általában 21 és 23 óra között érkezett meg; július 3-án például 21 óra 30 perckor[9], július 4-én pedig 22 óra 55 perckor[10].

Az intézkedések formailag ritkán egyeztek meg. Kitűnően mutatja ezt a már említett július 3-ai és 4-ei intézkedés összehasonlítása is.

8 HL 308/2. hds. I. a. 42. VII. 1. szám.
9 HL 823/2. hds. I. a. 42. VII. 2. szám.
10 HL 850/2. hds. I. a. 42. VII. 3. szám.

A jelentés pontjai	Vizsgált napok	
	harmadika	negyedike
1. pont	Tájékoztatás a saját és az ellenséges helyzetről	Tájékoztatás a saját és az ellenséges helyzetről
2. pont	A hadsereg vezérkari főnök szándéka (elgondolása), a német csapatokkal való együttműködésre	A vezérkari főnök benyomása a kialakult helyzetről
3. pont	A közelfelderítés elülső határa, a felderítés súlya, feladata	A vezérkari főnök szándéka (elgondolása)
4. pont	A távolfelderítés külső határa, a felderítés súlya, feladata: – nagybani képet hozzon ... területről, jelentéseit az előzőek szerint.	Felderítés: a) Távolfelderítés – állapítsa meg ...; – ellenőrizze ...; – különös figyelmet fordítson ...; b) Közelfelderítés – egy rajjal települjön át ...-ra a VII. hadtestparancsnokság rendelkezésére – jelentse ledobással minél korábban e hadtestparancsnokságnak az alábbi szöveget: „II-I- A. K. Drei Nahaufklärer am Flugplatz Bjelowskij Dwory ab ... uhr stehen zur Verfügung der A. K. Bitte Befehle und Auskunft, wie Verbindung Herzustellen ist. Ung. Nahaufke. Staffel Bjelowskij Dwory Flugplatz.") .... – a III. hadtest igényléseit az eddigi reptérről hajtja végre; – a 4. fő feladat az ellenség magatartásának és saját élethelyzetének figyelése; – részleteket 4-én rendelem el! c) Harcálláspontok VII. 4-én reggel: hadsereg-parancsnokság VII. hadtestparancsnokság, III. hdt. parancsnokság;
5. pont	Kapja: repülőcsoport-parancsnokság Előadó:	Kapja: 1. repülőcsoport-parancsnokság Előadó:

A két intézkedés közti különbségek, különös tekintettel a közelfelderítésre vonatkozó pontokra, kitűnően bizonyítják a helyzet óráról-órára történő változását. A közelfelderítő század vagy „megszokott" feladatát látta el, vagy hirtelen kapott parancs alapján cselekedett.

4. Gyors intézkedések (váratlan feladat esetén)

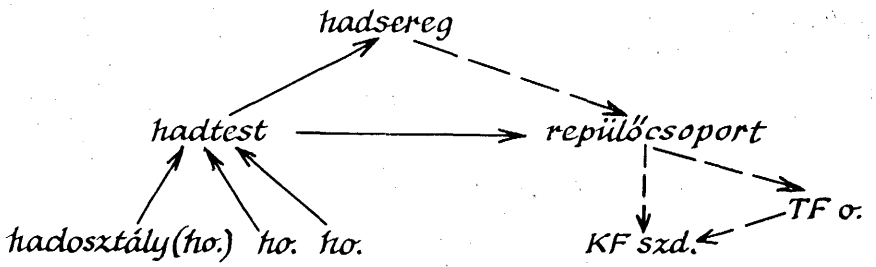
A hadtestek és a könnyű hadosztályok a helyzet tisztázása érdekében többször kértek légi közelfelderítést. Ezek legtöbbször a figyelők jelentéseinek megerősítésére, a fogolybemondások ellenőrzésére irányultak. Július 30-ig az előbbiekben említett magasabbegységek közvetlenül fordulhattak igényeikkel a repülőcsoporthoz. Július 28-án például a III. hadtest kért – fogolybemondás alapján – bombatámadást egy erdő területére, de az értesülés valódiságát előbb közelfelderítővel ellenőriztették.[11]

A hadsereg vezérkari főnök július 30-án kiadta a „Repülőtámogatás igénylése a Don védelmi időszaka alatt" tárgyú intézkedését.[12] Ez alapján minden repülővel kapcsolatos igénylésnek a hadseregparancsnoksághoz kellett befutnia. Ezek után a hadseregtörzs intézkedett a lehetőségek függvényében az igények kielégítésére.

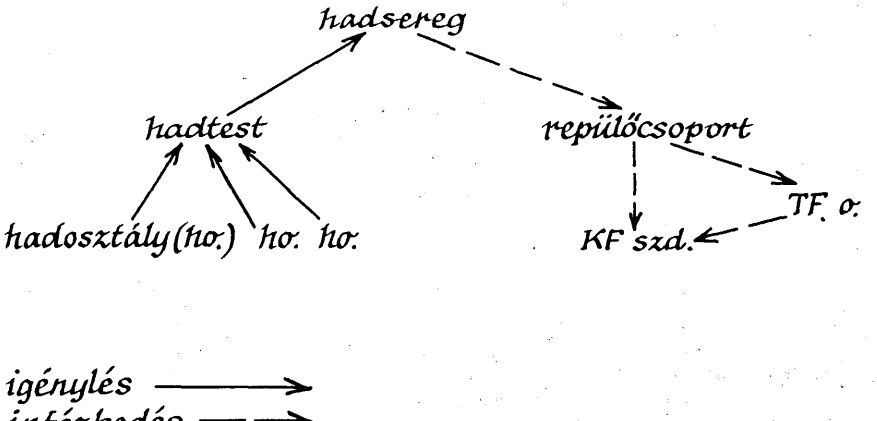
Ezek rövid, pár soros igénylések voltak. Az írásbeli felterjesztés mellett az adott magasabbegység vezérkari főnöke telefonon kérte az adott repülőerők bevetését, alkalmazását. A repülőcsoport erői a legtöbbször már végre is hajtották a meghatározott feladatokat, mire a hadseregtörzs megkapta az írásos kérelmet.

11 HL 120/2. hds. I. a. 42. VII. 28. szám; Napló 253. sz. mell.
12 *M. Szabó Miklós:* i. m. 140. o.

A repülőigénylések és intézkedések rendje
1942. július 30. előtt

A repülőigénylések és intézkedések rendje
1942. július 30. után

A felderítési feladatok végrehajtásának erői és eszközei

1. *A közelfelderítő repülőszázad*

A távolfelderítő osztály állományába tartozó közelfelderítő repülőszázad légi és földi részből állt. *A légi részt* – 1. szakasz (2 raj) – pilóták és megfigyelők alkották:[13]

Pilóták

– hadapród (tiszt, vagy tisztjelölt)
– legénységi pilóta (altiszt)
– legénységi pilóta (tisztes)

Megfigyelők:

– tiszt, illetve tisztjelölt.

A földi rész – 2. szakasz (3 raj) – a kiszolgálókból állt. A karbantartók és szerelők mellett ide tartozott az üzemanyagos, az ellátó és a légvédelmi gépágyús rész is.[14]

A század gépállománya 12 db He-46 típusú repülőgépből állt. Ennek az 1931-ben kifejlesztett változatnak kísérleti példányai már 1931-ben repültek. Első harci bevetésükre a „Condor"-légió kötelékében került sor.[15]

Magyarország valójában a He-46 E-2 mintájú repülősárkányt vásárolta meg, és ebbe építették be a magyar W. M. (Weiss Manfréd) K-14 (14 hengeres) csillagmotort. E típus hatótávolsága hivatalosan 650 km volt, 285 km/óra utazó és 340 km/óra maximális sebességre volt képes; igaz, ez utóbbi sebesség kihasználását nem ajánlották.[16]

A gépeket 1938 júliusáig leszállították a magyar honvédség számára, ahol azonnal rendszerbe kerültek a hét hadtestparancsnokság négy közelfelderítő repülőszázadában. Kezdetben a HA-HPA és HA-HRA kezdetű polgári lajstromjelzésekkel, majd 1938. augusztus 23-a után (a bledi konferencia a kisantant államok és Magyarország között – H. Cs.) az F-301-től kezdődő katonai jelzéscsoportban.[17]

A He-46-os fegyverzete a következő volt:

– a légcsavarral szinkronban működő 26/M. 31 mintájú ikergéppuska;
– egy mozgatható 34. M. típusú megfigyelő-géppuska;
– 120 kg bombateher.[18]

A következő bombákat rendszeresítették a közelfelderítő repülőgépnél:

– 1 kg-os 36. M. gyújtóbomba;
– 10 kg-os 36. M. repeszbomba;
– 10 kg-os 36/38. M. repeszbomba.[19]

13 Repülő Szabályzat, 1. füzet. A földi szolgálat, a repülőgép-vezetés, a kötelékrepülés. Bp., 1941. 3/b. melléklet

14 HL 2. hds. I. a. oszt. Hadrendtábla. 6 lap (Hadseregközvetlen repülőcsoport)

15 *Nagyváradi Sándor–Varsányi Ernő:* Katonai repülőgépek. Típuskönyv. Bp., 1976. 40. o.

16 *Gaál Gyula:* Vadászidény Uriv felett. *Kanadai Magyar Szárnyak,* 1982. 11. szám, 51. o.

17 *Nagyváradi-Varsányi:* i. m. 40. o.

18 *Gaál Gyula:* i. m. 51. o.

19 Hadtudományi Könyvtár. IV. sz. kimutatás a m. kir. honvéd légierőnél rendszeresített géppuska lőszer és bombákról. 144.206/eln. 32. b. – 1943. számhoz

A repülőgépbe kétféle felfüggesztő- és vetőberendezést lehetett – külön-külön – beépíteni, mindkettőt a megfigyelő mögötti térbe. A 10 kg-os bombák alkalmazása esetén pl. a mechanikus kézi kioldó vetőkészüléket alkalmazták, amelyben a bombák függőlegesen, szárnyakkal lefelé voltak beszerelve. A vetőkészülék két szorosan összeépített, hattáras bombaszekrényből állt, melyek mindegyike 6 darab, tehát összesen 12 darab 10 kg-os bomba felfüggesztését tette lehetővé.

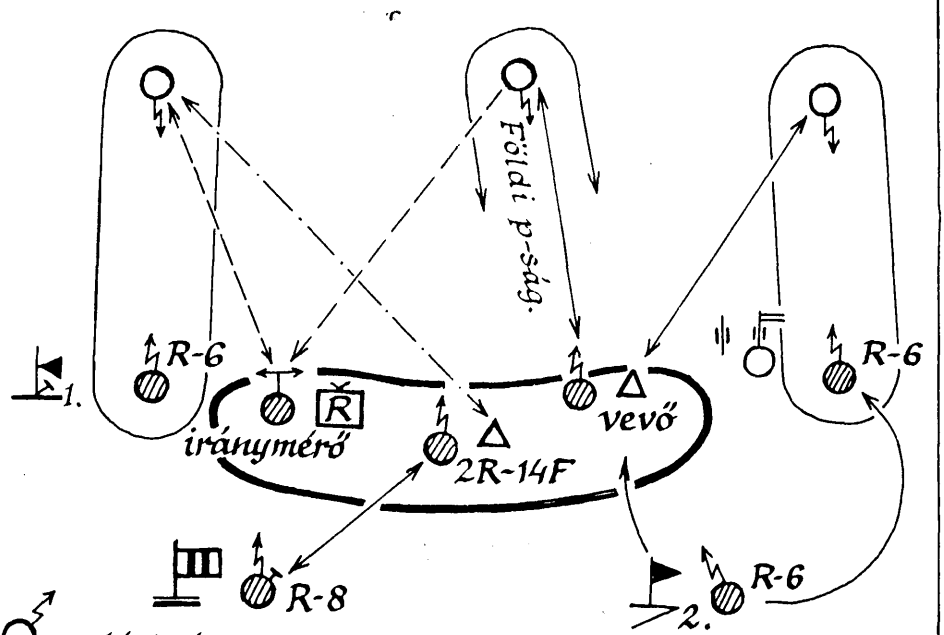
A bombák gyújtójának biztosítószögét a bomba vetése pillanatában kellett a gyújtóból kihúzni. Ennek egyszerű és gyors végrehajtására élesítő sínen mozgó horgokat alkalmaztak, amelyeket az élesítőkar működtetett. A kart a bombaszekrény felső részén helyezték el és ideális esetben csak a megfigyelő tudta azt működésbe hozni egy fekete gomb megnyomásával. Vészkioldás esetén azonban a pilóta is elvégezhette ezt a feladatot a beépített vészkioldókar segítségével.[20]

A közelfelderítési feladatok végrehajtására tehát ezek a kétüléses, felsőszárnyú repülőgépek álltak rendelkezésre. (Más országok hasonló feladatokra alkalmazott repülőgépeinek teljesítményadatait az *1. sz. melléklet* mutatja: *126. o.)*

A feladatok zökkenőmentes végrehajtását csak a század híradásának pontos megszervezése és megfelelő eszközökkel történő ellátása biztosíthatta. Ez a következőképpen épült fel:

20 *Gaál Zoltán:* A bombázás eszközei. Kassa, 1943. 113–120. o.

A közelfelderítő repülőszázad hírrendszere

légi rész

földi rész

A légi résznél R-11 típusú rádióállomást szereltek fel, amelyet a repülőgépvezető is üzemben tudott tartani.

A földi résznél 2 db R-14F rádióállomás volt rendszeresítve. (Az alkalmazott rádiótípusok fontosabb paramétercit a 2.sz. melléklet mutatja.

A feladatok végrehajtását az elméleti és anyagi előkészítés előzte meg. Az előkészületek keretét a repülőszázad parancsnoka adta meg, a részleteket a repülőgép személyzete közösen dolgozta ki.

a) *A felderítő repülés elméleti előkészítése*

Az intézkedés megkapása után a helyzet, a konkrét feladat (ezen belül az útvonal, időjárás, a térkép és a jelkulcsok tanulmányozása, továbbá a felderítő eljárásmód) kidolgozása képezte a fő feladatot.

A megfigyelőnek, mint a gép parancsnokának

1) a saját helyzetből ismernie kellett:
   – saját csapatok általános helyzetét, kiemelten az első vonalra;
   – a rendelkezésekre álló összeköttetési lehetőségeket (rádióállomás, ledobóhely, jelek-jelzősek stb.);
   – saját repülőtereket és kényszerleszállóhelyeket valamint a
   – szomszédok helyzetét;
2) az ellenségről tudnia kellett:
   – az addig ismertté vált felderítési adatokat (légi, földi, különleges);
   – az ellenséges légierőben beállt változásokat (új technikai eszköz megjelenése, új légi harcmód stb. és
   – folyamatosan tisztában kellett lennie a légi helyzettel.

Ezekkel az adatokkal a megfigyelő azonban csak akkor rendelkezhetett, ha századparancsnoka folyamatosan tájékoztatta a változásokról.

Ezen ismeretek és a konkrét feladat megkapása után állapította meg a megfigyelő (a pilótával közösen) az ún. „felderítési eljárást", ezen belül:
– a repülés útvonalát és magasságát;
– időtartamát;
– a felderítés tárgyát, (azon belül annak megfigyelhetőségét, megközelítését);
– a légi és földi ellenhatással szemben követendő magatartást.

Nem szabad azonban elfeledkezni a *felderítési tervről,* amelyet a mindenkori felderítési intézkedés alapján készítettek el az osztálynál, illetve a századnál.

A terv a következőket tartalmazta:
   – a felderítés területét (sávját) és az átnyúlás mérvét (szomszéd területre);
   – a rendelkezésre álló erő felosztását és csoportosítását;
   – a készültség fokát, s a bevetés módját, esetleg az előzetes értesítést, ha ez szükséges;
   – a feladatokat;
   – az összeköttetést;
   – a felderítő repülés biztosítását;
   – a jelentés módját és
   – a nyilvántartást.

Összességében vizsgálva a felderítési terv tartalmazta mindazon információkat és adatokat, amelyek a sikeres feladatvégrehajtáshoz nélkülözhetetlenek voltak.

A terv egy részét térképen, vagy vázlaton, másik részét táblázatban, tervezési segédletként rögzítették.[21]

1. *A repülőgép* készenlétbe helyezését, a feladatnak megfelelő ellátását és felszerelését a megfigyelő tiszt utasításai alapján a földi részleg végezte. Az egyéni felszerelést (ejtőernyőket, repülőruházatot, egyéni fegyverzetet, esetleges tartalék élelmiszert) a repülőgép személyzete készítette elő.

2. *A harcfelszerelés* a feladat és a felderítés napszaka szerint változhatott, ezekért is a megfigyelő volt a felelős.

3. *A fegyverzet* karbantartását, a feladathoz való feltöltését a földi részleg hajtotta végre. Ide tartozott a géppuskák lőszerrel való ellátása és a megfelelő bombateher (típus) előkészítése. Szorosan hozzátartozott még a fegyverzet előkészítéséhez azok kipróbálása, de erről a végrehajtásnál szólunk.

4. *A hajózási felszerelést* alapvetően a repülőgép vezetésére szolgáló műszerek képezték, de a hajózásra szolgáló térképek előkészítése (könnyen kezelhető legyen) is ide tartozott;

5. *A megfigyelő segédletei:*

– térképek, általában 1:200 000, illetve 1:75 000 méretarányban, a feladat függvényében;
– tervek, ténytérképek;
– üres vázlatok, jelentőtömbök (indigóval).

Jelkulcsokat, helyzet- és egyéb vázlatokat csak nagyon szükséges esetben vitt magával a megfigyelő. Ellenséges területen történő kényszerleszállás esetén ezeket az okmányokat azonnal meg kellett semmisíteni.[22] A megfigyelő minden esetben eligazította a gép pilótáját, továbbá megbeszélték a különböző váratlan helyzetekre történő megfelelő tevékenység rendjét is.

A felderítő repülőgép indulása előtt a repülőgép parancsnokának kötelessége volt, hogy az „időjelző szolgálat" legfrissebb adatait beszerezze.

b) *A felderítő repülés*

A közelfelderítő repülőgép felszállás után leírt egy kört a vadászrepülőtér fölött, majd a felderítő repülőtér végében levő domboldalban kipróbálta géppuskáit. Ugyanezt tette a közben felszálló kísérő vadász is, majd csatlakozott a kíséretére bízott, sokkal lassúbb Heinkel-hez.[23] Nem mindig kaptak azonban a felderítők vadászkíséretet. Ekkor a kör elmaradt, csak a fegyverek kerültek kipróbálásra.

Általában a felderítő- és a vadászrepülőtér mindig közel volt egymáshoz, így a kísérők könnyen csatlakozni tudtak. Kitűnő példa erre Ilovszkoje, ahol csupán kb. egy 2 km széles erdősáv választotta el egymástól a két repülőteret.[24]

A felszállás után azonnal megkezdték a légi figyelést, majd az arcvonal elérése után a harcfeladat végrehajtását.

A közelfelderítő repülők által alkalmazott felderítési módok a következők voltak:

21 Repülő Szabályzat, 2. füzet. A repülőfelderítés. Bp., 1941. 13. o.
22 Repülő Gyakorlati Szabályzat (tervezet), 5. füzet. Felderítő repülés. 97. o.
23 *Kanadai Magyar Szárnyak*, 1978. *Zuna Edgár* nyilatkozata 26. o.
24 Uo.

1. *A vizuális figyelés* a legalapvetőbb felderítési módként szerepelt. Végrehajtásánál a repülési magasságot kellett megfelelően megválasztani, a repülési magasságot viszont a feladat, a terep, az időjárás, a napszak, a légvédelmi helyzet és a repülőgép teljesítőképessége határozta meg.

A megfigyelés tárgyát képezhette:

– saját első vonal megállapítása;
– saját álcázási feladatok betartásának ellenőrzése;
– saját tüzérségi tűz, vagy bombázás eredményének megfigyelése;
– ellenséges csapatmozgások iránya, ereje;
– ellenséges tüzérségi, légvédelmi erők elhelyezkedése;
– ellenség által megszállt, lakott területek, illetve műszaki munkák;
– átkelési előkészületek a Donon;
– hídverési kísérletek felderítése.

A közelfelderítőknek többször feltevések ellenőrzésére kellett felszállniuk, vagy szinte „vadász" módjára, földi nyomok után kutatniuk.

1942. július 28-án például az egyik gépet egy erdőrész átvizsgálására és egy feltételezett hadosztály gyülekezésének felderítésére küldték ki. A megfigyelő semmi mozgást nem tapasztalt az adott körzetben. Végül a hadosztály gyülekezését igazoló csapások és nyomok után kutatott 800 m magasságból, de érdemleges eredményt így sem ért el.[25]

A vizuális légi megfigyelés eredményességét kitűnően mutatja az 1942. augusztus 6-án a 3. sz. közelfelderítő repülőgép jelentése:

„5^{30}.1. hídfő Staraja Chewroston-nal szemben, erős átkelés, igen erős hídfővel, erődítések a parton és pc. jmű-vek (páncélos járművek – H. Cs.) a Ny-i parton Anoschkino és Staraja Chewroston között. A falvak tele elg. (ellenséges – H. Cs.) páncélosokkal.

2. hídfő Borschtschevo É, ahol a holtág beömlik a Donba ponton átkelés. Seljawnoje irányában 2 db pc. jmű. Pár pillanattal később mindkettő kigyulladt. Saját csapat Sseeljewnoje K-i kijáratánál. Dawidowka és Drakino megtömve pc. jmű. vekkel és gépkocsikkal. Drakino DNy 5 km az úton 4. pc. jmű. menetben DNy felé Szdanskij és Petropawlowskoje között 4. pc. jmű menetben DNy-ra. Matkino K 1 üteg 4 löveggel.

6^{10}. Elg. légi tevékenységet nem észlelt."[26]

A megfigyelőnek a feladat függvényében kellett a magasságot megválasztania.

Jó időjárási viszonyok mellett 3000 m magasságból 4–6 km széles területet tudott áttekinteni.

Rosszul rejtőzött ellenség és közepes látási viszonyok mellett a következőket tekintették mérvadónak az észlelhetőség szempontjából:

– 4000 m-ig mozdony füst nélkül, vonatok;
– 3000–4000 m-ig menetelő, vagy szállított nagyobb kötelékek;
– 2000 m-ig kisebb menetoszlopok, táborok, nem tüzelő ütegek, állások;
– 1200–1500 m-ig több rajból álló csoportok, futó alakok;
– 800 m-ig egyes álló, vagy fekvő emberek;

25 HL 2. hds. 259. sz.; Naplómelléklet.
26 HL 2. hds. 345. sz.; Naplómelléklet.

– 400 m-en alul esetleg már a küzdők nemzetisége is megállapítható.[27]

A saját csapatokkal való jó kapcsolattartás szükségessége miatt adta ki a vezérkar az „Ismertetőjelek és látjelek a repülők és földi csapatok között szükséges együttműködésre" című segédletét. A segédlet a magyar 2. hadsereg kivonuló csapatainál a határ átlépésekor, a többinél 1942. augusztus 1-jén lépett életbe.

Ennek alapján a csapatok jelzőlappal, jelzőzászlóval és füstjelzővel adtak hírt a repülőknek: „Itt van a saját első vonal!"

– jelzőlap = 0,40x0,50 m nagyságú sárga vászon;
– jelzőzászló = 2,0x0,80 m nagyságú (kevésbé használták az első vonalban);
– füstjelző = narancssárga színű.

Éjjel a földi csapatok világító és villanó jeleket, alkalomadtán külön elrendelt világító jelzéseket adtak az éjjeli közelfelderítők számára.[28]

A földi csapatok azonban nem egy esetben megnehezítették a felderítők dolgát. Nemegyszer többszöri felszólításra sem jelezték első vonalukat, ezért például bonyolult harchelyzetben a közelfelderítő repülési idejének nagy részét sok esetben annak pontos megállapítása tette ki. Az 1. repülőcsoport vezérkari főnöke többször tett erről jelentést a hadsereg vezérkari főnökének.

2. *A légi fényképezés*

A légi fényképezés a közelfelderítő repülőszázad másik nagyon fontos adatszerzési módja volt. A nem beépített, ún. „kézi kamerával" készített felvételek a legtöbb esetben reális, pontos eredményekkel szolgáltak. Több esetben, mikor a vizuális felderítés nem hozott eredményt egy bizonyos területen, a fényképezés által rögzítettek tudtak csak információt adni.

A fényképfelderítés esetén a fényképfelvételek kiértékelhetősége szabott határt a repülési magasságnak. Ez a harcászati mélységű (30–40 km) felderítésnél a kb. 1:10 000 méretarányt nem haladhadta meg. Ennek a méretaránynak a figyelembevételével a megengedett legnagyobb magasság:

– 21 cm gyújtótávolságú fényképezőgépnél 2100 m,
– 50 cm gyújtótávolságú fényképezőgépnél 5000 m volt.

A terepről készített felvételek esetén is kb. 1:10 000 lehetett a kiértékelhetőség határa.[29]

Több esetben a közelfelderítő vizuális felderítési feladattal szállt fel, de a célt saját elhatározása alapján le is fényképezte.

Az 1942. július 29-én feladatot végrehajtó közelfelderítő repülő jelentése is kitűnő példa erre.

„A III. hadtest által jelentett Scseljawinó K 5 km-en a Don-on átkelt ellenséges erőket vizuálisan nem észlelte, a kérdéses területen semmi mozgást nem látott, a területet lefényképezte, fényképkiértékelés folyamatban..."[30]

27 Repülő Szabályzat, 2. füzet ... 19–20. o.

28 Ismertetőjelek és látjelek a repülők és földi csapatok között szükséges együttműködésre. Bp., 1942. 58.800/8. szám, eln. 4. vkf. 1942. D. pont 7–9. o.

29 Repülő Szabályzat, 2. füzet ... 20. o.

30 HL 2. hds. 270. sz., Naplómelléklet.

Légi fényképek értékelésével ellenőrizték a tüzérségi tüzek és a bombatámadások hatását is. Ezen adatok megszerzése szintén a közelfelderítők feladata volt.[31]

A ferdetengelyű fényképezés azonban hibákat is rejtett magába. A torzítás mellett a víz alatti építményeket sem lehetett kiértékelni az ilyen módon készített felvételekről. Az egyik hídfőben például a gyalogság már többször jelentett hídátkelést, de a közelfelderítők sem vizuálisan, sem pedig fényképezéssel nem tudták kimutatni a feltételezett víz alatti hidat. Erre egyedül a távolfelderítők függőleges tengelyű felvételei voltak alkalmasak.[32]

A légifényképezés másik hátulütője az időszerűség kérdése volt. Amikor gyors helyzettisztázást kellett végrehajtani, vagy újonnan megjelent erőket felderíteni, nem lehetett célszerű megoldás a légi fénykép, hiszen kiértékelése elég sok időt vett igénybe. Ezáltal ezek az adatok elvesztették jelentőségüket.

Olyan esetekben mikor terep, vagy ellenséges erő felderítését hajtotta végre a század, a fényképezés sokkal jobb és pontosabb eredményeket mutatott, mint a vizuális megfigyelés.

Ilyen esetek voltak a következők is:

- csapatok gyülekezése adott körletekben;
- új műszaki építmények megjelenése;
- hídverési előkészületek a Donon;
- átkelési eszközök összegyűjtése adott partszakaszon;
- vasútállomások forgalmának megállapítása, a szállítmányok tartalma;
- újonnan települt tüzérség, légvédelmi tüzérség tüzelőállásai, illetve a saját csapatok álcázási helyzete, hiányosságai.

Az elkészített felvételeket a fényképész szakasz (raj) dolgozta fel. (A fényképész szakaszból a fényképész gépkocsi részleg is kikülöníthető volt, amely a meghatározott helyen azonnal megkezdhette a légi fényképek elkészítését – H. Cs.)

A feldolgozás a következő munkafolyamatokat foglalta magába (általában):

- a fényképező repülés által készített felvételek megkapása (ledobás, futár útján vagy azonnal a megfigyelőtől);
- fényképészet és képkikészítés (lehet fénytérkép készítés is);
- kiértékelés;
- fényképmérés;
- fényképnyilvántartás.[33]

A fényképészeti és képkikészítési feladatok alapvetően rutinmunkának számítottak. A kiértékelés viszont, a mindig más és más terep, illetve a különböző minőségű felvételek miatt bonyolult, nagy szakértelmet követelő feladat volt. A kiértékelő részlegbe csak jó felfogóképességű és sokoldalú ismeretekkel rendelkező állomány kerülhetett.[34] (Általában egy tiszthelyettes és néhány fő legénység tartozott ide – H. Cs.). Ismerniük kellett:

- a negatívból, pozitívból való fényképolvasást;
- a légikép, terep és térkép összefüggéseit;

31 HL 2. hds. 289. sz., Naplómelléklet.

32 *M. Szabó Miklós:* i. m. 146. o.

33 Repülő fényképész utasítás. e. rep. (7. Ut. Bp., 1942. III. fej., 12. o.

34 Uo. 104–109. o.

– a fegyvernemeket, azok harceljárásait (ellenség, saját);
– a közlekedés és az ipar jellegzetességeit;
– csapatjelzéseket, jelentések összeállításának rendjét.

Kiértékelő segédeszközeként főleg a filmátvilágító szekrény, a közönséges nagyító, a mérőnagyító, a térlátó és a négyzetmutató szolgált. Rendelkezett még a részleg egy munkatérképpel is, amelyekre a helyzetre vonatkozó fontosabb adatokat vitte rá.

A kiértékelésnél megkülönböztettek durva és finom kiértékelést.

a) *Durva kiértékelés:*
– a filmek rövid áttekintése alapján nyert fontos információk azonnali jelentését tette lehetővé.
– A teljességről itt le kellett mondani, a gyors jelentéssel az időnyerés volt a cél.
– A durva kiértékelés célja legtöbbször a megfigyelő gyanításainak igazolása volt.

b) *Finom kiértékelés esetén:*
– a képtartalom teljes kimerítése volt a feladat;
– fontosabb részeredményeket itt is azonnal jelenteni kellett.

A lehetőségekhez mérten a megfigyelőnek is részt kellett venni a kiértékelésben, de ez csak nagyon ritka esetben valósult meg.

A légi fénykép alapszíne – a papíranyagtól és a kidolgozás módjától függően – kékesbe, szürkésbe, barnásba vagy zöldesbe játszó fekete volt. A másolatok (nyomatok) általában mély barna alapszínűek voltak.[35]

Szigorúan szabályozták a légi fényképek nyilvántartását: már a negatívot is „filmkísérő jegyzéken" tartották nyilván. Ezen a fényképezési nap, a megfigyelő, a fényképező készülék típusa, száma mellett, sok egyéb is szerepelt.

A kiértékelés menetét is külön kiértékelő lapon vezették végig.

A kiértékelés eredményét (a fényképjelentést) kiértékelő lapokon terjesztették föl, általában motorkerékpáros futár útján. Ez egyébként már a finom kiértékelést is tartalmazta.

A fényképező repülések könyve teljes áttekintést adott a század fényképező repüléseiről, és azok eredményeiről. Vezetéséért a század parancsnoka volt a felelős. A repülés, a film és a fényképjelentés összefüggéseiről is kitűnő áttekintést adott.[36]

A felvételek jelölése a következőképpen történt:

V.K.F. E 24/40 K 316-408

Feloldása: az V. hadtest. KF (közelfelderítő) repülőszázadának eredeti repülőfilmje, előjegyezve a fényképkönyv 24 folyószáma alatt, felvették 1940-ben, az egyes felvételek száma a számláló-szerkezet szerint 316-408.[37]

35 A légi fénykép. Fényképolvasás és kiértékelés. M. kir. honv. légierő parancsnoksága. Bp., 1941. 17. o.
36 Repülő fényképész utasítás, i. m. 30. o.
37 Légi fényképészeti szolgálat (tansegédlet). M. kir. Horthy M. Honv. Rep. Akadémia. Kézirat, 1940. október. 13. o.

3. *A repülőgép fegyvereivel végrehajtott „kikényszerített" vagy harcfelderítés*

Ez a felderítési mód valójában a század kiérkezésétől szerepelt a végrehajtási palettán. Igaz, hivatalosan az 1. repülőcsoport 1942. augusztus 3-án tért át az ún. „új felderítési rendszerre", amelyben valójában is különválasztották a harc- és a harcászati felderítést.[38] (Ez a feladatok jobb elosztását és az eredményesebb munkát tette lehetővé – H. Cs.)

A szabályzat ide vonatkozó pontjai alapján a légi harcfelderítés a közelfelderítő repülők feladataként szerepelt. Ezen belül meg kellett állapítani:

– az ellenség magatartását az arcvonalban és az arcvonal mögött;
– hézagait, gyenge pontjait;
– tüzérségének és tűzfegyvereinek csoportosítását;
– a terepviszonyokat;
– harckocsiakadályokat és egyéb műszaki építményeket;
– kiemelt figyelmet kellett fordítani a támadó vagy a visszavonuló ellenségre.[39]

A harcfelderítés akkor érte el a célját, ha a saját csapatok azonnal tűzcsapást mértek a felderített objektum(ok)ra. Ennek biztosítéka csak a megfelelő összeköttetés lehetett. A repülők különböző jelekkel, rádióval és a felderített adatok ledobásával tartották az összeköttetést a szárazföldi csapatokkal. A repülőgép fegyverei több esetben késztettek tüzelésre elhagyatottnak látszó erődítéseket.[40] Nemegyszer a harcfelderítést végző repülőnek kellett bombáival zavarni olyan ellenséges oszlopokat, amelyekre saját tűz akkor nem volt lehetséges.[41] Rejtőzött csapatok felderítésére is többször a bombatámadás volt a legcélszerűbb. Vizuálisan semmiféle mozgás, vagy jelenlét nem volt megállapítható, de a ledobott bombák hatására általában beigazolódott az ellenség ottléte vagy éppen az, hogy az adott terület üres.[42]

A jelentések egyértelműen bizonyítják, hogy augusztus 3-a előtt a közelfelderítők már több ízben alkalmazták ezt a felderítési módot, és ezzel megfelelő eredményeket értek el.

A jelentések rendje és az adatok nyilvántartása

Rádión (távírás, vagy távbeszélés)

Ha nem volt rádiótilalom és nagyon gyors, sürgős jelentést kellett továbbítani, a rádió volt erre a legalkalmasabb eszköz. Nem egy esetben a földi rész vette fel a kapcsolatot a levegőben lévő közelfelderítővel. Ennek oka általában irányítás,

38 *M. Szabó Miklós:* i. m. 142. o.
39 Repülő Szabályzat, 2. füzet ... 49–50. o.
40 HL 2. hds. 347. sz., Naplómelléklet (1. sz. Kf. gép. jelentése).
41 HL 2. hds. 365. sz., Naplómelléklet (7. sz. Kf. gép. jelentése).
42 HL 2. hds. 279. sz., Naplómelléklet.

rövid parancs, vagy figyelmeztetés (légi helyzet) volt. Levegőben lévő repülőgépek közötti információcsere esetén is – a felderítő figyelmeztetése, a kísérőkkel való összeköttetés, a légi és földi célokra vonatkozó jelentések – a leggyakoribb összeköttetési mód volt.

Előírásként szerepelt továbbá, hogy a repülőalapon minden jelentő forgalmi kört egy vevővel folyamatosan figyeltetni kellett. A közelfelderítő repülő viszont bármikor igénybe vehette a repülést biztosító rádiórendszer részére kijelölt irányméró forgalmi körét.[43]

A hadseregparancsnokság mindig közvetlen vonalat építtetett ki a repülőcsoport felé, hiszen az együttműködés szempontjából nagyon fontos és már régebben is felmerülő problémát oldott meg ezzel.[44]

Az 1942. július 07-én a „Don-menti védelemre" kiadott intézkedés híradó toldaléka a közelfelderítők számára a következő működési rendszert határozta meg:

a) *A közelfelderítő repülők jelentő forgalmi körei:*

– a földdel való „levelezésre" azt a hullámot használhatja, amely e célra annak a seregtestnek van kiutalva, amely részére felderít;

– minden repülőgép, az indulástól a leszállásig, köteles fenntartani az összeköttetést, közben nem térhet át más felderítési hullámhosszra, de leszállása után a hullám ismét felszabadul;

– a repülő jelentéseit a táblázat szerinti hullámokon adja;

– a felderítő repülőt az érdekelteken kívül az összes hadosztály-, hadtest- és a hadseregparancsnokság is lehallgathatja szabad vevőjével. (Így külön intézkedés nélkül juthattak fontos adatok birtokába, és lehetőség nyílt az azonnali intézkedésre is – H. Cs.);

– felszállás után a közelfelderítő repülő hívónevét mondja (táblázat) és utána távírón „a" sorozatot játsszon a behangoláshoz, erre a földi állomások hangoljanak be anélkül, hogy válaszolnának; a repülők mindig a táblázat hívónevét használják. (L. a *2. sz. mellékletet: 127. o.)*

b) *Indulás-jelentések sugárzása*

A repülőcsoport minden repülőgép indulását kb. fél órával az indulás előtt az 1004 khz. (136.4. fsz.) w. II. hullámon megadja a légvédelmi tüzérségnek (R-7 rádiókészülékkel vehető).

Amikor a közelfelderítő indul, ezt második indulásjelentéssel jelezzék a következő módon:

– az adás az érintett hadtest hívójelével kezdődik egyoldalú forgalomban, tehát a repülőcsoport nem hívható vissza.

– az indulásjelentést a légvédelmi központ veszi és továbbítja a hadtest és a könnyű hadosztályok híradó parancsnokainak – célszerű, ha a hadtest és a könnyű hadosztályok az indulásjelentést maguk is veszik –; minden parancsnok közölje szomszédaival és alá-, illetve fölérendelt parancsnokságaival a felvett

43 Repülő Szabályzat, 1. füzet. Földi szolgálat, a repülőgépvezetés, a kötelékrepülés. II. fejezet. A földi szolgálat. 134. pont: Az egyes repülő századok híradása. Bp., 1941. 48. o.

44 *V. Somody Ferenc* főhadnagy: Légi közelfelderítés és a földi parancsnoksággal való együttműködés. *Magyar Katonai Szemle,* 1941. 10. szám. 126. o.

indulásjelentést, hogy az biztosan eljusson ahhoz, aki a repülőt igényelte, illetve, hogy a repülő jelentéseit a többi parancsnokságok is vehessék.

A jelentés tartalmazza:

– a jelentés sugárzási idejét;
– három fedőbetűt, amelyek meghatározzák a működés területét, a felderítés hullámát, a föld és a repülőgép hívónevét;
– az indulás idejének megjelölésére a következő fedőbetűkkel megjelölve...

yv = 1	ty = 6
yy = 2	ys = 7
yx = 3	my = 8
uy = 4	yq = 9
yz = 5	py = 0

... és egy tetszés szerinti betűvel kiegészítve, hogy a hármas betűcsoportok kijöjjenek. Például: 0930 src yvy pyu uyu yzs. *Jelentése:* 09.30-kor jelentik, a 9. könnyű hadosztály sávjában a táblázatban megadott forgalmi adatokkal 10 óra 45 perctől közelfelderítő repülés. Egyéb jelentések: az indulás késik = xsx; a repülőgép nem indul =xkx; a repülőgép leszállt = xzx.

– azok az állomások, amelyek a felderítés eredményét hallani akarják, a „levelező hadosztállyal" együtt álljanak az indulás idejében vételre az érintett hadosztály hullámán.

– a repülőterekkel és repülőgépekkel (a közelfelderítő és a tüzérrepülők kivételével) való rádióösszeköttetések megszervezése a repülőcsoport-parancsnokság hatáskörébe tartozik.[45]

45 Híradó toldalék a 900/2. hds. I. a. 42. VII. 7. sz. védőintézkedések. (A magyar repülőkkel való együttműködés szabályozására)

Táblázat a „Híradó toldalék"-hoz (az együttműködés szabályozására)

Érintett hadtest	Működési terület	Repülés minősége*	Hullám	A föld	A gép	Fedőbetű csoport az indulás-jelentéshez
				hívóneve*		
III.	6. k. ho.	feld.	1400 kHz (176. fsz.)	Róka	Veréb	rva
	7. k. ho.	feld.	1220 kHz (158. fsz.)	Medve	Csóka	mcb
	9. k. ho.	feld.	1510 kHz (187. fsz.)	Szarvas	Rigó	src
IV.	10. k. ho.	feld.	1360 kHz (272. fsz.)	Álmos	Imre	aiz
	12. k. ho.	feld.	1470 kHz (183 fsz.)	Sámson	Csongor	scq
	13. k. ho.	feld.	1255 kHz (161,5. fsz.)	Harcos	Bíró	hbu
VII.	19. k. ho.	feld.	1475 kHz (183,5. fsz.)	Költő	Szerző	kso
	20. k. ho.	feld.	1395 kHz (175,5. fsz.)	Imre	Guszti	igl
	23. k. ho.	feld.	1515 kHz (187,5. fsz.)	Vizsla	Varjú	evi
	Rep-csop.		A felderítés hullámán	Vizsla	Eredeti hívónévvel	–

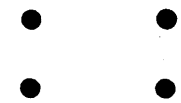
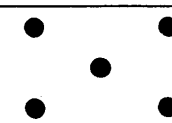
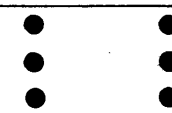
* (A táblázatban eredetileg szerepelt a tűzrepülésre vonatkozó jelrendszer is, de itt nem jeleztük.)

2. *Jelentések ledobás útján*

A gyors jelentések másik módja volt a felderítés eredményének ledobása. A feladatmeghatározások, mint már láttuk, egyértelműen utasították a személyzetet, hogy mikor kell a felderítés eredményét ledobással jelenteni. Ezenbelül konkrétan meghatározták, hogy mely hadtestek, hadosztályok számára kell a ledobást végrehajtani. Legtöbbször a ledobóhelyek is pontosan szerepeltek az intézkedésekben.

A ledobójelentések (melyek másolatát a repülőnek meg kellett őriznie) vagy olyan ledobóhüvelyben dobták a földre, amely világossárga füstöt eresztett, vagy pedig ledobótáskában, piros-fehér zászlóval jelölve.[46]

A ledobóhelyeket a parancsnokságok kötelesek voltak megjelölni, a következő jelzésekkel:[47]

	Nappal	ÉJJEL (lámpák)*
zászlóalj- (osztály-) parancsnokság	Z	
ezred- parancsnokság	E	
hadműveleti egység dandár-(hadosztály-) parancsnokság	O	
hadtest- parancsnokság	H	

*Nappal általában fehér, hóban piros vászonból fektették. A lámpák közti távolság 5 méter volt.

46 Ismertetőjelek és látjelek. i. m. 16. o.

47 Alapkiképzés, 2. füzet. Jelek és jelzések. (Ideiglenes Szabályzat) Bp., 1939. 71–72. o.

A saját repülő is többféle módon tudott ismertetőjelet adni. Ha a felségjel nem volt megállapítható, a kör, a nyolcas, vagy a kígyóvonal...közül közül rendelték el valamelyiket.

Kis körökkel jelezte a gép a „Ledobóhelyet fektessetek!" utasítást. A földi jelek „Megértését!" a jel irányába végzett hullámvonallal adta a földi erők tudomására.

3. *Jelentések személyesen*

A benyomásokról, a felderített ellenséges erőkről a megfigyelő jelenthetett szóban is a leszállás után. Ha saját repülőtéren ért földet, általában a repülőcsoport vezérkari főnökének tett jelentést. Ekkor legtöbbször jelen volt a század parancsnoka is, vagy annak helyettese. A gyors szóbeli jelentés után a megfigyelő köteles volt írásban is összefoglalni a repülés közben észlelteket. Közbeeső repülőtéren történő földetérés esetén távbeszélőn kellett leadnia a jelentést. Vonalhiba esetén motoros futár igénybevételére is volt lehetőség.

Az 1. repülőcsoport jelentései a hadseregnek és az adatok nyilvántartása

A repülőcsoport a felderítés eredményeit azonnal jelentette a hadseregtörzsnek, pontosabban az I. a. osztálynak. A telefonon, vagy távírón jelentetteket ezután írásban is elkészítették és felterjesztették.

A telefonon (távírón) érkezett jelentések azonnal a hadműveleti naplóba kerültek. 1942. VII. 4-én délutánján például egy jelentés érkezett a repülőcsoport törzsétől:

„15 óra 15 perc. (légi felderítés jelenti) Woroneshtől Nyugatra Don-on átkelés folyamatban 3 hadi hídon és a vasúti hídon. 12.30. kor Korotojak, Swoboda, Ostrogoshsk pályaudvaron sok szerelvény."[48]

Az I. a. hadműveleti osztály II. beosztott vezérkari tisztje volt a felelős az ellenségről érkező adatok gyűjtéséért, nyilvántartásáért. Feladata volt még, hogy az I. b. (kémelhárító és hírszerző) tisztnél folyamatosan tájékozódjon az ellenség helyzetéről, magatartásáról és valószínű szándékáról. Az elöljárók, szomszédok, alárendeltek folyamatos tájékoztatása is az előírások között szerepelt.[49]

Az ellenséges helyzet nyilvántartására intézkedő hadseregparancs a következőket tartalmazta:

– az ellenséges helyzetet a saját helyzethez hasonlóan két térképen (1:300 000 és 1:100 000 méretarányú) kellett nyilvántartani, a saját erőkre megadott irányelvek alapján; az 1:300 000 térképalapon az ellenséges helyzet nyilvántartásának főleg az arcvonal mögötti, vezetési szempontból fontos helyzetet kellett tükröznie (tartalékok, mozgások, berendezkedések, rombolások); ezt annyira ki kellett terjeszteni a szomszédos területre is, hogy az ellenségre vonatkozó konkrét számvetéseket

48 HL 2. hds. 83. sz., Naplómelléklet.

49 HL 2. hds. p. ság I. a. oszt. 1942. ügykörelosztás.

végre tudják hajtani; az 1:100 000 térképlapon a peremvonalban lévő ellenség helyzetét kellett nyilvántartani olyan részletességgel, hogy az a harcvezetést biztosíthassa; ezt a nyilvántartó térképet naponta legalább háromszor kellett helyesbíteni (a jelentések beérkezése és értékelése után), hadműveletek alatt viszont minden vezetési szempontból fontos adatnak meg kellett azon jelennie; naponta be kellett mutatni a térképeket a hadseregparancsnoknak; a nyilvántartó szobában ezen kívül a két térkép piszkozatát is elhelyezték, amikre szénnel és krétával rajzoltak.[50]

A repülőcsoport általában a feladatvégrehajtások függvényében tette meg jelentését. Miután azonban a hadseregtörzs július 6-án szabályozta a jelentések rendjét, ez a következő képpen alakult:

– jelentések felterjesztése az I. a. osztálynak:
  a) reggeli jelentés 5 óra 30 percig,
  b) napközi jelentés 16 óra 00 percig,
  c) napi jelentés 21 óra 00 percig.

(Ha az átfutási időket figyelembe vesszük, a reggeli jelentés a 3 órás, a napközi a 14 órás, míg a napi a 19 órás helyzetet tükrözte – H. Cs.)

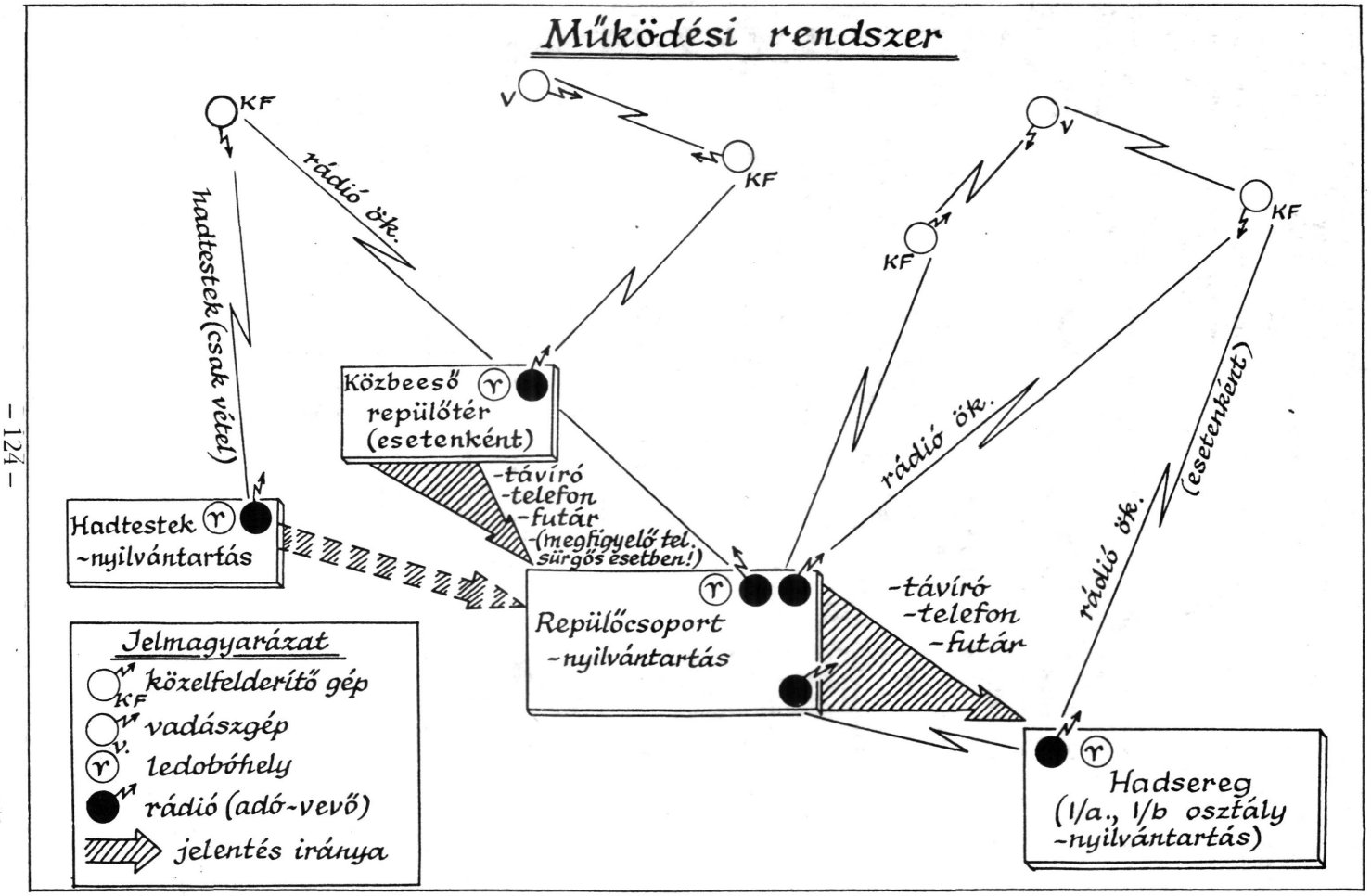
A jelentéseket távbeszélőn (8-as állomás), ha nem működött, táviratilag, vagy rádión kellett megtenni, 1:100 000 méretarányú térkép alapján.[51]

A jelentések közül a napi jelentés volt a legrészletesebb, és ez tért ki például a másnapi lehetőségekre is. A jelentés e) pontjában a másnapra rendelkezésre álló repülőgépeket, az f) pontjában az aznapi feladatok végrehajtását, a h) pontban a távolfelderítők, míg az i) pontban a közelfelderítők bevetésének számát jelentették.[52]

Az e) pontra vonatkozó napi jelentések augusztus 10. és 14. között[53]

Napok	Bevethető repülőgépek száma			
1942. VIII.	bombázó	vadász	távolfelderítő	közelfelderítő
11.	5	12	4	4
12.	5	11	1	6
13.	4	12	2	7
14.	3	11	1	6
15.	5	15	1	6

50 HL 609/2. hds. I. a. 42. VI. 19. szám.
51 HL 871/2. hds. I. a. 42. VII. 6. szám.
52 HL 700/2. hds. I. a. 42. VIII. 7. szám.
53 HL 700/2. hds. I. a. 42. VIII. 10–14. szám.

Működési rendszer
KF
V
KF
rádió ök.
hadtestek (csak vétel)
Közbeeső repülőtér (esetenként)
-távíró
-telefon
-futár
-(megfigyelő tel. sürgős esetben!)
Hadtestek -nyilvántartás
Repülőcsoport -nyilvántartás
-távíró
-telefon
-futár
rádió ök.
rádió ök. (esetenként)
KF
V
KF
Hadsereg (I/a., I/b osztály -nyilvántartás)
Jelmagyarázat
közelfelderítő gép
vadászgép
ledobóhely
rádió (adó-vevő)
jelentés iránya

Az 1. repülőcsoport, azon belül az 1. távolfelderítő osztály alárendeltségébe tartozó 3/2. közelfelderítő repülőszázad, kiérkezésétől számítva, nagyjából 120 harci napot töltött a magyar 2. hadsereg kötelékében. Tevékenységét repülőgépeinek elhasználódása miatt kellett beszüntetnie 1942. október 25-ével.[54] Ez alatt az idő alatt a hajózók általában 60–70 bevetésen vettek részt. A század 3 légi győzelmet aratott és csak egy gépet vesztett.[55]

Összességében megállapítható, hogy a már elavultnak számító He-46-kal felszerelt közelfelderítő repülőszázad az elöljárók teljes megelégedésére végezte feladatait. A hadsereg vezérkari főnök hadműveletek közbeni értékelése: „légierőnk a hadseregheż képest kicsi és – a távol-felderítőinket kivéve – nem korszerű"[56] is egyértelműen bizonyítja a század állományának kitűnő felkészültségét. Ilyen veterán gépeken, ilyen eredményeket elérni csak a szakmájukat kitűnően ismerő katonák tudhattak.

A közelfelderítő repülőszázad hazatelepülése után a magyar 2. hadsereg arcvonala előtt a továbbiakban német KF egységek végeztek felderítést.

54 HL 2323/2. hds. I. a. 42. X. 25. szám (Légi közelfelderítés a magyar hadsereg arcvonala előtt).
55 *Gaál Gyula:* i. m. 53. o.
56 HL 2. hds. 68. sz., Naplómelléklet.

KÖZELFELDERÍTŐ REPÜLŐGÉPEK

1. számú melléklet

TIPUS	Rendsz.ország	Telj. (LE)	Max. seb. (km/ó)	Hatótáv (km)	Csúcsmag. (m)	Személyzet (fő)	FEGYVERZET
He-46 C-1	Magyaro.	950	320	650	6000	2	2 gpu., 120 kg bomba
FW-189	Szlovákia	2x450	380	2000-ig	8000	3-5	1 gépágyú, 4-5 gpu., 200 kg bomba
Westland„Lysander"	Anglia	900	360	960-ig	7800	2	3 gpu., 200 kg bomba
Bloch MB-174 A 3	Franciao.	2x1140	520	1600-ig	11 000	3	4 gpu., 400 kg bomba
R-10	Szovjetunió	730	370	1450	7000	2	3 gpu., 400 kg bomba
I. A. R. 39	Románia	900	300	600	6500	2	3 gpu., 200 kg bomba

(gpu.= gépppuska)

AZ ALKALMAZOTT RÁDIÓTÍPUSOK FONTOSABB ADATAI

2. számú melléklet

Megnevezés	Alkalmazás	Hullám faj.			Hatótáv		Üzemmód		Áramforrás	Antennák	Üzemidő		Gyártó cég	Rendszeresítési év
		λm	KC	f. szám	táv-besz.	távíró	adó	vevő			adó	vevő		
34. M. R-11 rádió állomás	He-46 felderítő repülőgépben	Adó és vevő:			R-6-tal:*		A1 A2 A3	A1 A2 A3	Akku, Légcsavar meghajtású generátor	Szárny és 70 m Uszály	A repülés alatt		Standard Eka	1934
		200-1200	1500-250	186-21	20	50								
		A vevő ezenkívül			R-7/a-val:**									
		50-100	6000-3000	1100-1007	50	200								
39. M. R-14 rádió állomás	Reptéri földi állomásnál	Hosszú hullámon:			Hosszú hullámon:		A1 A2 A3 A4	A1 A2 A3 A4	50 per. 380/220 V hálózat v. ugyanezt termelő benzinmotoros generátor 30 M. benzinmotorral	Hosszú hull. 17,5 mT; 9 mT; Rövid hull. 5 m egyszálas	Hálózatról korlátlan. Benzinmotor (egy feltöltéssel) 5 óra; Akku. 10 óra		Standard	1941
		1000-200	300-1500	30-186	100	300								
		Rövid hullámon			Rövid hullámon									
		120-60	2500-5000	1001-1067	30-ig és 200-1000	30-ig és 200-1000								

* = 35 M rádióállomás; alkalmazása még: ezred, hadosztály szinten
** = 39 M Rádióállomás; alkalmazása még: hadosztály, hadtest szinten

A M. kir. honv. Haditechnikai Intézet kiadványa alapján: IV. Rádió rész, Rádió állomások táblázatos összeállítása. VIII. k., Bp., é. n.

URY JÁNOS

KÉT LÉGITÁMADÁS A PÉTI NITROGÉNMŰVEK ELLEN 1944 NYARÁN*

A 15. amerikai légi hadsereg főhadiszállása a Point Blanc fedőnevű tervben foglaltak értelmében 1943. december 30-i dátummal hadműveleti tervet dolgozott ki a feladatok végrehajtására. A tervben többek között feldolgozták a magyarországi olajfinomítók és olajtárolók elleni támadás lehetőségeit, illetve végrehajtását. A magyarországi célpontok között a Budapest–Csepel és Győr térségében lévő olajfinomítók, továbbá tárolók, valamint a dunántúli olajtermelő és -feldolgozó objektumok: Szőny, Lispe, Pétfürdő szerepeltek. A magyarországi olajfinomítók felderítése 1944 április végére befejeződött. A péti támadást előkészítő fotófelderítést 1944. április 12-én végezte a 3. PG (Photographie Group = fotófelderítő ezred – U. J.) 12. százada.

A gyár védelmének megszervezése

A honvédelmi miniszter 1936-ban a HM 2060/eln. OLP-1936. sz. rendeletével utasította a vállalatokat, hogy a fenti számú Légoltalmi Utasítás 82. pontja alapján készítsék el légoltalmi tervüket. A Péti Nitrogénművek Rt. gyárvezetése Filipetz Dénest, a gyári adminisztráció vezetőjét bízta meg a légóparancsnoki teendők ellátásával. A gyárhoz rendelt légvédelmi tiszt a m. kir. III. honvéd hadtest részéről Grábler Károly főhadnagy volt.

Az 1937. februárjában elkészült Légoltalmi Terv 82./e. pontjában a légiriadó alatti zavartalan üzemmenet biztosítására az alábbi minimális létszámot határozták meg:

– az erőtelepen helyén marad 7 fő
– a gázgyárban helyén marad 6 fő
– az ipari vízműben helyén marad 2 fő
– a savkoncentrálóban helyén marad 2 fő
– a szénkéneggyárban helyén marad 2 fő

A polgári légoltalom és a katonai légvédelem együttműködésére a Nitrogénművek Rt. külön távbeszélő vonalat épített ki a 3. légvédelmi tüzérosztály parancsnokságával Pétfürdő és Székesfehérvár között 1938 októberében. Petneházi Antal, az Ipari Minisztérium XVII/a osztályának vezetője 1938. október 31-én kelt

* Felhasznált levéltári anyagok: Országos Levéltár: Z-1324. Péti Nitrogén anyaga. 20. csomó. Légó.

Hadtörténelmi Levéltár, Vkf. 1. o. 37.376/eln. vk. - 1944; Vkf. 1. o. 37.989/eln. vk. - 1944; Vkf. 1. o. 3741/M. hdm. - 1944; Vkf. 1. o. 3902/M. hdm. - 1944.

Official USA Air Force Records concerning Bombing of Pétfürdő Nitrogen Plant, 14. July 1944: B1 49 Bomb Wing Operations Order 105, 13 July 44. (paragraph 2, plan C); B2 Intelligence Annex, OPORD 105, 13 July 44; B3 451 Bomb Gp Briefing Sheet, 14 July 44; B4 451 Bomb Gp Special Narrative Report, 14 July 44; B5 451 Bomb Gp Attack Sheet, 14 July 44; B6 461 Bomb Gp Special Narrative Report, 14 July 44; B7 461 Bomb Gp Confirming Mission Report; B8 461 Bomb Gp Brief Sheet, 14 July 44; B9 461 Bomb Gp Attack Sheet, 14 July 44; B10 484 Bomb Gp Special Narrative Report, 14 July 44; B11 484 Bomb Gp Confirming Mission Report, 14 July 44; B12 484 Bomb Gp Briefing Sheet, 14 July 44; B13 484 Bomb Gp Attack Sheet, 14 July 44; B14 484 Bomb Gp Tactics Report, 14 July 44; B15 Fighter Mission Plan Charlie for 14 July 44 (82 Fighter Gp to escort 49 Bomb Wing); B16 Hq 306 Fighter Wing OPORD 133, 13 July 44; B17 82 Fighter Gp Briefing Sheet, 14 July 44; B18 82 Fighter Gp Narrative Report, 14 July 44.

44.354/XVII/a– 1938. sz. levelében közölte a Nitrogénművek Rt. vezetésével: a gyár – mint különösen nagy fontosságú hadiüzem – a HM 6200/eln. lgv. – 1938. sz. rendelete értelmében – az I. légvédelmi csoportba lett besorolva.

A gyárvezetés igyekezett eleget tenni a légoltalmi előírásoknak, így 1939. július 18-ig 78 640 pengőt fordított légoltalmi beruházásokra. Ez csak részben bizonyult elegendőnek, mert az 1939 novemberében Petneházi Antalnak küldött levelében a vállalat közölte, hogy a legsürgősebb munkálatok befejezéséhez még 143 600 pengőre lesz szüksége, de „költségfedezet hiányában nem tud eleget tenni az előírásoknak."[1] A költségek csökkentésére az Országos Légvédelmi Parancsnokság, a Légoltalmi Liga, valamint a HM megszervezték a kölcsönös segélynyújtást a megyében. A segélynyújtásban részt vevő vállalatok légoltalmi eszközeit számba vették és megküldték az illetékes vállalatok légóparancsnokának. A Péti Nitrogénművek Rt. az ún. veszprémi csoporthoz tartozott.

A gyártelep közvetlen védelmére a m. kir. 203. sz. 5. gépvontatású légvédelmi tüzérosztály 1940. július 3-án állásba ment a csererdei üzemanyagtárolónál. Ugyancsak július elején a gyár védelmére 38 fős őrkülönítmény érkezett. A vállalat légoltalmi vezetői Eötvös alezredes, a 203. légvédelmi tüzérosztály parancsnoka útmutatása alapján kiépítették a gyár légoltalmi figyelőpontjait. Eszerint: az 1. sz. figyelőpont a víztorony tetején, a 2. sz. figyelőpont a bejárati épület tornyában, a 3. sz. figyelőpont az erőtelep tornyán került elhelyezésre. A figyelőpontokon elhelyezett, valamint a riasztás esetén helyén maradó személyzet védelmére a vállalat 10 db henger alakú vasbeton óvófülkét rendelt a Hutter és Schrants cégnél, 12 centiméteres falvastagsággal.

1941 tavaszán a csererdei tároló a HM Légügyi Csoportfőnökség irányítása alá került, itt alakították ki a V. sz. repülőgép üzemanyagellátó telepet 18 ezer köbméter repülőbenzin tárolására. Ezzel egyidőben a gyári őrséget megerősítették a m. kir. 5/4. honvéd őralakulat egységével.

1943. március 6-ára a Vkf. 1. osztálya elkészítette a „Balatonvidéki légvédelmi tüzérségi rendszer" műszaki tervét. A Veszprém–Várpalota–Pétfürdő–Fűzfő–Ajka körzetében lévő ipartelepek védelmére fölvonult 26 db 36M 40 mm-es légvédelmi gépágyú, valamint a 103/1. és a 208. légvédelmi ágyús üteg 4-4 db 80 mm-es lövege. A Péti Nitrogénművek védelmére a 103/1. és a 208. légvédelmi ágyús üteg, továbbá a 207/1., 207/2., 235/1., 235/2., 236/1., 236/2., 238/1. és 238/2. légvédelmi gépágyús félszakasz vonult fel 80 mm-es ágyúkkal, illetve 40 mm-es gépágyúkkal. Az ütegek lőszerutánpótlását Lovasberényből biztosították.

A terv értelmében a légvédelmi figyelő szolgálatot a 208-as szaklégvédelmi szakasz biztosította. A szakasz az alábbi elosztásban települt:

208/1. raj: Kisbér–Öregszőlőhegy, 231. magassági pont
208/2. raj: Réde–Kőrishegy, 234. magassági pont
208/3. raj: Nagyberény–254. magassági pont
208/4. raj: Kustyánhegy, 157. magassági pont
208/5. raj: Enying

A megfigyelő rajok 35 M. távcsővel és 35M. hordozható távbeszélővel voltak felszerelve. A terven szereplő R-14 F rádióállomások még nem voltak telepítve.

1 OL Z-1324. Péti Nitrogén. 20. csomó. Légó anyag

1943. augusztus 12-re végleg kialakult az ország hét honi légvédelmi tüzérségcsoport-parancsnoksága és ezen belül a „Balatoni honi légvédelmi tüzércsoport". Pétfürdő körzetében a 203/1., 203/2., 203/3. sz. légvédelmi ágyús üteg 3-3 Bofors lövege ment tüzelőállásba. A gépágyús félszakaszok eloszlása változatlan maradt. A védelem javítása céljából megbízták a Berhidára települt 203-as tüzérosztályt, hogy ködösítéssel segítse a gyár légvédelmét. A ködösítést klórszulfonsavval végezték, amit külön tartályokban szállítottal Németországból. Az elvégzett ködösítési gyakorlatok azonban bebizonyították, hogy a keletkezett ködtakaró nem elég kiterjedésű ahhoz, hogy egy jól felkészített pilótának gondot okozzon a tájékozódásban.[2] A légoltalmi munkák gyors befejezésére Pétre vezényelték a 6002. és 9206. sz. román munkaszolgálatos századot. A vállalat légoltalmi vezetői 1944. április 15-én Győrbe látogattak az Ipartelepeket ért súlyos bombatámadás tapasztalatainak megbeszélésére.

A tapasztalatok összegzéseként megállapították, hogy fokozni kell az óvóhelyek biztonságát és a szilánkvédelem céljából vasbeton védőfalat kell építeni a tartályokhoz, a riadó alatt helyükön maradók részére további óvófülkéket kell gyártani 8 mm-es acéllemezből. Egyben bevezették az állandó légoltalmi orvosi ügyeletet.

A támadás előkészítése

1944. június 10-én a SAC (Strategic Air Command=hadászati légierőparancsnokság) utasítást adott a 8. és a 15. légi hadsereg parancsnokságának, hogy fokozott mértékben folytassák az áprilisban megkezdett olajcélrombolást. A 15. légi hadsereg főhadiszállása 1944. június 13-án Acherson ezredes nevében az alábbi parancsot adta ki:

„Az 55. Bombing Wing Főhadiszállásán

92. sz. hadműveleti utasítás 1944. június 13.

1. *a.* lásd a hírszerzői információs mellékletet

b. (1) Az 5. Wing 6 B-17-es ezreddel támadja a budapesti Shell olajtelepet 11.00-kor. Találkozó 09.05-kor. Tartalék célpont: azonos az 55. Winggel.

(2) A 49. Wing 3 B-24-es ezreddel támadja a szőnyi olajgyártelepet 11.00-kor. Találkozó 09.15-kor. Tartalék célpont: azonos az 55. Winggel.

(3) A 47. Wing 4 B-24-es ezreddel támadja Osiek (Eszék – U. J.) Caprag és Sisak (Sziszek – U. J.) szintetikus olajtelepeket. Találkozó 09.35-kor. Tartalék célpont: azonos az 55. Winggel.

(4) A 306. Fighter Wing 5 ezreddel fedezetet biztosít a támadó köteléknek. Egy ezred zuhanóbombázást hajt végre 1000 fontos rombolóbombával és géppuskázza Kecskemét repülőterét.

2. Az 55. Wing 4 B-24-es ezreddel támadja a pétfürdői olajgyártelepet 1944. június 14-én 11.00-kor.

Baker terv.

Első tartalék cél: CAPRAG Shell olajfinomító.

2 Uo.

Második tartalék cél: BROD rendező-pályaudvar.
Utolsó tartalék cél: SPLIT kikötői berendezések, a cementgyár.

Bombázók találkozója:
Ezredtalálkozó: a 465. és a 464. ezred találkozási vonala ANDRIA és CANOSA között 6000 lábon, külön-külön. A 465. ezred ANDRIA fölött, 08.29-kor. A 485. és a 460. ezred találkozási vonala ALTAMURA és GRAVINA között, 7–8000 lábon, külön-külön. A 485. ezred ALTAMURA fölött, 08.31-kor
Kötelék találkozó: a 465. és a 465. ezred SPINAZZOLA fölött a kijelölt magasságon, 08.40-kor. A 485. és a 460. ezred megérkezéskor a 465. és a 464. ezred mögé süllyed SPINAZZOLA-tól délre, 08.40-kor.

Vadász és bombázó találkozó: későbbi jelzés szerint.

Repülési rend: besorolás a kötelékbe: 5. Wing – 49. Wing – 55. Wing (465., 464., 485., 460. ezred) – 47. Wing

Útvonal a célra: Spinazzola – Barletta – Cazziol–sziget – Banja Luka – Nagyvázsony – Cél.

Idő: 09.25-kor a kulcspontban (Cazziol-sziget), 9000 lábon. Emelkedés a kulcsponttól.

Rávezetési pont: Nagyvázsony (46º59'É–17º42' K)

Támadás tengelye: 57º

Támadás időpontja: 11.00

Bombázási magasság:
460. ezred 19 500 lábról
464. ezred 19 500 lábról
465. ezred 20 000 lábról
485. ezred 19 000 lábról

Emelkedés a támadásból: 128 m/perc.

Gyülekezés: balra, azonnal

3. Az egész csoport használja az MPI-t (Mean Point of Impact – U. J.)
(1) Semmi más célpont nem bombázható Jugoszláviában a specifikációban leírtakon kívül.
(2) Budapesten a célt egyetlen ablak mutatja.[3]
(3) Első tartalék cél: CAPRAG Shell olajüzem. Rávezetési pont: SLATINA (45º29'É–16º01' K). A támadás tengelye: 91º
(4) Második tartalék cél: BROD rendezőpályaudvar. Rávezetési pont: CAGIIN (45º21'É–16º01'K). A támadás tengelye: 175º
(5) Utolsó tartalék cél: SPLIT kikötői berendezések, cementgyár. Céltérkép: 8–14-NA. Rávezetési pont: SINJ. Támadás tengelye: 217º

4. Egyéb utasítás. nincs.

3 Ablaknak a céltérképen vonalkázással jelölt részt nevezték, amelyről külön légifelvétel készült. Ezt megkapták a bombázó tisztek és a navigátorok az eligazításkor.

5. Rádióhasználati parancs:
a. A kijelölt csoportfrekvencián kapcsolat a csoporton belül.
b. A VHF csatorna összeköttetést biztosít a csoportok és a vadász–bombázócsoport között.
c. A bombázók hívójele:
5. Wing „MOSES 1"
47. Wing „MOSES 4"
49. Wing „MOSES 2"
55. Wing „MOSES 3"
465. ezred „MOSES 31"
464. ezred „MOSES 32"
485. ezred „MOSES 33"
460. ezred „MOSES 34"
d. A vadászok hívójele: SEEDCAKE; a vadászrendszernek megfelelően hozzátéve 1, 2, 3..., stb.
e. A visszahívások:
5. Wing „FAILURE"
47. Wing „FUEL"
49. Wing „HOT SEAT"
55. Wing „HOLDTIGHT"
304. Wing „KIND"
306. Wing „LOVERBIRD"

ACHERSON ezredes megbízásából:

John N. Melcher
alezredes, légierő"

A 92. sz. hadműveleti utasításban szereplő hírszerzői információs melléklet az alábbiakat tartalmazza:

„Az 55. Bombing Wing Főhadiszállásán

Baker terv. 1944. június 13., 20.00

Téképek: GSCS. No. 4072. Európa Air (Budapest) 1:500 000 GSCS. No. 4072. Európa Air (Graz) 1:500 000

Céltérkép: PÉTFÜRDŐ 12-33-NA, lásd a 136. sz. légifelvételt, jegyzetekkel Pétfürdőről.

1. Az ellenség elhelyezkedése:
a. Légvédelem:
(1) Pétfürdő gyártelep térségében lévő Flak elhárításról nincs semmi elfogadható információnk.
(2) Caprag (első tartalék cél) szintetikus olajgyártelep. Nincs értékelhető információnk a Flak elhárításról.
(3) Zágráb (második tartalék cél) rendezőpályaudvar. Az utolsó támadáskor – május 24-én 6 Flak látható.

(4) Brod (utolsó megoldás) rendezőpályaudvar. 1944. április 13-án volt Flak elhárítás.

(5) Sarajevo (utolsó megoldás) rendezőpályaudvar. Nincs érvényes információnk a Flak elhárításról.

(6) Split (végső megoldás) kikötő berendezései és a cementgyár. Az 1944. június 3-i támadáskor mérsékelt, de igen pontos légelhárító tűz volt.

b. Ellenséges repülőgépek:

A 15. légi hadsereg hírszerzői jelentése szerint az ellenséges vadászerő a cél légterében jelentősen csökkent. A célon lehetséges elhárítás: 30–40 egymotoros és 10–15 kétmotoros vadászrepülőgép. Komoly elhárítás a bécsi vadászbázisról nem lehetséges.

c. A cél jelentősége:

(1) Az elsődleges cél az ellenséges olajfinomítók közül a harmadik legfontosabb gyártelep Bécs és Budapest körzetében.

(2) A „Baker" tervben foglaltak szerint a Budapest térségében megmaradt berendezések becsült teljesítőképessége 400–500 ezer tonna évenként.

(3) A 8. légi hadsereg 1944. június 13-án 9 olajgyártelep ellen hajtott végre támadást Németországban.

(4) A 8. és a 15. légi hadsereg sikeres támadásai eredményeként az ellenségnél 3 hónapja krónikus olajhiány mutatkozik.

2. Alaphelyzet:

a. Összehangolt támadások a következők:

(1) Az 5. Wing 4 ezrede lerombolja a budapesti Shell olajüzemet. 2 ezrede lerombolja a budapesti Fanto olajüzemet. (Csak az 5. Wing rendelkezett 6 ezreddel a 15. légi hadseregen belül – U. J.)

(2) A 47. Wing 4 ezrede lerombolja a Sisak–Caprag szintetikus olajüzemet. (Jugoszláviában – U. J.)

(3) A 49. Wing 3 ezrede lerombolja a szőnyi olajüzemet.

(4) Az 55. Wing 4 ezrede lerombolja a pérfürdői olajüzemet.

b. A 306 Fighter Wing 5 ezrede védőkísérletről gondoskodik. 1 ezred zuhanórepülésben támadja és géppuskázza a kecskeméti repülőteret.

c. A 8. légi hadsereg 1944. június 13-án Németország területén 9 olajüzemet támadott.

d. Lelövés esetén a Hírszerzői Hivatal utasítása szerint menekülni.

A támadás

1944. június 14-én szerdán reggel a 15. légi hadsereg dél-olaszországi bázisain megkezdődtek a felszállások. A 465. ezred 39 B-24-es bombázója Pantanellán 07.25-kor felszállt, majd a gépek 2 támadó egységet alakítottak. Az első egységet Clarence G. Poff őrnagy, a 778. bombázó század parancsnoka, a másodikat Marshall Bonner ezredes, a bombázó ezred parancsnoka vezette. Az ezred két gépe még a formáció felvétele előtt visszatért a bázisra. Az egyik gép külső benzintartájának a folyása miatt, a másik a 3. motorjának erős vibrációja és olajfolyása miatt tért vissza. Az üzemanyagfolyás miatt visszatérő 42-78317 gyári

számú gép leszálláskor szerencsétlenül járt: az orrfutómű nem jött ki. A géporr alsó része leszakadt és John W. Colier őrmester, valamint Albert A. Warren őrmester megsérült. A második támadó csoportból Burton C. Andrus őrnagy 08.20-kor tért vissza a bázisra, mert 3. motorja leállt. A gép bombáival együtt szállt le.

A 460. ezred 07.30-kor szállt fel Spinazollán, a 39 gép két csoportba rendeződött. Az első csoportot Charles C. Ward őrnagy, a 763. század parancsnoka, a második csoportot George S. Davis Jr. vezette. Az ezred gépei komplikációmentesen felvetették az alakzatot. Pantanellán 07.45-kor szállt fel a 464. ezred 35 Liberátora. A két támadó csoportot Charles A. Clark ezredes, az ezred parancsnoka és William. K. Zewadski kapitány vezette. A formáció felvétele zavartalan volt. Venosán 07.50-kor szállt fel a 485. ezred 39 gépe. Az első támadó csoportot William L. Herbin alezredes, csoportparancsnok-helyettes, a másodikat Edward H. Nett őrnagy, a 628. század parancsnoka vezette.

A 14. vadászezred 47 P-38-as géppel 8.47-kor szállt fel a triolói bázisról az 55. Wing fedezésére. A 82. vadászezred feladata a Balaton térségében oltalmazni a behatoló köteléket, a 31. vadászezred Kaposvár térségében oldalról fedezi a visszatérő kötelékelet. Az 52. vadászezred hátvédként nyújt védelmet a támadó köteléknek. A 14. vadászezred – Csallóközaranyos középponttal – az észak-magyarországi légteret ellenőrizte 10.30-tól.

A magyar légierő 101. honi vadászrepülő-osztályának gépeit 10.25-kor indították: „gyülekezés Győr felett" utasítással. A 465. ezred második századának egyik gépe 10.40-kor Nagyatád felett kényszervetést hajtott végre, mert a gép 2. motorja leállt és csak így tudta tartani a formációt. Az 55. Wing 465. ezrede 10.58-kor érkezett Pétfürdő fölé és 65 tonna rombolóbombát dobott a gyárra 20 000 lábról. A 460. ezred egyik oldallövészének az idegei felmondták a szolgálatot és 10.59-kor Gyulafirátót felett kiugrott az oldallövész-nyíláson; a jutasi reptér személyzete elfogta. A 464. ezred 11.01-kor volt a cél felett és 69.4 tonna (250 fontos) láncos bombát dobott 19 500 lábról az üzemre. A 460. ezred 11.02-kor érkezett Pétfürdő fölé és 72,25 tonna bombát dobott le 19 500 lábról. A 485. ezred 11.03-kor volt a célon és a 34 gép 70 tonna bombát dobott, 19 000 lábról. A magyar vadászok 11.05–11.30 közötti időben csaptak össze a 14. vadászezred 49. századának gépeivel akik a 485. ezred visszavonuló bombázóit fedezték. Az amerikai veszteség 5 pilóta, köztük Luis Benne százados, a 49. század paracsnoka. A 101-es vadászosztály vesztesége 2 gép, egy hősi halott – Király Gyula hdgy. A másik gép pilótájának (Forró Pál hdgy.) Várpalotától északra sikerült kényszerleszállást végrehajtania.

A magyar vadászok 7 amerikai vadászgép lelövését jelentették.[4]

A gyárat védő 203. honi légvédelmi tüzérosztály nem volt szerencsés. A Macska-hegyen települt 103/1. üteg éppen „áttelepült", így csak a Várpalotától nyugatra települt 208. sz. üteg tüzelt a támadó kötelékre, eredménytelenül. A visszatérő ezredek jelentése szerint a légvédelmi tűzben mindössze 4 gép sérült meg, ezek hazatérését azonban nem akadályozta a sérülést. A gépágyús félszakaszok közül a 236/2. és a 235/1. sz. lövege néhány sorozat után meghibásodott. A gyártól délkeletre beásott 202/1. sz. félszakasz állása telitalálatot kapott és 5 katona hősi halált halt.

4 HL Vkf. 1. o. – 1944. napi tájékoztató

A bombatámadás során 16 polgári személy meghalt, 4 súlyosan megsebesült. A katonai alakulatok vesztesége 14 hősi halott és 29 fő sebesült. A gyártelepen dolgozó román munkaszolgálatos alakulatok vesztesége 7 halott és 4 sebesült.

A Hadiipari Bombakár Bizottság június 22-én felvett jegyzőkönyve szerint 1200 db 185 kg-os, 300 db 550 kg-os, 39 db 900 kg-os rombolóbombát és több tucat gyújtóbombát, illetve gyújtóhasábot dobtak a gyártelepre. A gyár igen súlyosan megrongálódott. A később megejtett kárfelmérés szerint a károk elérték a 40 millió pengőt. Az olajfeldolgozó üzemben (elsődleges célpont) szerencsére nem nagy károk keletkeztek. A HM 17/b osztálya Pétre vezényelte a 8/17. és a 104/2. sz. zsidó munkaszolgálatos századot és így a termelést július 12-re sikerült megindítani.

A Vkf. 1. osztály anyagában található jelentések[5] egyértelműen bizonyítják, hogy az amerikai légierőnek a vadászvédelem helytelen utasításainak köszönhetően sikerült ilyen olcsón, ilyen mérvű károkat okoznia 1944. június 14-én. Szemléltetésként csak egyet a jelentések közül:

„M. kir. honvéd légvédelmi erők parancsnoksága.

(Budapest 9. Postafiók 21.) *Sürgős!*

37.376. szám
eln. vk. - 1944
F. hó 14-i vadászvédelemmel kapcsolatos jelentés
M. kir. Honvéd Vezérkar Főnöke!
(Vkf. 1. o. útján)

Budapest, 1944. június hó 16-án: *Budapest.*

Jelentem, hogy f. hó 14-én lezajlott légitámadás alkalmával újból bebizonyosodott, hogy Magyarország légterének vadászvédelmét Wien-ből részleteiben is vezetni, mint azt már 36.942/eln. vk.–1944. sz. felterjesztésemben jelentettem, *teljesen lehetetlen.*

indoklásul az alábiakat jelentem:

1. 9 h 40'-es elg-es helyezete a vad. rep. irányító pk. előtt 9 h 49 I-kor ismeretes volt.

2. Elg-es kötelék a Drávát átlépte 10 h 21'-kor.

3. Saját vadászkötelék indult és 10 h 25'-kor a német pcs. alapján Győr légterében 7000 m. gyülekezési magasságban.

4. 10 h 40'-kor saját vadászkötelék Győr felett, elg-es kötelék zöme Veszprém–Siófok vonalában.

5. 11 h-kor *Bpest bombázása, ugyanakkor saját vadászkötelékünk Győr és Komárom között várta be a német romboló köteléket.* (1. számú vázlat)

6. A Jánoshegyi kilátón elhelyezett vad. vezető állomás pk-a a 11 h 04'-kor jelentésére, hogy saját vadász osztályunk Bánhida légterében elg. repülő köteléket észlelt, (német rendelkezés hiányában) vadászainkat *a jelentett elg.*

5 HL Vkf. 1. o. – 1944. 3902/M.

kötelék ellen azonnal bevetettem. A vad. oszt. pk. előzetes harcjelentése szerint parancsom folyamányaként kifejlődött légiharcban valószínűsíthetően 12 gépet lőttek le. Saját veszteség: 1 pilóta hősi halált halt, 2 rep. gép elpusztult, 1 repgép sérült.

7. Saját vadász-kötelék *légiharca Bánhida fölött* 11 h 05'-től 11 h 15'-ig zajlott. *Ezalatt elg-es bombázó zöm Bpestet már elhagyva D-felé repült.*

8. *Bécs a saját vadászokat első ízben Pozsonyba szándékozott irányítani és csak erélyes közbelépésre* – Velencei tó feletti gyülekezés javaslata – *rendelte le a gyülekezést Győr légterében.*

Feltűnő, hogy már másodízben rendeli el a német vezetés Győr feletti gyülekezést oly esetben, mikor a támadó hullámok jelentett haladási iránya a határátlépés után É. ÉK., tehát Győr-től 80–100 km-re K-re húzódik. Ugyancsak feltűnő, hogy gyülekezési helyül mindig az elg-től távolabbi és nem elg. felé eső légteret jelölték meg. Ez annál inkább feltűnő, mert a német vezetés eleve számolt azzal, hogy az elg. főtámadása Bpest ellen fog irányulni. Amennyiben a magyar vadászirányító javaslatát (2. vázlat) a német vezetés elfogadta volna, úgy csaknem biztosra vehető, hogy Balaton ÉK. és Budapest között légiharc fejlődött volna ki és ezzel a elg-et legalább részben *megakadályozhattuk volna abban, hogy rendezett kötelékben hajtson végre tervszerű bombatámadást."*

A II. támadás előkészítése

A 15. amerikai légi hadsereg 1944. július 2-án a budapesti és almásfüzitői olajfinomító ellen végrehajtott támadás után nem támadta a magyarországi olajcélokat. Az elvégzett felderítések azonban bizonyították, hogy a támadásokat követően a javításokat igen rövid idő alatt elvégezték és helyreállították a termelést. Ezért a légi hadsereg vezetése július 11-én a támadás megismétlése mellett döntött. Július 13-án W. L. Lee dandártábornok, a 49. Wing parancsnoka az alábbi hadműveleti parancsot adta ki:

„A 49. Wing Főhadiszállásán

105. sz. hadműveleti parancs 1944. július 13.

1. *a.* Lásd a legutóbbi hírszerzői összefoglalót és az „A" mellékletet.

b. (1) Bombázók: 6 ezred B-17-es az 5. Wingtől támadja az olajfinomítókat Budapest térségében. Kulcspont idő: 08.04.

4 ezred B-24-es a 47. Wingtől támadja Budapest rendező pályaudvarait. Kulcspont idő: 08.20.

4 ezred B-24-es az 55. Wingtől támadja az olajtárolókat Porto Margherában. Kulcspont idő: 09.00.

4 ezred B-24-es a 304. Wingtől támadja az olajtárolókat Trieszten. Kulcspont idő: 09.10.

(2) Kíséret: a vadászok védelmet nyújtanak a behatoláskor, a cél felett és a visszavonuláskor az összes wing részére. A vadászok megtisztítják a légteret a bombázók előtt.

2. Normál tevékenység: Minden B-24-es a 451. ezredtől, a 461. ezredtől és a 484. ezredtől támadja a pétfürdői olajfinomítót (47°11'É–18°08'K) 1944. július 14-én. Ez a „C" terv.

Első tartalék cél: BROD, rendezőpályaudvar (45º09'É–18º01'K) A támadás tengelye: 150º. Gyülekezés: jobbra. Tevékenység körzete: 451–H9/10, 461–H/I-11, J-12/13. Céltérkép: L8-36-NA. A cél tengerszint feletti magassága: 300 láb.

Második tartalék cél: ZÁGRÁB, fő-rendezőpályaudvar (45º47'É–15º57'K) A támadás tengelye: 155º. Gyülekezés: jobbra. A bombázás területe: 0-11. Céltérkép: 8-4-NA. A cél tengerszint feletti magassága: 400 láb.

Bombázók találkozása: 451. ezred a találkozási négyszögben 07. 16–07. 36-ig. A 461. és a 484. ezred követi a vezető ezredet. A 451. ezred BUVINOnál lép a találkozási négyszögbe és CASALNUOVO felé hagyja el.

Vadász-bombázó találkozó: lásd az 1. b. pontot. (2) további információkkal később szolgálunk.
Wingformáció: lépcsőzetes oszlopban, ezredlépcsőben fölfelé.
Légierőformáció: wingek két oszlopban, Jobb oszlopban az 5., 47., 49. Wing. Bal oszlop: 55., 304. Wing. Repülési rend: 451. ezred (vezető) – 461. ezred – 484. ezred. Menetvonal kifelé: Bázis – kulcspont – 1. fordulópont – 2. fordulópont – 3. fordulópont – 4. fordulópont – I. P. cél. Kulcspont: SCEDRO – sziget (43º05'É–16º42'K), 12 000 lábon, 08.30-kor.
1. fordulópont: Banja Luka (44º46'É–17º12'K)
2. fordulópont: Tapolca (46º53'É–17ºK)
3. fordulópont: Ukk (vasúti csomópont, 47º02'É–17º12'K)
4. fordulópont: Boba (47º11'É–17º12'K)
I. P. fordulópont: PÁPA (47º20'É–17º28'K) (Az I. P. a rávezetési pont angol rövidítése. Ettől a ponttól a pilóta a bombázó tiszt irányítása szerint vezeti a gépet – U. J.)
A támadás tengelye: 110º
Célpont: szabadon választható a 12-33-NA céltérképről
A bombázás térsége: a becsapódás középpontja a J-10/11-en
Célpont idő: 10.15
Bombázás magassága az egész célra: 451. ezred – 20 000 láb; 461. ezred –21 000 láb; 484. ezred – 22 000 láb.
A cél tengerszint feletti magassága: 420 láb.
Gyülekezés: a céltól jobbra.
Visszatérési útvonal: gyülekezéstől az első fordulópontig – kulcspont – bázis

3. (1) A három ezred terhelése: 6 1000 fontos általános használatú romboló bomba: 0.1-es orr-, 0.1-es vegyes és 0.025-ös farokgyutaccsal.
(2) –
(3) az összes felderítőgép szolgálatból lelép.
(4) az ezredek választott bombázásimagasság-beállása a 2. fordulóponttól zárt bal lépcsőben a 3. fordulópontig.
4. nincs változás
5. *a.* (1) rádió parancs: SOP
(2) bombázók hívójele: 5. Wing „RUBBIS 1"
47. Wing „RUBBIS 2"
55. Wing „MAYFLOWER"

304. Wing „RETAIN"
451. Wing „RUBBIS 31"
461. Wing „RUBBIS 32"
484. Wing „RUBBIS 33"

(3) vadász hívójelek: az 5., 47. és a 49. Wing védőkísérete a „BETTY" hívójelet használja, hozzátéve az érintkezésnél az osztály számát. Az 55. Wing a „LACEWORK", a 304. Wing védőkísérete a „KEYWORD" hívójelet használja.

(4) visszahívásnál meghatározott jelszó: 5. Wing – „COMIC"; 55. Wing – „ROBIN"; 49. Wing – „PEANUT"; 304. Wing – „DEER"; 306. Wing – „HURRICANE".

(5) Bombázó-vadász VHF csatorna: „A"

(6) Vizuális jelzés: SOP a 49. Wingnek

b. A támadó wingek parancsnoka: Eaton ezredes
Parancsnok helyettes: Halton őrnagy
Lee ezredes megbízásából:

Leory L. Stefonowicz
alezredes, légierő A-3"

A 49. Winghez három – B-24-es gépekkel repülő ezred tartozott: a 451. ezred (állomáshely CASTELLUCIA, parancsnok STEFONOWICZ alezredes), a 461. ezred (állomáshely TORRETTO, parancsnok LAWTON alezredes) és a 484. ezred (állomáshely TORRETTO, parancsnok KEESE alezredes). Az ezredek 4-4 századdal rendelkeztek: a 451.-hez a 724., 725., 726., 727. század, a 461.-hez a 764., 765., 766., 777. század, a 484. ezredhez a 824., 825., 826., 827. század tartozott. Az 1944. július 14-i bevetésen a 451. ezred 25, a 461. ezred 28, a 484. ezred 30 B-24-es nehézbombázóval vett részt.

Az 1944. július 14-i bombatámadás célmeghatározását a 105. hadműveleti parancshoz csatolt hírszerzői „A" melléklet tartalmazza:

„»A« terv: A 15. légi hadsereg 1944. július 14-én támadja az Észak-Adria és Budapest térségében megmaradt jelentős olajfinomítókat és tárolókat. A megmaradt kevés olajfinomító folytatja az olajszállítást. Az első támadást követően az ellenség elvégezte a nem túl hosszú javításokat az üzemeknél és most jelentősen növeli teljesítményét.

Az 5. Wing a Budapest Shell olajfinomítót és tárolót, a budapesti Fanto olajtárolóit és a Magyar Petroleum olajfinomítót.
A 47. Wing támadja a budapesti Ferencváros rendezőpályaudvart.
Az 55. Wing támadja Porto Marghera olajtárolóit.
A 304. Wing támadja a trieszti olajtárolót és a fiumei olajfinomítót.
A 49. Wing elsődleges célja a pétfürdői olajfinomító. Ez a vázlat szerint 12 mérföldre északkeletre van Veszprémtől és 2,5 mérföldre délre Várpalotától a Veszprém–Székesfehérvár vasútvonal közelében. Az üzem nitrogénszintetizálóból, műtrágya- és olajkrakkoló üzemből áll.

Rombolási célpontunk az olajfinomító, amely a csatolt beszámoló szerint évi 20 ezer tonna teljesítményű. A mellékelt legújabb fotók alapján ez valószínűsíthető.
Légelhárítás: Budapest térségében 128 löveg van. Pétfürdő térségében 6 löveg lehetséges. Az első tartalék célon BROD, Déli rendezőpályaudvar [Yugoszlávia] 23 löveg valószínű. A második tartalék célpontnál (ZÁGRÁB, főrendezőpályaudvar és raktár területe) várhatóan 36 löveg van.

Ellenséges repülőerők: A magyarországi célok térségében 150 ellenséges vadászrepülőgép bevetése lehetséges. 60 kétmotoros és 75 egymotoros vadászrepülőgép működése várható általában a cél térségében, beleértve 25-30 egymotoros és 20 kétmotoros vadászrepülőgépet Budapest térségében és Bécs térségéből. A lehetséges ellenállás nagy része inkább a budapesti célok támadásánál várható, mint a Pétfürdőt támadó formáció ellen. Zágráb térségében 10/15 egymotoros vadászrepülőgép működése valószínű.

Speciális eligazítás: lásd a 34. számú 1944. július 9-i menekülési bulletint.

Térképtáskába: 12-33-NA (Pétfürdő)
8-36-NA (Brod)
8-4-NA (Zágráb)

Lásd a jegyzetekkel ellátott 30-366. számú fényképeket (Pétfürdő).

Arthur J. Lund
alezredes, légierő"

Az előkészületek befejezése után a főhadiszállás 1944. július 14-én hajnali 01 óra 22 perckor a következő géptáviratot adta ki valamennyi wingnek:

„Jelentés száma: 5351; jelenti: 520; vette: 0430

dekódolta: Limmand hadnagy

Valamennyi wingnek a 15. légi hadseregtől.

Vadászküldetés a „C" terv szerint, 1944. július 14-én:

Az 1. FG. (Vadászcsoport=Fighter Group) felszáll 07.22-kor, találkozik az 5. Winggel a (45°58'É–17°20'K) pontnál (ezek a jugoszláviai Stari Gradac koordinátái – U. J.) 09.12-kor 20 000 lábon, zárt védőkíséretet biztosít a behatoláshoz, a cél felett és a visszavonuláskor.

A 14. FG. felszáll 07.38-kor, találkozik a 47. Winggel a (45°58'É–17°20'K) pontnál 09.28-kor 20 000 lábon, zárt védőkíséretet biztosít a behatoláskor, a cél felett és a visszavonuláskor.

A 82. FG. felszáll 07.48-kor, találkozik a 49. Winggel a (45°58'É–17°20'K) pontnál 09. 38-kor 20 000 lábon, zárt védőkíséretet biztosít a behatoláskor, a cél felett és visszavonuláskor.

Az 52. FG. felszáll 07.30-kor, szabad vadászatot tart Budapest térségében, a belépő térséget megtisztítja 09.50-kor. Útvonal, tartózkodás és figyelés a Balaton tó csúcsától nyugatra átvezető útvonalon.

A 31. FG. felszáll 07.30-kor, szabad vadászatot vezet és megtisztítja Budapest és a behatolás térségét 09.50-kor. A Zomboron átvezető útvonalon tartózkodik. (45º46'É–19º08'K).

A 325. FG. felszáll 07.58-kor, találkozik az 55. Winggel a (44º20'É–13º40'K) pontnál 09.00-kor 18 000 lábon, általános védőkíséretet biztosít az útvonalon.

A 332. FG. felszáll 08.08-kor, találkozik a 304. Winggel a (44º20'É–13º40'K) pontnál 09.10-kor 18 000 lábon és általános védőkíséretet biztosít az útvonalon. Egy század az ezredből védőkíséretet biztosít a Fiumét támadó ezrednek és két század védőkíséretet ad a Triesztet támadó ezredeknek.

D. C. STROTHER dandártábornok megbízásából:

B. A. STROCZIER
őrnagy, légierő
A-3 segédtiszt"

A 15. légi hadsereg vadászvédelmét 2 Fighter Wing 7 vadászezrede biztosította. A 305. Fighter Wing (parancsnok M. R. Nelson ezredes, állomáshely Sarsola) 3 ezreddel rendelkezett: az 1. FG. (parancsnok Agan alezredes, állomáshely Lesina), a 14. FG. (parancsnok Whitehouse alezredes, állomáshely Triolo) és a 82. FG. (parancsnok Legg ezredes, állomáshely Vicenza). Mindhárom vadászezred P-38J típusjelű Lightning gépekkel volt felszerelve.

A 306. Fighter Winghez (parancsnok Y. H. Taylor ezredes, állomáshely Lesina) 4 ezred tartozott: a 31. FG. (parancsnok Daniel ezredes, állomáshely Mondolfo), az 52. FG. (parancsnok Malcolm ezredes, állomáshely Madna), a 325. FG. (parancsnok Vidal ezredes, állomáshely Rimini) és a 332. FG. (parancsnok Davison ezredes, állomáshely Ramitelli). Mind a négy ezred P-51D típusjelű Mustang vadászgépekkel repült. Az ezredekhez 3-3 század volt beosztva, századonként 15-16 géppel.

A támadás

1944. július 14-én hajnalban a 49. Bombing Wing Liberátorai felszálltak a Torretto-i és Castellucia-i légibázisról, hogy a 15. légi hadsereg 1943. december 30-án kelt hadműveleti direktívájának 4.1. pontja értelmében végrehajtsák a 47. számú küldetést a pétfürdői olajfinomító ellen. A három ezredből álló kötelék 83 B-24-es nehézbombázója az Adria felett csatlakozott a másik, 10 ezredből álló kötelékhez. A 82. vadászezred három százada 07.38-kor szállt fel a madnai bázisról. A formáció parancsnoka, Mason alezredes a 97. század élén repült. Mögötte O'Credy hadnagy, Griffith hadnagy és Plumme hadnagy vezette egységét. A „V" formáció jobb szárnyán a 95. század (Gardner őrnagy, Bulton, Poppe és Jolsy hadnagyok), a bal szárnyán a 96. század repült (Seghier százados, Millie, Carroll és Cordimona hadnagyok egységeivel). Az ezred eredetileg 46 P-38-al szállt fel, de a felszállás után különböző műszaki okok miatt 5 gép kénytelen volt visszatérni a bázisra.

A kísérlet 09.30-kor Viroviticától 10 mérföldre északra (kb. Barcs felett – U. J.) 20 000 lábon csatlakozott a bombázókhoz és kísérte őket a célra, majd 11.45-kor

Jugoszlávia felett 17 000 lábon elváltak a kötelektől és a 41 gép 12.34-kor leszállt a madnai bázison.

A 450 bombázóból és 220 vadászrepülőgépből álló kötelék 09.30-kor érkezett a magyar légtérbe, ahol 08.20-tól már légiriadó volt. Az 1., a 14. és 82. vadászezred P-38-as Lightningjai a bombázókat védelmezték, míg a 31. és az 52. vadászezred Musztángjai megtisztították a légteret az útvonalon és Budapest felett a magyar és német vadászgépektől. A kötelék Pápáig egy útvonalon repült, innen az 5. és a 47. Wing továbbrepült és Bicske irányából közeledett Budapest felé. A 49. Wing ezredei 10.00-kor megkezdték a közvetlen rávezetést a pétfürdői-i célra.

Az élen haladó 451. bombázóezred 25 gépe 10 óra 15 perckor 68 tonna rombolóbombát (150 db 1000 fontos – U. J.) dobott 20 000 láb magasságból a gyárra, a 461. ezred 28 bombázója 10.17-kor 76 tonna bombát 21 000 lábról, a 484. ezred 30 bombázója pedig 10.25-kor 22 000 lábról 75 tonna bombát dobott az üzemekre.

A kötelék egyik százada korai kioldás miatt 16 bombát a hajmáskéri katonai táborra dobott, illetve a 8-as főút és a gyártelep közötti erdőre. A katonai tábor 73. számú épülete telitalálattól megsemmisült.[6] A Csererdőben települt újvidéki 13. gépesített felderítő osztály és a szilágysomlyói tartalékos tiszti tanfolyam táborában a kellő időben végrehajtott riasztás miatt nem volt veszteség. Hasonlóképpen nem volt emberveszteség a gyárban sem.

Az anyagi károk viszont jelentősek: a szintézis-üzem tetőszerkezete teljes egészében a gépteremre omlott, a klórüzem 50%-os károkat szenvedett. Az új töménysavüzemben 40%-os kár keletkezett. Leszakadt a Várpalota–Pétfürdő villamos távvezeték, telitalálat érte az ipari vízmű derítőmedencéjét. Súlyos károk keletkeztek a tisztviselőtelep épületeiben, illetve a munkáslakóházakban. Az orvosi rendelőt ért találat következtében elpusztult a röntgengép és a fogorvosi rendelő teljes felszerelése. Az igen súlyos károk ellenére az olajfeldolgozó üzem ezúttal is csekély károkat szenvedett, az üzemhez tartozó tartálypark azonban 90%-ban megsemmisült és a két támadás után mindössze 1843 m tárolókapcitás maradt. A támadás után azonnal megkezdődött a romeltakarítás és a helyreállítás.

Az üzemmenet gyors helyreállításához a HM sürgősen Pétre vezényelte a szentendrei 701/305. sz. (107 fő + 6 fő keret), az apahidai 101/353. sz. (107. fő + 10 fő keret), az újszegedi 104/304. sz. (107 fő + 11 fő keret) és a 104/302. sz. (222 fő + 17 fő keret) kisegítő munkás félszázadot.[7]

A rendelkezésünkre álló amerikai dokumentumok alapján megállapítható, hogy a két támadás során 495 tonna bombát dobtak le a gyárra. Ebből 698 db 1000 fontos rombolóbomba volt. A gyár épületeiben és berendezéseiben több mint 77 millió pengő kár keletkezett. Az iszonyú rombolás ellenére elmondható, hogy a bombázások eredeti céljukat csak kisebb mértékben érték el, mert az olajfeldolgozás alig három hét után újra megindult, napi 300 tonna kapacitással, sőt augusztus végén Svájcba már 300 tonna benzint, 50 tonna gázolajat exportált a vállalat. A termelés legnagyobb része azonban továbbra is a német hadsereg céljait

6 *Veress D. Csaba:* Veszprém megye és a Szövetséges Hatalmak stratégiai légitámadásai a második világháborúban. VMMK 1980. 189. o.

7 Uo. 201. o.

szolgálta. Csak néhány adat: a Kriegsmarinewerft[8] szeptemberben 2023 tonna fűtőolajat kapott, majd októberben 1120 tonnát. A „Dél" hadseregcsoport októberben 1130 tonna benzint és 980 tonna gázolajat vett át a tápiószecsői és érdi ellátóbázisán – péti szállítással. Összehasonlításként: a magyar honvédség ebben az időpontban 10.42 (!) tonna benzint kapott az V. gépkocsizó vonatosztály és az I. páncélos hadosztály részére, valamint 30(!) tonna gázolajat a 101. légvédelmi tüzérosztály számára. Sajnos a gyár közvetlen német megszállásának időszakáról (1944. december 8–1945. március 16.) nem maradtak iratok, így a MÁV fennmaradt fuvarokmányaiból rekonstruálhatóan az utolsó 3 hónap feldolgozását 3400-3500 tonnára becsüllhetjük.

A gyár az utolsó percig termelt, sőt alig pár napos szünet után már a szovjet hadsereg részére folytatta a termelést; 1946-ban már Lengyelországba, Csehszlovákiába és Olaszországba exportált a jóvátételi szállítások után fennmaradt részből.

Befejezésként pár szót az amerikai veszteségekről. Az első támadás – 1944. június 14. – alkalmával a 14. vadászezred elvesztette 5 db P-38-as Lightning vadászgépét és a személyzetét – köztük Luis Bene százados, századparancsnokot.[9] Két db B-24 Liberátor elvesztését nem erősítették meg. Az 1944. július 14-i támadás során a 451. bombázó ezred Pétfürdő felett elvesztett egy B-24-t.[10]

A Vkf. 1. osztálya a napi tájékoztatójában 26 gép lelövését jelentették. A M. kir. 101. vadászezred egyetlen légigyőzelmet igazolt, Karácsony Mihály hadnagyét,[11] aki harmadmagával támadta meg a gyülekező Lightningok 20-30-as csoportját. Sikerült eltalálnia az egyik P-38-t, mégpedig úgy, hogy az közvetlen mellette repülő társának ütközött és mindketten lezuhantak.[12] A két pilóta Pusztavám térségében ejtőernyővel kiugrott és fogságba esett.[13]

Ezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy a július 14-i támadás kötelékparancsnoka, Robert E. L. Eaton ezredes, 81. sz. jelentésében szinte eseménytelennek írja le a küldetést. Az ellenség ellenállásáról csak annyit jegyzett meg, hogy: *„a légvédelmi ágyútűz jelentéktelen, pontatlan és gyenge, a célterület felett láttunk 6 Me-109-t, de ezeket a kíséret elüldözte."*

8 Kriegsmarinewerft-haditengerészeti javító üzem.

9 1944. június 14-én a Pétfürdő elleni támadás során az alábbi pilótákat lőtték le:

név	rendfokozat	bázis	század	MACR
1. Luis Benne	százados	Triolo	49. FSq	6031
2. Bill Williams	hadnagy	Triolo	49. FSq	6424
3. Jule Wesley	hadnagy	Triolo	49. FSq	6420
4. Jones Clyde	hadnagy	Triolo	49. FSq	6127
5. Mc Laugulin	hadnagy	Triolo	49. FSq	6421

10 Az USAAF Washington Historical Center anyagából

11 *Gaál Gyula:* Fehér kereszt és fehér csillag. *Magyar Szárnyak,* 1983 (Oshawa, Kanada) 12. sz. 50. o.

12 *Magyar Szárnyak,* 1944. szeptember 1. 5. o.

13 *Csanádi–Nagyváradi–Winkler:* A magyar repülés története. Bp., 1977. 250. o.

A 15. légi hadsereg 1944. július 14-én a következő gépeit vesztette el Magyarország felett:

Típus	*Ezred*	*Gyári szám*	*MACR*[14]	Küldetés
B-24G	451. B.G.	42 78208	6900	Pétfürdő
B-24H	376. B.G.	41 28920	6958	Bp., rendező pu.
B-24H	449. B.G.	41 29428	6823	Bp., rendező pu.
B-17G	483. B.G.	42 32109	6901	Bp., olajfinomító
P-38J	14. F.G.	42 104085	7306	47. B.W. védőkísérete
P-38J	14. F.G.	42 104148	6868	47. B.W. védőkísérete
P-38J	14. F.G.	43 28737	7305	47. B.W. védőkísérete
P-38J	14. F.G.	43 28776	6824	47. B.W. védőkísérete
P-38J	14. F.G.	43 28354	6867	47. B.W. védőkísérete

14 MACR *M*issing *A*ir *C*rew *R*eport = eltűnt repülőszemélyzet listája. Az eltűnt gépeket és a hajózó személyzetet midaddig eltűntként tartották nyilván, amíg az illető vissza nem tért, vagy teljes bizonyíték nem volt a haláláról. Az amerikai légierő még ma is több száz ilyen kartont tart a nyilvántartásában és örömmel fogad minden információt a magyarország felett eltűnt gépekről és személyzetekről.

MŰHELY

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

A BUDAPESTI EGYETEMI KÖNYVTÁR EGY HADTUDOMÁNYI TÁRGYÚ NYOMTATVÁNYTÖREDÉKÉRŐL

A magyarországi latin kódextöredékek feltárása és kiadása során került feldolgozásra az Egyetemi Könyvtár töredékei között a 109. sorszám alatt egy orvosi tárgyú kézirattöredék.[1] A közelebbről meg nem határozott „Tractatus de morbis hepatis" XIII. századi pergamenlap alól, a kötéstáblából került elő egy olasz és egy cseh nyelvű nyomtatvány töredéke. A katalógus ezeket nevezi meg „mss. Ital.: Ars militaris és fragm. mss. Bohemica"-ként. A némiképpen félrevezető leírás régóta foglalkoztatott, hiszen az eddig feldolgozott kéziratos és nyomtatott töredékek között egyetlen hadtudományi, illetve hadtörténeti tárgyú sem került elő.

Az őrzőkönyv, amelyről a töredékek lefejtésre kerültek, Joannes Jovianus Pontanus egy műve, a Meteororum liber, amelyet Bécsben nyomtattak 1517-ben (a katalógus 1417-es évszáma nyilván elírás), s jelzete Vet. 17/14. Tekintettel arra, hogy a cikkünk tárgyát képező olasz nyelvű nyomtatvány 1587-ben készült, a kötésre jóval 1517 után kerülhetett sor. Ez valamikor 1586 és 1637 között történhetett meg, amikor a kötet Kecskés János adományából a pozsonyi jezsuita kollégium tulajdonába került. A katalógus véleményével gyakorlatilag egyet lehet érteni, hogy a könyv köttetésére nagy valószínűséggel a helyszínen, azaz Észak-Magyarországon kerülhetett sor. Ezt látszik támogatni a crudában maradt, felvágatlan cseh nyelvű, Olmücben nyomtatott nyomtatvány-töredék.

A hadtudományi töredék Max Jähns alapvető kézikönyve alapján könnyen meghatározható: *Delle ordinanze et battaglie di Cesare D'Evoli, signor napoletano.*[2] Jähns nem részletezi ugyan, de a bibliográfiai kézikönyvekből megállapítható, hogy a mű első kiadása még 1583-ban megjelent Rómában (Appresso le heredi d'Antonio Blado Stampatori Camerali), amely a gyalogság csatában való alkalmazásának 12. módozatával végződik, egyébként a 47. oldalon. Mivel jelen töredék a gyalogság alkalmazásának 13. módozatát (terzo decimo modo) fejtegeti az 53. oldalon, nyilvánvaló, hogy a mű második, bővített kiadásával van dolgunk. Ez szintén Rómában jelent meg. 1586-ban (appresso Tito et Paulo Diani): „ Nuovamente da lui revisto, corretto con l'agiuntione di molte cose necessarie. Con un nuovo trattato de gli allogiamenti di campagna".

A szerzőről, Cesare D'Evoliról a modern biográfiai kézikönyvek nem sokat tudnak, de a régebbi nápolyiak számon tartják személyét.[3] Ezekből kiderül, hogy 1552-ben Castropignanóban született. Később a spanyol uralkodó, II. Fülöp szolgálatába lépett s kapitányként a flandriai csapatoknál szolgált, miközben címekkel és adományokkal halmozták el. A gyalogság kapitányként, maestro di campo-ként tehetett szert azokra a hadi ismeretekre, amelyeket munkájában megörökített. Kormányzói jogkört (?) s évi 9 ezer dukátos penziót elérve érte a halál 1598 január 20-án. A fenti adatok ellenőrzésére, vagy kiigazítására a modern kézikönyvek nem kínáltak lehetőséget, talán majd az olasz életrajzi kézikönyv vonatkozó kötete fog újabb részletekkel szolgálni. A szerző többi műve igazolja a lexikonok megállapítását: érdeklődött a filozófia, a teológia és a matematika iránt is.

1 Fragmenta Latina codicum in Bibliotheca Universitatis Budapestiensis. (Ed.: *Mezey László*) Bp.–Wiesbaden, 1983. 119. o.

2 *M. Jähns:* Geschichte der Kriegswissenschaften vornehmlich in Deutscland. Bd. 2. München–Leipzig, 1890. 733. o. Jähns a második római kiadást 1593-ra teszi, de ennek semmi nyomát nem találtuk. A művet a velencei Nemzeti Könyvtár példánya alapján azonosítottuk, de nem zárható ki, hogy esetleg valamelyik hazai könyvtárban is megtalálható. E kiadást említi a Bibliography of Military Books up to 1642. (Ed.: *M. J. D. Cockle.)* London, 1900. (reprint 1957) 559. sz.

3 *Nicolo Toppi:* Biblioteca Napoletana. Napoli, 1678. 63. o. Ez a kérdéses mű latin változatáról is tud.; *Bartholomeo Chiccarrello:* De illustrribus scriptoribus qui in civitate et regno Neapoli... floruerubt. T. 1. Neapoli, 1780. 111. o.; *Camillo Minieri Riccio:* Memorioe storiche degli scrittori nati nel Regno di Napoli, 1844.

E széles érdeklődési körű szerzőnek a hadtudományi szakirodalom azért nem szentelt több figyelmet, mert a XVI. század végére már igencsak megsokasodtak a gyalogság harci alkalmazásával foglalkozó művek, s közülük szerzőnké nem tűnik ki különösebben. A töredék meghatározásának értelmét mégis abban látjuk, hogy a korabeli Magyarország európai szellemi tájékozódásának egy újabb emlékét sikerült azonosítani, s egyúttal a korabeli élvonalbeli katonai irodalom iránti fogékonyságot is dokumentálni.[4]

Vet. 17/16

TERZODECIMO MODO.

HORA venendo à formare vno esercito intiero, il quale habbia vanguardia, corpo, & retroguardia, fanti, caualli, artegliarie di campagna, guastatori, mercanti bagaglie, ministri di giustitia, con le sue genti, guardia delle bagaglie, attegliarie grosse per espugnare, munitione, carri, ponti, & ogni altra cosa necessaria, così per la difesa, come per l'offesa; descriueremo prima il numero de fanti, de caualli, & dell'artegliarie, & poi secondo l'ordine, cominciato designaremo prima l'ordinanza, & poi la battaglia; auertendo che nalla battaglia alle volte si diseguanno le fila raddoppiate, non perche l'huomo debbia sempre ordinarle dell'istesso modo; ma perche vegga solamente, che in alcuna occasione, quando il sito, & la quantità delle genti lo comporta, si deue seruir più presto delle raddoppiate, che delle semplici; imperoche accortandosi l'ordinanza, l'vn manipolo si riduca con più prestezza à spalla dell'altro.

	Picche	Archibugi
Acchille	4000.	2000.
Hettore	2000.	1000.
Aiace	1600.	
Pirro		

Curtio

Emilio

Papirio

Scipione

Hastati.

Caualli leggieri.

2000.

Archibugieri à cauallo.

3000.

Pezzi di campagna.

Guastatori.

Mandò primieramente Acchille fuora della battaglia, che ha da formare 600. picche, & 400. archibugi, i quali seruiranno per difesa de guastatori, & dell'artegliarie del corno destro, & sinistro della vanguardia.

Delle 3200. picche, che rimangono, ne ordinò 119. file à 29. per fila, le diuida in duoi manipoli, delli quali ogn'vno degli duoi, habbia 29. per fronte, & 58. per fianco.

Ritrouandoli nel formar della battaglia à spalla à spalla hauerà 15 & per ogni lato, & gl'auanzeranno soldati 36.

Delli 1600. archibugi 800. ne collochi à 28. per fila innanzi la testa delle picche, & 800. doppo la coda; & perche ordinati di questo modo formano vna battaglia quadra di gente di 28. per faccia, non li hanno da diuidere in più manipoli, ma lasciarli nella battaglia così come da principio sono ordinati.

Ordinò Hettore i suoi 1000. archibugieri inanzi la testa delle sue picche à 31. per fila, che gli auanzeranno 31. archibugieri.

Delle sue 2000. picche ordinò 60. file à 33. per fila, & gli auanzeranno soldati 20.

Aiutò delle sue picche ne ordinò 60. file à 27. per fila, & gli collochi inanzi le suoi archibugieri; & perche li rimanèano 20. soldati si seruirà di quelli, che sono auanzati ad Hettorre.

Ordinò li suoi archibugieri à 28. per fila, che così senza far altra diuisione, gli hauerà ridotti in battaglia quadra di gente, & gli auanzano solamente 16. archibugieri.

H— Nel

ÁCS TIBOR

SZEMÉLYZET–KÖNYVE A HADI FŐTANODAI NÖVENDÉKEKNEK 1849. JANUÁR 8–15.

Forrás a Magyar Hadi Főtanoda 1848–1849. évi történetéhez

Száznegyvenöt esztendővel ezelőtt, 1849. január 7-én került sor az első magyar katonai tisztképző intézet, a Magyar Hadi Főtanoda megnyitására. A nemzeti tisztképzés 1808 óta húzódó ügyében a fordulatot Mészáros Lázár hadügyminiszter idézte elő 1848. május 29-i felhívásával, amely így szólt: „Minthogy a haza honvédelmi érdekében a magyar Ludovicaeum hadi akadémia felállítása mindinkább szükségessé válik: felhívom mindazon hadi és más rendbeli egyéneket, kik e tekintetben magokban képességet éreznek, hogy a nevezett hadi akadémia felállíttatására, e hon törvényeihez, népe jellemehez, szokásaihoz mért javaslataikat, nekem mielőbb megküldeni szíveskedjenek."[1]

A hadügyminiszter ezen kívül utasításokat ad ki a Ludovika Akadémia működési szabályzatának és képzési programjának kidolgozására. A hadügyminisztérium iratai között két fogalmazvány is található, amely 1848. június 2-án készült Luberth János ezredes, az 53. gyalogezred parancsnoka számára. Az első fogalmazványban Mészáros Lázár a következőkre kérte: „Felszólítom Önt: miszerint a fennforgó körülmények által sürgetővé vált magyar Ludovicaeum életbe léptethetése végett, ismert tárgyismerete, és e szakban hosszas dicső működése által tett tapasztalatai folytán, kimerítő tervet készítvén, azt nekem még az országgyűlés megkezdése előtt kezembe juttatni szíveskednék."[2] A második fogalmazványban pedig ezt írta: „Ha az idő, s körülmények megengedik, Ludovicea hadi növeldének elrendezése s tökéletes létrehozása a közelgő országgyűlésen végképpen elhatároztatand. Minél fogva, ne hogy e részben az egymást űző viszonyoktól készületlen lepessünk meg, felszólítom Önt: miszerint bölcs tapasztalásából kiforró becses nézeteit részletes tervezetben kifejtve ezen növelde érdekében minél előbb ide beadja."[3]

Még nincs feltárva és feldolgozva, hogy a honvédelmi minisztériumba a katonai akadémiával kapcsolatban hány tervezet érkezett. Az eddig feltárt iratok tanúsága szerint azonban 1848. június 5-i válaszában Luberth János ezredes közölte, milyen feltételek szükségesek ahhoz, hogy „a kívánt tervet, a kijelölt idő alatt beadni képes legyen."[4] Pozsonyból, 1848. június 12-én báró Weis-Finkenaus őrnagy küldte meg magyar és német nyelvű terjedelmes beadványát „Egy katonai academia felállítása" tárgyában.[5] Lembergből, 1848. június 14-én Hollán Ernő mérnökkari főhadnagy terjeszti elő négy fólión „egy a honban felállítandó hadi képezde ügyébeni nézeteimet általános vonalakban".[6] Július 7-re elkészült Cecz János hadnagy 16 fólió terjedelmű munkája „Értekezés a magyar Ludoviceum ügyében."[7]

Nem végeztük el az összevetést, hogy az ismert tervezetekből mi került át az 1848. július 20-ra elkészült és Mészáros Lázár hadügyminiszter által aláírt „Alaprajza egy felállítandó magyar katonai főtanodának" c. tervezetbe, melynek célja szerint „becsületbeli feladata csak az lehet, hogy a magyar hadsereg, és a mozgó honvéd számára fiatal embereket neveljen kik a hadi tudományoknak minden előismereteiben kiképezve, mint főtisztek kitűnő hasznavehetőséggel bírjanak".[8] Mészáros Lázár a képviselőház július 22-i XVII. ülésén nyújtotta be az Alaprajzot, amelyet a képviselők határozata értelmében kinyomtattak. Ez a tervezet korszerű hadtudományi és pedagógiai elvek alapján részletesen szabályozta a főtanoda működésének minden területét, a nevelés és kiképzés tartalmát. 1848 augusztusától nagy ütemben folytak a katonai akadémia megnyitásának előkészületei, bár a

1 *Budapesti Híradó*, 1848. június 2-i (852.) sz. 525. o.

2 OL Az 1848–49-i minisztériumi levéltár. Hadügyminisztérium. H 75. Általános iratok (a továbbiakban – HM) 1848:116.

3 HM 1848:134.

4 HM 1848:223.

5 HM 1848:516.

6 HM 1848:1000.

7 Mészáros család iratai. Bajai Türr István Múzeum, Adattár 1017/II.

8 HM 1848:11820/2920; Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés. (Szerk.: *Beér János–Csizmadia Andor)* (a továbbiakban – *Beér–Csizmadia*) Budapest, 1954. 592–599. o.

munkát akadályozta, hogy az 1848. augusztus 13-án „a magyar Ludoviceum hadi akadémia igazgatójául" kinevezett Luberth János ezredes többszöri felszólításra sem foglalta el beosztását.[9] Ezt bizonyítják a hadügyminiszter 1848. szeptember 10-i, 22-i, október 22-i és 24-i rendeletei.[10]

Az akadémia körüli huzavona azonban csak akkor ért véget, amikor 1848. november 17-én „Petzelt Josef Dr. k. egyetemi mérnöki tanár és nemzetőrségi tüzérkapitány", aki már 1848. június 5-én benyújtotta „a Ludoviceum nevű felállítandó hadi főtanoda elrendezésének tervét", elkészíti és ismét előterjeszti a hadügyminiszternek „A magyar hadi főtanoda alakításának tervét".[11] Ennek a részletes programnak a hatására Mészáros Lázár 1848. november 22-én előterjeszti az Országos Honvédelmi Bizottmánynak elgondolását „A jövő Januarius 7-én megnyíttatni szándékolt hadifőtanoda tárgyában" és másnap a sajtóban is közreadott egy felhívást a főtanodába való jelenkezésre.[12]

Az országgyűlés osztályainak központi bizottmánya a tervezettel kapcsolatban 1848. december 7-én elkészítette a maga jelentését „a felállítandó Magyar Katonai Főtanoda tárgyában hadügyminister úr által előterjesztett terv és költségvetés felett".[13] Ugyanaznap a hadügyminisztérium katonai osztálya ismét felterjesztette az Országos Honvédelmi Bizottmánynak „a Ludoviceum katonai nevelőintézet rögtön használhatóságát illető javaslatot".[14]

A törvényjavaslatot december 9-én és 11-én sok képviselő hozzászólása után tárgyalta az országgyűlés, december 23-án pedig a felsőház is elfogadta az 1848:XLIII. törvényt a magyar hadi főtanodáról.[15] Az OHB egyetértésével a hadügyminiszter 1848. december 12-én kinevezte Petzelt József egyetemi tanárt a Magyar Hadi Főtanoda aligazgatójának és honvéd alezredesnek, aki nagy aktivitással készítette elő az intézmény 1849. január 7-i megnyitását.[16] A törvény szerint a Magyar Hadi Főtanoda az első évben 50 növendéket vesz fel és négy esztendő alatt 200-ra növeli a növendékek számát, erre a szükséges pénzfedezet is megvolt, sőt a hadügyminisztérium 1848. december 15-i átiratára a pénzügyminisztérium a főtanoda számára 1848. december 15-től 1849 március utolsó napjáig igényelt 47 518 pengőforintot is biztosította.[17]

Mészáros Lázár olyan jelentősnek tartotta történelmünk első önálló tisztképző intézményének felállítását, hogy később emlékirataiban kijelentette: „Én ezen eszmével és annak embriójával együtt akarok a történetben élni, s ha valaki idézvén s megemlítvén nevemet, a forradalom alatti működésemet ezzel össze nem köti, – a többi egy füttyöt sem érvén, – azt a feledékenységnek bízvást átengedheti."[18] A Magyar Hadi Főtanoda történetét tárgyaló művek közül ki kell emelni Szilágyi Sándor „Az első magyar katonai tanintézet (1808–1848)"[19] és Bachó László „A Ludovika Akadémia, mint Magyar Hadi Főtanoda a szabadságharc alatt" című írásait.[20] Érdekes azonban, hogy ezek a munkák sem közlik a Magyar Hadi Főtanoda növendékeinek névsorát, sőt a legelterjedtebb feldolgozás szerint:

„Az bizonyos, hogy az intézetben a tanítás nem kezdődött meg, mert annak megnyitása és feloszlatása egy időre esett, Windischgrätz herceg az intézetet katonai kórház céljaira alakíttatta át, a felszerelést lefoglalta, a bevonult tanárok és növendékek pedig szétszéledtek.

Az intézetbe behívott növendékek névsorát eddig nem lehetett megállapítani, mert az erre vonatkozó iratok sem a Hadtörténelmi, sem az Országos Levéltár irattárában fel nem lelhetők. Petzelt aligazgató egy ízben felterjesztett ugyan egy névsort, de ennek csak a hadügyminisztérium iktatókönyvében van nyoma, maga az érdekes okmány még nem került napvilágra. Bár az a kérdés, hogy kik voltak az első ludovikások, ma még okmányokkal nem bizonyítható, maradtak fenn hitelt érdemlő, a régi 48-as honvédek elbeszélésein alapuló feljegyzések, amelyekből hét magyar hadi

9 HM 1848:4967/507., 6266/1246.

10 HM 1848:6266/1246., 5197/517., 8671/2671., 8327/367.

11 HM 1848:11825/2925.

12 Uo., *Beér–Csizmadia,* 600. o.

13 *Beér–Csizmadia,* 601–602. o.

14 OHB 1848:4884.

15 *Közlöny,* 1848. december 11-i (184.) sz. 870–871. o., december 12-i (185.) sz. 875–876. o., december 13-i (186.) sz. 878. o.; *Beér–Csizmadia,* 602–612. o.

16 HM 1848:11313/2413., OHB 1848:5351.

17 HM 1848:11575/2675.

18 *Mészáros Lázár* emlékiratai. (Közrebocs.: *Szokolay Viktor*) Pest, 1867. I. k., 283. o.

19 L. Rajzok a forradalom utáni időkből. Busapest, 1876. 147–201. o.

20 L. A magyar királyi honvéd Ludovika Akadémia története. (Szerk.: *Bachó László*) Budapest, 1930. 187–287. o.

főtanodai hallgatónak a neve megállapítható"[21] Ezek: Amont Béla, Follinus István, Follinus Antal, Palkovics József, Zboray Albert, Heinrich László, Vidor Károly.[22]

Valóban, a Hadtörténeti Levéltárban nem, de a Magyar Országos Levéltár és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárában igen sok irat található, amely a Magyar Hadi Főtanoda életével és növendékeivel foglalkozik. Íme erre néhány érdekes okmány. A Magyar Tudós Társaság 1848. december 30-án a Magyar Hadi Főtanoda igazgatóságától az alábbi tartalmú levelet kapta:

„A magyar tudós társaságnak!

A magyar tudós társaság megkéretik, hogy jövő csütörtökön az az Január hó 4-én a hadi főtanodában tartandó felvételi vizsgálatnál, és ennek bevégezte után barátságos ebédnél, kebeléből egy küldött úr által résztvenni szíveskedjék. Budán 1848-ik évi December hó 30-én.

Vizsgálati elnök megbízásából
alezredes-aligazgató
Petzelt József

A körülmények fogják csak
elválasztani megjelenhetek-e?
Kiss Károly"[23]

Az 1848 december végi súlyos katonai helyzetben tehát készültek a Magyar Hadi Főtanoda 1849. január 4-i felvételi vizsgájára és a Magyar Tudós Társaság első katonatagját, Kiss Károly honvéd alezredest, hadtudományi rendes tagot bízta meg, hogy képviseletében részt vegyen a felvételi vizsgán. Kiss, aki tisztában volt a drámaian alakuló hadi eseményekkel, azért írta rá a meghívóra – „A körülmények fogják csak elválasztani megjelenhetek-e?" Buda, 1849. január 4-i és Pest január 5-i kiürítése miatt Kiss Károly megjelenésére a felvételi vizsgán nem került sor, ezt 1849. január 4-i naplófeljegyzése is bizonyítja: „Földönfutó bujdosás".[24] Valószínű, hogy tanácsára helyezte el később Petzelt József az MTA Könyvtárában a „Személyzeti-könyve a hadi főtanodai növendékeknek. 1849. január 8–15" feliratú, a 31 növendék nevét, születési helyét, életkorát, vallását, bevonulási napját és iskolai végzettségét feltüntető könyvet, „amely eddig ismeretlenül lappangott az MTA könyvtára kézirattárában."[25] A több mint egy évtizeddel ezelőtt közreadott tanulmány 122. lábjegyzetében akkor ezt írtuk: „Személyzet-könyve a hadi főtanodai növendékeknek. 1849. január 8–15. RAL Hadtud. 2-r. 5. sz. A névsor adatainak elemzését és közlését egy külön tanulmányban végezzük el."[26] Erre a vállalkozásunkra sajnos csak most kerül sor, ha nem is tanulmány, de e kis írás formájában.

Tény, már az eddig írtakból is kitűnik, a Magyar Országos Levéltár 1848–49. évi minisztériumi levéltárának fondjaiban sok irat található a Magyar Hadi Főtanoda történetének rekonstruálására. A Honvédelmi Minisztérium iratai között őrzik a „H 155. FELVÉTELI KÉRELMEK A LUDOVICEUMBA 1848" fondcsoportot, amely a Magyar Hadi Főtanoda hivatali, oktatói és növendéki személyzetébe való felvételi kérelmeket gyűjtötte egybe 1848 december végéig,[27] de nagyon fontos iratok találhatók a honvédelmi minisztérium „H 75. ÁLTALÁNOS IRATOK 1848–1849" fondcsoportban is a magyar Hadi Főtanodával kapcsolatban.[28]

A jelzett iratok segítségével feltárható, hogy kiket vettek fel a Magyar Hadi Főtanoda növendékei közé. A „felvételi kérelmek a Ludoviceumba 1848" fondcsoportban található egy szám nélküli, 1848 december végén készült névjegyzék-fogalmazvány, amely a „Kiadott folyamodványok" címet viseli.[29] Ezen a jegyzéken két sorban írták le hol teljes családi és keresztnévvel, hol csak vezetéknévvel a növendékek nevét. A listán két sorban szereplő nevek között mindegyikben találunk növendék-

21 Uo. 284–285. o., az 54. lábjegyzete szövege: OL 10682/1848. „Ludoviceum aligazgatója, Petzelt a személyek névsorát megküldi."

22 Uo. 285. o.

23 MTA Kézirattár. RAL 29/1848.

24 Kiss Károly naplója. OSZK Kézirattár. Q. H. 2014/3. k. 4. o.

25 L. *Ács Tibor*: Az elfelejtett első katonaakadémikus – Kiss Károly (1793–1866). *Hadtörténelmi Közlemények*, 1982. 1. sz., 49–50. o.

26 Uo. 50. o.

27 HM H 155. Felvételi kérelmek a Ludoviceumba 1848. 1–3 doboz. 1–276. számmal, és számnélküliek, de csak az iratok egyenkénti átnézésével kutatható.

28 HM H 75. Általános iratok 1848–1849. 146 csomó és 23 iktatókönyv.

29 HM H 155. Felvételi kérelmek a Ludoviceumba 1848. 3. d. 24–26 fólió.

neveket; a bal oldali sorban 4 növendék neve szerepel, a jobb oldali sorban pedig 39-é. A „Személyzeti-könyv", a „Kiadott folyamodványok" névjegyzéke és a feltárt folyamodványok összevetésével sikerült azonosítani a felvettek jelentős részét. A növendékek nevét a „kiadott folyamodványok" listáján szereplő sorrendben közöljük, de egy-egy növendék neve után SZK-val jelezzük, hogy szerepel-e a „Személyzeti-könyv"-ben és F-fel, ha sikerült feltárni a folyamodványát is.

„Kiadott folyamodványok:

(A bal oldali sorban szereplők) Hofhauser Antal, visszahozta SZK; Hug Gyula, SZK; Oetl Fülöp visszahozta; Bretterbauer Emil, F...

(A jobboldali sorban szereplők) Weindl, SZK; Csathó; Krajcsovits; Kelemen; Beimel, SZK; Papfy, SZK; Pataky, SZK; Bielek, SZK; Erdey Antal; Nádosy Elek, SZK; Nádosy György, SZK; Szép Gábor, SZK; Károlyi Lajos; Lehner Ágoston, SZK; Löblin Miksa, SZK; Szűcs Kálmán, SZK; Szalay, SZK; Lumnitzer, SZK; Orbay István; Kőszegváry György; Eberle; Adda Lajos; Pollák, SZK; Rohonyi; Vecseghy József, SZK, F; Donhoffer Ede, SZK; Tély I., SZK; Ábrahám Sándor; Reisz György; Kosaras; Kováts; Lisznyay; Kornis; Babocsay; Oetl; Werner; Heinrich; Hoffhauser, SZK."[30]

A listán tehát 41 növendék neve szerepel – Hofhauser Antal és Oetl Fülöp neve, mindkét sorban fellelhető. Ezen kívül a listán feltüntetve 7 olyan növendék, aki szerepel a „Személyzeti-könyv"-ben és folyamodványa is van: Kövér Lajos, Marton Béla, Dettela Ferenc, Bayer Fridrich (Bauer Ferenc), Abeles Gyula, Vecseghy József, Rózsafi Alajos és Vidor Károly. A növendékek nevét sok esetben a folyamodványokban olvashatótól eltérő módon vezették be a személyzeti könyvbe. Összesen tehát 48 növendék neve ismert és a további kutatások során több mint valószínű, hogy össze lehet állítani egy teljesen pontos névsort a Magyar Hadi Főtanoda felvett növendékeiről.

A hadügyminisztériumba érkezett, majd a Magyar Hadi Főtanodához továbbított, feltárt folyamodványok közül érdekessége miatt hármat kell kiemelni. Marton Béla (14 éves) és Zsulovszky László (12 éves) folyamodványait Kossuth Lajos 1848. november 30-án Mészáros Lázárhoz intézett levelében többek között így ajánlja a miniszter figyelmébe: „Barátom! Igen nagy szívesség gyanánt kértelek, hogy unokaöcsémet, Zsulyovszki Laczit és Márton Bélát vedd be növendékekül a Ludoviceába... Azért igen szívesen kérlek, ne hadd ki szegény fiúkat, hanem vétesd be még a most megkezdendő cursusra – igen fájna nekem ha szegény gyermekek kimaradnának az irományaik elvesztéséért. Ingyen fizetés nélkül áldozom életemet, mindenemet a hazának – ennyi talán csak méltó kívánság, hogy egy pár szegény öcsém ne maradjon ki a katonai nevelésből."[31] Bayer József vezérkari őrnagy, 1848. december 6-i kérelmében az OHB elnökétől kéri öccse, Bayer Fridrik felvételét a Ludovicea haditanodába, melyen az alábbi ajánlás olvasható: „Ezen kérelmet a tisztelt honv. bizottm. különös figyelmébe ajánlani már azért is szent kötelességemnek tartom, mert tudom hogy folyamodó saját járandóságából édes anyját és testvéreit gyámolítja és mert ő a legjelentősebb tisztjeim egyike. Pozsony Dec. 8-kán 1848. Görgei tábornok"[32]

Pest városának kérésére a hadügyminisztérium elrendelte: „...e városának joga van a legközelebb megnyitandó Magyar hadi főtanodába saját alapítványi költségére két növendéket ajánlani".[33] Ennek alapján Rottenbiller Lipót polgármester 1848. december 28-án a két helyre 8 pályázót terjesztett fel, Vecseghy Józsefet, Ságody Istvánt, Szokolai Lajost, Blaskokovics Kálmánt, Klimkó Radót, Abeles Gyulát, Bretterbauer Emilt és Röszner Gyulát, hogy közülük a felvételi vizsga döntse el, ki lesz a Magyar Hadi Főtanoda két növendéke.[34]

A személyzeti könyvből ismert, hogy a három ajánlás alapján kik kezdték meg a Magyar Hadi Főtanodában tanulmányaikat: Marton Béla, Bauer Ferenc (aki az adatok szerint azonos Bayer Frigyessel), Abeles Gyula és Vecsegi József. A személyzeti könyv rovataiba bejegyzett adatok alapján a tanulmányait megkezdő 31 növendék összetételéről és jellemzőiről megállapítható a születési hely és megye, az életkor, a vallás, az iskolai végzettség és a bevonulás napja.

30 Uo. 24., 26. fólió.

31 Uo. 2. d. 14. sz. (351.).

32 Uo. 2. d. 16. sz., de eredeti HM 1848:12461/3561.

33 Uo. 3. d. 240. sz., de eredeti HM 1848:12993/4093.

34 Uo.

A születési hely és megye szerinti megoszlás:

Születési hely és	*megye*	*fő*	*%*
Pest	Pest	10	32,4
Buda	Pest	6	19,4
Tass	Pest	1	3,2
Vácszentlászló	Pest	1	3,2
Miskolc	Borsod	3	9,7
Makó	Csanád	1	3,2
Kovácsháza	Csanád	1	3,2
Nagyvárad	Bihar	1	3,2
Szepesszombat	Szepes	1	3,2
Kőszeg	Vas	1	3,2
Gibancz	Temes	1	3,2
Kismarton	Sopron	1	3,2
Mád	Zemplén	1	3,2
Mosony	Mosony	1	3,2
Veszprém	Veszprém	1	3,2
Összesen		31	100,0

Életkor szerinti megoszlás:

Év	*hónap*	*fő*	*%*
13		1	3,2
13	3	1	3,2
13	6	2	6,3
14		10	32,4
15		7	22,6
16		8	25,9
17		2	6,3
Összesen		31	100,0

Vallás szerinti megoszlás:

Vallás	*fő*	*%*
római katolikus	19	61,3
református	4	12,9
evangélikus	3	9,7
protestáns	1	3,2
Mózes	3	9,7
óhitű	1	3,2
Összesen	31	100,0

Iskolai végzettség szerinti megoszlás:

Végzettség	*fő*	*%*
gimnázium 4. osztály	3	9,7
gimnázium 5. osztály	7	22,7
gimnázium 6. osztály	10	32,4
gimnázium 3. osztály és kereskedelmi 2. osztály	1	3,2
ipartanodai 1. osztály	2	6,4
ipartanodai 2. osztály	1	3,2
katonai nevelőintézet 2. osztály	1	3,2
bölcsészet 1. osztály	2	6,4

bölcsészeti tanfolyamot végzett	2	6,4
jogi tanfolyamot végzett	1	3,2
szónoklatot végzett	1	3,2
Összesen	31	100,0

Szólni kell e statisztikák után néhány mondatot arról, hogy kiknek köszönhető a Magyar Hadi Főtanodával kapcsolatos iratok megőrzése. Kevésbé ismeretes, hogy Mészáros Lázár ideiglenes hadügyminiszter Debrecenben, 1849. április 26-án utasította szárnysegédét, Németh János alezredest, hogy „a hadügyminisztériumnak Budapesten elmaradt hivatalos irományait, amennyire feltalálhatók lesznek, össze szedvén biztos helyre letéteni és mindaddig amíg a hadügyminisztérium Budapesten székhelyét felütheti olly hű kezekre bízza, hogy a netalán előforduló szerencsétlenségnél azok a haza részére megmentessenek."[35]

Az ideiglenes hadügyminiszter utasításának 3. pontjában kiemeli: „A nevelésügyi osztály összes irományait, amelynek főnöke Tanárky őrnagy volt, de ide tartoznak a Ludoviceum hadi academia irományai is, amellyek Perczelt volt Ludoviceumi aligazgató és alezredes felvigyázata alá bizattak."[36] A hadügyminiszter intézkedésének végrehajtásához 1849 májusában kérte a Pesten tartózkodó Irinyi Dániel kormánybiztos segítségét is.[37] A kormánybiztos 1849. május 9-i és 12-i válaszában közli a hadügyminisztériummal, hogy az elrendelt intézkedéseket az iratok összeszedésére vonatkozóan Németh alezredes, Petzelt József és Tanárky Antal végrehajtották.[38]

A Magyar Hadi Főtanoda 1849. január 7-i megnyitásáról és 10 napos működéséről Petzelt József Pestről, 1849. május 12-i igazolója jelentésében így számolt be Kossuth Lajos kormányzónak: „Hadügyministeri rendelet által múlt évi December hó 12-én hadi főtanodánk aligazgatójává neveztettem ki, s alezredesi ranggal tiszteltettem meg. A hadügyminister úr által azon feladat tétetett előmbe, hogy az általam feltett s az országgyűlés által köztetszéssel elfogadott program értelme szerint az akadémiát életbe léptessem.; határnapul folyó évi január hó 7-ke tüzetett ki. A legkedvezőtlenebb auspiciumok, s egy gazember árnyai ellen folyton tartó harcz között megkezdém sokfelé elágazott hivatalomat; s már egyszer hangzottak el fővárosunk határában az osztrák ágyúk dörgései; s Windischgrätz érczököllel uralkodott felettünk, midőn bátorkodék (január 7-én) a megnyitási ünnepélyt megtartani, s a leczkéket (január 9-én) megnyitni. Én sokat merészeltem – koczkára tettem fáradalmasan szerzett hivatalbéli állásomat – egyetemi tanszékemet – én merészlettem azt, mert a hon, a nemzet bizodalmával tisztelt meg, s aki bennem bízott, még soha meg nem csalatkozott.

Szuronyokkali fenyegetés közben, mellyeket azon politicai kétalakú szörny Mihánovich[39] idézett elő, (január hó 17-én) az akadémia szétüzetett"[40]

A Magyar Hadi Főtanoda 1849. január 7-i megnyitásán és január 17-ig tartó oktatásában résztvett 31 növendék adatait a személyzeti könyv rovatainak sorrendjében közöljük. Jelzete: MTAK Kézirattár. Hadtud. 2 ívrét 5. szám. 1–11. oldal.

35 HM 1849:11398.

36 Uo

37 HM 1849:12840/115.

38 HM 1849:14133/134., 14884/147.

39 Mihanovits Boldizsár hadnagy, gazdatiszt átállt az osztrákokhoz.

40 HM 1849:14908/151.

„Személyzet-könyve a hadi főtanodai Növendékeknek.

Vezeték és Kereszt-név; Születés, Hely, Megye, Ország, Idő; Vallás; Napja a Bejövetelnek, Kimenetelnek és hová?; Jegyzések.

1. *Abeles Gyula,* Pest, Pest, Magyar, 15, Mózses, 1849 év Január 8-ikán, –, A hat gymnasialis osztályokat bevégezte.
2. *Aigner Ferencz,* Pest, Pest, Magyar, 16, Római cath., 1849. január 8-án, –, A hat gymnasialis osztályokat bevégezte.
3. *Amant Béla,* Nagy Várad, Bihar, Magyar, 14, Római cath., 1849. január 8-án, –, A 4 gymnasiális osztályokat bevégezte.
4. *Beimel György,* Pest, Pest, Magyar,17, R cath., 1849. január 8-án, –, 2. o. jogtanulmányait bevégezte.
5. *Bielek Miksa,* Szepes Szomb., Magyar, 14, Reform., 1849. január 8, –, 4 gymnasialis osztályt végzett.
6. *Detela Ferencz,* Pest, Pest, Magy., 15, Rom. cath., 1849. január 8, –, 5 gymnasialis osztályt végzett.
7. *Donhoffer Ede,* Pest, Pest, Magyar, 16, R. cath., 1849. január 8, –, 6 gymnasialis osztály végzett.
8. *Eckmayer Ágoston,* Makó, Csanád, Magy., 15, Rom. cath., 1849. január 8, –, 1-ső Bölcsészeti osztályt végzett.
9. *Kövér János,* Kovácsháza puszta, Csanád, Magy., 15, Cath., 1849. január 8., –, 6 gymnasialis osztályt végzett.
10. *Lechner Ágoston,* Buda, Pest, Magy., 14, Rom. cath., 1849. január 8-án, –, 5 gymnasialis osztályt végzett.
11. *Löblin Miksa,* Buda, Pest, Magy., 16, Mozes, 1849. január 8., –, 5 gymnasialis osztály végzett.
12. *Lumniczer József,* Kőszeg, vas, Magy., 16, Protest., 1849. január 8, –, 1-ső bölcsészeti osztályt végzett.
13. *Nádosy Elek,* Pest, Pest, Magyar, 13 év 3 hónap, Evang., 1849. január 8, –, 3 gymnasialis osztályt végzett s 2 kereskedelmi osztályt.
14. *Nádasy György,* Pest, Pest, Magyar, 14, Evang., 1849. január 8, –, 5 gymnasialis osztályt végzett.
15. *Papfy Vincze,* Gilancz, Temes, Magy., 17, óhitű, 1849. január 8, –, Bölcsészeti tanulmányt végzett.
16. *Pollák Károly,* Pest, Pest, Magy., 14, Mózses, 1849. január 8, –, 5 gymnasialis osztályt végzett.
17. *Rózsafy Alajos,* Buda, Pest, Magy., 14, R. cath., 1849. január 8, –, 5 gymnalis osztályt végzett.
18. *Szalay Elek,* Miskolcz, Borsod, Magy., 13 1/2, Reform., 1849. január 8, –, 6 gymnasialis osztályt végzett.
19. *Szép Gábor,* Tass, Pest, Magy., 13 1/2, Evang., 1849. január 8, –, 6 gymnasialis osztályt végzett.
20. *Szűcs Kálmán,* Miskolcz, Borsod, Magy., 14, Reform., 1849. január 8, –, 6 gymnasialis osztályt végzett.
21. *Storch Gyula,* Pest, Pest, Magy., 14, Reform., 1849. január 8, –, Az ipartanoda 1-ső osztályát bevégezte.
22. *Török Sándor,* Kis Marton, Soprony, Magy., 15, R. cath., 1849. január 8, –, Bölcsészeti tanulmányokat végzett.
23. *Téli Jósef,* Mad, Zemplén, Magy., 15, R. cath., 1849. január 8, –, 6 gymnasialis osztályt végzett.
24. *Veindl Bódog,* Mosony, Mosony, Magy., 13, R. cath., 1849. január 8, –, Tittelen a katonai növeldében az 1-ső és 2-ik osztályt elvégezte.
25. *Vidor Károly,* Miskolcz, Borsod, Magy., 14, R. cath., 1849. január 8, –, 4 gymnasialis és az ipartanoda 1-ső osztályát bevégezte.
26. *Pataky Ferencz,* Vácz Szent László, Pest, Magy., 16, R. cath., 1849. január 8, –, a 4 gymnasialis és 2 ipartanodai osztályt elvégezte.
27. *Bauer Ferenc,* Buda, Pest, Magy., 16, R. cath., 1849. január 8, –, 5 gymnasialis osztályt végzett.
28. *Hofhauser Antal,* Buda, Pest, Magy., 16, R. cath., 1849. január 11-én, –, 6 gymnasialis osztályt végzett,
29. *Marton Béla,* Veszprém, Veszprém, Magy., 14, R. cath., 1849. január 11, –, 4 gymnasialis osztályt végzett.
30. *Vecsegi József,* Pest, Pest, Magy., 16, R. cath., 1849. január 14, –, 6 gymnasialis osztályt végzett.
31. *Hug Gyula,* Buda, Pest, Magyar, 15, R. cath., 1849. január 15, Szónoklatot végzett."

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

GÖCSEI IMRE

A SZÖGESDRÓT MÖGÖTT
Egy hadifogoly naplójából

Dániában

1945. március 5-én a 91 gyalogezred I. zászlóalját szállító szerelvény katonái ismeretlen országban, Dániában ébredtek. Itt minden olyan idegen. Még a város nevét is másképpen írják. Tönder nevénél az ö betűt egy hosszú vonallal húzzák keresztül. Ilyet még nem láttak. Az állomáson kínos rend, tisztaság. Nem olyan, mint a német pályaudvarok, ahol a bombázások következtében romok, szemét, törmelék borít el mindent. Az első benyomások igazán kellemesek erről az új országról, Dániáról. Csinos tiszta városok, tiszta falvak, piros falú, manzárdtetős házak maradnak el a vonat mellett. Gondosan művelt szántóföldek, nagy rétek, apró erdők váltogatják egymást.

A vonat meg csak megy, csak megy észak felé. Nagy városok: Esbjerg, Skjern, Ringkjöbing maradnak el mellettünk. A 3., majd a 2. század kirakodik, csak az 1. század megy tovább.

Ulfborgban rakodunk ki. Kicsi város, rendezett tiszta utcák, kitűnő aszfaltutak, csinos, emeletes házak fogadják az érkezőket. A század kirakodik, sorakozik és indul a három kilométerre lévő állomáshelyünk, Ulfborg Kirk felé. A századot egy kultúrházban és a mellette épült iskolában helyezték el. Másnap berendezkedtünk és a következő napon már megkezdődött a kiképzés. Közben a környéken települt tanyák között meneteltünk kitűnő kavicsos utakon. Az út szélén lerakott tejeskannák, pénz, megrendelt küldemények hirdetik, hogy itt ismeretlen a lopás. Ez úgy látszik fertőző betegség, mert a magyar katonák sem vittek el soha semmit. Még a fogolytáborban sem hallottam semmi olyan csínytevésről, hogy a katonáim valamit is elloptak volna. Pedig a lágerben sok olyan dolgot meséltek, ami igen kellemetlen következménnyel járt volna, ha akkor megtudom. A táborban ezeken a fegyelemszegéseken már csak nevetni lehetett.

Az egyik nap délután, a foglalkozás után kivittem a szakaszomat a tengerpartra. Borongós, ködös volt az idő. Jó úton meneteltünk a tenger felé. Jobbról, balról tanyák sorakoztak az út mentén, tisztaság, rend nyugalom mindenütt. Néhol nagy istállók terpeszkedtek a tanyák mellett. Később gyakoribb lett a rét és a legelő. Néhol az út mellett az árok falán alagcsöveken csörgedezett a víz az árokba. Ilyet is most láttam először. Előttünk hatalmas nádas, a tengerből nem láttunk semmit. Azután az út hirtelen derékszögben balra kanyarodott és egy csatorna mentén kijutottunk a nyílt vízhez, az Északi-tenger egyik öbléhez, a Nissum-fjordhoz.

Előttem az öböl haragos, piszkos, szürke vize hullámzik. Víz, víz, mindenütt csak víz, ameddig a szem ellát. Szürke köd ereszkedik a víz fölé. Zajló, morajló loccsanással csapódik a víztömeg a parthoz, távol egy csónak körvonalai sötétlenek a ködtenger szürkeségében. Megbabonázva álltunk a hatalmas víztömeg előtt. Egészen biztos, mindegyikünk most látott először tengert.

Közben folytatódott a kiképzés. Német kiképzőket kaptunk, akik mindenféle gyalogsági fegyvert (pl. tányéraknát, különböző kézigránátokat, gyakorló és élestöltényeket, aknavetőket, páncélöklöt) hoztak magukkal. A kiképzés gyors és fárasztó volt. Járőrözés, harcgyakorlatok, éleslövészet, fegyverismeret váltogatták egymást.

Március 14-én azt a hírt kaptuk, hogy angol bombát találtak a Vemb felé vezető út mellett. Meg is találtuk, de kiderült, hogy csak egy kézigránát. Még ilyet, ez a dánoknak bomba? – Úgy látszik, nem igen háborúskodtak mostanában, ha ezt a tojáskézigránátot bombának nézik.

Egyik napon a németeket visszarendelték az alakulatukhoz; valószínű, a frontra mentek. Mi pedig parancsot kaptunk az észak-déli irányú vasút Vemb és Ulfborg közti négy kilométeres szakaszának biztosítására. Egy szakasszal a vasutat kellett ellenőriznem, hogy a partizánok fel ne robbantsák. Körülbelül negyven katonával kellett állandó őrségben vigyázni arra, hogy valami baj ne történjék. A vasút mellett egy tanyában, helyesebben farmon csináltak számunkra szállást úgy, hogy egy nagyobb

szobát kiürítettek, a padlóra szalmát raktak, ahol, aki nem volt szolgálatban, aludhatott. Magam alig aludtam valamit, mert állandóan ellenőriznem kellett az őrségeket és járőröket. – A síneken vonatok rohantak délre, megrakva német katonákkal és fegyverekkel. Éreztük, érik a döntés a frontokon.

Az ellenőrzés, illetve a biztosítás nagyon komoly dolog volt, mert ha a mi szakaszunkon történik valami robbantás, a németek bennünket tettek volna felelőssé. Ezért kellett állandóan ellenőrizni az egész területet, de különösen a hidakat.

Az egyik napon fáradtan érkeztem haza az ellenőrzésből. Belépek az őrszobának kinevezett helyiségbe, látom, hogy katonáimmal egy elegánsan öltözött civil társalog. Már kezdtem szidni a Szakács szakaszvezetőt, mert az volt a parancs, hogy ebbe a helyiségbe senki idegen nem léphet be. A szakaszvezető vigyázzba merevedik és jelenti, hogy ez nem idegen, hanem az egyik cselédlegény, aki a házigazdánál dolgozik.

Meglepődtem. Jól megnéztem a fiatalembert. Valóban ő az. Kérdeztem, miért nem dolgozik. Mondta, ő csak reggel hattól délután kettőig dolgozik, utána szabad. Most Ulfborgba megy, mert színházi előadás lesz, amit meg akar nézni. Azért öltözött sötét ruhába, vett fel fehér inget és nyakkendőt. Kissé elcsodálkoztam: tanya az Isten háta mögött, cselédlegény, elegáns sötét öltöny, színház... – Úgy látszik, ez az ország tartogat néhány meglepetést számomra.

Négy nap múlva kapjuk a parancsot, hogy az őrség vonuljon be Ulfborg Kirkbe. Miután mindent a legnagyobb rendbe raktunk, útnak indítottam a szakaszt, én pedig megkerestem a házigazdát, hogy elköszönjek tőle. Azzal fogadott, hogy maradjak ott vacsorára. Mondtam, hogy sajnos, nem lehet. Akkor meghívott egy kávéra. Bevezetett a dolgozószobájába. A szoba berendezése kissé meglepett. Hatalmas könyvszekrény, tele könyvvel, nagy íróasztal, rajta újságok, könyvek, telefon, rádió. Nem volt időm csodálkozni, mert hozták is a kávét és beszélgetni kezdtünk. A házigazda megkérdezte, hogy honnan jöttem Dániába. Mondtam, hogy Magyarországról, Szegedről. Fogalma sincs, merre lehet ez a város válaszolta, de nincs semmi baj, mindjárt megnézzük a térképen. Ezzel benyúlt a könyvszekrénybe és elém tette az Adree–Handatlas legutolsó kiadású, hatalmas kötetét, amely akkor a világon a legjobb atlasznak számított. Én is csak az egyetemi földrajzi intézetből ismertem. Éppen ezért megkérdeztem, hogy került hozzá ez az atlasz. Azt válaszolta hogy őt érdekli a politika és ha az újságban olvas valamit, mindjárt megnézi a térképen is. Ezért vásárolta meg az atlaszt.

Ulborg Kirk felé ballagva elgondolkoztam: tanya, dolgozószoba, íróasztal, telefon, könyvszekrény Andree–Handatlas – ez egy más világ, mint a mi Magyarországunk.

A századunkat áthelyezték Dánia déli részébe, egy kis faluba, Rangstrup-ba. Az egész századot az elemi iskola tornatermébe szállásolták el, pedig csak két tanterem tartozott az iskolához. Az öreg tanító szívesen megmutatta a tantermeket is. Az iskolába lépve egy folyosóra jutottunk, erre keresztbe egy másik, szélesebb folyosó vezetett tovább. Jobbra és balra is egy-egy öltöző nyílt, ahol a tanulók levetették a felső kabátot, lehúzták a cipőt és papucsot vettek fel, a mosdóban kezet mostak, úgy mentek be a tanterembe, amelynek ragyogó fényes, lakkozott padlója volt. A tornateremhez nagy fürdőmedence is tartozott. Az öreg tanító megkérdezte, mikor szoktunk fürödni. Amikor megtudta, hogy már fél éve nem is láttunk fürdőt, a következő szombaton befűtötte a kazánt és az egész századot megfürdette a fürdőmedence jó meleg vízében. Máskor a tornaórákon, vagy a tornaórák végén itt fürödtek a gyerekek is.

Az új helyen páncélos árkot ástunk. Sokszor felmerült bennünk a kérdés, hogy minek, de hát ezt nem mi döntöttük el. A háború vége közeledett, ezt mindenki érezte, de hogy mikor lesz vége, senki sem tudta. Századunknál is furcsa helyzet alakult ki. Zákonyi hadnagy úr, a századparancsnok szinte állandóan részeg volt, ilyesmit motyogott néha: – Majd egy golyó elintéz mindent! –

Négyen voltunk szakaszparancsnokok, mindegyikünk hadapród. Közülünk egyet, Ungcsertészi Tibort páncélvadász tanfolyamra vezényelték Viborgba. A másik, Boltizár hadapród futballozott az ezrednél, keveset volt a századnál. Maradtunk ketten Maur Jóskával. Ő viszont makacs ember volt, azt mondta, ha a hadnagy úr soha nem vonul ki, meg se nézi sem a gyakorlatokat, sem a páncélos árok munkálatait, akkor ő sem vonul ki. Hiába próbáltam jobb belátásra bírni. Így gyakran egyedül vonultam ki a századdal. Pedig a németek állandóan ellenőrizték a munkát. Egyik alkalommal munka közben zuhogni kezdett az eső. Kiadtam a parancsot: gyülekezés a közelben lévő farmon. Utolsónak akartam elhagyni a munkahelyet, még két-három katona lézengett ott, a szerszámokat rakták össze, rájuk vártam, amikor hirtelen megállt mellettem egy autó. Német százados szállt ki belőle.

– Hol vannak a katonák?

– Oda mentek – mutatom a farmot.

– Ki adta a parancsot?

– Én!

– Miért?

– Mert esik az eső!

– A fronton is esik!

– Csak ez az egy ruhájuk van – próbáltam mentegetőzni.

– Azonnal adjon parancsot a munka folytatására!

Nem mondta, de láttam rajta, ha nem teljesítem a parancsot, agyonlő.

Kiadtam a parancsot, a legénység, pedig látva a helyzetet, azonnal szó nélkül folytatta a munkát. Ezután bizony gyakran kaptunk ellenőrzést és a kijelölt munkát minden nap pontosan el kellett végeznünk.

A dánok különben bennünket, magyarokat szerettek és becsültek. 1945 áprilisában már érezte mindenki, hogy rövidesen vége lesz a háborúnak.

Egy alkalommal idős parasztember jött hozzám és elpanaszolta, hogy a fia elment partizánnak, egyik cselédlegénye otthagyta, mert másutt nagyobb fizetést ígértek neki, a másik meg beteg. Ő meg öreg, nem tud úgy dolgozni, ahogy kellene. Kért, hogy adjak neki egy-két munkást. Megsajnáltam. megkérdeztem, ki segítene a bácsinak. Katonáim is unták a kiképzést, ezért vagy ötvenen jelentkeztek. Kiválasztottam három rendes fiút. Megmondtam nekik hogy rendesen dolgozzanak, szégyent ne hozzanak ránk. Ha valami egyenruhát látnak, bújjanak el akárhová, ha kell a föld alá is. Egyébként katonáim szívesen mentek dolgozni, mert először is leültették őket és tömték beléjük az ennivalót, délben megebédeltették őket. Délután két óra körül vonultunk be, akkor pedig megrakták a kenyérzsákot is élelemmel. Szívesen és rendesen és rendesen dolgoztak, el is terjedt a környéken, hogy milyen jó dolgos emberek a magyarok.

Egyszer oda jött hozzám az egyik farmer.

– Micsoda emberek ezek a magyarok? Bolondok?

Kérdeztem a katonákat, hogy mit csináltak.

– Ó, semmit. Csak a dánok is ketten voltak, meg mi is. Mondtuk, húzzuk meg egy kicsit a dánokat. Gyorsabban dolgoztunk úgy, hogy mi a föld végén voltunk, ők meg jól lemaradva, valahol a tábla közepén. Kiabáltak utánunk: – Langsam! Langsam! – Mi meg visszakiabáltuk: – Gyerünk! – Gyorsabban! – Ez annyira imponált a dánoknak, hogy azt mondták a magyarokról, ilyen jó munkások sehol sincsenek a világon.

Rangstrupban Christian Adamsen gabonakereskedő villájában laktam. Egy szobát kaptam, ahol nem sok bútor volt, de kényelmesen, ágyban aludhattam. Amikor este fáradtan, csizmában, vagy szöges bakancsban hazaérkeztem a fényesre lakkozott padlójú szobába, mindig az járt a fejemben; no, megjött a keleti „barbár"! Egyébként Adamsen úrral jó viszonyba kerültem. A legényem, Hunya Miklós ritkán vonult ki. Azt a parancsot kapta, hogy nézze meg, mit főznek a konyhán, ha nagyon rossz az ebéd – ez ritkán fordult elő – főzzön valamit és segítsen a háziaknak, amit szívesen meg is tett.

Zsoldunkat dán koronában kaptuk. Ilyenkor katonáim tejszínt ittak. Igyekeztek meg kóstolni mindent, amit a kereskedésben kapni lehetett. Az iskola mellett volt egy tejfeldolgozó üzem, onnan vásároltak tejet, tejszínt, vajat, sajtot. Egy zsoldfizetés után nagyon jókedvű volt a szakaszom. Megtudtam, hogy az egyik honvéd, a Pelyva Matyi fogadást ajánlott mindenkinek; vacsora után megiszik öt liter tejet. Ha elveszti a fogadást, vagyis nem tudja meginni, akkor ő fizet. Engem kértek fel döntőbírónak. Matyi nyert, pár perc alatt elnyelte az öt liter tejet.

Jól megnéztem a fiút. Sovány testalkatú gyerek volt, nem is értem, hogy tudott öt liter tejet egyszerre meginni. – A másik alkalommal velem fogadott, hogy negyven nyers tojást egyszerre elfogyaszt. Kicsit soknak találtam, ezért, meg a hecc kedvéért, fogadtam. Gyorsan hozták a tojást. Tíz darabot leütöttek egy csajkába, Matyi a szájához emelte és addig le sem tette, amíg az egészet el nem nyelte. Utána jött a második, harmadik, majd a negyedik csajka, tíz-tíz tojással. Mikor a negyven tojást lenyelte, megszólalt:

–Jöhet még tíz! – Azt is elnyelte.

Másnap megkérdeztem:

– Hogy aludtál az éjjel?

– Este egy kicsit melegem volt, de aztán úgy aludtam, mint a bunda...

Megállapítottuk, hogy ilyen nagyevő nincs még egy a században, de talán az egész ezredben sincs.

1945. április 25-én ismét északnak indultunk. Előző napon még géppuskafészkeket építettünk Galsted és Ragstrup között, de este már át kellett adnunk szálláshelyünket a németeknek. Én például a tejüzem tulajdonosa fiánál aludtam. Mindjárt meg is hívtak vacsorára, ami azt is jelentette, hogy bennünket, magyarokat szeretnek, de a németeket utálják. Reggel korán ébresztő, járőrgyakorlat Over Jerstalon keresztül. Végre új állomáshelyünkre, Arnitlundba érkeztünk, ott rendezkedtünk be. Egy

traktorvezetőnél szállásoltak el, helyes kis szobát, tiszta ágyat kaptam. Házigazdám, igen kedves ember, mindjárt meghívott vacsorára. Egy ismerőse is velünk vacsorázott, aki sok új hírt hozott a háborúról. A meghívás nem a vacsora miatt volt fontos, hanem azért, mert megtudtuk, hogy a dánok nem tekintenek ellenségnek bennünket. Nekünk el merték mondani a véleményüket is.

Egy fél nap alatt berendezkedtünk és már kezdtük is a munkát, amit egy német százados jelölt ki számunkra. Szakaszom egy istálló padlásán aludt. Nekik is jó helyet biztosítottak. Hazulról azt a hírt hallottuk, hogy az otthoni kormány halálra ítélte a Németországba kitelepült tiszteket, a tiszthelyetteseket pedig 10 évi börtönre. – Kissé elgondolkodtam. Ha tiszteknek számítunk, mi hadapródok, akkor agyonlőnek, ha nem, tíz évi börtönt kapunk. Szép kilátások! – Lehet, hogy csak rémhír? Vagy mégsem az? – Akármi, de nem volt valami biztató.

Napról-napra ássuk a páncélos árkot. Németekkel beszélgettem. Ők is úgy várják a békét, mint mi, ha nem jobban, a háborúból kiábrándultak. Legtöbbször egyedül vittem ki a századot munkára, vagy gyakorlatra.

Május 3-án pihenő napot kaptam és engedélyt, hogy bemenjek a közeli Haderslevbe. Először teherautóra ültünk Eckerttel a kantinossal, ez hat kilométer után letett bennünket, akkor kétkerekű, egylovas kocsira szálltunk, amely vágtában vitt és a város közepén tett le bennünket. A város békeidőben nagyon forgalmas lehet, de lezárták a kikötőt. A kikötő csendes, alig volt benne élet. A hajók mozdulatlanul lebegtek a vízen, csak itt-ott lehetet látni néhány embert, akik valami javítást végeztek.

Az utcák tiszták, a házak csinosak. Haderslev valóban szép, rendezett város. Az üzletekben mindent kapni. A németeknek nem adtak semmit, de mi mindent megvásárolhatunk. Érdekes az üzletek bejárata. A kirakat az utcára néz, mellette, két üzlet között egy kis előszobaféle helyezkedik el, innen jobbra is balra is egy-egy ajtó vezet az üzletbe. – Végre fogalmat kaptam a dán városokról is, nemcsak a falvakról és a farmokról. Délután dán teherautó szállított bennünket haza.

Fogságba kerülünk

Május első napjaiban nagy izgalommal hallgattuk a rádió híreit és egyéb rémhíreket. Mindenki arról beszélt, hogy rövidesen vége lesz a háborúnak. A dánok szerint csak napok kérdése, hogy a németek leteszik a fegyvert és mindenki, a magyar és a német katonák is mehetnek haza.

Május 5-én Arnitlundban nagy eseményre ébredtünk. A rádió bemondta, hogy az elszászi és a hollandiai német csapatok letették a fegyvert és reggel 8 órakor életbe lépett a fegyverszünet.

Mintha megbolondult volna mindenki. Mindenütt zeneszó, ének, kiabálás, ujjongás, minden házon a fehér keresztes piros nemzeti zászlót lobogtatta a szél. Örömmámorban úszott az egész ország. Megcsapott bennünket is a felszabadultság kitörő öröme, lelkesedése, amely ott vibrált a levegőben. De mi csak annak örültünk, hogy már sem a nyugati, sem a keleti fronton nem vetnek be bennünket. De azonnal felmerült a kérdés: mi lesz velünk? Hadifogság? Hol? Mikor? Meddig?

Izgalmas várakozás. Megkaptuk a német hadosztályparancsnokságtól a parancsot a fegyverletételre. Századparancsnokunk egész nap be volt rúgva. Nekem kellett intézkedni. A fegyvereket összegyűjtöttük és a szakaszom padlásán őriztettem. Horváth szolgálatvezetővel megbeszéltük, hogy a biztonság kedvéért meghagyunk tíz puskát, néhány pisztolyt és megfelelő mennyiségű lőszert. Ki tudja, nem lesz-e rá szükség.

Volt egy kis puskám, amelyet végighurcoltam fél Európán. Vagy 500 tölténnyel odaajándékoztam a házigazdámnak, aki nagyon megörült neki.

Újabb parancsot vártunk. A fegyvereket teherautóra rakják és elviszik. Mi maradunk. Az őrség fegyver nélkül áll.

Május 8-án újabb parancs érkezett. A 91. gyalogezred nem megy Németországba, hanem Dániában marad. A dánok veszik át a „védelmet", hogy a német katonák meg ne támadhassanak bennünket. Egyelőre internáltak vagyunk, csak a drótkerítés hiányzik. Este 8-tól reggel hatig senki sem hagyhatja el a szállását. A dánok azt ígérték, a legrövidebb időn belül, élelemmel ellátva, vonaton visznek haza bennünket, és garantálják, hogy otthon semmi bántódásunk nem lesz. – De jó is lenne!

Még ugyanezen a napon négy fiatal partizán érkezik hozzánk. Hozzám vezetik őket. Beszélgetni kezdünk.

– Mit akarnak?

– Ide küldtek bennünket!

– Miért?

– Hogy megvédjük a magyarokat a német katonák esetleges túlkapásaitól!

– Tehát hadifogság?

– Nem, minden marad úgy, ahogy eddig volt.

– Hát akkor mire jó ez az egész?

– Parancsot kaptunk és mi itt maradunk!

– Rendben van!

Végignézem a partizánokat. Civil ruha, sok fegyver. Pisztoly, puska, modern géppisztolyok vannak rájuk aggatva. Úgy látszik, komoly kiképzést kaphattak, ha minden fegyverhez értenek, ami náluk van.

Csak két nap múlva derült ki, hogy egyik fegyvert sem tudják kezelni. Irántam – úgy látszik – bizalmat éreztek, mert az egyik megkért, mutassam meg neki, hogy a legegyszerűbb forgópisztoly hogyan működik. Ők meg sem tudják tölteni. Elvittem őket egy kis emelkedőhöz, felállítottunk egy céltáblát. Megmutattam, hogyan kell tölteni, célozni és lőni. Rettentően boldogok voltak, amikor 5 méterről eltalálták valahol a céltáblát. Így azután igen jó viszony alakult ki köztünk. Egyébként sem szóltak bele semmibe, csak éppen ott voltak a századnál. El is kísértek bennünket a határig. Ezek után úgy gondoltuk, hogy védelmünkről mégis csak jobb, ha saját magunk gondoskodunk.

Pár nap múlva jött a parancs, indulás a dán–német határ felé, ahol Töndernél angol fogságba kerülünk. Tehát a dán ígérgetés és a gyors hazaszállítás kútba esett. Utunk Over Jerstalon, Rangstrupon keresztül Mellerupba vezetett, ahol néhány napot töltöttünk. – Itt összegyűjtöttük a század felesleges dán pénzét és elküldtük a Vöröskeresztnek. Érdekes, hogy a legénység milyen szívesen adakozott. Tudták, a fogolytáborban nem ér semmit a dán korona. Persze azért még maradt mindenkinél tartalék, mint ez később a határnál kiderült.

Mellerupban a dánok jóvoltából rádiót is hallgattunk. Meglepő volt számunkra hír: „Tegnap az angolok 15000 német hadifoglyot küldtek Franciaországba. Oroszország hasonlóan igényt tart német hadifoglyokra." Rólunk, magyarokról nem volt szó. Felmerült bennem a gondolat, hogy ha vonatra raknak bennünket, valahol Franciaországban, vagy esetleg Ukrajnában szállunk ki a vagonokból.

Az utolsó éjszakát dán földön egy Tyvse nevű kis faluban töltöttük, ahol egy tanya padlásán helyezték el az egész századot.

Május 15. nevezetes dátum volt számunkra. Elindultunk a határ felé. Először kijutottunk az észak–déli műútra, amely Tönderbe és tovább Hamburgba vezetett. Mellettünk német katonák menetoszlopa állt hatos sorokban, töméntelen, szinte megszámlálhatatlan ember. Sok-sok ácsorgás után végre besoroltunk az ezredünk végére. Most már gyorsabban haladtunk, mert Tönderbe beérkezett egy magyar alakulat és az angolok csak a magyarok után voltak hajlandóak átvenni a német hadifoglyokat. Ezzel is megakarták alázni a németeket.

Az út mellett elszórva rengeteg holmi hevert: sisakok, gázálarcok, ruhák, köpenyek, rengeteg kerékpár kerék nélkül, széttört puskák, elhajított pisztolyok, megrongált géppisztolyok, motorok felborított, kiégett autók, stb.

Tönder előtt ismét megálltunk. Az út szélén velünk szemben ballagott egy idős néni, egyszerű szegényes ruhában. A század elején menetelt Tóth István szakaszvezető, a század szolgálatvezetője. Meglátta a nénit, elkérte tőle az üres táskáját. A néni nem akarta odaadni, mert nem értette, hogy mit mond és mit akar a szakaszvezető. Azt azonban látta, hogy nem akar rosszat. – Azután csodálkozva nézte hogy mit művel ez a magyar katona. A szakaszvezető pedig elterjesztette a rémhírt, hogy akinél dán pénzt találnak, azt négy évre elviszik Amerikába. Tehát a dán koronát mindenki rakja ebbe a szatyorba, mert különben soha nem kerül haza.

Az első szakasznál kezdte. Mindenki rakta a maradék koronáját a szatyorba. Egymás után hullottak az egykoronások, a kétkoronások, a tízesek, a százasok. A harmadik szakasz mellett álltam, már félig volt a szatyor pénzzel, de mindenki csak rakta bele a maradék koronákat. Én is dobtam bele egy százast. Aztán a negyedik szakasz is adakozott. A táska jól megtelt pénzzel.

Az asszony csak nézte, nézte, mit csinálnak azzal az ócska szatyorral. Közben jött a parancs: Indulás! – A szakaszvezető oda vitte a szatyrot a nénihez, kezébe nyomta.

– Tessék, ez a magáé! – mondta magyarul.

Az asszony kinyitotta a táskát. Nézte, majd bennünket nézett. Nem akart hinni a szemének. Tényleg az övé ez a sok pénz? – Nem tudta elhinni.

Közben elvonult mellette a század. mindenki mosolygott rá, integetett neki. Még mindig csak nézett. Aztán mindent megértett. Az út szélén állt, integetett. Már jó távol voltunk, de még mindig ott állt, fogta a szatyrot és zsebkendőjével integetett utánunk. Vajon mit gondolt rólunk, magyarokról?

Mi pedig beérkeztünk Tönderbe. A főtéren egy dobogón egy hosszú angol tizedes. Aki elmegy előtte, az fogságba kerül, aki innen van, még szabad. Német katonák intézkednek, minden fegyvert le kell adni. Mi is ledobjuk a pár puskát, amit biztonság kedvéért megtartottunk. Én is kicsatolom a derékszíjat, hogy ledobjam a pisztolyomat. Meglátja az angol, felemeli a kezét.

– Officier, non! – mondja. Visszacsatolom a derékszíjat és még egy hétig hordom a pisztolyt. – Érdekes fogság ez, még revolvere is lehet a hadifogolynak.. (Később természetesen le kellett adni a fegyvert.)

Tönder után átléptük a német határt és most már német földön meneteltünk a fogság felé. Még a határon túl is tömérdek összetört puska hevert az út mellett. Néhol gyerekek futkároztak sisakkal a fejükön, máshol puskával, vagy széttört fegyverekkel játszottak háborúsdit.

Mellettünk az úton német teherautók szállították dübörögve a fogolytáborok felé a „kamerádokat". – Néha egy-egy angol autó robogott el mellettünk, benne rendszerint négy „tomi" ült. Arcukon hideg fölény, hisz most itt ők az élet-halál urai.

Hof Hauberg, a drót nélküli fogolytábor

Észre sem vettük, hogy Tönderbe fogságba kerültünk, mert megállás nélkül meneteltünk a német határ felé, azután tovább Niebüllbe. A határon vöröskeresztes nővérek teát adtak a hadifoglyoknak. Niebüllben egy nap pihenőt tartottunk. Itt hallottuk, hogy a rádió bemondta: „A magyar csapatok megindultak Dániából hazafelé. Odahaza tárt karokkal várják őket és szerelvényeket indítanak értük. Hamburg körül rakodnak és onnan már vonaton mehetnek hazáig." – Ez a hír olyan szép és olyan jó, hogy nem tudtunk hinni benne.

A következő nap ismét menet. Egy tanyacsoportban padláson aludtunk, olyan közel a tengerhez, hogy este a tenger sós vízében mostam meg a lábamat. Másnap láttuk, hogy egészen a tengerparton vagyunk. Még az apályt is megfigyelhettük, mert a tenger vize körülbelül egy kilométert húzódott vissza a parttól. Délután ismét menet és Husum előtt két kilométerre egy réten aludtunk. Nem volt valami kellemes, de ez hozzátartozik a hadifogolyélethez.

Másnap ismét egész nap meneteltünk. Angol katonák robogtak el mellettünk autón, motorkerékpáron. Néha fel is vették a hozzánk beosztott leventék egy részét. A hamburgi műúton 500 m-ként állt egy-egy őrs. Mindenkit igazoltattak. A Tönder–Hamburg észak-déli műúttól nyugatra elterülő vidék egyetlen hatalmas fogolytábor. Minden tanyán német és magyar hadifoglyokat helyeztek el, ott várták további sorsukat.

Ötvenegy kilométer út után fáradtan, elcsigázva, pecsenye vörösre leégve, sajgó lábakkal érkeztünk Hof Haubergbe. Ez egy nagybirtok központjában épült kastély. Mellette hatalmas istállók álltak. Ezeket ürítették ki úgy, hogy a 91/I. zászlóalj 1. és 2. századát itt helyezték el. A tisztek és a hadapródok az istálló poros padlására kerültek, a legénység pedig az istállóban leszórt szalmán aludt. A 2. századnak a pajtában jutott hely. A mi helyünk sem volt sokkal jobb, csak annyival, hogy nem volt annyira zsúfolt.

Itt volt a tanyán a zászlóaljparancsnokság is. – Másnap hullafáradtan aludtunk. A következő napon futballozással ütötte agyon az időt a legénység, de rövidesen ezt is betiltották, mert letaposták a kastély melletti rét füvét. Időmilliomosok voltunk. Egész nap römiztünk, persze nem pénzben, de mit is ért ott a pénz! Naplómba a következő sorok kerültek: „Még alig három napja vagyunk a fogolytáborban, amely be sincs kerítve, és színét sem látjuk az angol katonáknak, mégis, az elfoglaltság hiánya súlyos teherként nehezedik ránk. Mi lehet az igazi fogolytáborban, a szöges drótkerítés mögött, ha itt ilyen kilátástalan, vigasztalan a helyzet? – Aztán a honvágy marcangolja az embert, ami kívülről nem látszik, annál fájdalmasabb belülről."

Most az a hír járja, hogy két hétig kell itt maradnunk, utána megyünk haza. – Mondanom sem kell, hogy a két hétből három és fél hónap lett, és akkor sem haza mentünk, hanem a szögesdrót mögé kerültünk.

A zsúfoltság következtében rettentően elszaporodtak a tetvek. Hiába próbáltuk irtani őket, mindig több lett belőlük. Volt olyan katonám, a Takács Jóska, akinek a zubbonya gallérjának a hajtókája alatt annyi volt a tetű, hogy fehérlett a keki szövet tőlük. Már nem is törődött vele senki, mert ha egész nap ezeket a „kedves jószágokat" szedegette valaki, akkor sem tudta őket kiirtani.

Végre jöttek a német szanitécek és az egész tábort, minden szalmát, fekhelyet, ruhát és minden embert befújtak „tetűporral" – ahogy ott nevezték – azaz DDT-vel.

Az első napon az egész tábor káromkodott, mert úgy megzavarodtak a tetvek, hogy állandóan mozogtak.

– Nem ér semmit ez a tetűpor. Még több lett tőle a tetű! – mondták igen sokan.

Csak két nap után vettük észre, hogy úgy eltűntek, mintha a föld nyelte volna el őket. Így egy kicsit megnyugodtunk. Két hét múlva, amikor megismételték az irtást, már örömmel fogadtuk a német egészségügyieket. Utána úgy eltűntek ezek a rusnya férgek, hogy többé eggyel sem találkoztunk.

Kiderült, hogy nem vagyunk ugyan drót mögött, de a körletet nem lehet elhagyni. Csak zárt alakulat közlekedhetett az utakon. Ezért rendszerint ebéd után sorakoztattam azokat a katonákat a

századunkból, akik fürödni akartak a tengerben. Kimentünk a tengerpartra, megfürödtünk, azután vissza Hof Haubergbe.

Az első alkalommal éppen dagálykor értünk a tengerparton emelt töltésre. Csodálatos látvány tárult alföldi katonáink elé. Ameddig a szem ellát mindenütt víz, víz. Szinte kidomborodik a szürke víztömeg a távolban. Északra egy folyó, az Eider torkolata látszik. Bóják jelzik a hajók útját, amelyek lassan, csendesen úsznak felfelé. Északra egy félsziget látszik.

A víz nem mély, mindössze egy méter lehetett. Nyugodtan fürödhetett az is, aki nem tudott úszni. Szépen megfürdött mindenki, csak a Takács Jóska nem. Nem is csodáltam, mert az egész teste fel volt vakarva a tetvek miatt. A társai összebeszéltek: valahogy meg kellene fürösztení. A végén „véletlenül" belelökték a vízbe. Iszonyú ordítás – a sós víz rettentően csípi a kivakart bőrt. Kiugrott a vízből, bizony nagy verekedés kerekedett volna, de a tettesek a vízbe menekültek, ahova már nem volt kedve utánuk menni. De valahogy ez a vízbelökés használt Jóskának, mert a búskomorság, amely addig hatalmába kerítette, megszűnt. Legközelebb már maga ment be a vízbe és a sok karcolás eltűnt a testéről.

A következő alkalommal apálykor érkeztünk a partra. Csodálkozva néztünk körül a töltésen: eltűnt a tenger! A lapos partról apálykor a víz két-három kilométer távolságra is visszahúzódik a partról. Csak az Eider torkolatánál van víz. Ahol mi fürödni szoktunk csak a tengerfenék mélyedéseiben maradt némi víz. Ezekben a pocsolyákban tengeri állatokat, medúzákat, kagylókat, apró tengeri halakat, tengeri sünöket, tengeri csillagokat nézegettünk. Katonáim mindjárt el is nevezték a medúzákat „takonyállatanak", mert gyakran találtunk a tengerfenék homokján egy-egy alaktalan, kocsonyás valamit. Ha vízbe tettük, azonnal kiderült, hogy medúza.

A parttól távolabb derékig érő gumicsizmában láttunk egy halászt. Nézik a katonák, mit is csinál. Valaki elkiáltja:

– Nézzétek azt a pofát, vasvillával szurkálja a vizet! – Kitört a nevetés. Aztán kiderült, hogy nem is nevetni való, amit csinál. Szigonnyal szurkálta a vizet, mert a nagyobb és mélyebb pocsolyákba visszahúzódnak a lepényhalak és szigonnyal ki lehet halászni őket. Láttuk is, amint egy elég nagy halakat rakott a kosarába. Tehát nemcsak a vizet szurkálta.

Mi is végigjártuk a víz nélküli tengert, nézegettük az állatokat, közben megérkezett a dagály és fürödhettünk.

Az angolok utasítására a németek láttak el bennünket is élelemmel. Ez bizony nagyon kevés volt. Ezt a kevés kenyeret és valami húst kiegészítették savanyúkáposztával. Ebből volt elég. Mikor ez elfogyott, fejeskáposztát kaptunk. Sajnos, a belőle készült főzelék – még só sem volt benne – nem volt valami jó. Gyakran arra vetemedtünk, hogy nyers fejeskáposztát ettünk, mint a nyulak. Szükség is volt erre, mert a heti kenyéradagot bárki egyszerre megehette, nem lakott jól tőle.

Közben a zászlóaljparancsnokságot és a 2. századot elvitték valahová. Csak a mi századunk, az első maradt Hof Haubergben. Munkát ajánlottak katonáinknak: a gazdaságnak nagy tulipántáblája volt, oda kellettek munkások. Századunkból 60 ember dolgozott a földeken. A hadapródok voltak a munkavezetők, felváltva. A munkaidő nyolc óra: 7–11-ig és délután 2–6 óráig tartott, a tulipánföldeket kellett gyomlálni. A körülbelül 30 holdas tulipánmező mellett kisebb területen gladióluszt és jácintot is termeltek, a gazdaság a hagymákat értékesítette. Csodálatosan szép lehetett, amikor a tulipán virágzott. Kár, hogy nem láttam, mert mikor ide érkeztünk, a tulipán virágjait levágták, Így jobban nőnek a hagymák. A nagy tulipánhagymákat csomagolják, értékesítik, a kicsiket pedig a következő évben újra elültetik. Biztos, hogy a tulipánhagyma termelése jó jövedelmet hoz. Mi végeztük ebben az évben a gyomlálást. Ezért a munkáért kaptunk valami babot meg borsót, amelyet a század konyháján főztek meg és osztottak el.

Mivel mi ügyeltünk a munkára, a századparancsnokot és a szakaszparancsnokokat meghívták a kastélyba, ahol két kis manzárdszobában aludtunk az istállópadlás helyett.

Nagyon örültünk, hogy kényelmes ágyban aludhatunk és mosakodási lehetőségünk is volt, bár ez utóbbi a tengeri fürdés után már nem jelentett olyan sokat.

Arra figyeltünk fel, hogy Ungcsertészi Tibor, az egyik hadapród délelőttönként eltűnik és valahol a kastéllyal szemben lévő répaföldön üldögél. Valahonnan papírt és vízfestéket szerzett, megfestette Hof Hauberget. Nem is tudtam, hogy ilyen tehetséges. Annyit tudtunk róla, hogy ungvári, építészmérnök-hallgató volt a műegyetemen. Járt a keleti fronton, ahol meg is sebesült. Miután felgyógyult,került hozzánk.

A kép valóban kitűnően sikerült. Tibor a képet, miután jól megbámultuk, a kastély úrnőjének ajándékozta. Ezen a címen meghívtak egy kávéra bennünket, ami nem szokás náluk. Legalábbis bennünket nem hívtak meg máskor: ők a felső tízezerhez tartoztak, mi a plebszhez. A szépen bekeretezett kép pedig a szalon legelőkelőbb részére került. Úgy láttam, hogy ezeknek a nagybirtokosoknak pénze volt, de a művészetet nem tudták értékelni, mert alig láttam a hatalmas

épületben néhány képet. Tibor képe azonban nagyon tetszett nekik, ezért került a szalonban a legjobb helyre.

Egyik napon látogatókat kaptunk. A szomszéd tanyáról jött át néhány utász. Ők egy kis tanyát kaptak, ahol nem lakott senki. Vagy harmincan lehettek, egy szakaszvezető parancsnoksága alatt. Kissé fegyelmezetlenek voltak, nem is lehetett a mi századunkkal összehasonlítani őket. Egyszer-kétszer meglátogattak bennünket, de mikor látták, hogy nálunk rend és fegyelem van, nem jöttek többé. Nem is bántuk.

Sok érdekes dolgot meséltek el. Nagyon éhesek voltak, ezért egyszer a közelből, az egyik farmról elloptak egy lovat. Levágták, egész éjjel sütötték, főztek, elfogyasztották az összes húst. Torkig ették magukat, a maradék csontokat pedig úgy eltüntették, hogy semmit sem találtak meg. A tábori csendőrség kereste a tetteseket, de semmi nyomot nem talált. Ez után a környéken jobban ügyeltek a jószágokra.

Kérdezték tőlünk, szeretjük-e a békacombot. Nálunk ilyesmit senki nem evett. Ők vadásztak a békákra. Rájöttek, hogy a tengerpart töltésén sok nagy békát lehet találni. A háború alatt a németek a töltésekbe géppuskafészkeket építettek, a szegény békák beleestek a betonból készült kerek lyukakba és nem tudtak kimászni. A hadifoglyok kiszedték és meg sütötték őket. Azt mondták, nem is rossz. A nehézséget az okozta, hogy le kellett mászni a géppuskafészekbe és kiszedni a békákat, de segítettek ezen is. Hosszú nyelű békaszigonyt készítettek, azzal szurkálták ki a nyomorultakat.

Júliusban az egyik napon négy honvéd megszökött tőlünk. Nem messze jutottak, másnap délelőtt már vissza is hozták őket, pedig minden felesleges ruhájukat és a pokrócokat is eladták. Úgy látszik, a tábori csendőrség és az angolok éberen figyelnek mindenre. Nem próbáltam a szökést, de ennyire nevetséges nem lennék, hogy egy nap után már vissza is hozzanak.

Július 19-én ezt írtam naplómba: „A magyar átok, a pártoskodás kezdi felütni fejét a magyar hadifogolytáborban. Jellemző a mai eset. Tegnap este kaptuk a parancsot, hogy ma kilenc órára menjünk a 4. század körletébe. Kóbor alezredes úr fog beszélni a honvédekhez. Előzmény: tegnap délután egy egész zászlóalj megjelent Schülp-ben és a legfegyelmezetlenebb módon Horváth ezredes táborparancsnokot lemondásra kényszerítette. Most sem tudom, ki a táborparancsnok, ő-e vagy más. – Ma reggel kilenc órára a 4. századnál voltunk. Felsorakozik az egész zászlóalj díszoszlopban. Szemben velünk a 82-es egyik zászlóalja áll. Megérkezik Kóbor alezredes. Vigyázz! – Jelentésbeadás. – Megkezdi a beszédet, de látszik rajta, hogy ingerült, folyton grimaszokat vág. Halálos csendben hullanak a szavak. Megpróbálom visszaadni, amit mondott: »Már több ízben szóltam az ezredhez, de most utoljára teszem. Most csak a józan magyar bakához beszélek, nem a néhány gazember csirkefogótól felizgatott és eszétvesztett magyarokhoz. Mert ha nem hiszitek, hogy haza akarok menni, marhák vagytok!« – Erre kitört – hála Istennek, nem rosszabb – a röhögés. – Kóbor dühében abbahagyta a beszédet. – Századokat elvezetni! – Századparancsnokok hozzám! – Két perc múlva kocsijának porát sodorta felénk a szél.

Lassan a feje tetejére áll minden, felbomlik a rend. Senki nem bízik a vezető tisztekben. Mi marakodunk egymás között. Potsdamban folyik a konferencia és díszebédek, díszvacsorák érik egymást, a gazdaságban csépelik a repcét és mi esszük a foglyok kevés, keserű kenyerét és mindennapi káposztáját."

Július végén kaptuk a parancsot, hogy akiket Kárpátaljáról hívtak be, jelentkezzenek, más táborba kerülnek és hamarabb szállítják őket haza. Két hadapród jelentkezett, Ungcsertészi Tibor és Maur Jóska. Tibor ungvári volt, tehát neki jelentkezni-e kellett. Jóska Békéscsabáról vonult be, de tudott szlovákul és úgy gondolta, a Kárpátalján keresztül talán hamarabb hazajuthat. Kívántam, hogy sikerüljön neki. Levelet írtam a feleségemnek, ők pedig megígérték, hogy eljuttatják hozzá. Szomorúan búcsúztam tőlük, mert egyedül maradtam a hadapródok közül a századnál.

Augusztus elején elhagytuk Hof Hauberget, mert szükség volt az istállókra. Nem mentünk messze, csak kétszáz méterrel nyugatra a tengerpart felé, egy Wesselburener Koog nevű kis faluba, ahol három tanyán helyzeték el a századunkat, természetesen istállókban és padlásokon. A költözködés nagy zűrzavarokkal járt, mert több egymásnak ellentmondó parancsot kaptunk. Egyedül kínlódtam a munkával, mert a századparancsnok beteg volt. Végre, sok futkosás után, sikerült mindent elintézni. A hadnagy úrral a polgármesternél kaptunk egy ócska szobát a padláson. Csupasz, koszos, poros falak, két rozzant, öreg ágy, agyonhasznált takaró az egész berendezés, amihez még milliónyi légy és szúnyog tartozott. A házigazdánk különben nagyon rendes ember volt, főként azért, mert szépen, érthetően beszélt németül.

Eseménytelenül múlt az idő, s bár ólomlábakon járt, mégis hamarosan augusztus lett. Az időjárás, mint nálunk október közepén: fúj a szél, zuhog az eső, hűvös a levegő, pedig még nyár van, hisz a búzát és a zabot most aratják.

A hírek egymást kergetik, szinte versenyeznek egymással. A valóságban minden marad a régiben, mi meg maradunk fogságban. A legújabb rémhírből terjedt el: „Negyven napra megszüntették a német hadifoglyok leszerelését és elbocsátását, mert minden szállítóeszközt az idegen nációk hazaszállítására használnak fel."

Mióta új helyünket elfoglaltuk Wesselburener Koogban, szinte eseménytelenül múltak a napok, de mintha hosszabbak lettek volna, mint Hof Haubergben. Szerencsére a házigazdánk rádióját hallgathattuk, így a világ folyásáról volt valami halvány sejtelmünk. Magyarországról olyan kevés hír jött, mintha ott nem is lenne élet. Levelet nem lehetett írni, postát, illetve vöröskeresztes lapot nem kaptunk.

Az újságban olvastam, hogy a hamburgi tanítóknak hat hetes tanfolyamon kell részt venniük. Szívesebben lennék én is ilyen tanfolyamon hallgató, mint itt ilyen naplopó, mert haszontalanul, naplopással töltjük az időt, mikor mások az ország újjáépítésén dolgoznak.

Bármilyen unalmasan múltak a napok, a rádió elhozta mihozzánk is a híreket. – „Augusztus 15-én Japán kapitulált. London győzelmi mámorban úszik, ujjongó tömegek járják az utcákat. Mi elszorult szívvel hallgatjuk a rádió győzelmi indulóit, nekünk az vereségről beszél, nekünk a hadifogolyélet kínjait jelenti. Eddig nem tudtam, hogy mi a honvágy, most már igen.... Sóvárogva nézem az égen gomolygó, viharkorbácsolta, fekete felhőket, szeretnék tovaszállni velük, de csak maradunk, csak várunk..." – Ezek a gondolatok kerültek naplómba az utolsó háborús hírek hatására.

Augusztus 24-én megkezdődtek a magyar csapatok leszerelésének első munkái, a kartotékolások. Az egész zászlóaljunk Strübbelbe ment, ahol egy régi iskolában írnokok hada írta a magyar hadifoglyok adatait. Még a betegeket is elvittük kocsival az összeírás helyére. Állítólag a kartotékolás befejezése és a csoportok összeállítása után megkezdődik a magyarok szállítása. Idegtépő várakozás. Várjuk a további parancsot.

Kaptunk egy új hadapródot, Huszár Józsefet és tíz honvédot. Laci is visszajött a tábori csendőrségtől, így most már megint hárman vagyunk szakaszparancsnokok.

Megkaptuk a parancsot, hogy szeptember másodikán indulunk Lundenből Bocholtba. A parancs mindenkiben azt a reményt keltette, hogy a vonatról hazáig ki sem szállunk. – Erre a hírre megindultak a lopások. Még a század raktárába is betörtek. Néhány száz cigarettát vittek el.

Utolsó este elbúcsúztunk Hof Hauberg úrnőjétől, aki teával és sonkás zsemlyével kínált bennünket, de valahogy nem volt étvágyunk. Este összetorlódott a munka, megjött a zsold és a kartotékok, gyorsan kiosztottunk mindent. Tíz órakor takarodó.

Másodikán két órakor ébresztő. Két házigazdánk egy-egy traktorvontatta utánfutóval szállított bennünket Lundenbe, amely 15 km-re van Wesselburener Koogtól. Hét órakor pontosan a helyén állt a század. Várakozás következett, mint mindig.

Végre tíz órakor kijött néhány angol: Oszlop egyesével mentünk el az angolok előtt, leadtuk egyik kartotékot, negyvenesével beszálltunk a vagonokba. Ekkor elénk sorakozott a zászlóaljtörzs és minden beosztás felborult. A végén a lovaknak és kocsiknak még egy vagon adtak az angolok.

Nagy nehezen elindultunk. Jó a hangulat, katonáim integetnek, mintha hazafelé mennénk. A tengerparti lapályon robog a vonat Hamburg felé. Burg után hatalmas töltésen húz bennünket felfelé a gőzös. Hosszú, talán másfél kilométeres hídon áll meg a szerelvény a Kieli-csatorna (Vilmos császár-csatorna) felett. Angolok igazoltatják a vonat vezetőit. Nemsokára Hamburgba érkezünk. A gyilkos bombázások lerombolták a város nagy részét, de most már megindult az élet a „holtak városában". Hihetetlenül sok az ember az utcákon. Angol katonák, német civilek, lányok, asszonyok jönnek mennek – látszólag gondtalanul – a korzón. Mi irigykedve néztük őket a marhavagonokból. A vonat megállás nélkül ment tovább. Mikor Hamburgtól nyugati irányt vett vonatunk, a jókedv elpárolgott. Már mindenki tudta, hogy nem haza fogunk menni.

Reggel megérkeztünk Bocholtba a holland határ közelébe. Az állomásról visszatolták a szerelvényt a lágerbe. Angol őrség mindenütt. Mi pedig valóban drót mögé kerültünk.

Először a szögesdrót mögött (Bocholt)

1945. szeptember 3-án kerültünk a bocholti hadifogolytáborba, a drót mögé.

Az elhelyezkedés nem ment simán, de rövidesen minden megoldódott. A hadapródokkal volt egy kis probléma, mert a lágerben külön tiszti és legénységi tábor volt. A tisztek és a hadapródok együtt laktak, néha a legénység szállásán, néha külön. A most felmerülő problémát parancs oldotta meg: a hadapródok a legénységhez tartoznak, ott is fognak lakni. Engem nem lepett meg a döntés, mert logikus volt. Sokan tiltakoztak, mert már régen zászlósnak kellett volna előléptetni bennünket, de hát ezekben az időkben ki törődött ilyen bagatell dolgokkal!

Így kerültem a legénységi barakkba. Mondtam a legényemnek, hogy valamelyik sarokban egyik emeletes ágy felső szintjén helyezze el a holmimat, ő meg az alsó ágyat foglalja el. Így is történt. Hogy őszinte legyek, jól is éreztem magamat, mert mindenkit ismertem és sok olyasmit tudtam meg magamról, ami nekem is tanulságul szolgált.

A tábort magas drótkerítés vette körül, amelyet erős villanykörtékkel világítottak meg a németek akkor, amikor még orosz fogolytábor volt. Középen egy sor barakk helyezkedett el, központi fűtéssel, nagy mosdókkal, angol WC–kel, 80 fős legénységi szobákkal. Egyik oldalon egy sor fabarakk húzódott,ott laktam én is egy 28 ágyas szoba egyik sarkában, az emeletes ágy felső szintjén. Alacsony, tiszta szoba, emeletes kincstári faágyakkal, középen tartóoszlop és kályhanyílás, kályha nélkül. Az ablakok egyik oldalon a sportpályára néztek, de mögötte ott volt a kiábrándító, magas drótkerítés. Elég rendes hely a barakk, csak sok a poloska. A középső nagy barakksor másik oldalán ismét barakkok, ott a tiszti tábor, de volt ott kápolna is, ahol vasárnaponként misét hallgathattunk.

Rövidesen kialakult a tábori élet: reggel hat órakor ébresztő, fél hétkor reggeli, háromnegyed nyolckor indulás a munkába, tizenkettőkor bevonulás, ebéd, délután kettőtől ötig ismét munka, utána vacsora , este nyolckor ellenőrzés és takarodó.

Én is jelentkeztem munkára. Először 50 emberrel a szemetet takarítottuk el a táborból. A táboron kívül mély gödröket ástunk és a szemetet elföldeltük. Azután jött a benzintöltő állomáson a munka. A tábor mellett egy erdőben ért véget az a benzinvezeték, amely a Németországban állomásozó angol hadsereget látta el benzinnel. A táboron kívül osztották el az embereket, én is hol a töltőrészlegnél, hol a rakodó brigádnál, hol a pályaudvaron voltam. Legtöbbször a benzintöltőnél dolgoztunk, sátrak alatt. Naplómba a következőket írtam:„ Itt egy erdő vesz körül bennünket. Így nem lehet messze látni, de mindenki a benzint csapolja, a kannákat tölti, mossa, távolabb hegeszti, hordja a gépkocsikra, rakja csomóba, vagy vasúti kocsiba. Nem törődik senki a benzinnel. Ha folyik a kanna, hát hadd folyjon, be vele a halom közepébe, ott nem látszik. Jó néhány lesz majd üres, ha újra szétszedik a kannarakást. Egy nagyon mozgékony angol irányítja a munkát. Jó pofa. Csinálja az üzletet, csak vinni kell neki a márkás órát, az arany holmit, akkor nincs kanna, nincs munka és az illető kap is valamit, cigarettát, kétszersültet, kenyeret és ami akad az angolok kantinjában. Hogy az adott és kapott áru értéke nem azonos, az nem számít."

Szeptember 16–án este szokatlanul későn jöttem haza, mert Zombori hadnagynál sokáig beszélgettünk. Persze a szobám népe még élénken beszélgetett, de lassan ők is aludni tértek. Én is gyorsan lefeküdtem. Amint fekszem, hirtelen az esti imádság szavai tódulnak ajkamra, amit rendesen el szoktam felejteni. Majd utána felsóhajtok, hej csak már mennénk haza, és senkinek ne legyen otthon semmi baja! Csak Irénkét találjam meg minden baj nélkül! – Hirtelen hangos beszéd üti meg fülemet. Hallom, hogy Szabados szakaszvezető beszél. Kiabálok neki, hogy jöjjön be hozzánk. A szakaszvezető jön, szinte magán kívül mondja a híreket: „Az angolok és az oroszok jóvoltából megkezdték a magyar hadifoglyok hazaszállítását. Naponta több ezer ember tér haza. Leszerelő állomásokat létesítettek Pécs, Zalaegerszeg, Kaposvár,Győr és Komárom városokban, átlépő állomást Sopronban és Hegyeshalmon. Mindenki a leszerelő állomáson írást kap, otthon jelentkeznie kell. A polgári hatóságnak kötelessége mindenkit visszajuttatni állásába, ha ez nem lehetséges, megfelelő állásba kell helyezni. Ezt a pesti rádió mondta be." – Mint a megbolygatott méhkas, zúgott fel a szoba, örömteli felkiáltások hallatszottak mindenfelől. Alig tudtunk elaludni. Nem is sejtettük, hogy milyen messze van még a szabadulás.

Szeptember 23-án egy szerelvény magyar hadifogoly érkezett a táborba, így már vagy hatezren lettünk. Ezek a hadifoglyok is haza készültek. Csak látni kellett azt a rémült, megrökönyödött képet, amit az érkezők vágtak a nagy drótkerítés láttára. Eddig biztosra vették, hogy hazamennek, és most itt a nagy meglepetés, a borzalmas csalódás. Valahol bőrgyárban dolgoztak, mert rengeteg mindent, elsősorban kidolgozott bőrt hoztak magukkal. Alig bírták a sok holmit cipelni. A szerelvény mellett

halomban áll a sok csomag, ruhásszekrény, láda, koffer, asztal szék, gyúródeszka és még ki tudja, mi minden hever ott egymás hegyén-hátán.

Ennek hatására a múltkori hazautazási lázat a teljes pesszimizmus váltotta fel. Elkeseredés, sötét borúlátás, szomorú őszi hangulat, hulló falevelek, reménytelenség borult az egész táborra.

Egy nappal később egy szerelvény német hadifogoly érkezett a táborba. Külön szállásolták el őket, drótkerítést húztak a németek köré és külön fegyveres őrség vigyázott rájuk. Az ő barakkjaikban sem ágy, sem szalma nem volt. Hamarosan megindult a kereskedés, bár az angolok tiltották és a drótkerítés mellett állandóan fegyveres őrök jártak fel-alá. A magyar bakát ez nem tartotta vissza, hogy az angoloktól vásárolt cigarettát dupla áron eladja a németeknek. Hátat fordít az angol, a dróthoz ugrik a magyar baka, benyújtja a cigarettát, átveszi a pénzt. Mire az angol megfordul, már el is tűnik, mint a kámfor. Néha persze csak az üres doboz került a némethez, máskor meg a pénz maradt a drót mögött. Hát ilyen volt itt a kereskedés. Pár nap múlva a németeket elvitte egy szerelvény, mi maradtunk tovább.

Szeptember 30-án – csodálatos! – kimenőt kaptunk. 200 hadifogoly mehetett ki a városba. Ezentúl minden nap ennyien nézhettük meg Bocholtot. Én is kaptam kimenőt, megnéztem a várost.

Egyenes, aszfaltozott út, majd utca vezetett a városba. Néhol egy-egy ház hiányzik a sorból, mert lebombázták. Magas, karcsú torony emelkedik a város fölé. Szépen berendezett evangélikus templomba lépek. Szól az orgona, éppen esküvő van. A templom teljesen ép. Tovább is rendes az utca. Azután a belváros következik. Ez aztán igazi romhalmaz. Alig áll egy-két fal. Ház egyetlen egy sem maradt. Rom és rom mindenütt, itt-ott kiégett üszkös falak merednek az ég felé. Síri csend mindenütt, csak a véletlenül idetévedt emberek cipője kopog a kövezeten. Önkéntelenül lehalkul, majd elnémul a beszéd. Némán járunk a belváros üszkös romjai között. Egy gótikus templom romjai emelkednek a kihalt környezet fölé. Tornyát ledöntötte, mennyezetét leszaggatta a bomba-eső. Berendezése elégett. A templom hatalmas harangjai megolvadva, összetörve hevernek a templom padozatán. Itt-ott egy-egy csodálatosan épségben maradt szobor, néhol egy-két darab a díszítmény gótikus faragványaiból.

Még két másik hatalmas templom fekszik romokban. A gyárak porrázúzva, gépek roncsai, falak törmeléke az utcák mentén. Csak néhol emelkedik egy-egy kémény, amelyet a szőnyegbombázás véletlenül meghagyott. – A város pereme többé – kevésbé éppen maradt, ott meg a jó házak egy részét angolok foglalták el. – Mikor lesz itt olyan élet, amilyen volt? Talán soha!

A benzintöltő állomáson pedig ment a munka, de megindult a kereskedés is. A kinn dolgozók a táborból takarókat, pokrócokat vittek ki, amit kenyérért, más élelmiszererért, cigarettáért, vagy pénzért eladtak. A „szerzeményt" este a tábori feketepiacon értékesítették, megfelelő haszonnal. Az „áru" kivitele és behozatala roppant egyszerű volt. A munkacsapat kiment a kapun, nem vitt magával semmit. Aki csencselni akart, elment a kerítés mellé, ahol belül már várta a társa, aki kiadta a „szajrét". Odakint már senki nem ellenőrzött senkit.

Jellemző eset volt a következő. Elromlott a táborban a vízvezeték. Percek alatt beindult a kereskedelem. Gyorsan kettéfűrészeltek egy vizes kannát. Beleraktak két takarót, vitték ki a kannát a pokróccal együtt a táboron kívüli vízcsaphoz. Ott már várta valaki kenyérrel; a takarót kenyérre cserélték. A takaró ment a város felé, a kenyér a táborba. Így tartott egy fél napig, amíg a vízvezetéket rendbe nem hozták. Annyi kenyeret sikerült becsempészni, hogy este a kenyér ára a felére esett vissza a feketepiacon.

A takarók azért voltak értékesek, mert a német nők felöltőket, télikabátokat varrtak a szebb gyapjútakarókból.

A kereskedés mindennel foglalkozott. A németeknél akkor még nem lehetett szappant kapni. Mi a lágerben havonta kaptunk egy-egy szappant. Másnap már a városban árulták. A kereslet igen nagy volt, ezért megkezdték a szappan hamisítását úgy, hogy fából kivágtak egy megfelelő darabot, arra vastag szappanréteget kentek és úgy adták el. A turpisságra hamar rájöttek a német háziasszonyok: Tűt szúrtak a szappanba, így egyből kiderült a csalás. A következő alkalommal répából vágták ki a megfelelő darabot, arra kentek vékony szappanréteget, de ezt is hamar felfedezték és utána már csak rendes szappannal üzleteltek.

Hiánycikk volt a cigaretta, mert a hadifoglyok cigarettát nem kaptak. Az angoloktól vásárolt cigaretta nagyon drága volt, ezért megindult a cigarettagyártás. A legkülönbözőbb növények, gyomok leveléből készült a szívnivaló. Ezeknek a levelét megszárították, felvágták, cigarettahüvelybe – nem tudom, honnan szerezték – töltötték. Állítólag a lóhere virágja, nikotinnal leöntve, egészen tűrhető cigarettát adott. Mások zöld dohánylevelet loptak a mezőn, megszárították, felvágták, s egészen jó cigarettát gyártottak belőle.

A feketepiacról még annyit, hogy mindent lehetett venni a friss kenyértől a kikészített bőrig, a cigarettától az elegáns új félcipőig, a civil sapkától a karóráig, az aranygyűrűtől a pisztolyig, ha valakinek pénze és cigarettája volt.

Október 20-án nagy szerencsétlenség történt. A vasúton dolgozó munkásokat tehergépkocsival hozták vissza a táborba. A vasúti síneknél az angol gépkocsivezető nem figyelt eléggé és egy mozdony elkapta a teherautót. Öten meghaltak, sokan megsebesültek. Ezeket is hiába várják otthon. A bocholti temető fenyői alatt alusszák örök álmukat.

A rémhírek bizakodást, reményeket keltettek mindenkiben, aztán jött a kiábrándulás, és nemtörődömség, fásult közömbösség, letargia vett erőt az egész táboron. Október végén egy magyar vöröskeresztes megbízott érkezett a táborba. Azt a hírt hozta, hogy elindult az angol zónából az első szerelvény, amely civil menekülteket szállított haza, utána jönnek a leventék, majd mi, katonák következünk. A komoly tél beállta előtt minden magyar hadifoglyot hazaszállítanak. Mintha ezt igazolná az a tény, hogy egyik nap elvitték tőlünk a leventéket, helyettük Borkenből katonákat hoztak. – Szép ígéretek, de nem bízom bennük. – Később kiderült, hogy ez is csak rémhír volt.

Október végén megérkezett az ősz. Ilyen sorok kerültek a naplómba: – „Sárga, barna, rozsdavörös leveleket kerget a szél; piszkos, ólomszürke felhők rohannak az égen keletre, minden keletre, Magyarország felé megy, rohan, vágtat, repül, csak mi maradunk itt a rabság csirizes ételén. Odakünn csattog az eső. Nemcsak kinn esik, be is folyik a barakk rossz tetején. Az éjszaka is sátorlapot kellett magamra teríteni a csöpögő víz ellen, így meg alám folyt az esővíz. Mi lesz a télen?"

November közepén már éreztük, hogy közeledik a tél, ami abban nyilvánult meg, hogy mindig gyakoribb lett a dér. Kellett volna a tüzelés a barakkokban. Az angolok azonban nem nagyon törődtek vele. A magyar baka azonban találékony. A szakaszom Borkenben dolgozott. Meglátták a romok közt egy kályhát, fölrakták az autóra és behozták a táborba. Fát meg az erdőből szereztek. Egyik szombaton csak elnéztem a századunkat. Olyan volt mint egy afrikai emberkaraván, annyira megrakodtak fával. Nem kérdeztek senkit, de jól befűtötték a barakkokat.

Később az angolok végigrazziázták a barakkokat és elszedték a fűrészeket és fejszéket, amik legnagyobb része lopás utján került hozzánk. Annyit azonban sikerült elrejteni, hogy a tüzelésben nem lett fennakadás.

November elején ezt írtam a naplómba: – „A tábor lakói az utóbbi időben valóságos tolvajok lettek. Nemcsak a földekről lopták el a leveles dohányt, mint eddig, hanem most már meglátogatták a krumplis vermeket is, de ellopták a kacsát, a libát, a csirkét. A múltkor egy marhát vágtak le és a két combját hozták be, a többi részét ott hagyták. Hát így múlnak a napok."

November végén a szökések aláhagytak. Négy szökött magyart elfogtak és Münsterbe vittek. A hadbíróság három hónapi börtönre ítélte őket önkényes eltávozás miatt és a büntetés letöltése után visszatoloncolták a szökevényeket valamelyik táborba.

A múltkor az egyik honvéd a századunkból hazulról levelet kapott. Persze nem volt boldogabb ember nála az egész táborban, mindenki őt irigyelte, jómagam is. – Mi már írtunk egy-két vöröskeresztes lapot, de mint később kiderült, azokat otthon nem kapták meg, valahol elsikkadtak, vagy elégették őket.

December eleje több változást hozott a hadapródoknak. Az első az volt, hogy átköltöztünk egy kis szobába, ahol ezután négy hadapród lakott, eléggé kényelmesen. Először nagyon sivár volt a szoba, de szereztünk asztalt, néhány széket, kályhát, így már egészen elfogadható lett.

A másik változás: a hónap elejétől a hadapródok is a tiszti étkezdén kapták a kosztot. Érthetetlen volt előttem az egész. Mikor a táborba kerültünk, megkérdeztük, hogy nem kaphatnánk-e mi is ott étkezést. Azt válaszolták, hogy szó sem lehet róla, hogy a hadapródok oda kerüljenek. Decemberben meg a mi megkérdezésünk nélkül elintézték a dolgot. Az előzmények után természetesen visszautasítottuk ezt a megoldást. Csak ismételt rábeszélés és kérés után fogadtuk el a felajánlott lehetőséget. A koszt ott összehasonlíthatatlanul jobb volt, mint a legénységi konyhán. Ott mindig ugyanazt a „bölöcét", azaz csirizt kaptuk, amibe belefőztek krumplit, darát, burizst, sárga- és takarmányrépát és mindazt, amit az angolok adtak. A tiszti étkezdén volt néha egy kis tészta, néha egy kevés pörkölt is kerül a tányérra, pedig ott is annyi volt a fejadag, mint a másik konyhán. Soha nem hittem volna, hogy ennyit jelent a jó szakács és az ügyesen megoldott főzés.

A december azért is hozott változást, mert a tábori papunkkal kint jártam a városban a ferencesek lebombázott rendházában, ahol megismerkedtem Páter Kasperrel, aki elmondta, hogy néha jó lenne a segítség nekik, mert kevesen vannak és sok a munka. Ezért elhatároztuk egyik volt tanítványommal Misóczki Jóskával, aki szintén hadapród volt, hogy amikor ráérünk, délután kimegyünk a városba és

segítünk, amit tudunk, a pátereknek. Mindezt azért terveztük, hogy németek között legyünk és tanuljuk a német nyelvet. Később, amikor megszöktünk, ennek igazán nagy hasznát vettem. Mikor Páter Kasper megtudta, hogy én civilben középiskolai tanár vagyok, elvitt a gimnáziumba, ahol összeismertetett Dr. Semmelmann-nal, a gimnázium földrajztanárával, aki meghívott a lakására és szakkönyveket adott, hogy olvashassak. Igen kedves ember volt, akivel szakmai kérdésekről és sok másról is igen jól elbeszélgettünk.

Így már aránylag gyorsan telt az idő. Minden második nap dolgozni mentem a szakaszommal. Decembertől már kevés volt a munka, mert a benzintöltő állomás csapjait leszerelték és Hamburgba vitték. Így kevesebb munkásra volt szükség, de azok is gyakran már 11 órakor bevonultak. A szolgálat pedig minden negyedik nap került rám.

Gyakrabban mentem ki a rendházba, ahol mindenféle munkában segítettünk. Egyszer a kertet ástuk, máskor a romokat takarítottuk el, vagy betonoztuk a kápolna tetejét. A ferencesek úgy osztották be a munkát, hogy ha valahol ketten dolgoztunk, oda egy barátot és egy magyar hadifoglyot küldtek. Ez azért volt jó, mert csak németül beszélgethettünk, ami segítette a tanulást. Közben meglátogattam Dr Semmelmann barátomat is.

December elején egy hölgy érkezett Magyarországról a táborba, Károlyfalvi Béla evangélikus lelkész nővére. Tőle sok mindent megtudtunk a magyarországi viszonyokról. Ezek kissé megnyugtattak bennünket. Azt is megtudtuk, hogy a táborból küldött lapjaink még mindig nem jutottak haza, így hát válasz sem várhatunk. Ez a bizonytalanság elkeserített mindenkit.

A sok változás, az elfoglaltság, a kimenő, a munka a ferenceseknél, a beszélgetés Dr. Semmelmann-nál, a nyelvtanulás következtében úgy éreztem, gyorsabban múlik az idő.

Azután elérkezett a karácsony, amit nem is nagyon vártunk, mert a közönséges hétköznapokat könnyebben elviseltük, mint az ünnepeket. Előző napon az angolok öt darab cigarettát adtak minden hadifogolynak. Az egész tábor sorban állt és kemény tisztelgéssel köszönte meg mindenki a cigarettát. Az angol tisztek olyan diadalmas arccal osztották az ajándékot, mintha valami roppant nagy értéket adnának, pedig nem is ők adták a cigarettát hanem az amerikai Vöröskereszt.

A szakaszom nagy barakkjában tartottunk kis karácsonyi ünnepséget. Karácsonyi versek, rövid beszéd, karácsonyi énekek hangzottak el. Hadnagy úrtól mindenki kapott egy süteményt és egy szaloncukrot, ami igazán nagy meglepetés volt. Nem is tudom, hogy szerezte mindezt.

Az estét Czímer Laciéknál töltöttem a tiszti táborban, ahol még vacsorát is kaptam. Igen jól elbeszélgettünk. Az éjféli misén már nem ilyen jó a hangulatom. A karácsony varázsa annyira megfogja az embert, annyi emléket idéz fel, hogy – bármennyire is nem akarja, fájó vágyódás, sóvárgás keríti hatalmába az otthon, a család után.

Karácsony után a rémhírek áradata lepte el a bocholti tábort. Ezt elősegítette az is, hogy december 27-én hatalmas vihar dühöngött a környéken, megtépázta a romokat városban, szétszaggatta a villanyvezetékeket. Két és fél napig nem volt villany a táborban, rádiót sem lehetett hallgatni. Ezt használták ki a rémhírterjesztők. „Január elsejétől megszűnik a német élelmezés, U.N.R.A. kosztot kapunk, ami sokkal jobb lesz. Cigarettát is kapunk, de zsoldot nem. Hat héten belül mindenkit hazaszállítanak." – Persze nem hittem az egészből semmit.

Szilveszter napja. Hálaadásra mentünk a kápolnába. Még a következő napon is bennem zsongtak a prédikáció szavai: „Bármilyen elesettek vagyunk is, bármilyen bút, keservet, kínt és gyötrelmet hozott ez az év, mégis hálát kell adnunk Istennek, mert sokan pihennek az anyaföld ölén szerte Európában, akik tavaly ilyenkor még örömmel és nagy reménységgel tekintettek az 1945. év felé."

Elalvás előtt elvonult előttem az egész év: Felsőnemesapáti, Bérbaltavár, Újkér, az esküvő Irénkével, Sopron, Bécsújhely, Csehország, Németország, Dánia, Ulfborg Kirk, Rangstrup, Arnitlund, Hof Hauberg, Bocholt, a hadifogolytábor. Az egész olyan, mint egy lidérces álom. Úristen, mikor lesz vége már ennek az álomnak?

Az új esztendő, 1946 napjai lassan múltak. Ezért megfigyelhettem az időjárást is. Wesztfáliában igazi óceáni klíma uralkodik. Januárban mindössze egyszer csökkent a hőmérséklet -10 °C alá. A többi napon reggel 0 körül volt a hőmérséklet. Eső annál több esett. Mindössze egyszer láttunk csak havat, amikor nagy pelyhekben hullott, de az is azonnal elolvadt.

A bíztató hírek egymást kergették. Februárban az a hír járta, hogy március közepén megindul a szállítás és ránk is sor kerül. Egy aggasztó hír is elterjedt, hogy bennünket előbb Eselheidbe szállítanak. Erről a táborról semmit sem tudtunk, de valahogy mindenki szívesebben maradt volna Bocholtban, mint hogy egy új, ismeretlen táborba vigyék. Csak az a baj, hogy erről éppen úgy, mint sorsunkról, nem mi döntünk.

A táborban néha tréfás dolgok is történtek. Február elején két honvéd egy nyulat szerzett a városban. Azon gondolkoztak, hogyan hozzák be a táborba. Úgy döntöttek végül, hogy spárgákat kötöttek a nyúl két hátsó lábára és maguk előtt hajtották az állatot. A kapunál az őrség nem akarta beengedni őket, mert parancs volt, hogy a táborba semmit sem lehet behozni. Végre előkerült egy tolmács, a segítségével megmagyarázták az őrségnek, hogy ők nem hozzák a nyulat, hisz nagyon jól tudják, hogy a táborba sem behozni, sem kivinni semmit sem lehet, hanem az jön velük. Az őrség jót nevetett az indokláson és a parancsnok, egy főhadnagy elé vitték a két katonát. Ő is elnevette magát és elzavarta a két tréfacsinálót a nyúllal együtt. Mondták is az angolok: „Sokféle néppel volt már dolguk, de ilyennel, mint a magyar, még nem."

Február másodikán egy szerelvényre való szlovák hagyta el a tábort. Hazaszállították őket. Köztük sok volt a magyar, akik tudtak szlovák nyelven beszélni. Számunkra biztató jel volt, mert azt jelentette, hogy megindult a szállítás. Csak később derült ki, hogy semmi jót nem jelentett.

A nagy esőzések következtében megáradtak a csatornák és a víz elöntötte Bocholtban a pincelakásokat. A városban tartózkodó magyarok segítettek a bajbajutott lakosságnak a hurcolkodásban, közben mások meg elloptak mindent, amit csak lehetett. Kik voltak a tolvajok, senki sem tudta. A tábort azonban két napra lezárták.

A nagy esőzések után egészen tavaszias idő köszöntött a környékre. Valóságos szökési láz vett erőt a táboron. Mindenki pénzt akart szerezni, hogy megszökhessen. Az én szakaszomból február 14-én hárman szöktek meg: Rusz őrvezető, Búza és Fülöp, az órás. Ők voltak a legpénzesebb emberek és Rusz még tudott valami keveset németül. – A naplómba ilyen megjegyzés került: „Ha így megy vagy két hónapig, nem igen lesz, akit hazaszállítsanak, mert mindenki megszökik."

A táborban beszélték, hogy egyik nap a bocholti állomásfőnök betelefonált a táborparancsnokságra:

– Bejelentem, hogy ma több mint száz jegyet adtam el a magyaroknak.

Clark százados volt a telefonnál.

– Na, és kifizették a jegyek árát?

– Igen!

– All right! – válaszolta.

A magyarok pedig utaztak hazafelé. – Engem is kísértett a szökés, de nem volt civil ruhám és elég pénzem.

Február 14-én a szökevények közül 27-et hoztak vissza az angolok a táborba. Szomorú látvány volt, amikor lesújtottan ballagtak végig a táboron a fogdába. Elképzeltem, milyen elkeseredést éreztek, amikor a drótkerítés kapuja ismét bezárult mögöttük. Mindenki megszeppenve és bánatosan nézte őket. Az angolok azonban nem büntették szigorúan őket. Akinek a pokrócai megvoltak, már másnap kiengedték a fogdából. Volt olyan is, aki még azon a napon másodszor is megszökött. Abban reménykedtünk, hogy most több szerencséje lesz.

Ez az esemény pár napra leállította a szökéseket.

Egy Magyarországról jött asszonnyal beszélgettünk. Valószínű sváb lehetett, akit kitelepítettek és rokonokat keresett a táborban. Azt mondta, nem érdemes hazamenni, mert otthon igen rossz a helyzet, hisz egy skatulya gyufa 18 000 pengőbe kerül. Szökni sem érdemes, mert nem lehet átjutni az osztrák határon. Ez a hír körülbelül igaz is lehetett. Vaska ezredes úr közölte, hogy tudomása szerint vagy 15 000 magyar igyekszik dél felé az angol zónába, akik valamennyien az osztrák határ felé tartanak. München és Passau környékén sok magyar zsúfolódott össze. Ennek az az oka, hogy akkor az amerikai zónából nem szállították haza a hadifoglyokat. Előzőleg is volt szállítás és később is.

Ezek hatására sokan lemondtak a szökésről, így a századparancsnok, Zákonyi hadnagy és a másik század parancsnoka Talmács főhadnagy is elállt szökési szándékától.

A legénység azonban megy, igyekszik hazafelé, vásárolja a civil ruhát, festi alakítja ruháját, hogy valamiképpen eltüntesse a keki színt. Kereskedik, áruba bocsát mindent, bevetésre megy Hollandiába csak azért, hogy pénzt szerezzen és hazaindulhasson. Sokszor én is felsóhajtok: Istenem, csak már én is indulhatnék Magyarország felé, haza felé. Gyakran már szinte elviselhetetlen ez a bizonytalanság, mert kétség és remény, bizakodás és csüggedés, erőltetett nyugalom és gyötrő nyugtalanság váltogatják bennem egymást.

Február 17-én izgalmas napja volt a tábornak. A délelőtt minden különösebb esemény nélkül telt el. A vasárnapi szokásos szemle (parádé), mise a megszokott időben zajlott le. Délután megérkezett a parancs, hogy indulunk Eselheidébe, az itt kapott takarókat másnap le kell adni. Nagy a forgalom az udvaron, pokrócokat cipelő emberek jönnek-mennek. Olyan a tábor, mint egy megzavart hangyaboly. Betolják az első szerelvényt a tábor melletti vágányra. A 7. és 8. zászlóalj bevagoníroz és rövidesen indul is.

Másnap kiderült, hogy a két zászlóalj barakkjaiból az összes villanykörtét elvitték. Ezért a következő napon a parádé alatt az angolok végigjárták az összes körletet és összeszedték a villanyégőket. Jellemző, hogy csak az első barakkokban találtak jó villanykörtét, a többiekből, mire odaértek, eltűntek a jó égők. Egyes helyeken olyan jól működött a hírszolgálat, hogy a jót kicsavarták és helyébe rossz égőt raktak. Így az angolok a rossz villanykörtéket vitték magukkal, a jók megmaradtak tartaléknak. – Este már besötétített szobában villany mellett bridzseztünk.

Nagy várakozással tekintettünk Eselheide elé. Vajon mi vár ránk? – Azt gondoltuk, hogy csak rosszabb lesz a sorsunk, mint Bocholtban volt. Nem tévedtünk.

A kellemetlen az volt, hogy a tábort lezárták, senki sem hagyhatta el, csak kivételes esetben mehetett valaki ki a lágerből.

Én sem kaptam engedélyt, ezért keresnem kellett valakit, aki kimehetett és vissza tudja vinni azokat a könyveket, amelyeket Dr. Semmelmanntól kölcsön kaptam és egy levelet elvisz Páter Kasperhoz. Ebben elnézést kértem, hogy búcsú nélkül hagyom el Bocholtot, de nem tehetek róla.

Február 20-án korán keltünk, bejárt a vonat a tábor melletti vágányokra, mi beszálltunk a hideg marhavagonokba és elindultunk az új láger felé, amelyről semmit sem tudtunk. A távolság nem volt nagy, de a sok ácsorgás miatt csak este kilenc órakor érkeztünk Hövelriegebe.

Az angolok gondoskodtak arról, hogy senki meg ne szökhessen. A hadifoglyokat páncélosok kísérték mindkét oldalon. Megmondták, hogy a sorból senki se lépjen ki, mert azonnal tüzelnek. A koromsötét éjszakában a páncélosok reflektorainak fényében vonultak a magyar alakulatok a tábor felé. Végre feltűntek a tábort körülvilágító lámpák, a széles szögesdrót kerítések és a fényből kiemelkedő őrtornyok kísértetiesen sötét árnyai.

Megérkeztünk. A nehéz kapuk kinyíltak és egymás után nyelték el a századokat, zászlóaljakat.

Nagy nehezen elhelyezkedtünk egy fabarakkban. Hideg volt, az üres barakkban csak egy kihűlt kályha ácsorgott árván, tüzelő nélkül a sarokban. Nem estünk kétségbe: leterítettünk a padlóra egy sor pokrócot, lefeküdtünk, szorosan egymás mellé. Az egész társaságot letakartuk annyi pokróccal, amennyi csak volt. Azután mozdulatlanságba dermedtünk reggelig.

Dideregve ébredtünk. Azután átköltöztünk egy másik barakkba. Még el sem helyezkedtünk, újabb parancs, újabb hurcolkodás.

Végre a tiszti tábor folytatásában kaptunk egy fabarakkot. Ez lett a végleges helyünk.

Megkezdődött a berendezkedés. Ócska, rozsdás, emeletes ágyakat kaptunk, hozzájuk gyatra, félig üres szalmazsákokat, továbbá mindenki egy-egy új takarót.

Este újabb szerelvény érkezett. Eligazító voltam, mert 50 főt a mi századunk körletében kellett elhelyezni. Megérkeztek az új hadifoglyok. Kiabálás, káromkodás, rendetlenség, senki nem intézkedik. Nem tudom kinek kellene intézkedni. Keresem a parancsnokokat, de senkit nem találok, aki valamit tenne. – Végül nem tehettem mást, kiválasztottam 50 embert, elhelyeztem őket a mi századunknál. – A többiek még egy óra múlva is jöttek-mentek, kiabáltak, míg végre nagy nehezen elhelyezték őket.

Körülnéztünk a barakkunk környékén. Mellettünk egy szimpla drótkerítés húzódott, tetejét három soros tüskésdrót biztosította. A kerítésen túl az angolok konyhái álltak, és sok-sok vékony, hosszú fenyőfarönk, amit felvágva tüzelőnek használtak. – De jó lenne pár szál fenyőfa! Jó meleget lehetne vele csinálni!

Ez egyelőre csak álom volt, a hadapródok fantáziája azonban már dolgozott: a következő éjjel át kell mászni a kerítésen és egy kis fát kell szerezni. – Ez mind helyes, de őrség is van a tábor mellett. Azonnal működésbe lép a figyelőszolgálat, amely megállapítja, hogy a kerítés mellett nincs őrség, csak a konyhán kívül van igen erős drótkerítés, ott vannak az őrtornyok, mindegyikben egy-egy géppisztolyos katona. Ez azonban elég messze van. Most azt kell megállapítani, hogy a konyháknál van-e őrség, a személyzet pedig ott marad-e éjszakára. Kiderül, hogy este 7 óra után a személyzet elmegy, leoltják a villanyt és sötétség borul erre a táborrészre. A figyelés tovább tart. Semmi mozgás nincs.

Meg kell szervezni az akciót. Két ember átmászik a kerítésen, átadja a fát, kettő az innenső oldalon átveszi, kettő a barakkba hordja, a többi fűrészeli, felvágja és eldugja az ágyak alá. Jön a sorsolás. Legnehezebb dolga azoknak lesz, akik átmásznak a kerítésen. Felírják egy-egy cetlire a neveket. A legidősebb, Takács hadapród húzza ki a sapkából az összehajtogatott papírokat. – Az első Boltizár hadapród, kissé fellélegzem, talán nem én leszek a második. – Jön a második húzás, az én nevemet húzzák ki. A szerencse soha sem kísért, most sem, de nincs mit tennem.

Este tizenegy órakor nagy nehezen ketten átmászunk a kerítésen. A túlsó oldalon lehuppanunk a földre. Csend mindenütt, alszik a tábor. Várunk egy darabig, azután megindul a munka. Egy-egy vékony fenyőrönköt rátámasztunk a kerítésre. A végét felemeljük, a másik oldalon lecsapódik a földre,

ott elkapják, óvatosan leemelik a kerítésről. Újabb két ember már szállítja is a barakkba, ahol működésbe lép a fűrész és a balta. Csendben folyik a munka. Csak a kerítés zörög, amikor rátámasztjuk a fát és a másik oldalon lehúzzák.

Halkan megszólal odaát egy hang:

– Elég, nem fér több! – Gyertek vissza!

Laci barátommal megigazítjuk a rönköket, azután halkan, zaj nélkül visszamászunk a táborba.

A barakkban nagy a munka, szól a fűrész, zuhog a balta, a kályhában ropogva ég a tűz. Mi megtettük a magunkét, lefekszünk és az ágyból kényelmesen nézzük a serényen dolgozó hadifoglyokat. Hajnalra minden fa felvágva az ágyak alá kerül. Nem látszik belőle semmi, mert az ágyakat a padlóig betakartuk pokrócokkal. A barakkot kisöpörjük, kiszellőztetjük, most már mindenki lefekszik és alszik.

Délután parancs jött: minden barakk két zsák kokszot kap és mindenki egy új takarót. A tüzelőt a napostiszt, Takács hadapród osztja ki. Takács káromkodik, hogy minden munkát a hadapródoknak kell elvégezni, a tisztek meg semmit sem csinálnak.

Egyik nap arra figyeltek fel a tábor lakói, hogy a tábor mellett valami magas rangú tiszt fogadására készülnek. A díszőrség és a díszszázad ünnepi egyenruhába, skót szoknyába öltözött. Ilyet még nem láttak a magyar katonák, legtöbben nem is hallottak róla. Az egész tábor a drótkerítéshez özönlött bámulták a szoknyás katonákat. Megszólalt a skót duda díszjele az ezredes fogadására, majd díszmenet következett. A hadifoglyok előbb csak bámultak, majd nevetésben törtek ki. Erre jött a parancs, hogy azonnal menjen vissza mindenki a barakkjába.

Ekkor tudtuk meg, hogy itt Eselheidében skótok vigyáznak ránk. Egészen mások voltak, mint az előző őrség, az angolok. Sokkal szigorúbban őriztek bennünket. Míg Bocholtban kimenőt is kaptunk, itt, Eselheidében erről szó sem lehetett. De hová is mentünk volna! Gyakran tapasztaltuk az angolok humorérzékét, itt ez teljesen ismeretlen volt.

Megtiltották, hogy a drótkerítés közelébe menjünk. Aki 10 méternél közelebb ment a kerítéshez, arra rálőttek, de úgy, hogy el is találták. Nem is ment a szögesdrót közelébe senki.

A tábort széles drótkerítés vette körül. Kívül és belül rendes drótkerítés volt. A két kerítés között körülbelül egy méteres szélességben hengeresen összehajlított szögesdrótkötegek tették lehetetlenné az átjutást. A három méter magas kerítés tetején szögesdrót huzalok akadályozták meg, hogy valaki átmásszon rajta. A kerítést sötétedés után sűrűn elhelyezett erős villanyégőkkel világították meg úgy, hogy mellette mindig nappali világosság uralkodott. A drótkerítés fölé ötven méterenként őrtorony emelkedett, mindegyikben egy-egy géppisztolyos katona őrködött, akiket két óránként váltottak. A váltás gyorsan ment, mert könnyű páncélossal vitték őrségbe a skót katonákat.

A tábor bejárata mellett, de még kívül, olyan betongödrök voltak, amelyekben sem ülni, sem állni nem lehetett, csak guggolni. Tetejükön vasrács volt, amelyet lakattal lehetett lezárni. Ha valaki megszökött ide zárták, ahol sem enni, sem inni nem kapott. Amikor az őrségnek eszébe jutott, kiengedték. Volt, aki csak egy órát, de volt olyan is, aki egy napot töltött ebben a börtönben. Az nem számított, hogy esik az eső, vagy hideg van. Aki megszökött, azért imádkozott, hogy ide ne kerüljön.

Lassan bebizonyosodott, hogy sokkal rosszabb helyzetbe jutottunk, mint amilyenben Bocholtban voltunk: tiszti étkezde nincs, a koszt csapnivalóan rossz. A reggeli feketekávé, olyan mint valami sötétszínű rossz, meleg víz. Ebéd kétféle, egyik nap tejleves, tej és tészta csak mutatóban van benne, másik nap rendes leves, ugyanolyan gyenge. A vacsora hasonló. Az élelmezés általában annyira gyatra, hogy ha két hónapig így tart, kinyithatják a kapukat, nem megy el senki, annyira legyengülünk.

A kezdeti rendetlenség után megkezdődött a rendcsinálás. Az eddigi zászlóalj- és századkötelékeket megváltoztatják, 318 fős munkásszázadokat létesítenek. A mi századunk parancsnoka Lányi százados lett. Zákonyi és Zsigó hadnagyok, a volt századparancsnokok szakaszparancsnokok lettek. Az első századhoz kerültem írnoknak. Először azt hittem, nem sok dolgom lesz, de később kiderült, hogy elég sok mindent kell csinálnom.

Hírek, jók, rosszak, egymás után jöttek, mentek. Állítólag a leventéknél kihirdették, hogy március 15-én indulnak haza. Hihetetlen! – nem is lett belőle semmi. – A leventék nagy csomagot kaptak a Vöröskereszttől. Állítólag mi kapjuk a cigarettát, körülbelül 20 darabot. De jó lenne! Ez, meg a zsold lehetővé tenné, hogy valami civil ruhát szerezzek és megszökjek. Az is jó lenne, ha kihelyeznék valahová a századot, ahonnan könnyebben lehetne elszökni. Sajnos csak maradunk a zsúfolt barakkokban, a csupasz, homokos táborban, amelyet erős lámpák és őrtornyok vesznek körül. A kevés ételtől szinte szédeleg az ember. Csak valami járvány ne legyen, mert akkor nem megyünk haza, hanem valamennyien itt pusztulunk.

Azután megérkeztek a vöröskeresztes lapok. Szinte újjászületett, aki ilyet kapott, pedig csak annyi volt rajtuk, hogy jól vagyunk, várjuk hazaérkezésedet. Én nem kaptam egyetlen sort sem. Megváltozik

ilyenkor az ember. Mogorva, szótlan, embergyűlölő lesz. A legjobb barátjába beleszúrná a kést, mert már a harmadik lapot kapja, ő meg még egyet sem kapott. A legkülönbözőbb gondolatok kergetik egymást az ember fejében, leginkább az erősödik meg benne, hogy amint lehet, meg kell szökni.

Márciusban megjött a szép idő. Nyolcadikán és kilencedikén a ragyogó napsütés kicsalogatta a szabadba az embereket. Valósággal nyüzsög a tábor a déli napsütésben. A jó idő megnövelte a szökések számát. Egyik nap a szökni akarók közül egy honvédet agyonlőttek a skótok a drótkerítés mellett. Naplómba a következő sorok kerültek: „Szombaton temették a tragikus sorsú bajtársat. Egyszerű temetés, de megrázó. A szívbemarkoló »Circumdederunt me...« hangjai szinte döbbenetes erővel ragadták meg a körülálló hadifoglyok megkérgesedett szívét. Ő már nem fog hazatérni! Ő már nem fog a viszontlátás örömében részesülni! Csak ennyit ér a hadifogoly élete. Lecsap az őrködő skót katona golyója az őrtoronyból és nincs többé, vége. Hiába várják otthon. Ő már soha nem fog megérkezni."

Ez a tragédia egy időre megakasztotta a szökéseket. Zsigó hadnagy is lemondott róla, árulta a civil ruháját.

Mindezek ellenére sokan foglalkoztak a szökés gondolatával. Czuczor és Horváth hadapródok is elindultak haza, azaz megszöktek. Annyira titokban tartották tervüket, hogy mi sem tudtunk semmit róla.

Én is megkezdtem a készülődést. Elegáns, új félcipőmet eladtam és még néhány holmit, hogy legyen pénzem az útra. Barna pokrócból csináltattam a szabókkal egy zakót, ami alá felvehettem a magyar katonai zubbonyt, Amikor az angolok a német készletekből ruhát osztottak, igényeltem egy vadonatúj „helferin" köpenyt. Így lassan összegyűlt, amire szükségem volt.

Madarász Tibor barátommal főztük ki a szökési tervet. Először a környékről készítettünk tervrajzot. Olyan hadifoglyoktól kaptuk az információt, akik gyakran jártak a táboron kívül. Azután az útvonalat terveztük Münchenig, Úgy gondoltuk, ott jelentkezünk a Magyar Vöröskeresztnél, azok beutalnak valamelyik amerikai lágerbe, ahonnan hazaszállítanak bennünket. A terv – mint később kiderült, – nem volt rossz, de a végrehajtása nem volt könnyű.

Az utolsó napokban csatlakozott hozzánk Szabó Árpád páncélos hadapród, aki Tibor barátja volt és a „D" táborban lakott. Ő beszélt az egyik skót katonával, hogy két aranygyűrűért és egy svájci karóráért kienged bennünket a dróton.

Április 7-én éjjelre tűztük ki a szökést. Ez éppen vasárnapra esett. Ez a nap ugyanúgy telt el, mint a többi. Misét, prédikációt hallgattunk, amelyet egy vatikáni delegátus mondott. Délután összecsomagoltunk és vártuk az estét. Egész nap valami belső izgalom remegett bennem. Állandóan az járt a fejemben, hogy sikerül-e a szökés, vagy sem.

Szökés

A „D" táborban szokatlan mozgás fogadott. 20–25 hadifogoly és egy csomó fiatal levente bámészkodott, hogy szemtanúja legyen a szökésnek. Rövidesen megérkezik a könnyű páncélos, rajta a skót katonák, akik az őrséget váltják. A katonáknak feltűnik a csődület. A páncélos elmegy, végül egy újabb őrt tesz le a drótkerítésen kívül. – Így hát meghiusították a tervezett szökést. A tömeg azonban nem mozdul, vár. Végre a skót katonák megunják a tétlen várakozást, a páncélos bejön az egyik kapun a táborba és bottal szétverik, szétkergetik a hadifoglyokat.

Az ütlegek elől az egyik barakkba menekültünk. Miután a veszély elmúlt, elkeseredetten indultunk vissza az „A" táborba. Szidtuk a sorsot, hogy ilyen mostohán bánt velünk. Káromkodva tértünk vissza az „A" táborba. Útközben legényemmel, Miklóssal találkoztunk, aki azt a hírt hozta, hogy az egyik őrtoronyban nincs őrszem, mert elvitték valahová. A legényemmel együtt a drótkerítéstől tisztes távolságban lefeküdtünk a földre és figyeltük a sötét őrbódét. Csigalassúsággal múltak a percek. Feszülten figyeltünk. Semmi mozgás, tényleg üres az őrbódé.

– Drótvágó ollót, Miklós!

Legényem eltűnt, pár perc múlva hozta is a drótvágót.

A kerítés alá feküdtem és munkához láttam. Az ollót pattogva nyírta a szögesdrót kerítés szálait. Óvatosan, hang nélkül kellett dolgozni, minden szálat elvágni. Fagyott, de izzadtam a kora tavaszi éjszakában. Fáradtan adtam át az ollót barátomnak, Tibornak, aki tovább nyírta a szögesdrót rozsdás szálait. Ő is elfáradt, a harmadik, Árpád búját be a már mély lyukba. Ő már ki is vágta a kerítés külső oldalát.

Kérte a hátizsákját. Szorosan egymás mögött helyezkedtünk el a kitágított lyukban, hogy minél gyorsabban elhagyhassuk a tábort és ne vegyenek észre bennünket.

Az első szökevény kiugrott a kerítésből és rohant, hogy minél hamarabb kijusson az erős lámpák fényköréből. – De hiába. A következő pillanatban jobbról egy géppisztolysorozat csattant, majd balról több őrtoronyból dörrentek rövid sorozatok.

Megdöbbenve hallgattuk a lövéseket, de már semmi sem tartott vissza bennünket. Kiugrott a második is. Olyan tüzet kapott jobbról, balról, csak úgy porzott a homok. Már nem volt megállás, én is ugrottam a többiek után. Dörögtek a fegyverek, én pedig rohantam a sötétben. Amint kiértem a lámpák fényköréből, levágódtam és kúszva igyekeztem minél messzebb a tábortól. Utolértem a többieket. – Csodával határos módon egyikünk sem sebesült meg.

Amint a lövöldözés csillapodott, hol az egyikünk, hol a másikunk ugrott fel, rohant vagy 10–15 métert előre, aztán újra levágódott a földre. Lassan haladtunk előre, de láttuk, hogy a tábor túlsó oldaláról, ahol az őrszoba volt, két páncélos indult.

A reflektorok fénye mutatta, hol vannak a páncélosok. Már be is fordultak a tábor két végén. Rövidesen a mi oldalunkra értek. Rohantunk, ahogy csak bírtunk a közeli erdő felé. Ha elérjük az erdőt, megmenekültünk, ha nem ...

Nem is tudtuk végiggondolni. A két páncélos befordult a tábor északi és déli végénél. Fényszóróik végigpásztázták a terepet. A rohanó mozgó alakokat felfedezik az erdő közelében. A páncélosok nehézgéppuskái és gépágyúi működésbe lépnek. Lövedékek csapódtak be a közelünkbe. Utolsó erőfeszítéssel elértük az erdő szélét és az erdő szélén húzódó mély árokba zuhantunk. Megmenekültünk. Csak akkor nyugodtunk meg kissé, amikor megszűnt a lövöldözés zaja és elhalt a páncélosok dübörgése. Aztán elindultunk az erdőben. Egy óra múlva megdöbbenve tapasztaltuk, hogy eltévedtünk. A táborba éjszaka érkeztünk, egyszer sem jártunk a környéken a drótkerítésen túl. Volt ugyan egy vázlat rajzunk a környékről, de fogalmunk sem volt, hogy hol vagyunk, merre kell mennünk. Hárman három felé akartunk menni.

Végül megegyeztünk, hogy csak egy vezető lesz, a többiek annak parancsát teljesítik.

Elindultunk, szerintem a jó irányba. Teljesen bizonytalan botorkálás közben egy patakra bukkantunk. Emlékeztem rá, hogy éjjel, amikor a táborba érkeztünk, egy hídon mentünk keresztül. Ezt a hidat akartuk megtalálni. De merre is lehet?

Megindultunk a patak mellett. Végre egy magasfeszültségű vezetékhez értünk. Arra is emlékeztem, hogy egy ilyen vezeték keresztezte a táborba vezető utat. Keresztülgázoltunk a patakon és követtük a vezeték irányát.

Végre fellélegeztünk, mert megtaláltuk az utat. Innen már csak nyolc kilométer Höfelriege vasútállomása, ahol vonatra akartunk ülni. Lassan, óvatosan haladtunk az úton, mert majdnem beleszaladtunk egy angol járőrbe. A katonák ránk kiabáltak, de mi eltűntünk az erdőben. Néhány lövést leadtak, majd továbbmentek. Mi meg az erdőben, az erdő szélén, az úttal párhuzamosan mentünk. Közbe–közbe kinéztünk az erdőből, hogy valóban az út mellett maradjunk. Hideg volt, fagyott, de nem éreztük. Izzadtunk a belső feszültségtől és izgalomtól.

Végre elértük Eselheide falut. Az út rajta vezetett keresztül. Bemenni nem mertünk, mert tele volt angollal és szörnyen ugattak a kutyák.

Nagyon óvatosan megkerültük a falut, a település végénél megkerestük az utat és mellette mentünk tovább. Végre megtaláltuk a vasúti síneket. A vágányok közelében egy kis erdőben leterítettünk egy pokrócot, lefeküdtünk, egy másikkal betakaróztunk, de az izgalomtól aludni nem tudtunk.Egy órás mozdulatlanság után felkeltünk és körülnéztünk. Kerestük a höfelriegei állomást. Csak üres helyét találtuk, mert szétbombázták. A síneket rendbehozták, de sehol az állomás épülete. Hol keressük a jegypénztárt? Jegy nélkül felszállni nem lehet, mert azonnal felismernek bennünket.

– Meg kell keresni az állomást!

– Te tudsz a legjobban németül, keresd meg!

Elindultam a sötét, sáros utcán. Egy ember jött szembe velem. Rámdörmög: – Morgen! – Én is visszadörmögök: – Morgen! –

Jött egy másik férfi is. Ő is köszönt, én visszaköszöntem. Bizonyos távolságban követtem a két embert. Eltűntek egy épületben. Ellenkező irányból is érkezett egy férfi. Ő is bement az előbbi ajtón. Talán itt az ideiglenes állomás, ahol jegyet lehet váltani?

A torkomban vert a szívem, amikor határozott mozdulattal kinyitottam az ajtót. Soha szebb zenét nem hallottam, mint akkor a jegyek pecsételését. Álmos hangon bedörmögtem a pénztárablakon: – Dreimal Paderborn! – Újabb pecsételés, megkapom a jegyeket, fizetek. Körülnézek. Néhány álmos ember üldögél a padokon, várják a vonatot, hogy munkába menjenek.

Mikor a többiek is mozogni kezdtek, én is elhagytam az épületet és kimentem a sínekhez, ahol barátaim már izgatottan vártak.

Berobogott a vonat, felszálltunk és kezdetét vette egy különleges utazás, amely a komáromi vár kazamatáiban ért véget. De addig még sok minden történt velünk.

Az angol zónában

A fülkében álmosan, szótlanul üldögéltünk és szorongva gondoltunk a következő napok nehézségeire, megpróbáltatásaira. Beszélni nem mertünk, mert akár magyarul, akár németül beszélünk, azonnal kiderül, hogy nem vagyunk németek, hanem idegenek. Ezért inkább alvást színleltünk. Fiatal német útitársunk azonban mindenképpen beszélni akart velünk. Igyekeztünk röviden válaszolni, de újra és újra jöttek a kérdések.

– Hová utaznak?
– Paderbornba!
– Mit csinálnak Paderbornba?
– Tovább utazunk.
– Hová?
– Kasselba.
– Kassel már az amerikai zónában van.
– Tudjuk!
– Honnan jönnek?
– Eselheidéből.
– A lágerből?
– Igen!
– Megszöktek?
– Igen!

Erre megoldódott útitársunk nyelve. Elmondta, hogy ő is volt katona, hadifogoly is, de az angolok hazaengedték. Most dolgozni jár Paderbornba. Mondtuk, hogy mi is oda igyekszünk, de még sohasem jártunk ezen a vidéken, segítsen a tájékozódásban. Ezt meg is ígérte. A vonat közben halad a célja felé. Egyik megállónál új barátunk kinéz az ablakon és felkiált:

– Aussteigen! /Kiszállni!/

Leugrottunk a vonatról, ott álltunk az ismeretlen állomáson. Rajtunk kívül néhány ember szállt csak le, azok is eltűntek a kijáraton.

Szidtuk a németet, mint a záporeső. Így kiszúrt velünk. Azt sem tudjuk, hol vagyunk. Az állomás neve, Hofgarten, semmit sem mondott nekünk.

– Mi lesz most? – Kérdeztük egymást.
– Menj oda a vasutashoz és kérdezd meg, hol vagyunk.

Egyszerű a tanács, de hogyan érdeklődjünk, hogy ne legyen feltűnő? – Azzal az ürüggyel kezdtük, hogy mi Kasselbe akarunk utazni. Lehet–e erről a pályaudvarról. Lakonikus a válasz:

– Nem!
– Hát honnan lehet?
– A főpályaudvarról!
– Melyik főpályaudvarról?
– A paderborniról! – Nem tudják, hol vannak? Ez Paderborn egyik külvárosi pályaudvara. Itt kimennek az utcára, tíz perc alatt a főpályaudvaron lesznek.

Megköszöntük a felvilágosítást és siettünk a főpályaudvar felé. Amint oda értünk, meglepetten láttuk, hogy a pályaudvart angol katonák zárták le. Se ki, se be! – Bent az érkező vonatok utasait igazoltatták. Úgy látszik, szökött hadifoglyokat kerestek. Talán éppen minket?

Gyorsan eltűntünk. Az első utcasarokról néztük az igazoltatást. Láttuk, hogy négy gyanús külsejű alakot elvittek a razziázok. Mikor úgy éreztük, hogy tiszta a levegő, visszamentünk a pályaudvarra és megváltottuk a jegyeket a Kassel felé induló gyorsvonatra. Megnéztük, melyik vágányról indul a vonat, mert már be akartunk szállni. A pályaudvar aluljárós volt, akárcsak a győri. Éppen indulni akartunk a felfelé vezető lépcsőn, amikor egy angol katonát megpillantottunk meg a vonat mellett. Megálltunk, bámészkodtunk, visszamentünk a jegypénztárhoz, vártuk, mi történik. Igazoltat – e a katona vagy sem? – De senki sem ment föl a lépcsőn. A másodpercek, percek gyorsan peregtek, izgalmunk növekedett. Nem lenne jó itt maradni, mert bármely percben ismétlődhet a razzia...

Szabó Árpád barátom döntött.

– Felmegyek – mondta –, ha elkapnak, ti lépjetek le. Pár másodperc után vigyorgó képpel kiabál le nekünk:

– Gyertek, ez nem angol, hanem lengyel!

Felmentünk a lépcsőn. Az egyenruhás katona valóban nem angol. A karján ott a felírás: – Poland.– Megkönnyebbülten ülünk be a vonatba.

A vonat kigördül a pályaudvarról, lassan elhagyjuk a várost. Gondolatokba merülve hallgatjuk a kerekek zakatolását. Arra riadunk fel, hogy a vonat megáll. Mindenki igyekszik gyorsan leszállni. Kiderül, hogy az angol – amerikai zónahatáron vagyunk.

– Ausweis! Ausweis! (Igazolvány!) – kiabálják az angol katonák.

Megdöbbenve nézünk körül. Altenbecknél vagyunk, egy felrobbantott viadukt van előttünk. Nagy tömeg tolong a másik oldal, az „ígéret földje" felé. Az amerikai zónában már elengedték a hadifoglyokat. – De jó lenne a másik oldalon lenni!

Egyelőre folyik az igazoltatás. Elől, a tömeg előtt angol géppisztolyos katonák vizsgálják a papírokat. Körülnézünk. Jobbról, balról és hátul is angol őrség. Innen nem lehet megszökni. A tömeg halad előre, mi nem igyekszünk. Van ugyan igazolványunk (angol-német nyelvű), de csak arra jó, hogy lefogjanak bennünket és visszavigyenek a lágerbe. Lökdösnek bennünket, de hagyjuk, hogy megelőzzenek minket. Az utasoknak körülbelül kétharmadát igazoltatták, amikor az angolok kiabálni kezdtek:

– Come on, schnell – Schnell! –

Mi pedig, a többiekkel együtt, siettünk a másik oldalra. – No, ezt megúsztuk!

Az utasokat most már az amerikaiak vették kezelésbe. Egy magas falakkal körülvett udvarra terelték az embereket és egyesével engedték igazoltatás után felszállni a vonatra. Igazolványt kerestünk a zsebünkben. A hadifogolyigazolvány nem jó, mert azonnal kiderül, hogy az angol zónából szöktünk meg. Sok kotorászás után találtam egy fekete MÁV arcképes igazolványt a régi szép időkből, amikor még civil és tanár voltam. Megpróbálom: fénykép van benne, horogkeresztes pecsét nincs, talán jó lesz.

Határozottan, mint akinek a legnagyobb rendben a szénája, nyújtom az igazolványt az amerikai őrmesternek. Megnézi, rám néz, keményen tiszteleg, nyílik az ajtó, a két katona is tiszteleg, és én határozottan megyek a vonathoz és felszállok. Mire is jó a MÁV arcképes igazolvány!

Figyelem a többieket. Ugyanez megismétlődik Madarász Tibor barátommal is. Kemény tisztelgés, ajtónyitás, beszállás. Neki is hasonló igazolványa volt.

Nézzük a harmadikat. Árpádnak már nem volt más, mint egy régi bicikliigazolvány. Az amerikai őrmester nézi a papírt, megfordítja újra nézi. Próbálja elolvasni, nem tudja. Vakarja a fejét. Látszik, hogy teljesen tanácstalan. Végül legyint egyet, a tisztelgés elmaradt, de nyílik az ajtó és ismét együtt van a társaság a Kassel felé induló vonaton. Most már az amerikai zónában vagyunk, ahol a hadifoglyok már szabadon mozoghatnak. Tehát nekünk sem kell már izgulnunk. Talán nem kerülünk újra fogságba.

Az amerikai zónában

Miután az amerikai-angol zónahatáron szerencsésen megúsztuk az angol, majd az amerikai igazoltatást és a többi utast is ellenőrizték, megindult a vonat. Délután érkeztünk Kasselbe. A háború ezt a várost sem kímélte, összebombázták, de már kezdett épülni. A városház előtt a két oroszlán és a címerek már újra frissen aranyozva csillognak. Megpróbálunk minél hamarabb ennivalót szerezni. A Vöröskereszt nem adott: elküldtek bennünket a központi élelmiszerhivatalba. Nem mertünk bemenni, mert a hivatal a rendőrség épületében volt elhelyezve: Egyik péknél kaptunk egy kiló kenyeret és egy hölgy nekünk adta az uzsonnáját. Mindent megettünk, de persze nem volt elég.

Este hatkor vonaton Gissen felé indultunk. A vonat megállt, nem ment tovább. Kijárási tilalom volt, a pályaudvaron töltöttük az éjszakát. Rengeteg ember zsúfolódott össze: bundás hölgyek, kopott egyenruhájú veteránok, elegáns felöltőjű nők, ócska katonaköpenybe öltözött férfiak, pokrócba csavart alakok. Alig lehetett megmozdulni. Szerencsés volt, akinek a pályaudvari kopott padokon sikerült helyett szereznie, mert a többiek bizony a padlón feküdtek vagy ültek. Mi is a földön aludtunk, mint a legtöbb utas.

Hajnalban az első vonattal utaztunk tovább Frankfurt am Main felé. Mosakodás, reggelizés csak az álmok világában.

Még a délelőtt folyamán begördült a zsúfolt szerelvény Frankfurt am Mainba. Miután két napja alig ettünk valamit, érdeklődtünk, hol lehetne élelmiszerhez jutni. Az üzletekben mindent lehetet kapni, de csak jegyre. Valaki azt a tanácsot adta, hogy menjünk a pályaudvaron működő Bahnhofmissionra, ott biztosan kapunk valamit. A Bahnhofmission tisztviselője az Entlassungscheint (leszerelőpapírt) kérte. Hiába mondtuk, hogy majd otthon kapunk, könyörtelenül kirúgtak bennünket. Újra és újra próbálkoztunk, mindig más-más tisztviselőt akartunk megnyerni, de hiába. Végre a negyedik hivatalnok azt tanácsolta, menjünk el a Speisebüróba, ott talán kapunk élelmiszerjegyet.

Csomagjainkat Madarász Tibor barátunkra bíztuk és elmentünk megkeresni az élelmiszerhivatalt. Könnyen meg is találtuk egy lebombázott épület alagsorában. Sok-sok íróasztal körül rengeteg ember tolongott. Először alaposan körülnéztünk, majd odamentünk az egyik asztalhoz, ahol egy fiatal hölgy dolgozott. Előadtuk kérelmünket, élelmiszerjegyet szeretnénk kapni, hogy tovább tudjunk utazni Münchenbe, majd haza Magyarországra. Itt is az Entlessungscheint kérték, de hát ilyen papírunk nem volt, csak az angol-német nyelvű hadi-fogolyigazolvány. Ez pedig nem volt elegendő.

A fiatal lány tájékozatlan volt, ezért hívta a főnököt. Alacsony, ellenszenves, vöröshajú, bulldogképű férfi jelent meg. Belenézett a papírjainkba, odafordult hozzánk:

– Maguk megszöktek az angol zónából! – Ezeket az igazolványokat Norddeichben állították ki. Maguk megszöktek!

Odafordultam barátomhoz:

– Te, ez tudja hol van Norddeich, tudja a földrajzot!

Ő azonban nem tréfálkozott, hanem azt mondta, mindjárt telefonál a rendőrségre. Mikor véletlenül nem értettem valamit, és azt mondtam, beszéljen kissé lassabban, mert nem értem, akkor egészen kikelt magából és lehordott bennünket a sárga földig.

Szerencsére valami fontosabb ügyben elcipelték, de még akkor is kiabált, hogy azonnal telefonál a rendőrségre.

Közben a kislány nézegette a papírjainkat és próbálta elolvasni Szabó Árpád nevét.

– Szcábo! Szcábo! – mondogatta.

Kijavítottam, hogy ezt magyarul Szabónak kell mondani.

Azután hirtelen barátomhoz fordult:

– Sind Sie Fussballspieler? (Ön futballista?) – kérdezte.

Barátom nem értette, hogy mit kérdez tőle, ezért sietve válaszoltam:

– Ja, er ist ein auswählte Fussballspieler! (Igen, ő válogatott futballista!)

– Szegény ember! – mondja ő.

– Várjanak egy kicsit! – Azzal elszaladt és mindegyikünknek hozott egy napra való élelmiszerjegyet.

– Siessenek, mert a főnök már telefonált a rendőrségre!

– Itt a harmadik társunk papírja, neki is kérünk jegyet.

– Nem lehet, ezt is szabálytalanul adtam!

– De ő is olyan éhes, mint mi! Három napja semmit sem evett. Nem megyünk el, ha nem kap ő is élelmiszerjegyet. Ha elvisz bennünket a rendőrség, legalább lesz a fejünk felett valami és talán enni is adnak valamit.

Erre elszaladt, hozott még egy adag élelmiszerjegyet.

– Siessenek!

Megköszöntük a jegyeket és azt mondtuk, hogy nem vagyunk gazemberek. Az igaz, hogy a fogságból megszöktünk, de azért, mert haza akarunk jutni.

– Siessenek, mindjárt itt lesz a rendőrség!

Gyorsan elhagytuk a hivatalt, de még az első utcasarkot sem értük el, megérkezett a rendőrség. Gumibotos rendőrök ugráltak ki az autóból és lezárták az épületet. Szerencsére, mi már nem voltunk benn, hanem rohantunk az utcán. Megláttunk egy villamost, felugrottunk rá, rövidesen másikra, majd harmadikra szálltunk át. Utána érdeklődtünk csak, hogy jutunk el a pályaudvarra.

Megvettük az ennivalót és örömmel állítottunk be a pályaudvarra, kerestük a barátunkat. Meg is találtuk, egy hosszú kanyargó sorban ácsorgott, cseréptálkát tartott a kezében.

– Megjöttünk, itt az ennivaló!

– Jól van. Menjetek el a kilencedik vágány végére. Ott van egy vasúti kocsi, befújnak benneteket tetűporral, lepecsételik az igazolványotokat, beállhatok a sorba, ti is kaptok egy tányér levest.

Elmentünk a kilencedik vágányhoz, megtaláltuk a vagont, befújtak bennünket a már jól ismert tetűporral. – A fiatal orvos még megkérdezte, hogy nem maradnék- e ott egy-két hétig segíteni neki, mert látta az igazolványomban a Dr-t. Felvilágosítottam, hogy nem vagyok orvos, hanem bölcsészdoktor, tehát nem tudok segíteni. – Erre benyúlt a zsebébe, előhúzott egy tábla csokoládét. A markomba nyomta.

– Nekem sincs semmim, de ezt nektek adom. Ha nem lesz elég az ennivaló, gyertek vissza. Újra lepecsételem az igazolványotokat és kaptok még egy adagot.

Megköszöntük a csokoládét és mentünk ebédelni.

A „Sondermischung" levest megettük, de megettük az élelmiszerjegyre kapott összes ennivalót is, aztán embernek kezdtük magunkat érezni.

Megváltottuk a jegyet a Münchenbe induló D-Zug-ra. Vártuk a beszállás idejét. A vonat csak este 8-kor indult, de pontosan, és pontosan is érkezett Münchenbe másnap reggel hétkor. Nürnberg után még ülőhelyet is kaptunk.

1946. április 10-én érkeztünk Münchenbe. A városban óriási a forgalom. Állandóan magyarokba ütköztünk, akik nem nagyon igyekeztek haza. Tőlük tudtuk meg, hogy innen az amerikai zónából már részben hazaszállították a hadifoglyokat. Azt tanácsolták, hogy leghelyesebb, ha jelentkezünk a Magyar Vöröskeresztnél. Azok beutalnak bennünket Pockingba, ahonnan, amikor sorra kerülünk, hazaszállítanak minket is.

Villamosra ültünk és megkerestük a Maria Theresia Strasse 19. szám alatt a Vöröskereszt kirendeltséget. Fanyalogva fogadtak bennünket. Az első kérdés:

– Miért jöttek ki?

Hiába magyaráztuk, hogy zárt alakulattal hoztak ki minket is, Dániába vittek, majd angol fogságba kerültünk, ahonnan megszöktünk, mert haza akarunk jutni. A tisztviselőket ez sem hatotta meg. Mintha nem is magyarok lennének. Semmit sem éreztek abból, amit mi, hogy nekünk otthon a helyünk, nekünk otthon kell dolgoznunk... Vagy talán nem is magyarok voltak, csak magyarul beszéltek.

Lassan, szinte undorral felvették az adatainkat. Úgy kezeltek bennünket, mint valami bűnözőket, vagy leprásokat. Végre, hosszú várakozás után kaptunk 5 cigarettát, 8 darab kekszet, 1 gyümölcsízt (talán 8-10 deka lehetett), egy napi élelmiszerjegyet és egy igazolást, hogy azzal jelentkezzünk a pockingi tábor parancsnokságán, a továbbiakat majd ott fogják intézni.

Ennél a megalázásnál talán a láger is jobb lesz, ha nem kell sokáig ott maradni. Villamosra ültünk és kimentünk a pályaudvarra. Egy vendéglőben megebédeltünk, persze csak krumplit kaptunk háromféle változatban, de az is igen finom volt. Így tele hassal, optimista szemmel néztük a világot. Azután vonatra ültünk, hogy Pockingba utazzunk. A vonat csak Eggenfeldig ment. Itt kiszálltunk és a Vörös Táborban aludtunk. A parancsnokon, egy zászlóson kívül senki sem volt a táborban. Üres, hideg barakkban aludtunk. Reggel nagy mosakodást csaptunk és megborotválkoztunk. Egy csomó főtt krumplit kaptunk két honvédtől, akik kint maradtak és nem is akartak hazajönni. Cipészek voltak, és jól kerestek. Egyébként a környéken majdnem mindenki magyarul beszélt, állandóan magyarokkal találkoztunk.

A pockingi lágerban

A következő napon ismét vonatra ültünk és délre már Pockingban voltunk. Az állomásról kocsival mentünk a táborba. Öreg magyar hajtotta a jó pejt. Hatalmas hangárok mögött terült el a tábor. Egész barakkváros. Mindenütt fák, fenyők nőttek, köztük helyezkedtek el a barakkok. A legnagyobb rendetlenség mindenütt. Mindenki árult valamit, mindenki feketézett. Színház, mozi, eszpresszó is volt, csak tudja valaki megfizetni.

Mi már sok mindent megtanultunk útközben, ezért érdeklődtünk, hogy melyik táborrészbe kérjük a beutalásunkat. Mindenki azt mondta, hogy legjobb a repülőtábor. Amikor jelentkeztünk a táborparancsnokságon, kértük, hogy a repülőtáborba helyezzenek el bennünket. Kérdezték, hogy miért, hisz gyalogosok vagyunk. Azt válaszoltuk, hogy most találkoztunk egy főhadnagy barátunkkal, ő mondta, kérjük magunkat hozzájuk.

Így a repülőtáborban kaptunk helyet. Az egyik barakk üres szobájába helyeztek bennünket, ami nagyon jó volt, mert senki sem tudta, mikor érkeztünk Pockingba. Az első napon igyekeztünk megismerni a tábort, a parancsnokságot, az irodákat, ahol a hazautazást irányították.

Felfedeztük, hogy a mi barakkunk mellett van egy másik, amelyet az amerikaiak raktárnak használtak. A kis ablakon keresztül láttuk, hogy rengeteg krumplit halmoztak fel benne. – De jó lenne belőle legalább egyszer annyit enni, hogy igazán jóllakjunk!

Összedugtuk a fejünket és azon gondolkodtunk, hogyan lehetne megoldani a nehéz feladatot. Dagi (Madarász Tibor) azonnal kijelentette, hogy ő nem hajlandó lopni. Nekünk sem tetszett a lopás, de éhesek voltunk. Szabó Árpáddal úgy döntöttünk, hogy megpróbáljuk. Annyira óvatosak voltunk, hogy a szomszéd barakkból kértünk legénységi köpenyt, még véletlenül se lássa senki, hogy a hadapródok is lopnak. – Éjfél körül elmentünk a barakkhoz, szerencsénk volt. Az egyik ablakszem lazán állott a helyén, szépen benyomtuk. éppen elértük a krumplihegyet. Köpenyük mindkét zsebét megraktuk, az ablakszemet visszaraktuk és hazamentünk. Reggel, mire felkeltünk, Dagi már megfőzte a krumplit. Kiderült, hogy a négy köpenyzsebbe éppen egy vödör burgonya fért, amit a hadifogoly élelmezés mellett mindennap megettük. Ez teljesen rendbehozta a gyomrunkat.

Lassan morzsolgattuk a napokat. Nagypénteken templomban voltunk.

A pockingi láger élete egészen más volt, mint amit addig láttunk, tapasztaltunk. Nincs őrség, nincs drótkerítés, mindenki azt csinál amit akar. Mindenki kereskedik, mindenki pénzhez akar jutni. A tábor lakossága igen vegyes: hadifoglyok, akik haza akarnak menni, civilek, családok, férfiak, nők, gyerekek, öregek és fiatalok, egy részük haza igyekszik, mások maradni akarnak. Az emberek alig ismerik egymást. Van, aki először van itt, a másik már harmadszor, van, aki ma érkezett és van, aki már hónapok óta él itt. Működik a színház, a mozi. Mi is megnéztünk egy-két előadást, de nem tapasztaltunk valami magas színvonalat.

Amikor Pockingba érkeztünk, még azt hittem, hogy a húsvétot már magyar földön fogom ünnepelni. Sajnos tévedtem. Az oroszok valami miatt nem vettek át egy szerelvényt, ezért az amerikaiak leállították a szállítást. Csak miután a kérdéses szerelvény bejutott az orosz zónába, indultak meg újra a hadifoglyokat és menekülteket szállító szerelvények Magyarország felé.

A húsvétvasárnapot ismét távol töltjük az otthontól. Odakinn ragyog a napsugár, smaragdzöld a rét, virágos bokréták a gyümölcsfák, mi pedig itt a barakkban lézengünk, a várakozás ideges láza lüktet bennünk.

Húsvét hétfőn megkaptuk a haza induló szerelvényre a jegyeket. Délután csomagolás és újra várakozás. A következő napon kora reggel kimentünk a schönburgi vasútállomásra és elfoglaltuk helyünket a marhavagonban. – Sajnos, annyi volt a csomag, hogy alig fértünk be a teherkocsiba: kitelepült családok is utaztak velünk. Aztán élelmet osztottak. Mindenki kapott másfél kenyeret és 17 deka vajat. Kicsit kevésnek találtuk az útra, de jól értesültek tudták, hogy majd később kapjuk az amerikai kosztot.

Végre elindult a vonat. Megkönnyebbülve néztük a tájat.

Passau után az Inn csodálatos völgyében utaztunk egy darabig. Valósággal elbűvölt a táj festői szépsége: „ Lenn a völgy legmélyén sebesen kanyarog az Inn fehérfodros halványzöld vize, tükrén táncol a csillogó napsugár, amely néhol sötétebbre, másutt barnásra vagy egészen világoszöldre varázsolja a vizet.A túloldalon néhol kis szigetek vagy vakítóan fehér kavicszátonyok fölött meredeken emelkednek a parti dombok sötét fenyvesei, világosszürke bükkösei. A túloldal erdőségeit egy-egy oldalvölgy meredek V betűje szakítja meg. Vonatunk a jobb parton rohan felfelé. Néhol majdnem elérjük a víz szintjét, máskor meredeken tekintünk le a magasból a lent zúgó ezüstfodros vízre. "

A táj szépsége elterelte figyelmemet a zsúfolt marhavagonról és utasairól, de Linz hatalmas, csupa rom pályaudvara visszahozott a valóságba. Ezt is jól elrendezték a Liberátorok.

Prinzersdorfban lekapcsolták a mozdonyunkat. Ismét csak várni kellett, mint már annyiszor.

Hainfeldnél megint ácsorgás. Megmosakszunk és ismét várunk. Mintha az idegeinket akarnák próbára tenni. Soha nem tudjuk, mikor állunk meg, mikor indulunk tovább. A vonatról azonban senki sem marad le, mert mindenki haza akar jutni. Most azt a hírt kapjuk, hogy már csak Wiener Neustadtban állunk meg és Sopronban.

Persze megint csak Sauerbrunnig /Savanyúkút/ jutunk. Majdnem egy egész napot ácsorgunk itt, ezen a régi, csendes üdülőhelyen. Végre 1946. április 27–én 19 óra után átlépjük a magyar határt... Ünnepélyes csend az egész vonaton. Mindenkiben egy kis öröm bujkál, amit nem lehet szóval kifejezni, és egy kis aggodalom. Hogyan tovább?

Itthon

Ágfalván rendőrök, katonák sora várt bennünket. Kissé meglepődtünk. Furcsa ez a fogadtatás. A katonaságnál szokásos kiabálás. A felesleges kincstári holmit le kell adni! Én is leadtam egy felesleges nadrágot és zubbonyt. Összegyűjtik és elviszik a leadott holmit. Lassan elcsendesedik körülöttünk minden, csak az őrség vigyáz ránk árgus szemekkel. Újabb ellenőrzés következik. Felírják, hány tiszt, katona, rendőr és családtag érkezett a vonaton. Azután álomra hajtjuk fejünket. Isten tudja, de jobban aludtam, mint eddig. Talán jobban hozzátörődtem a kemény vagonpadlóhoz, talán fáradtabb voltam, talán a hazai föld megnyugtató varázsa ringatott álomba?

Reggel (április 27 – én) Sopronban ébredtünk. Egymás után jönnek e hírek: Komáromba visznek bennünket, Kaposvárra indulunk. Végre jön a döntés, Komáromban szerelnek le bennünket. Azután ismerős tájak következnek: a Soproni – síkság, a Rábaköz, Kapuvár, Csorna. Ismerem a tájat, hiszen ezen a vidéken születtem, itt nőttem fel. Milyen ismerősek a kis patakok: a Kardos–ér, a Répce, a Kis–Rába, a Keszeg–ér. Nézem a tájat, olyan mintha semmi sem történt volna. Átrobogunk a Rába hídján Győr előtt. Itt már látszik a háború nyoma a felrobbantott és ideiglenesen helyreállított hídon. Begördülünk a győri pályaudvarra. Mindenfelé romok, rossz sejtelmek vesznek erőt rajtam. Kérdezem, meddig állunk itt. – Senki sem tudja. Erre kapom a csomagomat – ez mindenem – rohanok a pályaudvar romos épületei mellett ki a Baross útra, majd a Dunához. A szép vashíd kettétörve fekszik a

vízben, mellette keskeny gyaloghídon lehet közlekedni. Sietek végig a Rónay Jácint utcán, végre befordulok a mi utcánkba, a Tivadar püspök utcába. Még nem látom a házunkat, csak egy–két bombatölcsér jelzi a háború pusztítását. Végre meglátom a házunkat, nincs semmi baja, még a kerítés is ép. Az utolsó métereket már futva teszem meg. Benyitok az ajtón, anyósomba ütközöm. Megölel, de már kiabál is:

– Irén, nézd, ki jött meg!

Pillanatok alatt előkerül a feleségem is. Összeölelkezünk. Most érzem, hogy valóban hazaérkeztem.

– Megéreztük, hogy hazajössz, – mondja a feleségem –, mert süteményt sütöttünk, amit máskor nem szoktunk.

Pár perc alatt elnyeltem egy tálra valót a süteményből. Közben mondtam, hogy vissza kell mennem a pályaudvarra, mert Komáromban szerelnek le bennünket és valami igazolást is adnak, amire szükség van.

Visszamegyünk a pályaudvarra, a vonatnak csak hűlt helyét találjuk. Kérdezem, hogy elment-e már a hadifoglyokat szállító vonat. Azt mondják, itt van még a teherpályaudvaron. Meg is találtuk. Barátaim pillanatok alatt elfogyasztották a hozott süteményt. Még egy kicsit beszélgettünk, azután lassan elindult a szerelvény Komárom felé. Most már volt, aki integetett utánunk.

Megnyugodva ülök a vonaton. Nincs semmi baj. A család megvan. Csak a bátyám sínylődik még orosz fogságban, de már róla is kaptak hírt.

Komáromban egy félreeső vágányra tolták a vonatunkat. Amint besötétedett megjelentek a csencselők. Rövidesen egész vásár alakult ki a vonat körül. Mi persze nem vettünk részt az üzletelésben, mert nem volt mit eladni.

Reggel arra ébredtünk, hogy a szerelvény körül katonák őrködnek feltűzött szuronnyal. – Mi az? – Újra fogságba kerültünk? – Magyar fogságba? – Így fogadnak bennünket, akik még az életünket is kockára tettük, hogy újra itthon lehessünk, hogy újra Magyarországon élhessünk, itt dolgozhassunk?

Jön a parancs, indulás az Igmándi–erődbe. Mint a bűnözőket, fegyveres, szuronyos katonák kísérnek bennünket. – Hát hová jutottunk?

Az erőd udvarán sorakozó, külön sorakoznak a tisztek, a legénység, a családtagok. Megint felmerül a kérdés: Mi, hadapródok, hová álljunk? Most hátrányos tisztnek lenni, tehát a hadapródok is tisztek. Nem tiltakozunk ellene, de nem is lehet. Azután vetkőzés következik. Tisztek, legénység mezítelen felsőtesttel állnak a sorban. Újabb parancs: Jobb kart felemelni! – Azt hittem valami egészségügyi vizsgálat következik. Erről szó sincs. Mindenkinek megnézik a hónalját, az SS tetoválást keresik. Találtak is néhányat. Elvezetik őket. Mi történt velük? Soha nem tudtuk meg.

Elvitték a legénységet is, mi meg várakoztunk. Végre bennünket is kezelésbe vettek, kikérdeztek. Én egy szimpatikus fiatal hadnagyhoz kerültem, aki – úgy látszik – megértette sorsunkat.

Azután jöttek a kérdések.

– Miért mentek ki nyugatra?
– Zárt alakulattal vittek ki.
– Miért nem szökött meg?
– Mert nem lehetett. Különben is parancsot teljesítettünk.
– Melyik alakulatnál szolgált?
– 91. gyalogezred, I. zászlóalj, 1. század.
– Milyen rendfokozata volt?
– Hadapród őrmester.
– Milyen beosztásban szolgált?
– Szakaszparancsnok voltam. Itt vannak a papírjaim, a zsoldkönyvem és az angol–német nyelvű hadifogolyigazolvány.
– Hol volt nyugaton?
– Dániában volt az egész ezredünk.
– Volt–e a fronton?
– Nem, mert az ezrednek nem volt megfelelő fegyverzete. Még puskája sem volt minden honvédnek.
– Hol került fogságba?
– Tönderben, Dániában a kapituláció után.
– Melyik fogolytáborba vitték?
– Schleswig–Holsteinbe, Bocholtba és Eselheidébe.
– Miért szökött meg?
– Haza akartam jönni. Az angol zónából pedig még nem szállították haza a hadifoglyokat.
– Mutassa a holmiját, amit magával hozott!

– Nem hoztam semmit.
– Nem írt véletlenül naplót?
– Nem is gondoltam rá.

Magamban azt gondoltam, milyen jó, hogy otthon, Győrben leadtam mindenemet. Még a végén az a napló valami bajt hozna rám, pedig hát csak a megtörtént dolgokat, eseményeket jegyeztem fel.

Még sok–sok kérdésre kellett válaszolnom, míg végre úgy délután öt óra körül végeztünk.

Átadtak egy elbocsátó papírt és meghagyták, hogy azzal az igazoló bizottságnál jelentkezzünk ott, ahonnan bevonultunk katonának.

Már sötétedett, amire kiértünk a komáromi vasútállomásra, ahol elbúcsúztunk egymástól, s ki–ki ment a maga útján. Szabó Árpád ment Szolnokra, Madarász Tibor Esztergomba, én pedig Győrbe.

Ezzel végett ért hosszú és különleges utazásunk, amely Kaposvárról Ausztrián, Csehországon, Németországon keresztül Dániába vezetett, majd a fogság keservein keresztül Komáromban az Igmándi–erőd kazamatáiban ért véget. A megtett hosszú úton, az eltelt hosszú idő alatt igen sok emberrel találkoztunk, ismerkedtünk meg, magyarral, dánnal, némettel, angollal, amerikaival. A legtöbben igyekeztek segíteni, helyzetünket javítani, csak elenyészően kevesen voltak, akik ártani akartak. Úgy látszik, a nehéz idők, a gondok, a bajok közelebb hozzák egymáshoz az embereket.*

* A második világháború valóságos népvándorlást indított el Európában. Ennek a népvándorlásnak mi, magyarok is részesei, szenvedői voltunk. Magyar katonákat vittek keletre, Romániába, Lengyelországba, a Szovjetunióba. Magyar katonákat és leventéket szállítottak Ausztriába, Németországba, Dániába. Munkásokat és családokat telepítettek át nyugatra és menekülők tömegei lépték át Magyarország nyugati határát.

Ennek a népvándorlásnak egy kicsi részletét öleli fel, mutatja be ez a kis írás, amely a 91. gyalogezred I. zászlóalj 1. századának kényszerutazását, hadifogságát igyekszik megismertetni, mindezt a valóság hitelességével, az ott készült napló alapján teszi.

A magyar katonák Dániában Magyarországról, a magyar emberről olyan képet alakítottak ki, amely hírünket, megítélésünket előnyösen befolyásolta az egész országban. Schleswig–Holsteinben már más volt a helyzet, de mások voltak a körülmények is. A lágerekben pedig arra törekedtek a magyarok, hogy a nélkülözéseket túléljék és hazajussanak. Ezért vállalták a szökés kockázatát is olyan körülmények között, amikor bárki könnyen az életével fizethetett vakmerőségéért.

Az írás sok apró részletet, eseményt tartalmaz, amelyek lehetővé teszik ennek a különleges világnak a megismerését azok számára is, akik csak elbeszélésekből ismerik a hadifogolyélet küzdelmeit,keserveit. – A Szerző

SZEMLE

PETR KLUCINA (SZERK.)

RADECKY A JEDO DOBA–RADETZKY UND SEINE ZEIT

(Praha, 1992., 2 k., 99+96 o.)

A Csehszlovák Hadtörténeti Intézet és a Prágai Osztrák Nagykövetség Kulturális Osztálya az eredeti cseh, illetve német nyelvű előadásokat, amelyek a két ország hadtörténészeinek 1992. március 25. és 27. közötti prágai tanácskozásán hangzottak el Johann Joseph Wenzel Graf Radetzky von Radetz (1766–1858) tábornagyról és koráról, a nagy érdeklődésre tekintettel sietett közreadni.

Dr. Karl Peterlik prágai osztrák nagykövet a kötetet nyitó beköszöntőjében a neves történelmi személyiség elvetésével való szakításként értékeli a szeminárium megrendezését, amely azonban nem fog együttjárni a korábbi – kritika nélküli – csodálattal.

Dr. Tibor Hochsteiger vezérőrnagy, a Csehszlovák Hadtörténeti Intézet főigazgatója bevezető üdvözlőjében azt hangsúlyozza, hogy vitatott egyénisége ellenére Radetzky a felvilágosult abszolutizmusban fogant, a hadszervezetre, a hadseregre, a kiképzésre, a nevelésre és a hadvezetésre vonatkozó nézeteivel nemcsak a múlthoz, hanem a jelenhez is szól, ezért nem lehet továbbra is hallgatni róla.

A témába bevezető tanulmány szerzőjeként *Richard Plaschka* a Csehországból indult, de teljesen eltérő egyéniségként ismertté vált Wallensteint és Radetzkyt hasonlítja össze, életútjuk négy pontján. Ezt követően Burckhardt, Tocqueville és Hegel szavaival bizonyítja, hogy a történelemformáló nagy egyéniségek korszaka elmúlt ugyan, de a vállalt üggyel és az azt szolgáló értékekkel való azonosság jegyében elöljárói, tekintélyt parancsoló teljesítménye és emberségessége alapján alárendeltjei elfogadták Radetzkyt, és így rendkívüli hatással működő hadvezér lehetett, ahogyan 1813-as és 1848-as tevékenysége tanúsította is. Ugyanakkor 1848 már a társadalmi és nemzeti mozgalmak forradalomként való érvényesülését jelentette, és Radetzky a forradalom számára, a múlttal együtt, elvetendőnek tűnt. Ám koráról, így róla is, újra beszélni kell, mégpedig a későbbi, elfogult ítélettel szakítva, objektív elemzések alapján.

Peter Broucek Radetzkyt mint katonát és államférfit mutatja be. Tanulmánya elején hangsúlyozza, hogy hetvenkét esztendei szakadatlan szolgálat öt uralkodóval kapcsolta össze oly korban, amikor megnőtt a tiszti presztizs az udvarban és a társadalomban egyaránt, amikor a hadvezér az állam szolgálójává lett. A gazdag pályafutás két szakaszát elemzi ezt követően a szerző, az 1809–14 közti éveket, amikor a főszállásmesteri kar parancsnokaként az első igazi vezérkari főnökként tevékenykedett, továbbá az 1831–49 közti időszakot, amikor Lombardia–Velence katonai és polgári kormányzója, egyúttal az ott állomásoztatott hadsereg parancsnoka volt, és – sikeresen – ellenállt a nemzeti és forradalmi eszmék támadásának. Ezzel kapcsolatosan a szerző kiemeli, hogy Radetzky elismerte az alkotmányosság megteremtésének szükségességét, de azt csak az uralkodótól tudta elfogadni.

Jiri Koralka a magyar olvasót talán meghökkentő módon „Az osztrák összállami érzület a cseh népben" címmel készített dolgozatot. Ebben Radetzky koráról szólva kiemeli: racionális felismerés volt, hogy olyan kis közép-európai nép, mint a cseh, az adott expanziós külpolitikai törekvésekre tekintettel az osztrák összbirodalomban védettebb lehet, mint önállóan. Ugyanakkor a cseh politikusok törekvését a soknemzetű állam föderatív átalakításának érdekében való tevékenység határozta meg.

Rainer Egger Radetzkynek a frankfurti Nemzetgyűléshez fűződő viszonyát vizsgálja tanulmányában. Bevezetőben felvillantja, hogy Radetzky érdeklődött a német egység kérdése iránt, többször állást foglalt e tekintetben, mégpedig már 1828-tól kezdődően, amikor

hadosztályparancsnokként éppen Magyarországon szolgált. A frankfurti Nemzetgyűlés tevékenységét az itáliai hadjárat megvívása közben is eleven figyelemmel kísérte. Felfogását jellemzi, szükségét érezte, hogy biztosítsa az egységparlamentbeli német képviselőket: „Nem hódítóként, nem elnyomóként ragadtunk kardot. Nem tettünk semmi mást, mint megvédjük jogainkat. Semmi sem akadályozott minket, hogy ellenségünknek a békét saját fővárosban diktáljuk, de diadalunknak álljt parancsoltunk birodalmunk határain. (...) Nem önkényuralmat, nem elnyomást hozunk a népeknek, hanem szabadságot, talán több szabadságot, mint amennyit javukra el tudnak viselni." Válaszként a képviselők Frankfurtból megküldték a többségi határozattal elfogadott birodalmi alkotmányt a neves hadvezérnek Itáliába. Újabb levelében Radetzky hitet tett nagynémet felfogása mellett, és feltette a kérdést: „Vajon lehetséges-e, hogy Ausztria német tartományait kiszakítsák abból az állami kötelékből, amelyben évszázadokon át boldogságukat és jólétüket élvezték? Komolyan hiszik azt Frankfurtban, hogy ez ezzel a szavazással lehetséges? Ez én keblemben hű német szív dobog, de bizony azért az árért el kellene hallgattatnom." Ebben a szellemben egy további levélben üdvözölte a hadvezér az osztrák képviselők Frankfurtból való hazarendelését: „Gratulálok, hogy elhagyták azt a gyűlést, amelyben egyetlen osztrák sem ülhet tovább anélkül, hogy németként és osztrákként megsértse kötelességét."

Betrand Michael Buchmann tanulmányában Radetzky katonai pályáját periodizálja és jellemzi. Az 1782-től 1809-ig terjedő első életpályaszakaszt csapattiszti tevékenységként határozza meg. A 17 évesen önként és saját költségén vérteskadétként induló ifjú a korabeli átlagnál sokkal gyorsabban haladt előre a ranglétrán, 27 évesen már kapitány, 32 évesen már ezredes volt; 39 évesen nevezték ki az első tábornoki rendfokozatba. Gyors előmenetelének oka nemcsak tehetsége, szorgalma és helyállása volt, azt elsődlegesen a háborús időszak körülményei tették lehetővé. Az életút második szakaszát az 1809–1816 közti évekre helyezi a szerző, amikor Radetzky főszállásmester volt. Ezekben a háborús években valódi vezérkari főnökként tevékenykedett, a haderő élén álló második személy volt. Radetzky pályafutásának harmadik szakasza 1816–1831 közé esett, amikor máig tisztázatlan okok miatt félreállítva, hadosztályparancsnok lett Sopronban. 1818-ban ugyan helyettes magyarországi főparancsnokká nevezték ki, de csak 1829-ben lépett elő lovassági tábornokká, egyúttal viszont Olmütz erődítményparancsnoki beosztásába került, vagyis újra mellékvágányra. 65 évesen kezdődött az életpályája negyedik szakasza, amikor az 1831-es általános forradalomellenes mozgósítás az itáliai császári-királyi hadsereg élére állította a sokat tapasztalt hadvezért. 1836-ben érte el a tábornagyi méltóságot, és igazi újabb hadisikereit öreg emberként érte el. Ezért él az utókor köztudatában is az idős hadvezér képe a legelevenebben.

Josef Fucik tanulmánya Radetzky takarékos hadviselését elemzi. Rámutat annak objektív szükségszerűségére is, hiszen a császári-királyi birodalom állandóan az államcsőd szélén táncolt. Ezt felismerve Radetzky elsősorban új kiképzési módszerekkel, az erőkkel való takarékos gazdálkodással igyekezett sikereket elérni. Különösen az 1848-as és 1849-es hadjáratban érvényesítette a gyors lefolyású hadműveleteket, amelyekkel megakadályozta a korábban súlyos vérveszteségeket és a kimerítő anyagfecsérlést.

Ehhez a témához csatlakozik *Dobroslav Libal* közleménye, amely a Radetzky alárendeltségében 1848/49-ben bevett cseh ezredekről szól. A magyar olvasó számára érthetetlenül és szokatlan hangvétellel a szerző a cseh katonák hősi helytállását a magyar katonák „csődöt mondásával" szembesíti. Majd – politikai síkra térve – azt hangsúlyozza, hogy a cseh politikai képviseletek nem éltek azzal a lehetőséggel, hogy a császári-királyi hadsereg „elitjét" jelentették. Ugyanilyen érthetetlen Libal számára, hogy a bécsi udvar 1867-ben Magyarországgal kötött kiegyezést, „feledve 1848-at".

Otakar Frankenberger Radetzkynek a Napóleon feletti győzelemből való részesedését mutatta be közleményében. Ebben hangsúlyozza, hogy az 1813. október 16–19-i „népek csatáját" Lipcse mellett Schwarzenberg tábornagy vezényletével vívták a szövetségesek, de a hadműveleti tervet Radetzky dolgozta ki.

Adolf Gaisbauer tanulmánya Radetzkynek az ausztriai politikai és szépirodalmi vitákban való megjelenését mutatja be: a hadvezérben katonái „atyjukat", „Ausztria megmentőjét" látták, aki egyedül volt képes fenntartani a birodalmat. E legendából született meg a szimbólum, „Radetzky – az Ausztriába vetett hit megtestesítője". E szimbólumnak hódolt számos művészeti alkotás Grillparzer állításától kezdve, miszerint „a Te táborodban van Ausztria", egészen idősebb Johann Strauß

Radetzky-indulójáig. Ugyanez a szimbólum élt tovább az 1918-as és 1938-as trauma idején is. Rendkívül jellemző módon a tervezett osztrák antifasiszta felkelés jelszava is „Radetzky" lett volna, miután a „német Radetzky" helyett az „osztrák Radetzky" szimbóluma nyert teret a közgondolkodásban. A mai művészek is, ahogyan a szerző számos példával bizonyítja, „az örök osztrákot" látják Radetzkyben.

Herbert Jüttner közleménye, e témát mintegy folytatva, a világhírűvé vált Radetzky-indulóval foglalkozik, bemutatja megszületésének történelmi körülményeit. E vonatkozásban kiemeli, hogy Radetzky forradalmian új hadviselési módja jelentős hatással volt a forradalmi Bécs társadalmi köreire, így hatott idősebb Johann Straußra is. Az indulót ugyan kezdetben nem neki szánta, hanem egy népszerű melódia felhasználásával írta, hamarosan azonban már Radetzky-indulóként vonult be az alkotás a zenetörténetbe. A szerző ezt követően a zenedarab diadalútját részletezi.

Jan Trojan e témát folytatva „Radetzky személyisége és a csatazene" címmel tette közzé közleményét. Ebben egy máig ismeretlen szerző „A lipcsei csata" címmel fennmaradt zongorakivonatát és az ebből kinőtt, későbbi zeneszerzők által egyes csatákat megelevenítő zenedarabokat mutatja be, köztük idősebb Lehár Ferenc 1866-ban keletkezett Oliossi-indulóját.

Jiri Pokorný–Jiri Rak közreműködésével – Radetzky prágai emlékművéről szóló közleménye következik ezek után, mely a Josef és Emanuel Max szobrászfivérpár által készített és 1858-ban leleplezett köztéri alkotást mutatja be. Szól az emlékmű 1918-as eltávolításáról is, befejezésül pedig közli az elképzelést, hogy – ha nem is újra központi helyen – az emlékmű újrafelállítását tervezik.

Zbyšek Svoboda sajátos témát választott, közleményében Radetzky érdemeit és kitüntetéseit veszi számba a fennmaradt portrék alapján. A kitüntetéseket tágabb értelemben véve felsorolja a marsallbotokat, díszkardokat, dísztőröket is. A közel félszáz érdemrend és valódi kitüntetés szemrevételét követően levonja azt a következtetést, hogy nem élt a XIX. században hadvezér, aki több elismerésben részesült volna.

A kötet befejezéseként ugyancsak Zbyšek *Svoboda* ismerteti a prágai Hadtörténelmi Múzeumban 1992-ben megnyitott „Radetzky és kora" című időszaki kiállítás anyagát.

Úgy véljük, rendkívül figyelemreméltó volt a csehszlovák–osztrák konferencia szervezése 1992-ben, még inkább odafigyelést igényelnek az elhangzott előadások. Ezért üdvözöljük a kötet gyors megjelentetését és ajánljuk az érdeklődő magyar olvasók szíves figyelmébe.

Zachar József

PETER HASLINGER

ARAD, NOVEMBER 1918
Oszkár Jászi und die Rumänen in Ungarn 1900 bis 1918

(Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar, 1993., 165 o.)

A Grazi Egyetem Történelmi Intézetének Délkeleteurópa-történeti Részlege, amelyet a hazai olvasók előtt is jól ismert és elismert osztrák történész, *Horst Haselsteiner,* vezet, évek óta kiadja „A Délkelet-Európa Ismerete II" című sorozatot. Ennek 19. köteteként jelent meg a fiatal bécsi történész, Peter Haslinger, kismonográfiája, amely mind az újraébredő régi nacionalizmusokra, mind a magyar szempontból sorsdöntő történelmi eseményre tekintettel, közvetlen hadtörténelmi vonatkozásai miatt is érdemes folyóiratunk olvasóinak figyelmére.

A szerző, akinek módja volt sikeres magyarországi és kevéssé sikeres romániai kutatásokra is, „a részvételtől tartózkodó, de érintett szemlélőként" igyekszik objektív képet adni a tágabb értelemben vett Erdély elszakítását közvetlenül megelőző eseményekről. Középpontba ezúttal nem a hatalmi-nagyhatalmi szándékokat és ténykedéseket állítja, hanem a Magyar Királyságban élő románoknak az addigi hazából való kiválási törekvéssel kapcsolatos magatartását.

Bevezetőként Peter Haslinger a magyar-román ellentét gyökereivel foglalkozik, azok feltárására vállalkozik, mégpedig rendkívül figyelemreméltóan, a „másikkal" kapcsolatos sztereotípiák bemutatásával. Magyar részről a románoktól való hallatlan érzelmi elhatárolódást emeli ki, miközben a századfordulós „magyarosítási politikát" elemzi, és az ebben játszott gentry-rétegbeliek és „renegátok" szerepét hangsúlyozza. Érthető terjedelmi okoknál fogva a korábbi múltbeli előzményekre csak utalni tud a szerző. Csakis ennek tulajdoníthatja a recenzens, hogy elmélyedés hiányában még az 1868-as magyar nemzetiségi törvényt is „halvaszületettnek" minősíti. A románokkal kapcsolatosan azután azt hangsúlyozza, hogy a Habsburg-abszolutizmus és -neoabszolutizmus nagyobb teret engedett önkifejlődésüknek, mint a direkt magyar uralom korszakai, ezért a dualizmus teljesen szembefordította a románokat a magyar államisággal. Ez főleg az erdélyi egyenjogúsítási követelésekben nyilvánult meg. A továbbiakban elemzi a magyarosítási és egyenjogúsítási törekvések sorozatos ütközését, amely a magyar törvényhozás döntéseinek román részről való visszautasításában manifesztálódott. Egy újabb alfejezetben azt mutatja be, hogy az Erdélyben és Kelet-Magyarországon együttélő két népesség között ez napi konfliktusok végeláthatatlan sorozatát eredményezte, főleg a művelődés- és iskolaügy területén, de a közigazgatásban is, anélkül, hogy a szemben állók a másik valós szándékaival tisztában lettek volna.

A második fejezet az első világháborút megelőző másfél évtized politikai küzdelmeit idézi fel. Kiemeli a korábbi román vezető politikusok kudarcát, az új módon politizáló réteg vezető szerephez jutását, amely immár nem látta szükségszerűnek a magyar államisághoz való ragaszkodást. Részletezi a román „irredenta" mozgalom megszületését és annak Román Királyság-beli visszhangját. Szól a szerző a román dinasztikus elképzelésekről és a Ferenc Ferdinánd trónrakerülése esetén bekövetkezhető föderális átalakulás adta lehetőségekhez fűzött reményekről is. Kitér továbbá a magyarországi választojogi reformtól várt lehetőségekre és a politikai befolyás biztosítására irányuló aktuális román törekvésekre. Felidézi a Román Nemzeti Pártnak Tisza Istvánnal való kapcsolatfelvételét, majd annak kudarcát és a világháború előestéjén bekövetkező határozott fordulatot, a magyar államisággal való szakítás gandolatáig való eljutást.

A következő tematikai egység Jászi Oszkárnak a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos nézetei alakulását elemzi a századfordulótól az első világháború végéig terjedő időszakkal kapcsolatosan. A kezdeti állásfoglalások felidézését követően bemutatja „A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés" című első főművének meghatározó gondolatait. Ezt követően rátér a mű fogadtatására és Jászinak a románokkal való első• kapcsolatfelvételére. Külön alfejezet foglalkozik a Román Nemzeti Párt politikusainak első világháborús érintkezéseivel Jászi Oszkár és rajta keresztül Károlyi Mihály irányában. A továbbiakban Jászi és Károlyi politikai egymásratalálását és Jászi Duna-konföderációs tervezetéhez vezető további útjukat mutatja be. Részletesen ismerteti Jászi utópikus vízióját, amely „A dualizmus összeomlása és a dunai államok jövője" című művében tükröződik.

A negyedik fejezet a „román kérdés" 1918-as jelentkezésével foglalkozik. Kitér a román területi igények elfogadtatása érdekében folytatott emigrációs propagandára, az antant hatalmak ezirányú megnyerésének folyamatára, a Román Nemzeti Párt és a Román Szociáldemokrata Párt magyarellenes egymásratalálására, a forradalmi és anarchista mozgalmak diadalának a román kérdésre gyakorolt hatására, a Román Nemzeti Tanács működésére. Ismerteti a magyar polgári demokratikus ellenzék tényked-ését, a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontját, a román parlamenti képviselőkkel való kapcsolatfelvételét, a Magyar Nemzeti Tanács október 26-i proklamációját az önrendelkezési jog érvényesítésének szándékáról. Ezt követően áttér a szerző Jászinak a Károlyi-kormány nemzetiségügyi miniszteréként folytatott tevékenysége bemutatására, föderációs terveinek felvillantására, egyúttal utal azok irrealitására a román nemzeti igényeknek az Egyesült Államok részéről való elismerését követően.

Az értekezés utoljára a november 13-i és 14-i aradi magyar–román tárgyalásokat részletezi. Szól az azokhoz fűzött előzetes – irreális – magyar reményekről, Jászai illuzórikus nemzeti önrendelkezési elképzeléseiről az erdélyi nem románok vonatkozásában is, különösen a merev román uniós állásponttal szembesítve azt, végül a szükségszerű kudarcról, mivel a föderális átalakítás és a teljes elszakadás álláspontja nem volt áthidalható.

A rövid hatodik záró fejezetben Peter Haslinger kitekint a szűkebb értelemben vett Erdély és a kelet-magyarországi részek Romániába való bekebelezésére, annak nemzetközi

kodifikálására, a kisebbségvédelem román részről való negligálására, valamint Jászi Oszkár emigrációbeli ténykedésére.

A szerző mondanivalójának jobb megértését gazdag, folyamatosan közölt jegyzetanyag, valamint csatolt, jól tagolt forrás- és irodalomjegyzék, személy- és helységnévmutató, továbbá függelékben közölt áttekintő térkép segíti.

Zachar József

JOHN LUKACS

A PÁRVIADAL

A nyolcvan napos párbaj Churchill és Hitler között 1940. május 10–július 31.

(Európa Könyvkiadó, Budapest, 1993., 370 o., 16 t.)

Nemigen szoktunk hozzá az elmúlt időkben, hogy jelentős nyugati történelmi kiadványok közel egy időben az eredetivel magyarul is megjelennek. Szerencsére ez változóban van, mint a jelen könyv is bizonyítja, hiszen angolul 1991-ben jelent meg. Sőt, a magyar kiadás nem egyszerűen a *The Duel* fordítása, hanem a szerző egy időre visszaváltozott azzá a Lukács Jánossá, aki 1946-ban ment el Budapestről, s szülőhazája számára még két, eredetileg is magyar nyelven írt politikus-portréval is bővítette a kötetet.

Lukács – már amennyire az itthoni hozzáférhető műveiből megállapítható – szerencsésen ötvözi magában az angolszász és a hazai történészi hagyományokat. Egyaránt hiányzik belőle a nem angol anyanyelvű olvasót idegesítő apologetikus „we are the best" felfogás, vagy az amerikaiakra oly sokszor jellemző elnagyolás éppúgy, mint a részletekben való elveszés, vagy a kis országok történetíróira sokszor sajnos nagyon is jellemző „mindenki minket bántott" szenvelgés. Nem tagadja, hogy rokonszenve kié, azonban nem becsüli le, vagy becsmérli ellenfeleit csak azért, mert más a véleményünk. „Gyakran megfeledkezünk arról, hogy végül is Nagy-Britannia, az Egyesült Államok és a Szovjetunió rendhagyó szövetségének egyesült ereje kellett Németország legyőzéséhez. Egyikük sem – de bármelyik másodmagával sem... – lett volna elegendő hozzá."

Az eredeti könyv „Adolf Hitler és Winston Churchill 1940. május 10-től augusztus 1-jéig tartó, nyolcvan napos párviadaláról szól. Akkor, 1940. május, június, július havában ettől a párviadaltól függött a második világháború, és utána a világ sorsa. Ebben a nyolcvan napban Hitler megnyerhette volna a háborút, ha Churchill nem áll az útjában. A nyolcvan nap elteltével más, fontos személyiségek is megjelennek a színen. A viaskodók esélyei megváltoztak." Ezt a gigászi, elsősorban szellemi párviadalt általában külföldön is kevéssé ismerik, pedig Hitler nemegyszer közelebb állt közben a győzelemhez, Churchill helyzete pedig ingatagabb volt, mint hisszük. „Az emberiség történelmének abban a pillanatában Hitler a nép által támogatott, gépiesen szervezett, kegyetlen, de semmiképpen sem ésszerűtlen hatóerőt képviselte. Churchill mindennek az ellenkezőjét. A nagy kérdés az volt: vajon ennyi elegendő-e?"

Nincs értelme eseményről eseményre végigkísérni ezt a nyolcvan napot. El kell olvasni a könyvet. De többféleképpen lehet. Olvasható történelmi esszéként éppúgy, mint lélektani krimiként (vagy tán inkább thrillerként). Én most csak néhány, általam fontosnak tartott gondolatára hívom föl a figyelmet.

„...Gyakorlati síkon Churchill hibásan ítélte meg Münchent. A müncheni válságról tudnunk kell – vagy tudnunk kellene – két lényegbevágó dolgot, amit Churchill nem tudott, vagy inkább nem akart elismerni. Az egyik, hogy Nagy-Britannia számára 1938 októberében katasztrofális lett volna a háború.

Légiereje 1939 szeptemberéig számszerűen és ütőképességét tekintve is sokat fejlődött. München idején a domíniumok többsége még húzódozott a háborútól. 1939 szeptemberében már nem. Hitler 1938-ban nem blöffölt." Továbbá: „...az azóta előkerült bizonyítékok arról tanúskodnak, hogy Sztálin 1938-ban ugyanolyan kevéssé óhajtott hadakozni Csehszlovákia védelmében, mint Chamberlain."

1940-ben a tét nem volt kicsi, hiszen „Hitler rá akarta kényszeríteni Nagy-Britanniát, hogy fogadja el a német egyeduralmat Európában. Churchill éppen ez ellen harcolt."

Hangsúlyozza, hogy „helyesbítésre szorult" az a felfogás, mely szerint „a jövő tragédiája lett, hogy a britek ... készek voltak társulni bárkivel – akár a Szovjetunióval is – ebben a háborúban." Holott „ezt a »társat« Hitler maga kényszerítette szövetségre Nagy-Britanniával." Majd hozzáteszi: „Churcill is világosan látta a lehetőségeket: vagy német uralom marad egész Európában, vagy ...orosz uralom Európa keleti felén; és Európa másik fele mégis több a semminél." S ehhez még hozzáteszi néhány oldallal később Churchillnak azt a ragyogó megfigyelését, melyet De Gaulle idéz háborús emlékirataiban: „Oroszország most csakugyan olyan, mint az éhes farkas a birkák között. Csakhogy a lakoma után jön az emésztési szakasz."

Az eredeti angol kiadást Lukacs ezekkel a gondolatokkal zárja: „Elgondolkodtató, és az is marad, hogy kettőjük párviadalában, amelytől akkor, a 20. század közepe táján, és az újkor vége felé a világ sorsa függött, a nagy államférfi győzedelmeskedett a nagy forradalmáron; az író a szónokon; a kozmopolita a fajgyűlölőn; a demokratikus arisztokrata a populista demagógon; a hagymányok híve a radikálison; a hazafi a nacionalistán."

Más politikusokról inkább csak elnagyolt képet kapunk, bár Sztálinról és Rooseveltről van néhány találó megállapítása.

Az eredeti mű a Bibliográfiával ért véget. A hazai olvasó azonban ebből csak a kísérő tanulmányt olvashatja, mert „a (Magyarországon jórészt meg nem jelent) források jegyzékét, valamint a bibliográfiát a magyar kiadás terjedelmi okokból nem közli." A megoldás a legenyhébb kifejezéssel élve sem szerencsés...

A magyar kiadás „töblete" a szerzőnek „Lukás János"-i minőségében magyarul írt két esszéje, a *Hitler és magyarország* és a *Churchill és Magyarország*.

Az elsőt illetően saját maga jegyzi meg, hogy „még lényeges kutatásokra szorulnak Hitler Magyarországot érintő elhatározásai". Mindenesetre felhívja a figyelmet Hitler románbarátságára, a Wallenberg-rejtélyt némileg megvilágító néhány adatra, továbbá arra, hogy „különbséget láthatunk Goebbels éles magyarellenessége és Hitler óvatosabb politikája között".

A második esszé a magyar olvasó számára sokkal több újdonságot tartogat. Így pl. hangsúlyozza, hogy Churchill Rooseveltet „háromszor is figyelmeztette (utoljára 1944 októberében), hogy »Magyarország Közép-Európához tartozik, nem Balkán«". Fontos az is, hogy miután Sztálin elfogadta Churchill „fifty-fifty" formuláját Magyarországgal kapcsolatban, történt valami. „Az ezt követő Eden-Molotov tárgyalások pontos lefolyása még kideríthetetlen; az előbbi engedett az utóbbinak, és néhány nap múlva az ötven-ötvenet hetvenöt-huszonötre változtatták az oroszok javára."

Az viszont egész Európa kárára vált, hogy Churchill „egészsége és energiája már nem volt az, mint négy évvel azelőtt", amikor 1944/45-ben a szovjet vezetőkkel tárgyalt.

Befejezésül megállapítja, hogy Magyarországgal kapcsolatos felfogását tekintve „Churchill hazánk újkori történetében szinte egyedül áll." „Ezért kíséreltem meg Magyarország iránti megértésének és jóindulatának bizonyítékait itt röviden összegezni."

Ez a könyv jó példa arra, hogy milyen műveket célszerű magyarul is megjelentetni a terjedelmes – és korántsem egyforma színvonalú – külföldi szakirodalomból.

Nagy Domokos Imre

RAISZ ATTILA

NAPLÓ A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTOLSÓ HÓNAPJAIRÓL ÉS A SZOVJET HADIFOGSÁGRÓL

(A Szerző kiadása Ajka Város Önkormányzatának támogatásával, Ajka, 1993., 200 o.)

Az utóbbi egy évtizedben a hazai könyvkiadás az emlékiratok, naplók kiadásának korát éli. Évtizedekig elfelejtett kéziratok kerülnek elő fiókok mélyéről, elhallgattatott szerzők jelentkeznek hosszabb és rövidebb, fontos és feledhető írásaikkal. Különösen kézzelfogható ez a „kibeszélési vágy" az egykori katonák esetében, akik a háború csatatereit megjárva, a hadifogság poklát túlélve voltak hosszú évtizedeken keresztül hallagatásra ítélve. Hogy miért? Talán mert a legtöbbjük emlékezete, korabeli naplója, feljegyzése egyáltalán nem azt a szemléletet tükrözve, illetve egészen más tényeket rögzített, mint amit a hatalom elvárt, a könyvkiadás és a hivatalos marxista magyar történetírás tolerálni tudott volna.

Ezek közé a „más szemléletű", „más tényeket" is közlő munkák közé sorolható Raisz Attila egykori magyar királyi honvéd százados naplója, mely közel két évtizedes, kiadótól kiadóig, lektortól lektorig vándorlás után Ajka Város Önkormányzatának hathatós anyagi támogatásával láthatott nyomtatott formában napvilágot. Úgy vélem, csak dicséret és köszönet illetheti azokat a városatyákat, akik a mai pénztelen világban ilyen módon felvállalták a kultúra támogatását. Hogy milyen munkát támogattak, arról talán érdemes idézni a szerzőt: *„Ez nem propaganda!* Egy volt katonatiszt őszinte feljegyzései az utolsó háborúról (bár csak így lenne! – Sz. S.) és a hadifogságról. Fejét nem dugja homokba (mint a struccok), de azért meg van győződve, hogy az elfogult emberek – nyugaton és keleten egyaránt a könyv nagyon sok részét (természetesen nem mindenki ugyanazt a részt) el fogják ítélni, illetve kifogásolni fogják. Talán nem tudnak tárgyilagosak lenni – vagy nem tudják belátni, hogy elődeink sem voltak hibátlanok?"

Raisz Attila naplója, mely az egykori eredeti feljegyzések alapján íródott újra az 1970-es években (az eredeti napló ugyanis a hadifogságból történt hazatéréskor azzal a reménnyel adatott át egy ismeretlen személynek, hogy általa könnyebben kerül haza – ez tévedés volt, sem az ismeretlen, sem a napló nem jutott Magyarországra), két nagy részre oszlik. Az első rész a második világháború utolsó hónapjainak eseményeit örökíti meg, bemutatva a mindazt, amit egy fiatal tüzér százados 1945 januárja és júniusa között átélt. Sebesülés, kórház, alakulatszervezés, szerelem és bánat, vándorlás és menekülés, remény a hazatérésre, az elkerülni remélt hadifogságba esés, akkor, amikor már szinte mindenki érezte az otthon közelségét, melegét.

Nem érdektelen talán néhány mondat erejéig elidőzni a fogságba kerülésnél. A szovjet hadsereg sem a fegyverszünet megkötését követően, sem az azt követő hónapokban nem tett le a „hadifogolyszerzésről". Nem számítottak a különböző megállapodások, a nemzetközi egyezmények, a fegyvertelen avagy a „civil" státusz. Aki a szovjet hadsereg katonáinak kezére került, többnyire számolhatott azzal, hogy néhány évig raboskodni fog. Ez történt Raisz Attilával és társaival is.

Aki pedig rabnak indult a Szovjetunióba – és nem halt meg az embertelen „szállítási viszonyok" között –, az tudhatta, hogy nemcsak raboskodás, de munka is osztályrészül jut neki. A ma már sokszor emlegetett, egykoron letagadott GULAG-okon, embertelen körülmények között, a nemzetközi hadijogot megcsúfoló módon dolgoztatták a foglyokat. A foglyok hamarosan ráérezhettek, hogy ők nem csupán foglyok, hanem kényszermunkások, kényszermunkások akik milliónyi sorstársukkal együtt – köztük a szovjet birodalom szinte valamennyi népének „képviselőjével" – az egyenlőségre épülő, emberközpontú szocializmust, a jövő birodalmát építik.

Raisz Attilának és sorstársai közül sokaknak két esztendőnyi idő jutott ebből az „építőmunkából", és elmondhatták/elmondhatják magukról, hogy ők a szerencsések, hiszen nem 1955-ben, hanem már 1947-ben hazatérhettek. A hazatérésig azonban sok minden történt a foglyokkal a Szovjetunióban. Volt részük munkában és megaláztatásban, apró örömökben és éhezésben, pillanatnyi boldogságban és szerelemben is. Aki e ritka szerencsében részesülhetett az szép emlékeket is hozhatott haza magával. Ezen kevesek közé tartozik Raisz Attila. A táborban fellobbanó szerelem örök emléke maradt, csakúgy mint bajtársai megbecsülése és szeretete. Természetesen nem feledheti a német fogolytársaival „lezajlott

csatát", ahogy a büntetéseket sem. Mindezeket túlélte és megélte, nem úgy mint tíz- és százezernyi társa, akik valahol jeltelen sírokban, bányák és mocsarak mélyén alusszák örök álmukat és emléküket csak hozzátartozóik őrzik. Most ezzel a kis kötettel talán még többek szívében jut hely egy-egy meghalt, elpusztított embernek, hiszen tudunk róluk. Hogy ne feledkezzünk meg róluk, ahhoz hozzásegít bennünket Raisz Attila naplója is, az a napló, mely tudósítás a múltból, őszinte, egyszerű, hiteles tudósítás.

Szakály Sándor

EDWARD JAN NALEPA

OFICEROWIE RADZIECCY W WOJSKU POLSKIM W LATACH 1943–1968

(Wojskowy Instytut Historyczny, Warsawa, 1992., Czesc I., 238 o., Czesc II., 456 o.)

A második világháború első öt hetében a német és a szovjet hadsereg harapófogójába került lengyel hadsereg vereséget szenvedett, az ország megszállás alá került. A franciaországi, majd az angliai lengyel háborús emigráció a külföldre (így a Magyarországra) menekült lengyelekből, a nyugati országok lengyel kolóniáiból közel 200 ezer fős hadsereget szervezett. Az emigráns kormány mögött tehát – politikai érdekeinek érvényesítésére – jelentős fegyveres erő állt. Az adott pillanatban a moszkvai lengyel politikai emigráció is hadseregszervezésbe kezdett. Mindezeknek természetesen bonyolult előzményei voltak.

1943 tavaszán a londoni emigráns kormány és a szovjet kormány közötti megállapodás értelmében a Szovjetunió területén található lengyel hadifoglyokból, internáltakból és menekültekből, valamint a kommunista emigráció tagjaiból kezdetét vette a lengyel egységek szervezése. A hadseregszervezés első fázisában létrejött lengyel egységek – az ún. Anders-hadsereg – zöme Iránba, majd a Közel-Keletre evakuált. Ezt követően a szovjetunióbeli lengyel kommunista emigráció vezetői – többek között Wasilewska, Berling, Zawadzki stb. – a szovjet politikai érdekeknek megfelelő aktív hadseregszervezésbe kezdtek. A sorállomány adott volt, a nyomor, a kiszolgáltatottság elől tízezrek igyekeztek menekülni, így a szervezés látványos eredményeket hozott. A létrehozott egységeknél viszont hiányoztak a kellő szakértelemmel és gyakorlattal rendelkező tisztek. (A Katyn térségében és máshol kivégzett lengyel tisztek és az ún. Anders-hadsereggel távozott szakemberek után lengyel egységeket csak úgy lehetett megszervezni, ha megfelelő számú és szakképesítésű tisztet vezényeltek át a Vörös Hadsereg állományából.) A létszámban gyorsan növekvő lengyel (népi) hadsereg magasabbegységeinek kiképzése, irányítása érdemben szovjet vezetés alá került. Ennek természetesen megvoltak a politikai konzekvenciái. A szovjetunióbeli lengyel politikai emigráció szószólói (az előbb említetteken túlmenően pl. Jedrychowski, Andzej Witos, Drobner, Putrament) céljaik elérésére, ugyanúgy mint a londoniak, minél nagyobb létszámú hadsereget szerettek volna maguk mögött/mellett tudni. Az emigráció vezetői ugyanis jól emlékeztek a második Lengyel Köztársaság kikiáltásának 1918. november 11-i körülményeire: „Az adott pillanatban azon politikai erő kezébe kerül a hatalom amely mögött erős hadsereg és érdekeivel azonosulni tudó nagyhatalom áll."

A lengyel hadsereg kötelékében szolgáló tisztek és tanácsadók tevékenységében *három fő szakasz* mutatható ki. Az első – minden szempontból legfontosabb – időszakban, 1943 májusától 1945. május 11-ig a Vörös Hadsereg állományából Nalepa adatai szerint 19 679 tisztet vezényeltek a lengyel hadsereg különböző alakulataihoz. Az említett létszámból a tüzérség 3357 (17%), a gyalogság 3328 (16,9%), a légierő 2895 (14,7%), az egészségügyi szolgálat 1528 (7,8%) fővel részesedett. Az említett létszám a lengyel hadsereg tiszti állományának 38,5%-át alkotta! A lengyel hadsereghez való áthelyezéseket az elhárító szervekkel és az NKVD-vel való egyeztetés után – gyakorlatilag – a Vörös Hadsereg személyügyi főcsoportfőnöksége koordinálta. A szovjet tisztek (majd tanácsadók) státusza a lengyel katonai eskühöz való viszony, az előmenetel, a fegyelmi helyzet, az egyenruhaviselés, a fizetés, az elszállásolás, a szabadságolás és az egészségügyi ellátás kérdését csak az 1945. január 15-én kiadott 41. sz.

szovjet hadseregfőparancsnoki parancsban körvonalazták.

A Szovjetunió területén elkezdett lengyel hadseregszervezés első fázisában (1943 közepén) a lengyel egységek tiszti állományának 66%-át Vörös Hadseregbeli tisztek alkották. Egyes lengyel egységeknél kiugróan magas volt az idegenek aránya. (Az 1943. szeptember 28-i állománykimutatás szerint a 2. lengyel gyaloghadtest 745 főt számláló tiszti állományából 568 személy [76,2%] szovjet tiszt volt.) A kimutatások szerint az 1. lengyel hadsereg egységeinél a második világháború utolsó hónapjaiban (1944 végén) a legfontosabb parancsnoki funkciókat szovjet tisztek töltötték be. A híradós egységeknél a szovjet tisztek aránya 83,5%, a tüzérségnél 78,9%, a páncélosoknál 95,5% volt. Hasonló arányokat találunk a 2. lengyel hadseregnél is. Igen sokatmondó a szerzőnek az a megállapítása, hogy a lengyel néphadsereg légierejének tisztikarában a szovjet tisztek aránya 97,3%-os volt. 1945 május elején a lengyel hadseregben szolgáló 34 szovjet tábornok közül 17 orosz, 9 lengyel, 5 ukrán, 2 fehérorosz, 1 pedig tatár nemzetiségűnek vallotta magát.

A második világháború végéig a lengyel hadseregben szolgálatot teljesítő szovjet tisztek legnagyobb része (15 300 fő, 78%) a zászlósi–századosi rendfokozatú tisztekből tevődött össze. A meghatározó pozíciókban 4300 (22%) őrnagy, alezredes, ezredes, továbbá 4 altábornagy, 29 vezérőrnagy és 1 ellentengernagy szolgált. A kimutatások szerint a lengyel hadsereg 159 legfontosabb állásából 110-et (70%) szovjet tábornokok, főtisztek töltöttek be. A lengyel hadsereg vezérkari főnökségén kulonböző beosztásokban 57 szovjet tábornok és főtiszt tevékenykedett, 13 hadtest és dandár élén szovjet tábornok állt, a balti flotta élére ugyancsak szovjet tábornokot neveztek ki.

A tisztképzésben, a propaganda, a sajtó területén, valamint a katonai bírói, ügyészi munkában *is* a szovjet tisztek, tanácsadók „iránymutatása" érvényesült.

A szovjet tisztek lengyel hadseregben teljesített szolgálatának 1945 május közepétől 1948 őszéig tartó második szakaszában a szovjet tisztek és tanácsadók számában, befolyásuk alakulásában is jelentős változás következett be. Az 1945. június 11-i állapot szerint a lengyel hadsereg 69 tábornoka közül 60 (86,9%) szovjet állampolgár volt. A későbbi években a lengyel–orosz arány (1946 közepén 55:40; 1947 végén 58:22; 1948 közepén 50:20; 1948 végén 53:16) lényegesen módosult, bár még mindig 16 szovjet tábornokot találunk a lengyel hadsereg állományában. A lengyel hadsereg ezredesi rangú tisztjeinek 73%-a ugyancsak szovjet volt. Ez az arány 1948 végéig 30%-ra csökkent. Az több mint kuriózum, hogy pl. 1945 végén a lengyel hadsereg közlekedési, igazságügyi szolgálatában 100%-ban, a páncélos egységeknél és a légierőnél 90%-ban, a gyalogságnál 79,8%-ban, a nevelőtiszti állománynál 84,6%-ban, a híradós egységeknél 88,2%-ban szovjet vezetés érvényesült. A szovjet tisztek visszarendelése 1946 közepétől gyorsult fel: 12 400 tisztet, a létszám 70%-át vezényelték vissza a Vörös Hadseregbe. A Lengyelországban maradt, 4600 tiszt azonban meghatározó beosztásokban tevékenykedett. Az említett időszakban a lengyel származású szovjet tiszteknek (485 fő) lehetővé tették a lengyel állampolgárság felvételét, mely a végleges letelepedés lehetőségét is jelentette. A szovjet kormánnyal minden tekintetben együttműködő lengyel politikai erők megerősödése, továbbá a lengyel tisztképzésben elért eredmények lehetővé tették, hogy 1949 január 1-jéig összesen 16 926 szovjet tiszt hagyja el Lengyelország területét.

Az 1949. január 1-jétől 1968. március 15-ig terjedő harmadik időszakban – a szerző kimutatásai szerint – összesen 85 szovjet tábornokot helyeztek vissza a Vörös Hadsereg állományába. A visszarendelések vonatkozásában 1956–1957 döntő időszaknak minősíthető. Az 1957. november 15-i állománytáblázat szerint a legfontosabb parancsnoki állásokból a szovjet vezetés visszahívta a lengyel hadseregbe irányított tábornokainak, főtisztjeinek zömét. A Szovjetunióba távozott – többek között – Rokosowki marsall (nemzetvédelmi miniszter), Poplawski hadseregtábornok (nemzetvédelmi miniszterhelyettes), Michalkin vezérezredes (a lengyel tüzérség parancsnoka), Rotkiewicz altábornagy (a határőrség parancsnoka), Tukiel vezérezredes (a légierő parancsnoka), Suchow vezérezredes (a páncélos és a gépesített egységek parancsnoka), Pigarewicz vezérezredes, Diominow altábornagy, Bienski altábornagy (a lengyel hadsereg vezérkari főnökének helyettesei), Loszenia altábornagy (a Lengyel Műszaki Katonai Akadémia parancsnoka), Pietrow vezérőrnagy (a vezérkari főnökség térképészeti főcsoportfőnöke), továbbá Gudowicz ezredes (a lengyel Nemzetvédelmi Minisztérium kabinetfőnöke). Összesen 28 tábornok, 17 ezredes, 9 alezredes, 1 őrnagy, 1 százados hagyta el az igen hosszúra nyúlt „ideiglenes" lengyelországi állomáshelyét. A nagyszámú visszahívások ellenére a lengyel

hadsereg és a Nemzetvédelmi Minisztérium Jurij Bordzilowski vezérezredes személyében továbbra is szovjet irányítás alatt maradt. Amíg 1957. január 1-jei kimutatás szerint még 3 vezérezredes, 2 altábornagy, 8 vezérőrnagy, 6 ezredes és 4 alezredes, 1960-ban már csak 1 vezérezredes és 1 altábornagy „segítette" a lengyel hadsereg felső vezetését. Bordzilowski vezérezredes és Owczynnik altábornagy 1968 márciusáig szolgáltak a lengyel hadseregben.

A szerző értékes adatokkal szolgál a szovjet tábornokok és tisztek lengyel társadalmi szervezetekben végzett tevékenységéről is. A lengyel hadsereg vezérkari főnökét, Korzyc vezérezredest 1948-ban, a szárazföldi csapatok parancsnokát, Poplawski vezérezredest, valamint a lengyelország marsalljává és nemzetvédelmi miniszterévé kinevezett Rokosowkit 1949-ben a Lengyel Egyesült Munkáspárt KB tagjává választották. 1954-ben négy szovjet tábornok KB tagságáról tudunk. Bordzilowski 1964-ig volt KB-tag, Rokosowski hosszú évekig a LEMP PB tagjaként is tevékenykedett. Jan Nalepa a szovjet tisztek lengyelországi javadalmazásáról, helyzetük alakulásáról is meglepően gazdag információkat szolgáltat.

A kétkötetes kiadvány utolsó fejezete a szovjet katonai tanácsadók (instruktorok) tevékenységét vizsgálja. A tanácsadók a lengyel magasabbegységek parancsnokai és törzsfőnökei, továbbá a főcsoportfőnökök mellett tevékenykedtek. Számuk fokozatosan – a visszahívott szovjet tisztek arányában – nőtt, 1955 végére elérte a 303 főt. A részletekbe bocsátkozás nélkül csak utalunk arra, hogy pl. a stratégiailag fontos varsói helyőrségeknél tanácsadói minőségben 7 szovjet tábornok, továbbá 22 ezredes működött. A tanácsadók, illetve (ahogy később nevezték őket) a katonai konzultánsok „hivatalosan" 1959 közepéig beszüntették lengyelországi tevékenységüket.

Edward Jan Napela munkájának második kötete (456 oldal) imponálóan gazdag forrásanyagot tartalmaz. A kiadvány megállapítsait ritkaságszámba menően – egy-egy vonatkozásban talán feleslegesnek tűnő – forrásanyag támasztja alá. A varsói Hadtörténelmi Intézet ezúttal is úttörő jellegű kiadvánnyal gazdagította a szakirodalmat.

Lagzi István

TARTALOM

In memoriam Benda Kálmán – – – – – – – – – – – – 5

TANULMÁNYOK

FODOR PÁL — Két szárazföldi háború között. Oszmán tengeri előkészületek 1590–1592-ben – – – – – – – – – – – – – – – – – 7

BONHARDT ATTILA — A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után. I. Magyar hadifogolyfogadó bizottságok Lengyelországban és Litvániában, 1918 december–1921 augusztus – – – – – – 29

OKVÁTH IMRE — A hadsereg irányítása Magyarországon, 1945–1956 – – – – 75

KÖZLEMÉNYEK

HORVÁTH CSABA — A magyar 2. hadsereg közelfelderítő repülőszázadának működési rendszere a szabályzatok tükrében, 1942 június–október 101

URY JÁNOS — Két légitámadás a Péti Nitrogénművek ellen 1944 nyarán – – 128

MŰHELY

VESZPRÉMY LÁSZLÓ — A budapesti Egyetemi Könyvtár egy hadtudományi tárgyú nyomtatványtöredékéről – – – – – – – – – – – – – 144

ÁCS TIBOR — Személyzet-könyve a hadi főtanodai növendékeknek. 1849. január 8–15. Forrás a Magyar Hadi Főtanoda 1848–49. évi történetéhez – – – – – – – – – – – – – – – – – – 148

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

GÖCSEI IMRE — A szögesdrót mögött. Egy hadifogoly naplójából – – – – – 155

SZEMLE

PETR KLUCINA — Radecky a jedo doba-Radetzky und seine Zeit *(Zachar József)* – 180

PETER HASLINGER — Arad, Novemer 1918. Oszkár Jászi und die Rumänen in Ungarn 1900 bis 1918 *(Zachar József)* – – – – – – – – – – – – 182

JOHN LUKACS — A párviadal. A 80 napos párbaj Churchill és Hitler között, 1940. május 10–július 31. *(Nagy Domokos Imre)* – – – – – – – 184

RAISZ ATTILA — Napló a második világháború utolsó hónapjairól és a szovjet hadifogságról *(Szakály Sándor)* – – – – – – – – – – 186

EDWARD JAN NAPELA — Oficerowie radzieccy w Wojsku Polskim w latach 1943–1968 *(Lagzi István)* – – – – – – – – – – – – – – – – – 187

CONTENTS

	In memoriam Kálmán Benda	5
	STUDIES	
PÁL FODOR	Between Two Land Wars. Ottoman Naval Preparations in 1590–1592	7
ATTILA BONHARDT	Repatriation of Hungarian Prisoners of War after the Great War. I. Hungarian P. O. W. Reception Committees in Poland and Lithuania, December 1918–August 1921	29
IMRE OKVÁTH	Leadership of the Army in Hungary, 1945–1956	75
	PUBLICATIONS	
CSABA HORVÁTH	Activity System of the Close Reconnaissance Squadron of the Hungarian 2nd Army, as Reflected in the Regulations, June–October 1942	101
JÁNOS URY	Two Air Raids Against the Pét Nitrogen Works in Summer 1944	128
	WORKSHOP	
LÁSZLÓ VESZPRÉMY	About a Military Scientific Print Extract of the Budapest University Library	144
TIBOR ÁCS	Staff Book of the Students of the Hungarian Military High School. Source on the History of the Hungarian Military High School, 1848–1849	148
	MEMOIRES	
IMRE GÖCSEI	Behind the Barbed Wire. From the Diary of a Prisoner of War –	155
	REVIEW	
PETR KLUCINA	Radecky a jedo dobe – Radetzky und seine Zeit *(József Zachar)*	180
PETER HASLINGER	Arad, Novemer 1918. Oszkár Jászi und die Rumänen in Ungarn 1900 bis 1918 *(József Zachar)*	182
JOHN LUKACS	The Duel. The Eighty Day Struggle Between Churchill and Hitler, 10 May–31 July 1940 *(Imre nagy Domokos)*	184
ATTILA RAISZ	Diary of the Last Months of the Second World War and the Soviet Captivity *(Sándor Szakály)*	186
EDWARD JAN NALEPA	Oficerowie radzieccy w Wojsku Polskim w latach 1943–1968 *(István Lagzi)*	187

TABLE DES MATIERES

In memoriam Kálmán Benda – – – – – – – – – – – – 5

ÉTUDES

PÁL FODOR — Entre deux guerres sur terre. Préparatifs miritimes ottmans en 1590–1592 – – – – – – – – – – – – – – – – – – 7

ATTILA BONHARDT — Le rapatriement des prisonniers de guerre hongrois après la première guerre mondiale. I. Comités de réception de prisonniers de guerre hongrois en Pologne et en Lituanie, décembre 1918–août 1921 – – – – – 29

IMRE OKVÁTH — La direction de l'armée en Hongrie, 1945–1956 – – – – – 75

COMMUNICATIONS

CSABA HORVÁTH — Le système de fonctionnement de la compagnie d'aviation d'observation-proche de la 2ème armée hongroise, à travers les règlements, juin–octobre de 1942 – – – – – – – – – – 101

JÁNOS URY — Deux attaques aériennes contre l'usine d'azote de Pét, en été de 1944 – 128

ATELIER

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Un fragment imprimé sur la science militaire dans la Bibliothèque Universitaire de Budapest – – – – – – – – 144

TIBOR ÁCS — Le livre de personnel des aspirants de l'école supérieure militaire, le 8–15 janvier 1849. Sources sur l'histoire de l'École Supérieure Militaire Hongroise de 1848–1849 – – – – – – 148

MÉMOIRES

IMRE GÖCSEI — Derrière le fil de fer barbelé. Du journal intime d'un prisonnier de guerre – – – – – – – – – – – – – – – – – 155

REVUE

PETR KLUCINA — Radecky a jedo doba–Radetzky und seine Zeit *(József Zachar)* – 180

PETER HASLINGER — Arad, November 1918. Oszkár Jászi und die Rumänen in Ungarn 1900 bis 1918 *(József Zachar)* – – – – – – – – – – – 182

JOHN LUKACS — Le duel. Le combat singulier de 80 jours entre Churchill et Hitler, du 10 mai au 31 juillet 1940 *(Imre Nagy Domokos)* – – – – – 184

ATTILA RAISZ — Journal intime sur les derniers mois de la 2ème guerre mondiale et sur la captivité soviétique *(Sándor Szakály)* – – – – – – 186

EDWARD JAN NALEPA — Oficerowie radzieccy w Wojsku Polskim w latach 1943–1968 *(István Lagzi)* – – – – – – – – – – – – – – – – 187

INHALT

* * *	In memoriam Kálmán Benda	5
	STUDIEN	
PÁL FODOR	Zwischen zwei Feldkriegen. Osmanische Kriegsmarinerüstung 1590–1592	7
ATTILA BONHARDT	Die Heimbeförderung der ungarischen Kriegsgefangenen nach dem Ersten Weltkrieg. 1. Die ungarischen Empfangskomitees der Kriegsgefangenen in Polen und in Litauen, Dezember 1918–August 1921	29
IMRE OKVÁTH	Die Armeeführung in Ungarn, 1945–1956	75
	MITTEILUNGEN	
CSABA HORVÁTH	Das Operationssystem der Nahaufklärer-Fliegerkompanie der Zweiten Ungarischen Armee aufgrund der Regelungen, Juni–Oktober 1942	101
JÁNOS URY	Zwei Luftangriffe auf die Péter Nitrogenfabrik im Sommer 1944	128
	WERKSTATT	
LÁSZLÓ VESZPRÉMY	Zwei Druckfragmente der Budapester Universitätsbibliothek von kriegswissenschaftlichem Inhalt	144
TIBOR ÁCS	Die Matrikel der Studenten an der Militärakademie, 8–15. Januar 1849. Quellen zur Geschichte der Ungarischen Militärakademie 1848–1849	148
	ERINNERUNGEN	
IMRE GÖCSEI	Hinterm Stacheldraht. Aus dem Tagebuch eines Kriegsgefangenen	155
	RUNDSCHAU	
PETR KLUCINA	Radecky a jedo doba-Radetzky und seine Zeit *(József Zachar)*	180
PETER HASLINGER	Arad, November 1918. Oszkár Jászi und die Rumänen in Ungarn 1900 bis 1918 *(József Zachar)*	182
JOHN LUKÁCS	Der Zweikampf. Der Zweikampf von 80 Tagen zwischen Churchill und Hitler, 10 Mai 1940–31 Juli *(Imre Nagy-Domokos)*	184
ATTILA RAISZ	Tagebuch über die letzten Monaten des Zweiten Weltkriegs und die sowjetische Kriegsgefangenschaft *(Sándor Szakály)*	186
EDWARD JAN NALEPA	Oficerowie radzieccy w Wojsku Polskim w latach 1943–1968 *(István Lagzi)*	187

СОДЕРЖАНИЕ

	In memoriam Кальман Беида	5
	СТАТЬИ	
ПАЛ ФОДОР	Между двумя сухопутными войнами. Османские приготовления на море в 1590-1592 годах	7
АТТИЛА БОНХАРДТ	Транспортировка на родину венгерских военнопленных после первой мировой войны.	
	1. Комитеты приемки венгерских военнопленных в Польше и Литве, декабрь 1918 - август 1921 года	29
ИМРЕ ОКВАТ	Руководство армией в Венгрии в 1945-1956 годах	75
	ПУБЛИКАЦИИ	
ЧАБА ХОРВАТ	Система действия авиаэскадрильи ближней разведки венгерской 2-ой армии в рамках уставов. Июнь-октябрь 1942 года	101
ЯНОШ УРИ	Два воздушных налета против Петского Азотного Комбината летом 1944 года	128
	МАСТЕРСКАЯ	
ЛАСЛО ВЕСПРЕМИ	Ов обрывке одной анкеты военно-научного характера из Библиотеки будапештского Университета	144
ФИБОР АЧ	Книга для личного персонала, предназначенная курсантам военного высшего учебного заведения. 8-15 января 1849 года. Источники к истории Венгерского Военного ВУЗ-а 1848-1849 гг.	148
	МЕМУАРЫ	
ИМРЕ ГЁЧЕИ	За колючей проволокой. Из дневника одного военнопленного	155
	ОБЗОР	
ПЕТР КЛУЦИНА	Radecky a jedo doba-Radetzky und seine Zeit *(Йожеф Захар)*	180
ПЕТЕР ХАСЛИНГЕР	Arad. November 1918. Oszkár Jászi und die Rumänen in Ungarn 1900 bis 1918. *(Йожеф Захар)*	182
ДЖОН ЛУКАЧ	Поединок. 80-дневный поединок между Черчилем и Гитлером, с 10 мая по 31 июля 1940 года	184
АТТИЛА РАИС	Дневник о последних месяцах второй мировой войны и о советском плену. *(Шандор Сакай)*	186
ЭДВАРД ЯН НАЛЕПА	Oficerowie radzieccy w Wojsku polskim w latach 1943–1968. *(Иштван Лагзи)*	187

Ára: 75,- Ft

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az „első közlés" kívánalmainak.

2. A kéziratot három példányban kérjük a szerkesztőséghez eljuttatni, mellékelve - új szerző esetében - külön lapon a szerző nevét, lakcímét, esetleg telefonszámát, munkahelyét, beosztását és tudományos fokozatát.

3. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra (kiegészítésekre) már nincsen lehetőség.

4. A szerkesztőség optimális terjedelműnek az 1,5-2,5 íves kéziratot tekinti - a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni. (Egy ív: 32 géppel írt oldal, oldalanként 25 sorral, soronként 50 leütéssel.)

5. A kéziratok jobb kezelhetősége érdekében kérjük, hogy a másolatokat is az első példánnyal azonos - nem másoló - papírra gépeljék, normál, nem gyöngybetűs írógéppel. Az esetleges javításokat a második és harmadik példányra is kérjük rávezetni.

6. A kiemeléseket a szerző egyszer húzza alá, a kézirat lapjait folyamatosan és arab számokkal számozza, a jegyzeteket a kézirat végére helyezze, külön lapszámozással.

7. Az idegen nyelvű forrásokból az idézeteket általában magyarra fordítva kérjük, s csak olyan kivételes esetekben az eredeti nyelven is, amikor értelmezésük problematikus lehet.

8. A jegyzetapparátusban a jegyzetszámozás folyamatosan és arab számokkal történjék. A hivatkozott mű szerzőjének nevét egyszerű aláhúzással emelje ki a kézirat szerzője és pontosan tüntesse fel a levéltári, kézirattári és bibliográfiai adatokat.

9. Folyóiratunk az évszázadokat római számokkal jelöli. (Az idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével.)

10. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok és idegen nyelvű kiadványok esetén a cím magyar fordítása is. A recenziók terjedelme az öt kéziratoldalt lehetőleg ne haladja meg.

11. Nyomdatechnikai és terjedelmi okokból csak minimális illusztrációs anyagot fogadunk el. A szerző a számozott és címmel ellátott ábrákat, táblázatokat csatolja a kézirathoz, feltüntetve minden ábra és táblázat hátlapján a nevét és a kézirat címét, a kéziratban pedig a táblázatok és az ábrák helyét.